

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

DAVID LYON

ELEKTRONİK GÖZ

Elektronik Göz

Gözetim Toplumunun Yükselişi

David Lyon

Türkçesi: Dilek Hattatoğlu

Elektronik Göz

Yazarı

David Lyon

Türkçesi

Dilek Hatatoğlu

Birinci Basım

Eylül 1997

1996 Kesim Ajans İstanbul - Türkiye

Türkçe yayın hakları Sarmal Yayınevi

Kapak Tasarımı

Ulaş Gündüz

Baskı

Kayhan Matbaacılık

Cilt

Yalçın Mücellithanesi

SARMAL YAYINEVİ

Babıali Cad. Pak Han No: 16/4 Cağaloğlu - İstanbul

Tel:(0 212) 522 45 78 - 512 70 20

Faks: (0212) 522 45 78

Elektronik Göz

David Lyon

Türkçesi: Dilek Hattatoğlu

DAVID LYON Queen Üniversitesinde yardımcı sosyoloji profesörüdür

İÇİNDEKİLER

Önsöz ve Teşekkür.....	9
I. GÖZETİNİN ÇERÇEVESİNE YERLEŞTİRİLMESİ.....	13
1. Giriş: Beden, Ruh ve Kredi Kartı.....	15
2. Modern Toplumda Gözetim	39
3. Yeni Gözetim Teknolojileri.....	63
4. Büyük Ağabey'den Elektronik Panoptikona.....	85
II. GÖZETİM TRENDLERİ.....	115
5. Gözetim Devleti Sizi Fişliyor.....	119
6. Gözetim Devleti: Fişlemeden Elektronik Künyelemeye.....	145
7. Şeffaf İşçi.....	167
8. Hedeflenen Tüketici.....	191

III. KARŞI GÖZETİM	221
9. Gözetim ve Meydan Okuma.....	225
10. Mahremiyet, İktidar, Kişiler.....	249
11. Kara Ütopyaya, Uzaklığa, Bölünmeye Karşı.....	275
12.Post Modern Paranoyanın Ötesi.....	301
NOTLAR	311

Teknolojik gelişmeyle yükselen gerçek sorunların bugünkü (veri) derinliği düşünüldüğünde, katı anlamında hiçbir siyasi eylem yeterli değildir .

Jacques Ellul

Önsöz ve Teşekkür

1970'ler boyunca ve 1980'lerin ilk yarısında yeni sosyal koşulların gelişi hakkında büyük bir heyecan yaşandı. Bilgisayar ve iletişim teknolojileri "enformasyon toplumu"nu olanaklı kılmıştı. Her tür yarar bizi bekliyordu; yeni zenginlik, yeni demokratik ve eğitimsel imkanlar, yeni tele-iletişim araçları sayesinde oluşan "dünya köyü"; iş-yerlerinin ve sınıf ilişkilerinin yeniden biçimlenişi. Gerçekten bu teknolojik gelişmeden yararlar sağlandığını reddetmek yersiz olur, ama birazcık tarihsel yansıma ve sosyolojik hayal gücü alarm zillerini çalıyor.

Benim de aralarında olduğum birçok yazar, *The Information Society: Issues and Illusions* (Bilgi Toplumu: Sorunlar ve Yanılsamalar) adlı kitapta yaygın adlandırılışıyla enformasyon devriminde tam da neyin gerçekleştiğini değerlendirme işini üstlendiler. Ben, her durumun kendi özgülünde analiz edilmesi gerektiğini, yeni teknolojilerin belki de, henüz tam kavrayamadığımız bazı radikal sosyal değişimlere işaret ettiğini ama toplumda topyekün çok büyük kaymalar gören ütopyacı rüyaların, en iyi ihtimalle yanıltıcı bir abartma, en kötü ihtimalle de tehlikeli bir yanılsama olduğunu savundum.

O zamandan beri yeni teknoloji çevresinde dönen tartışmalar taşkınlıktan uzaklaşma eğilimi gösterdi -çok daha melankolikleşme eğilimi değilse tabii. Bilgisayar tabanlı hizmet ekonomilerinin dünyayı durgunluktan çıkarmadaki başarısızlığı, elektronik savaşın başlama-

sı, bir de bilgisayarların kişisel hayatlarımızın en ince ayrıntılarını izleme konusunda büyük bir yeteneği olduğunun anlaşılması; bunların tümü, daha kısıtlayıcı sosyal öngörülerde bulunulmasına yardım etti. Hatta “Büyük Birader”in hayaletinden korkusu bile, bu yeni ortamın hakkını vermeyi ender olarak başarabildi. “Gözetim Toplumu” terimi ilk kez 1985’te kullanıldı; gerçekleşebileceği yolundaki uyarılar artmakta.

Yeni teknolojilerin ortaya çıkardığı tüm sorular içinde biri, sosyal bakımdan en yayılcı olduğu için beni çok etkiliyor; bu soru, kişisel nitelikli bilgilerin birikiminin güçlü bilgisayar veri tabanları kullanılarak saklanması, eşleştirilmesi, çağırılması, işlenmesi, pazarlanması ve dolaşıma sokulmasıdır. Benim araştırmamın sonucu bu kitaptır. Ben bu kitapta “gözetim” diye sözettiğimiz şeyin başlıca boyutlarını inceledim. Oysa burada gözetim, polislik ve güvenlikle olduğu kadar istihdamla, ticaretle ve yönetimle ilgili kurumlarca da kişisel verilerin toplandığı çok sayıda ve giderek genişleyen bir dizi bağlamı kapsayan bir örtülü ve kısaca anlatan terim olarak kullanılmaktadır.

Ama ben, gözetimin sadece kötü olduğu sonucuna varmıyorum. Önceleri, enformasyon toplumu hakkındaki yaygın iyimserliği nasıl delmeye uğraştıysam, şimdi de, gözetim toplumu hakkındaki telaşçı alarmları yumuşatmaya çalışıyorum. Çağdaş toplumları, daha sıkı sosyal denetim odakları olmaktan ibaret bilgisayarlar tarafından gözetim kapasiteleri sürekli ve düzenli olarak artırılan toplumlar gibi görmektense, ben, gözetimin çoğu kez iki ayrı yüz gösterdiğini öne sürüyorum. Bizi sınırlıyor gibi görünebilen süreçler aynı zamanda bizim topluma katılabilmemizi sağlıyor. Diyelim ki, sosyal sigorta numaramız üzerinden izlenebiliriz, ama aynı bilgisayarlı sistem işsizlik yardımlarını almamızı da garantiler. Elektronik göz, iyi huylu olabilir.

O halde soru daha incelikli hale geliyor. Hangi noktada, hangi koşullar altında ve hangi kıstaslara göre, bugünkü bilgisayar destekli gözetim antidemokratik, zorlayıcı, insanlık dışı hatta acımasız olur? Ve ne zaman zararsız veya olumlu bir nimet kanalıdır? Tarihsel, sosyolojik ve siyasi olarak bu tip soruların sorulması şarttır. Bu sorular, her düzeyde kuralcı yargılarla ilişkilidir. Ve postmodernite hakkında gü-

nümüzün tartışmalarıyla ilişkilendirilmeleri gerekir; kısmen bu tartışmalar yeni teknolojileri kapsadığı için, kısmen de bu tartışmalarda geleneksel “ben” veya “yurttaş” yaklaşımları tartışma konusu edildiği için. Bu bulanık sularda benim rotamı, denebilir ki başından beri Hristiyan sosyal düşüncesinin geleneklerinin dönüştürülmesi çizdi. Sabah Yıldızını çok net görüyor olmayabilirim, ama okuyucular hiç değilse yolumu çizmek için nasıl çabaladığımı bilmeli.

Bu kitabın yazılması sırasında pekçok kişi, son derece esin verdi, yardım etti ve destekledi; çn içten teşekkürleri hak ediyorlar. 1980'lerin ilk yarısından beri Mike Harrison, Mike Parsons, Harold Thimbleby ve REGIS grubunun öteki üyeleriyle yaptığım konuşmalar beni, elektronik ortamlı iletişimin, değiştirilebilirlik (malleability) gibi bazı kendine has özellikler taşıdığına ikna etti. Mike LeRoy ve David Pullinger beni, elektronik gözetimin izlemem gereken tema olduğuna inandırdılar. Çalışma boyunca Yorkshire'da Anne Goldthorpe ve Zygmunt Bauman'dan, bir de değerli bir araştırma asistanı ve Queens'teki ilk günlerimden arkadaşım olan Rebecca Sutherns'ten hep doğru anlarda güçlü cesaretlendirmeler geldi. Howard Davies, Bob Fortner, Rob James, Gary Marx ve Jim Rule tüm kitabın müsveddesini okuma nezaketini gösterdiler, ayrıntılı ve içerden yorumlar yaptılar. Zygmunt Bauman, Yolande Chan, Kathy Carter, Roberta Hamilton, Bob Pike ve Eila Zureik kitabın tümünü veya bölümlerini okudular, bir yandan beni devam etmeye cesaretlendirirken, dikkatimi daha çarpıcı sorunlara çektiler.

Mali olarak Queen's'teki Mezuniyet Sonrası Çalışmalar Okulu Araştırma Danışma Komitesi'nin desteğinden yararlandım. Sue, Tim, Abi, Josh ve Min'e sevgi ve neşeleri için derinden minnettarım. Sue'nun seramik stüdyosu, evişlerine yardım etmek, müzik yapmak, kır yollarında bisiklete binmek, vahşi göllerde kanoya binmek de, elinizdeki bu kitap kadar hayatımdır.

3. Bölümün kesimleri, “Yeni Gözetim mi? Yeni Teknolojiler ve Azami Güvenlik Toplumu” adıyla *Crime, Law and Social Change*'in 17(3), 1992 sayısında daha önce okurla buluştu. Benzer biçimde 4. Bölüm'ün seçilmiş kısımları da “Elektronik Panoptikon? Gözetim

Kuramının Sosyolojik Bir Eleştirisi” adıyla *The Sociologica Review*’ün Kas.m 1993 sayısında yayınlandı. Her ikisi de Marvel Comics AŞ’nin izniyle yeniden basıldı; Marvel Comics ayrıca 3. Bölümdeki karikatürün yeniden basımına da izin verdi. 4. Bölümde yer alan *Penitentiary Panoptikon*, John Bowring’in *The Works of Jeremy Bentham* ((1843, 2. basım, 38-39. sayfalar) kitabındandır ve Oxford’daki The Bodleian Kütüphanesi’nin (raf numarası 265.i.228, cilt 4) izniyle yeniden basılmıştır.

**David Lyon,
Kingston, Ontario**

I

Gözetimin Çerçevesine Yerleştirilmesi

Giriş: Beden, Ruh ve Kredi Kartı

"Rusya'da birey üç kısımdan oluşurdu: bir beden, bir ruh ve bir pasaport."

Vladimir Medem¹

Gündelik Hayatta Gözetim

Bu kitap, "bedenler ve ruhlar"ı kesinlikle gözardı etmemekle birlikte, asıl olarak insan varoluşunun "pasaport" kısmı hakkındadır. Bu, şu demektir; sosyal hayatın, en mahrem ya da ailevi olan yanları bir tarafa, pekçok ilişki ve etkileşim için günümüzde hayati olan boyutu üzerinde odaklaşıyorum. Pasaportlar bizi sınırlardan geçirir, sü-rücü belgeleri kim olduğumuzu kanıtlamakta, kendi sözümüzden daha fazla ciddiye alınır. Modern hayatın çoğu bölümünde görece yabancı-larla birlikteyiz ve kimliğimizi veya güvenilirliğimizi göstermek için belgesel kanıt sunmak zorundayız. Gerçekten de yukardaki Rus özde-yişi, insanların artık "beden, ruh ve kredi kartı" olarak daha doğru ta-nımlanacağını anlatacak şekilde güne uyarlanmalıdır.

Yine de işin öteki yüzü birçok örgütün bizi sadece kodlanmış nu-

marâ ve harf dizileri olarak tanıdığıdır. Bunlar, bir zamanlar klasörlerle takılan ve dolaplarda saklanan kağıtlara yazılırdı; ama şimdi aynı amaçlarla -ve bir Viktorya dönemi katibinin hayal edemeyeceği pek çok başka amaçla- bilgisayarlar tarafından yapılıyor. Kişisel hayatımızın hassas ayrıntıları her gün, büyük şirketlere ve devlet dairelerine ait dev bilgisayar veri tabanları içinde toplanıyor, saklanıyor, çağrılıyor ve işleniyor. İşte bu “gözetim toplumu”dur.²

Gerçi hakkımızda nasıl da ayrıntılı bir tablo çıkarılabildiğini öğrenirlerse (ve öğrendiklerinde) pek çok kişi gizlice gözetlendiği hissine kapılıyor ama aslında bizi gözetleyen hiçkimse yok. “Onlar” bizim hakkımızdaki şeyleri bilirler, ama biz çoğu kez ne bildiklerini, niçin bildiklerini veya bilgilerini başka kimlerle paylaştıklarını bilmeyiz. Bu kimliğimizin anlamı, hayat boyu önümüze çıkan fırsatlar, insan hakları ve gizliliğimiz açısından ne anlama gelmektedir ? Siyasi iktidar, sosyal denetim, özgürlük ve demokrasi bakımından sonuçları nelerdir? Bu kitap tam da bu tip sorular yöneltilmektedir.

Sınırlı bir anlamda, gözetimin elektronik bileşeni hiç de yeni değildir. Telefonların gizlice dinlenmesi ve öteki mesaj dinleme biçimleri on yıllardır casusluk ve haberalma servislerinin ortak kullanımında. Ama bu kitabın araştırdığı şey, geçmişte eşi görülmedik ölçüde, sıradan insanların artık gündelik yaşamın rutinlerinde kendilerini nasıl da “gözetim altında” bulduklarıdır. Son derece uzmanlaşmış kurumlar rutin olarak kişisel veri toplayan geliştirilmiş araçları giderek daha çok kullanır, bizi de izlenmenin hedefleri ve muhtemelen de şüphe nesneleri haline sokarlarken bir zamanlar istisna olarak görülen şey, çok çeşitli yollarla kural haline geldi.

Burada betimlendiği şekliyle gözetim, gündelik, sıradan, olduğu gibi kabul edilen bir dünyayla, bir banka makinesinden para çekmeler, telefon etmeler, hastalık yardımı için başvurular, araba kullanmalar, kredi kartı kullanmalar, isme gönderilmiş reklam broşürleri almalar, kütüphaneden kitap seçmeler, yurtdışı yolculuklar için sınırlardan geçmeler dünyasıyla ilgilidir. Yukarda anılan her bir durumda, bilgisayarlar işlemlerimizi kaydederler, öteki bilinen ayrıntılarla karşılaştırılır, fatura verenin veya ödemeyi yapanın başkası değil de biz ol-

duğumuzu kontrol ederler,yaşam öykülerimizin pekçok ögesini saklarlar veya mali, yasal, ulusal durumumuzu değerlendirirler. Bu işlerden birini gerçekleştirdiğimizde, gerçekten veya potansiyel olarak yaptıklarımızın bir izini bırakırız. Tüm bu ilişki türleri artık bilgisayarlar ve onlarla bağlantılı iletişim sistemleri üzerinden gerçekleşiyor; modern topluma katılmak, elektronik gözetim altında olmaktadır.

Bütün bunlar bir gecede ortaya çıkmadı ve tabii ki incelemek zorunda olduğumuz şeyin bir parçası da, “gözetim toplumu”nun görece uzun tarihidir. Günümüzdeki durum, uzun dönemli tarihi bağlama atıf yapmaksızın kavranamaz. Modern hükümetlerin doğumları, evlilikleri ve ölümleri kaydetmeye , modern işletmelerin çalışmayı izlemeye ve çalışanların ücret ve gelişmesinin doğru kayıtlarını tutmaya başlamasındanbuyana gözetim yaygınlaşmaktadır. Gözetim, günümüzün bürokratik örgütleri çeşitli topluluk ve gruplar hakkında giderek daha ayrıntılı bilginin izini sürmeye uğraşırken, ne olduğunu ortaya koyar. Bu, sadece “bürokrasi” olmaktan öte birşeydir. Gözetim varolan sosyal düzene uygunluğumuzla çok güçlü biçimde ilişkilidir ve sosyal denetimin bir aracı olabilir.

Gözetim sistemleri aynı zamanda da, bizim doğru ödemeyi yaptığımızın, doğru sosyal yardımları aldığımızın güvencelenmesi, terörizmin ve uyuşturucu kaçakçılığının kontrol edildiğinin, en son tüketici ürünlerinden haberdar edildiğimiz, sağlığımızı tehdit eden riskler hakkında uyarılabileceğimizin, seçimlerde oy kullanabileceğimizin, mal ve hizmetler için taşınması zor nakit parayla değil de plastik kartlarla ödeme yapabileceğimizin vs. garantilenmesi anlamına da gelir. Modern toplumlarda pekçok insan bunları, hayatın kalitesine olumlu katkılar olarak değerlendirmektedir. Yani gözetim tek taraflı olarak iyi veya kötü değildir; ve bu nedenle de kişisel bilgilerin saklanması ve işlenmesinde bilgisayar veri tabanlarının kullanılmasını çevreleyen ikilemler vardır.

Gözetim göze batmayan yollardan yayılır; çoğu kez de verimlilik ve üretkenlik gibi hedefleri izleme amaçlı karar ve süreçlerin sonucu olarak. Üstelik, günümüzdeki elektronik niteliği bu göze batmazlığını daha da artırır. Gözetimin büyük bölümü, kelimenin tam anlamıyla

gözden ırak olduğu, dijital (sayısal) sinyaller alanında meydana gelir. Ve, halihazırda gördüğümüz gibi, gizli kapaklı, entrikalı biçimde değil, alışveriş, oy kullanma, telefon etme, otomobil kullanma ve çalışma gibi ortalık yerdeki işlemlerde gerçekleşir. Bu şu demektir: insanlar, gözetimin nesneleri olduklarını ender olarak bilirler ya da bunu bilseler de ötekilerin onlar hakkında gerçekte ne kadar kapsamlı bilgi sahibi olduğunun farkında değildirler.

Modern gözetim, ordu, şirket, devlet daireleri gibi özel kurumlardan doğmasına rağmen, hayatın tüm alanlarına değecek şekilde gelişmiştir. Bunu geçenlerde Britanya'dan Kanada'ya taşındığımız sırada bizzat yaşadım. Ailem ve ben, hakkımızdaki ayrıntılar bir dizi elektronik veri tabanına aktarılan kadar Kanada toplumuna tam anlamıyla katılamadık. Bu, daha Toronto Uluslararası Havaalanı'na vardığımızda, yol yorgunu aile, İstihdam ve Göç Denetimi'nin önüne dikildiğimizde başladı. Bizim Ontario, Kingston'a devam edebilmemiz için, önce hakkımızdaki bilgilerin bilgisayara girilmesi zorunluydu.

Kingston'a iner inmez sağlık karnesi, sosyal sigorta numarası, banka kartları ve üniversite çalışanı kartı edinmek zorundaydık; bu kartların her biri bilgisayar veri tabanında saklanan kişisel ayrıntılarla ilgilidir. Bunlar olmaksızın çalışamaz, hastalandığımızda veya kaza geçirdiğimizde bakılmaz, para alamazdık. Ayrıca bisiklete binmeyi ne kadar seversek sevelim, otomobilsiz gidip gelmek güç olduğundan, sürücü ehliyeti edinmek zorundaydık: bilgisayardaki kayıtlarımızla bir bağ daha. Şaşırtıcı biçimde, varışımızdan hemen sonra “kişiyeye gönderilen” reklam mektupları almaya başladık ki bu da öteki bilgisayarların da hakkımızda veri bulundurduğunu bir kez daha gösterdi, bu veriler hakkımızdaki temel bilgileri listeleyen -ve satan- telefon şirketinden alınmıştı. Telefon şirketinden başka kurumlar da bu işi yapıyor.

Birev satın alma girişiminde bulunur bulunmaz, elektronik doğrulama araştırması yoğunlaştı. İpotek şirketleri (iyi vatandaşlar olup olmadığımızı, o yerin sürekli sakinlerimi yoksa geçici işçilerimi olduğumuzu anında açığa vuracak olan) Sosyal Sigorta numaramızın ayrıntılarını istediler. Fırın, çamaşır makinesi ve buzdolabı edinmemiz

de banka kartı ve kredi kartı numaraları bakımından aynı kredi alabilirlik kontrolünü gerektirdi. Bir üniversite hocası olarak kendimi, bu elektronik kapıları açacak doğru sayı dizilerine sahip olma veya herşeyin kısa sürede yerini bulacağını açıklayabilme bakımından görece ayrıcalıklı bulurum. Aynı süreçlerin, uygun plastik kartlara veya numaralara erişemeyenler tarafından epeyce farklı yaşanacağı açıktır.

Bir başka deyişle, modern hayatın her yönüne katılmak, bilgisayar veri tabanlarıyla ilişkimize bağlıdır; ve hakkımızdaki kişisel bilgilerin işlenmesi için, sadece 20.yy'da modern hayatın giderek artan ölçüde bir ögesi haline gelen uzmanlara ve bürokratik sistemlere değil, elektronik saklamaya ve iletişim aygıtlarına da güvenmekteyiz. Bunun, sosyal, siyasi ve kültürel hayata getirdiği fark -eğer bir fark varsa- nedir? Bu yaşamsal sorunun cevabı, bizi, bir dizi önemli tartışmaya, bazen geleneksel olarak ayrı disiplinlerin alanlarında kalan bir dizi önemli tartışmanın içine çeker. Bunları aşağıda sayacağım, ama kitap boyunca, "gözetim toplumu"nun boyut ve açılımlarını tam anlamıyla kavramak için bunların nasıl birlikte ele alınması gerektiğini göstereceğim.

Sosyolojinin özü ve yaranı, tek tek olayları daha geniş yapısal ve tarihsel bağlamlarına yerleştirmesinden yatar. Bu şekilde, kısa dönemli oluşları, bazı normlardan ve varolan koşullarda uzun dönemli kopuşlardan ayırtetmeye, sosyal bakımdan önemli olanla önemsiz veya geçici olanı birbirinden ayırtetmeye başlayabiliriz. Bu kitap, elektronik gözetimi -daha dar anlamlı olan "güvenlik ve haberalma"dan çok daha geniş anlamda- sosyal ve tarihsel bağlamına yerleştirmek ve nereden kaynaklandığını, -eğer varsa- neyin yeni olduğunu, geleceğe yönelik beklentilerin ve daha geniş açılımlarının neler olduğunu, gelişmesine verilecek uygun yanıtın ne olabileceğini göstermek amacındadır. Bu, elektronik gözetimin uygun biçimde içine yerleştirildiği çeşitli tartışmaları değerlendirdiğimiz zaman açık hale gelecektir.

Modern Toplumda Gözetim

On yıl öncesine kadar, gözetim, sosyoloji sözlüğünde ayrı bir yer tutmuyordu. James Rule'un 1970'lerde yayınlanmış olan çığır açıcı

çalışması "Özel Hayatlar ve Genel Gözetim"nin standart bir metin7 olarak çabucak kendini kabul ettirmesi olgusuna rağmen, çoğunluğu oluşturan sosyal kuramcılar M. Foucault'nun gözetimi ve disiplini ele alan büyük, kapsamlı ve tarihsel incelemelerinin yayınlanmasına kadar, gözetimi kendi başına ciddiye almadı. Antony Giddens'in ve diğerlerinin ısrarla belirttiği gibi gözetim, kapitalizmin (fabrikada işçilerin izlenmesi) veya ulus devletin (yurttaşları hakkında idari fişler tutması) bir tür refleksinden ibaret görülemez; gözetim kendi başına bir iktidar kaynağıdır.

Elbette ki, şimdi pekçok başka sosyolojik incelemeye tekrar bakabilir ve günümüzde gözetim diye adlandırdığımız şeyle yakından ilişkili süreçleri nasıl ele aldıklarını görebiliriz. Burada öne çıkan, iki büyük gelenek, (Marxçı ve Weberci gelenekler) tarafından verilen eserlerdir. Karl Marx, emek ve sermaye arasındaki mücadelenin bir ögesi olarak gözetime özel önem verir. İşçilerin görülmesi ve izlenmesi, burada, sermaye adına idari denetimin sürdürülmesinin bir aracı olarak ele alınır. Öte yandan M. Weber tüm modern örgütlerin bürokrasi içinde verimli pratik arayışının bir parçası olarak dosyalarda veri saklama ve çağırma araçları geliştirme yolları üzerinde yoğunlaşır. Bu tip dosyalar çoğu kez örgütlerin, özellikle devlet yöneticilerinin toplulukları "fişleyebileceği" kişisel bilgileri içerir.

Foucault'nun, gözetim kuramına daha yakın tarihli olan katkısı, karmaşık olmasına rağmen kabaca belirtilebilir. Modern toplumlar, toplumu düzene sokmanın, kamu önünde kanlı cezalar verme gibi geleneksel yöntemleri etkili biçimde gereksiz kılacak, rasyonel bir aracını geliştirmişlerdir. Dış denetim ve kısıtlamalara güvenmektense, modern sosyal kurumlar, hayatın düzenlenmiş ve belirlenmiş bir yolda sürmesini garanti eden bir dizi disipline edici uygulama kullanırlar. Askeri talimlerden okul formlarına, sosyal yardım dosyasından fabrika işçisinin yakından izlenen işine kadar modern sosyal disiplinin süreçleri, gayet göze batacak şekilde betimlenir. Kimileri, Foucault'nun analizini, onun düşündüğünün ötesindeki alanlara götürdüler, örneğin kadınların giyinerek ve erkek egemen toplumda kendilerini 'kadınca' sunarak disipline edilme yollarını ele aldılar. Dahası bu örneklerin

ışaret ettiği gibi, insanlar işbirliği yapıyor ve denetim aracına göz yumuyorlar.

Uzmanlaşmış bilgi, her modern kurumun gücünü artırır. Bu bilgiler birarada ele alındıklarında, öyle görünüyor ki özel denilen hayatın şimdiye dek görülmedik ölçüde artan alanlarını sömürgeleştiriyor. Empoze edilen kategori ve sınıflamalar, ister bir işi -görevi yapmanın, ister bir tüfekle nişan almanın zamanı, ister sağlığın veya suç riskinin hesaplanması olsun, Foucault'ya göre kabuledilebilir ve kabuledilemez olan davranış arasındaki ayrımları sürekli olarak keskinleştirir. Bu da, "normal" insanı tanımlar, böylelikle sosyal düzen olarak düşündüğümüz şeyi yaratır. Bu şekilde insanlar, özne -ya da daha doğrusu- nesne haline getirilirler.

Gözetim çalışmalarında Foucault'nun rolü, garip ve paradoksaldır. Ancak gözetim hakkında Rule'unki gibi özenli ampirik incelemelerin ortaya çıkması onun tartışmayı tüm boyutlarıyla başlatacak olan ve-rilirine dudak bükenleri etkiledi. Foucault'yla ilgili en garip şeylerden biri, rasyonel sınıflamanın zirvesi olan bilgisayar hakkındaki sessizliğidir. Emin olun, eğer gündelik rutinleri izleme ve insanları nesneleştirme sürecini hızlandıran birşey varsa, bu bilgisayardır! Ama Foucault'nun analizini bilişim teknolojisinin sosyal rolüne uygulama görevi başkalarına kaldı -ve dizi dizi akla yakın yorum var! Foucault'nun analizinin görünürdeki geçerliliği açık olabilir, ama bağlantıların bazılarının kurulma yolu aslında karışıklığı daha da artırıyor.

Öncelikle, pekçok yorumcu, Foucault'nun panoptikon hapishane planı hakkındaki düşüncesine⁶ elektronik gözetimin bir örneği olarak büyük ilgi gösterdi. Kimileri, bunu sadece sanayi örgütlenmeleri gibi belirli bir sosyal çevreye uygulamakta, kimi yorumcular ise, bu planda Marx'ın "üretim tarzı" betimlemesiyle kıyaslanabilecek tamamen yeni bir sosyal oluşumun ana hatlarını bulmaktadır. Uçlaştırıldığında bunun şu anlama geldiği söylenebilir: insanlarla ilgili verileri, bilgisayar veri tabanlarının işlediği her yerde, bütünlüklü, hapishane benzeri bir tahakküm sistemine kısıtlanırız; işte bu bana saçma görünüyor. Bununla birlikte bu fikrin daha ılımlı versiyonları bile direniş sorusu-

nu haklı olarak sorduruyorlar; böyle herşeyi kapsayan bir güç/iktidar karşısında ne yapılabilir? Bu kitabın araştırmayı denediği, işte bu.

“Gözetim toplumu” fikri; modern sosyal hayatın bu özel boyutunu anlatmakta kullanılır⁷. Bu kitapta çizilen perspektif, Marx, Weber ve Foucault'nun söylemesi gerekenleri dikkate almakta ama bunlardan sadece birine bağlanamaz. Sosyolojideki tartışmaya şöyle ya da böyle başkaları da katıldı; öncelikli olarak da Anthony Giddens. Giddens modern toplum içindeki gözetim süreçlerini bu toplumun başlıca kurumsal boyutları arasına yerleştirir. Çalışması, gözetim incelemeleri için yararlı bir sıçrama tahtasıdır⁸, fakat göreceğimiz gibi, rötuşlanmayı da gerektirir, özellikle de gözetimin elektronik niteliğinin ışığında.

İzleyen kısımlarda gözetimin içinde yer aldığı tartışma türlerini ele alıyorum. Bu tartışmalar çakışıp ve daha da bütünleşmeleri sadece iyi olabilir. Sıralama düzenleri, hiçbir öncelik belirtmemektedir.

Teknolojinin Sosyal Etkisi

Elektronik gözetim, bilgisayar veri tabanlarının farklı tür gruplar hakkındaki kişisel bilgileri saklama ve işleme yollarıyla yakından ilişkilidir. “Gözetim toplumu”nun incelenmesi, teknoloji ve toplum arasındaki etkileşim konusunda bir örnek olay incelemesi olarak görülebilir. “Etkileşim” kelimesini özellikle kullanıyorum, çünkü toplum, teknoloji ilişkisinde çeşitli duruşlar var.

Bazı yazarlar vurguyu yeni teknolojilerin sosyal gelişmenin yönünü belirleme yollarına yapmaktadır. Örneğin Alvin Toffler'in sosyal değişimin teknoloji güdümlü olduğunu ima eder görünen Üçüncü Dalga'sı⁹ gibi kitap adları bu izlenimi verebilir. Teknolojinin sosyal rolü sorununda hem aşırı iyimserler hem aşırı kötümserler, teknolojik belirleyicilik (teknolojik determinizm) diye bilinen bu hatayı yapmaya eğilimlidirler. Teknolojik belirleyicilik, hem teknolojinin biçimlenmesinde sosyal etkenlerin rolünü, hem de kullanımının üzerinden gerçekleştiği sosyal bağlamların çeşitliliğini önemsizleştirir.

Başka yorumcular teknolojilerde ifade edilen sosyal ilişkileri öyne, vurgularlar ki, belirli teknolojilerin sosyal ilişkiler için nasıl

kendine has bir sınırlayıcılığa ya da sonuç doğuruculuğa sahip olabildiğini değerlendirmeye pek az zaman ayırırlar. Bazı Marksistler, Marx'ın makinelerin "(işçiye) düşman bir güç" olduğu "ve sermayenin onun böyle olduğunu ilan ettiği" "ve onun bu niteliğini kullandığı"¹⁰ yorumunu izleyerek bu çekime kapılırlar. Bilgisayarlar gibi görünürde asosyal makinelerin gizlediği sosyal ilişkileri ortaya çıkarma şeklindeki övgüye değer girişimde bu Marksistler, bazen, el işinin de (artifact) kendisine has bazı sonuçlar doğurabileceğini reddeder gibidirler."¹¹

Elektronik gözetim, bence, hem sosyal olarak biçimlendirilir hem de sosyal etkileri vardır, fakat biçimlenmenin doğası ille de herhangi bir düz anlamda öngörülebilir etkilere yol açmaz. Teknolojik sistemlerin belirli kapasiteleri onları, şimdiye kadar hayal edilmemiş biçimlerde kullanım için çekici kılar. Bu tür yaklaşım Gary T. Marx'ın "yeni gözetim" adını verdiği incelemelerine gayet iyi uyar. ABD'de gizli polis çalışmasının kapsamlı bir analizi sırasında, Gary T. bilgisayar teknolojilerinin kullanımının gerçekten de bir dizi önemli nedenle bir fark yarattığını buldu.¹²

Bilgisayar eşleştirme, yeni teknolojinin bu görece bağımsız özelliğinin iyi bir örneğini sunar. Bilgisayar sistemlerinin çeşitli kaynaklardan farklı amaçlarla toplanmış verileri ilişkilendirmeye gücü, kişisel bilgilerle çeşitli deneylere ilham vermiştir. İki veya daha çok birey hakkındaki ilişkisiz bilgisayar dosyaları, insan gruplarını benzer bir kategoride, örneğin yasaları çiğnediğinden şüphe edilenler kategorisinde tanımlamak üzere eşleştirilir.

Bilgisayar eşleştirme ilk kez 1970'lerin sonlarında devlet daireleri tarafından kullanılmış bir tekniktir; bu teknik 1990'ların ilk yarısına gelindiğinde yaygınlaşmıştı. Ne kadar yaygın olduğu her zaman tam olarak bilinmemektedir. Örneğin 1991'de Ontario Enformasyon ve Mahremiyet Komisyonu, bilgisayar eşleştirmenin eyalet hükümetinin çeşitli birimleri içinde ve arasında ne kadar yaygın olduğunu bulmak üzere bir özel görev gücü (taskforce) kurulmasını önermişti.¹³ Avustralya'da özellikle 1987'den beri, bilgisayar eşleştirme yayılmaktadır; öyle ki, Ekim 1990'a gelindiğinde devlet daireleriyle ilgili 31

adet kullanılmakta olan ve önerilmiş büyük veri-eşleştirme programı bulunmaktaydı.¹⁴

ABD'de bu teknik, 1977'de, o zamanki Sağlık, Eğitim ve Sosyal Yardım Bakanlığı federal hükümet dairelerinin sosyal yardım dosyalarını eşleştirdiği zaman kullanılmaya başlandı;bu eşleştirmenin yolsuzlukları ortaya çıkarmak üzere çok da başarılı olmayan bir girişim olduğu ortaya çıktı.¹⁵ Öteki alanlardaki potansiyelini örneklemekde, bir Amerikan girişimi olan Farrell's Ice Cream Parlour ilginç bir örnek oluşturur; bu firma, o gün doğduklarını kanıtlayıp parasız dondurma promosyonundan yararlananların isim listesini bir pazarlama şirketine sattı. Promosyondan yararlanarak bedava dondurma yemiş olanlar kısa süre sonra postakutularında askerlik yoklama çağrılarını bularak şaşırdılar. Pazarlama şirketi, müşteri bilgilerini Selective Service System'e, o da Savunma Bakanlığı'na satmıştı.

Daha sıradan bir uygulama olarak Amerikan Sivil Servis Komisyonu'nun çalışanlar hakkındaki kayıtları, yolsuzlukların kökünü bulmak için aile yardımı alanların kayıtlarıyla eşleştirilmişti; sosyal yelpazenin öteki ucunda da Sağlık ve İnsani Hizmetler Bakanlığı, hiçbir doktorun Medicare ve Medicaid sağlık sigortası programlarından aynı anda yararlanmadığını doğrulamak üzere ilgili dosyaları eşleştirdi.¹⁶ Böylesine büyük ölçekte dosyaları karşılaştırmının ancak bilgisayarlar kullanılarak mümkün olduğu açıktır. Teknoloji böylesi soruşturmaları kolaylaştırmaktadır. Fakat bir kez başlayınca, bilgisayar eşleştirme çok büyük bir kesimi işin içine katabilir. Herkes bilgisayarın ağına yakalanabilir ve suçsuzluğu kanıtlanana kadar suçlu varsayılabilir. Varolan özel hayat yasaları bu açıdan yetersiz kalınmaktadır.

İşte böylesi kavrayışlar, bilgisayar sistemlerinin “denetim dışında” geliştiği görüşüne güç kazandırır. Örneğin David Burnham'ın büyüleyici -ve ürkütücü- kitabı, *The Rise of the Computer State*¹⁷, yeni bilgisayar teknolojilerinin kendilerini, sadece seçimle gelmiş karar mercilerinin değil herkesin doğrudan kontrolünün ötesinde çoğalttığını ima eder. Bununla birlikte bu “özerk teknoloji”görüşünü kabul etmeyen gözlemciler yeni teknolojiyi neredeyse kapitalizmin veya bas-

kıcı devletlerin bir aracından ibaret görürler. Örneğin Kevin Wilson'ın *Technologies of Control*¹⁸ “veri tabanlı sosyal denetim” olarak bilgisayarların ev ağını betimler. Burada bilgisayar gücü uyum elde etmenin bir aracı olarak kasıtlı biçimde kullanılmış görünür.

İzleyen sayfalarda alınan tavır şudur: yeni teknolojiler gerçekten bir tür kendini çoğaltma kapasitesine sahiptir (yeri gelmişken, ifade Jacques Ellul'a ait)¹⁹ ancak bu, onları sosyolojik incelemeden bağışık kılmaz. Yeni teknolojilerin çoğaltıldığı süreç pek sık olarak bir “karakutu”dur. Kutuyu açmalı ve içindekileri analiz etmeliyiz; belki de teknolojileri biçimlendiren derindeki bazı sosyal etkenleri keşfederiz. Aynı zamanda da yeni teknolojilerin sosyal kontrol süreçlerine katkıda bulunabilme derecesini olduğundan az göstermek istemem. Ancak bu hassas konu gözetimin ekonomik ve siyasi iktidarın habisi bir entrikasından doğduğunu varsayan kaba kategorilere indirgenemez.

Bilgisayar eşleştirme gibi işlemlerle sunulan gözetim çalışmalarına yönelilen ilginç bir karşı çıkış da aslında teknik işlemin geleneksel olarak tanımlanmış sınırların bulanıklaştırılmasına yol açabileceği doğrultusundadır. Örneğin Anthony Giddens, insanlar “hakkında veri toplayan” gözetim ile insanları “denetleyen” gözetimi birbirinden ayırır.²⁰ Ancak bu çeşitli bürolarca -işçilerini çok daha doğrudan yollarla izleyen patronlar dahil -“veri toplama” yoluyla başarılan daha az dikkat çeken “gözetim” biçimleridir.

O halde, bunlar elektronik gözetimin içine yerleştirilebileceği teknoloji ve toplum tartışmasının genel hatlarıdır. Bununla birlikte tartışmanın inceliklerinin, burada ele alınan özel vakanın önemini perdelemesine imkan verilmemelidir. Başlığımız insanî konularda bilgisayar gücünün kütleli yayılmasının alevlendirdiği en tartışmalı ve endişeler taşıyan sosyal sorunu temsil eder. Modern toplum bizi, “daha bilgili” insanların uzman bilgisinin saltanatına radikal biçimde bağımlı kılar. Burada sorulan kilit soru şudur: güçlü bilgisayar sistemleri aracılığıyla bilgi edinmede iyi ile kötü arasındaki ayrım nedir ?

Teknoloji ve Totalitarizm

Bilgisayarların can sıkıcı sorunu, iktidar ve egemenliğin akla ge-

tirdiği çeşitli kötü imgelerdir. Bunların en bilineni, Orwell'in tüm faaliyetlerin sürekli izlendiği kara ütopyası, *Bindokuzyüzseksendört*'tür. Günümüzde ulus devlet ve onunla birlikte savaş sonrasında herkesce bilinen totalitarizm ve demokrasi karşıtlığı ön plana çıkmakta. Eğer Giddens "Totalitarizm herşeyden önce, gözetimin aşırı derecede odaklaşmasıdır"²¹ demektedirse o zaman devlet idaresi ve güvenlik sağlamada yeni teknolojinin rolünün artırılması bizi duraklatmalı.

Orwell'in *Bindokuzyüzseksendört*'ünün etkisinin sadece edebi olmanın çok ötesinde hissedildiğini belirtmek önemlidir. Özellikle "Büyük Birader" mecazı, günümüzde Orwell'in aslında düşündüğünden epeyce uzak alanlarda ciddi bir kültürel korkuyu dile getirmektedir. Orwell'in kara ütopyasının etkisi sosyolojik bakımdan da önemlidir. James Rule, "gözetim kapasiteleri"²² kavramını türettiği "mutlak gözetim" durumu olarak *Bindokuzyüzseksendört*'e açıkça atıf yapar. *Surveillance, Power and Modernity*²³'de Christopher Dandeker gibi başka bazı yazarlar, aynı kavramları 1990'ların sosyolojik analizine taşıdılar.

İleri toplumların kendilerini bilgisayar kapasitelerini uyarlar ve yükseltirken bulmaları olgusu, tek başına, bu toplumların yokuş aşağı tiranlığa doğru sürüklendikleri anlamına gelmez. Bununla birlikte eğer gözetimin yoğunlaşması totalitarizmin asli bir bileşeni ise, demokratik yaklaşımlı yurttaşlar hiç değilse, devlette yeni teknolojilerin rolü hakkında sorular sormaktadır haklıdır. Herşey bir yana, Soykırım tekniklerini düşünen ve uygulayan son derece uygar, akılcı ve bürokratik bir toplum değil miydi? Zygmunt Bauman'ın bize hatırlattığı gibi, ahlaki standartlar kolayca bürokratik işlemlerin teknik başarısına "uygunsuz" hale getiriliverirler. Bürokratik işlemin nesneleri -insanlar- kolaylıkla insandışılaşır.²⁴

On yılı aşkın süredir Sosyal Sigorta Numaraları, Kanada'da giderek daha fazla amaçla kullanılmaya başlandı, Almanya'da makinelerin okuduğu pasaportlara geçildi, elektronik kimlik kartı sistemleri Britanya'da ve Avustralya'da önerilmiş durumda ve şoför ehliyeti ABD'de fiili bir kişisel tanıtıcı haline geldi. Ancak bu gelişmeler yaygın biçimde halk

tarafından tartışılmadan ve siyasal müzakereler yapılmaksızın gerçekleşiyor çoğu kez. Britanya Veri Koruma Komitesi'nin başkanı Sir Norman Lindop daha 1978'de şu yorumu yapmıştı:

Orwell'in 1984'ünün hemen köşeyi dönünce karşımıza çıkacağından korkmadık ama bazı hoş ürkütücü gelişmelerin epey çabuk ve çoğu kişi ne olduğunun farkına varamadan olabileceğini hissettik.²⁵

Göreceğimiz gibi, tam da Lindop'un korktuğu oldu, üstelik sadece Britanya'da değil.

Bürokratik güç ile ve kamunun bilgisizliğinin yanı sıra başka sorunlar da var. Bir tanesi şu: kişisel veri tabanları, idarenin ve güvenliğin doğrudan sınırları içine giren alanlarda değil, onlarla yakın ilişkiye girerek karşılıklı etkileşim içinde olabilen bilgisayarlar arası iletişimin giderek kolaylaştığı belirli alanlarda hızla artmaktadır. Bu, örneğin sigorta şirketleri, özel güvenlik (ki bulguları resmi polis güçlerince kullanılır) ve çalışanların gözetlenmesi gibi kamu sektörü verilerinin özel sektöre sızması dahil her tür yolla gerçekleşir; işçilerin izlenmesi işe başvuranların ve terfilerin izlenmesinde devlet idaresi içinde ve dışında yaygın olarak kullanılan veriler yaratmıştır. Ayrıca, günümüzde toplumun tam anlamıyla katılımcı bir üyesi sayılmak, kişinin tüketim gücüne giderek daha fazla bağlı kılınmaktadır ve çağdaş gözetim gerçekte ticaridir. Sıradan insanların hayatlarında önlerine çıkan fırsatlar, böylesi süreçlerle ne kadar kısıtlanıyor veya artırılıyor? Bir zamanlar sadece siyasi yurttaşlık alanına değdiği düşünülen gözetim artık topluma dahil oluşumuzu daha temel bir düzeyde etkilemekte.

Daha önemli bir sorun da, elektronik gözetimin yayılmasını soruşturma işini yapacak ve gerektiğinde bu yayılmaya direnecek dengeleyici örgütlerin görece eksikliğidir. Öteki modern kurumlar, kendilerine karşı çıkan sosyal hareketlerin oluşmasını kışkırtmaktalar; sermayenin örgütlerine, işçi hareketlerinin yükselişi eşlik ediyor, endüstriyel yayılmaya yeşil hareketler vs. Fakat hangi gruplar veya güç birlik-

leri, elektronik gözetimin bir eleştirisini veya ona mantıklı bir muhalefeti gerçekçi biçimde yapabildi? Kabul edelim ki, yurttaş hakları örgütleri, tüketici meclisleri ve bazı işçi sendikaları elektronik gözetimin büyümesini frenlemeye veya demokratik yollardan yönlendirmeye çalışmakta aktif rol oynuyorlar. Fakat böylesi direnişin görece eksikliğini belirtmek için kötümser olmak şart değil.

Olumlu olarak şunu söylemeliyiz: gözetim sorunlarının öneminin giderek daha fazla anlaşıldığını gösteren bazı güçlü belirtiler var. Popüler medyanın şöyle bir gözden geçirilmesi, “bilgisayar ve özel alan” sorunlarının daha sık işlendiğini gösterir; ve 1992’de Privacy International’in kurulmasıyla önemli bir adım atılmıştır. Bu yeni örgüt, dünyanın dört bir yanındaki ülkelerden gözetim verilerinin korunmasına ilişkin verileri bir araya getirmek için kuruldu.²⁶ Gözetimle ilgilenenlerin bakış açısından bu kutlanacak bir hareket, özellikle de gözetim artan ölçüde dünya çapında bir olgu olduğu için. Bununla birlikte bu tip yoğunlaşma ve faaliyetin uzun dönemli etkisi henüz bilinmiyor.

Çağdaş gözetime kamusal direnişin görece eksikliğine ilişkin ben bir neden ileri sürebilirim: gözetimin yaptıklarının bir çoğunun -haklı olarak- olumlu sosyal yararlar gibi görülmesi. Peki niçin direniş sistemleri, onları kabaca bir dizi kabul edilebilir riskle ilişkilendirerek avantaj sağlıyor ?

Bir diğer neden, kuşkusuz, resmi kurumların zaten böylesi konuları gözettikleri duygusudur. Kanada Enformasyon Komisyonu veya Fransız Commission Nationale de l’Informatique et des Libertés (CNIL) gibi veri koruma kurumları, zaman zaman, kendi ülkelerinde bekçiköpekleri veya uyarıcı* olarak davranmaktadırlar. Veri koruma ve özel alan yasaları, elektronik gözetimin dizginsiz büyümesine kesinlikle bazı yerleşik sınırlar getirir fakat yukarda anılan süreçleri kolaylaştıran teknolojik değişimin derecesi dikkate alındığında, böylesi yasal önlemler önemli ve belki tehlikeli ölçüde geride kalma

* Burada bekçi köpeği terimi, aşağılayıcı bir anlam taşımıyor. İhlal gerçekleşikten sonra ihlalcıyı yakalama işlevi anlamında, uyarıcı terimi ise ihlalden caydırma anlamında.(Ç.N.)

eğilimindedir.

Buna ek olarak bir başka ciddi güçlük daha var; ortadaki problemin tam olarak ne olduğu konusunda mutabakat bulunmaması. Gözetim sorunlarına sık sık “mahremiyet” diliyle hazır bir yanıt verilir. Gerçekten de, Kuzey Amerika’da ilgili yasalar yakışık almaz bir şekilde “Özel Hayat Yasaları” olarak adlandırılır. Buradaki başlıca zorluk, özel hayat kavramının kendi (sosyo)lojik sınırlarının ötesine uzatılmasıdır. Totaliter eğilimler hakkındaki kaygı, başka bir yerde anılacağına uygunsuz biçimde “özel hayat” genel başlığı altında ele alınır, oysa “özgürlük” çok daha kabul edilebilir bir başlık olacaktır.

Aynı şekilde, piyasa özerkliğine ticari gözetim tarafından dayatılan olası sınırların “özel hayat” direşinin bayrağı yapıldığında ayakta kalması çok zordur.

Aynı zamanda, özel hayatın kabaca ortadan kaldırılması, onun herşeyi kapsayacak şekilde benimsenmesi kadar yanıltıcı bir tavidir. Özel alan sorununu gözardı etmek, bu konu elektronik gözetimin ortaya çıkardığı en önemli sorunların bazılarını kapsamasa bile, elektronik gözetimin büyümesinin en şiddetli meydan okuyuşlarından biridir.

Özel Hayat Problemi

Özel hayat önce, son yüzyıl boyunca yasal değerlendirmeler için ciddi bir sorun ortaya çıkardı. ABD’de klasik biçimiyle Samuel Warren ve Louis Brandeis tarafından ifade edilen özel hayat “bireyin yalnız bırakılma hakkıdır” Brandeis, 1928’de “bilimin, devleti casusluk aracıyla donatma alanındaki gelişmesinin, muhtemelen gizlice telefon dinlemekle yetinmesi mümkün değildir” uyarısını yaptığı halde, bilgisayar gücü sayesinde bir dizi kurum için “evin en gizli hallerinin”²⁷ bile nasıl potansiyel bakımdan şeffaf hale geleceğini pek az tahmin edebilmişti.

1948’e -trasistörün icat edildiği yıla- gelindiğinde Birleşmiş Milletler, “hiçkimsenin özel hayatında, evinde veya haberleşmelerinde keyfi müdahaleye maruz bırakılamayacağı”nı insan hakkı olarak ilan etti. Buradaki “keyfi” kelimesinin diyelim ki “yasal” ile karşıtlık

kurmayı amaçladığı açıktır, ancak bunun dışında tutulanları kim saptayacak? Veya, “müdahale” tam anlamıyla nasıl oluşur? Otuz yıl sonra, elektronik yonganın (mikrochip) ortaya çıkmasıyla böylesi sorunlar çözümden daha da uzaklaştı. O sırada hükümetler ve öteki büyük örgütler zaten bilgisayar gücünü kişisel verileri saklamak ve işlemekte yaygınlıkla kullanıyorlardı ve daha açık bir deyişle “bilgi edinme gizliliği”, özel alana yönelen tehditlerin sonuçta yaygınlaşmasının üstesinden gelmenin bir aracı olarak önerildi.

Fakat devlet ya da ekonomik kurumlar tarafından bilgisayarda kayıt tutmanın hızla yükselmesiyle aslında tehdit altında olan nedir ? Viktorya döneminde korkulan şey, kamunun politikacılar veya zenginler gibi seçkin insanların özel hayatlarına yakışsız biçimde girebilmesiydi. İngiltere Kraliyet Ailesi, diğerleri gibi, bununla mücadele etmeyi sürdürmekte. Ama elektronik gözetimle birlikte denge tersine dönmüştür. Artık, yaygın ve güçlü kurumlardan kaynaklanan bir riskin altında olduğu düşünülen, sıradan vatandaşların hayatlarıdır. Gerçekten de, bilgisayar eşleştirme pratiği, daha önce de belirtildiği gibi, yoksulları, savunmasızları, azınlıkları, büyük bürokratik güçler karşısında belirli bir olumsuz konuma yerleştirme eğilimindedir.

Ne yazık ki, sosyologlar birkaç önemli istisna dışında özel hayat ile veri koruma konusundaki tartışmaya fazla bir ilgi göstermemişlerdir. Yakın zamana kadar pekçok sosyolog, mahremiyetçiliğe ve aileciliğe muhalefetle öylesine meşgul görünüyordu ki, insan onuru, öz-kimlik ve kişisel alan konuları daha baştan ya gözardı edilmiş ya da öteki disiplinlere bırakılmıştı. Son onyıllar boyunca, özel alan söylemi hukuki görüş tarafından yönlendiriliyordu. Sonuç olarak, bilgi çağı denen çağ için özel alanı tanımlama girişiminde bulunan birkaç yararlı çalışma yapılmışsa da, hukuk yazarları ve felsefeciler kendilerinden birinin Geoffrey Brown'ın “kaba ve derme çatma sosyoloji” dediği sosyolojiye başvurmuşlardır.²⁸

Sosyolojik analiz ve tartışmanın böylesi bir görece eksikliğinin tehlikesi, özel alanın yasal kavramlaştırmalarının teknolojik ve sosyal gerçekliklerle temasını yitirmesindedir.²⁹ Sosyolojik ve tarihsel soruşturma özel alan konusunda kültürel çeşitlenmelerin altını çizer ve

hem insanların gerçekte neden korktuğunu hem de bu korkuların nasıl derinlerde olduğunu gösterebilir. Bu bakımdan Kanadalı tarihçi David Flaherty'nin karşılaştırmalı çalışmalarıyla dikkate değer bir yol açılmıştır.³⁰ Flaherty'nin çalışması elektronik gözetimin ortaya çıkışının oluşturduğu sosyal, siyasi ve ekonomik farkın ne olduğu kilit sorusunu sorar. Bunun ötesinde sosyoloji tüketici talebinin yönetilmesi gibi görünürde masum uygulamaların yarattığı insan özgürlüğüne ve ya gizliliğine yönelik hissedilen tehditlerin gözler önüne serilip değerlendirilmesinde rol oynayabilir.

Örneğin Kuzey Amerika veri koruma yasaları sadece resmi veri bankalarını kapsama eğilimindedir ve ticari gözetimin at koşturduğu devasa alana neredeyse hiç dokunmaz. Böylelikle 1991'de Lotus bir düğmeye bastığında, 80 milyon Amerikan hanehalkının adını, adresini, medeni halini ve tahmini gelirini gösteren CD-ROM'daki yeni yazılımını tanıttığı zaman, onu engelleyecek bir yasa bulunmuyordu. Gerçekten de yazılımın dağıtımı, deneyimli bir Amerikan özel alan savunucusu olan Alan Westin tarafından kabul edilmişti. Ama, resmen üretimine başlanmadan önce, Lotus öyle çok şikayet aldı ki ürünü geri çektiler. Bu olay sadece yasaların zayıflığına değil ayrıca örgütleyici bir kavram olarak özel alanın yetersizliğine de işaret eder. Bir bilişim teknolojisi ortamında böylesi kavramlar, dikkatli bir inceleme gerektirirler.

İronik biçimde, modernitenin parametrelerini tanımlamaya başladığından beri sosyolojinin temel temalarından biri, tam da “özel” diye adlandırılan alanın “kamusal” alanla ilişkisidir. Bu tartışma -özellikle feminist eleştiri tarafından hızlandırılan- burada elektronik gözetim genel başlığı altında değerlendirilen konular bakımından büyük önem taşır. Kamusal/özel ikiliğin (dichotomy) kaynağı klasik liberalizmdir. Kamusal, politikanın ve hakem gibi davranıp genel yasalar çıkartan devletin alanına atıf yapar. Özel olan ise, ev alanını kapsar ama ayrıca özel çıkarlara, özel girişime ve özel bireylere de atıf yapılabilir. Sosyolojik bakımdan bu, sanayi üretiminin gitgide daha fazla erkeği “dışarıya” çalışmaya gönderme ve kadınları “ev”e havale etme tarzıyla bağlantılıdır.

Feminist eleştiride, kamusal ve özel kavramları, özel denilen alan içinde sık sık meydana gelen çatışmanın, mücadelelenin ve tacizin üzerindeki örtüyü kaldırmakta kullanıldığı açıktır. Böylelikle bu ayırım ağır bir ideolojik yük taşır. Burada da ikilemler boldur. Tarihsel araştırma, pekçok kadının, taciz söz konusu olduğunda müdahaleyi hoşnutsuzlukla karşıladığını göstermektedir.³¹ Günümüzde “caller ID*” özelliği olan yani numarasını gösteren telefonlar da aynı şekilde tehlikedeki kadınlar tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmaktadır. Sorun şu: aynı sistem tersine kullanıldığında, özel satın alma gruplarını hedefleyen şirketler için tüketici verileri açısından tam bir altın madeni. Telefonlarımız göstermek istediğimizden daha fazlasını ortaya serebilir!

1990'lar boyunca yeni telefon hizmetleri, alışlagelmiş gizlilik kavramlarına, özellikle de bu kavram bir özel alan yani “ev” için kullanılmışsa büyük bir meydan okuyuş sergilemekteydi. “Caller ID” tam da bunlardan bir tanesiydi ve kullanıldığı ülkelerde dikkate değer bir çatışma yaratmıştı.³² Telefon şirketleri, müşterilerine eve giren haberler üzerinde denetim sağlama olanakları gibi hizmetler sunarken pazarlamacılar aynı kanalla evden çıkan verileri düşünerek keyifle ellerini ovuşturmaktadır. Rotenberg'in bu konudaki sloganı, “Mc Bell”den Büyük Birader’e dir.³³ Bir zamanların “özel” evi, sakinlerinin satın aldıkları kullanışlı iletişim sistemleriyle “genel” hale getirildi³⁴.

Eğer bir zamanlar “kamusal” ve “özel” alanı ayırmak çözümse olarak uygun olmuşsa bile, bunlar arasındaki sınırların adanıklılı sildiği yirminci yüzyıl sonlarında böyle bir uygunluk kesinlikle söz konusu değildir. Gerçekten de, ana konumuza dönersek, bilişim teknolojisi günümüzde küresel ölçekte bu iki alan arasındaki sınırları daha da bulanıklaşmasını sağlamaktadır. Bir zamanlar “kamusal” hayata karşı kutsal liberal sığınak olan ev, giderek artan biçimde kendisini, gözetimin mekanı olarak bulmaktadır. Devlet idaresi oymak kapasitesini veya sosyal yardım dağıtımını etkileyen kimin kimle ya-

* Telefon edenin kimliğini belirten telefon.

şadığına ilişkin ayrıntılara kolayca erişirken ticari kurumlar da mali durumu ve belirli bir caddedeki her bir hanenin tüketim tercihlerini analiz etmede pek az engelle karşılaşmaktadır.

Tüm bunlar, elektronik gözetimin tehdidiyle sosyolojik bakımdan (yasal bakımdan başa çıkmayı bırakalım!) başa çıkabilecek bir kavram olarak “gizlilik”in yararlılığına ilişkin ciddi bir kuşku doğurur. Aynı zamanda da her şeyi gizliliğe veya “kişisel” alana yüklemek, ham bir davranış olur. Kişisel olan, gerçekten de siyasidir ve iktidar ilişkileri, kamu/özel ayrımında apaçıktır. Fakat hala sosyal hayatın kişisel bir boyutu olması savunulabilir.³⁵ Bu “kişisel” alanın doğası, elektronik gözetim sorunlarının bize getirdiği bir diğer tartışma alanını oluşturur.

Gizlilik ve gizliliğin güvenliği hakkındaki öyle kabul edilegelmiş varsayımlara günümüzde yönelen meydan okumalar mas edilecek veya etkisizleştirilecekse, sosyal bilimciler, hukuk adamları ve politikacılar arasında acilen yeni bir diyalogun gerektiği açıktır. Söylemek gereksiz, böylesi bir diyalog, kısmen, sosyologların “uygulamalı” bir role sahip olma gönüllülüğüne bağlı olacaktır, ve bu da bazı yeniden tanımlamaları gerektirir.³⁶

Kişilik ve Postmodernizm

Son olarak ama kesinlikle daha önemsiz değil; elektronik gözetim, bir sorunlar öbeği içine yerleştirilmelidir, bu öbeği, ben “kişisellik ve postmodernlik” diye adlandırdım. Kişisellik, insanın kimliği, onuru, özgürlüğü ve sorumluluğuyla yakından ilgilidir; bunların da farklı yollardan elektronik gözetimin yükselişinin meydan okumasıyla karşılaştığı varsayılır ve elektronik gözetimin yayılışını yasal olarak düzenleyen kurallar bakımından çerçevelenirler. “Postmodernlik” bu yüzyılın sonuna doğru gerçekleştiği varsayılan ve modern durumun ötesine geçtiğimiz bir sosyal dönüşüme ilişkin tartışmaya atıf yapar. Ben kişisellik ile postmodernliği, elektronik gözetimin incelenmesinin ortaya çıkardığı ve sosyolojinin kendiliğinden (per se) çözemeyeceği fakat sosyolojiye başvurulmaksızın da geliştirilemeyecek bazı temel felsefi sorulara işaret etmek üzere biraraya getirdim.³⁷

Burada da bir paradoks var. İnsani meselelere bilişim teknolojisi- nin etkisi, zaman zaman bizim “modernite” diye bilinenden nitelikçe farklı bir sosyal gelişme aşamasına girdiğimizin göstergesi olarak alınır. Postmodernlik durumunda zaman zaman, başka şeylerin yanı sıra, -kültürel ve tarihsel akrabalıklar bir yana- insan kişiliği diye bir özel statünün varlığından eskisi kadar emin olamayacağımız söylenir. Aynı zamanda, elektronik gözetimin büyümesi, nihai olarak sadece kişilik ve insan kimliği kavramıyla ele alınabilecek olan “gizlilik” hakkında sorular yaratmaktadır. Elektronik gözetimin eleştirisiyle, yasaların çerçevesinin belirlenmesiyle ve politikanın kurumlaşmasıyla ilgili olanlar bununla ilgili uygun önlemlerin oluşturulması için neyin önemli olduğuna ilişkin bir uyuşma sağlayabilirler mi? İki örnek, sorunun kıvamını gösterecek.

*Postmodern Durum*³⁸ adlı kitabında Jean François Lyotard yeni bilişim teknolojilerine ağır biçimde bağımlı bir toplumun resmini çizer. Lyotard, Daniel Bell’in³⁹ “bilgi”nin, çağdaş toplumların yeni eksensel (axcal) ilkesi olduğu ve bilgi edinme sürecinin yeni araçlarının bu gelişmede derinden kapsandığı tezini izler. Aynı zamanda da, bu “postmodern durum” “meta-anlatıların çöküşü”yle karakterize edilir. Bu, şu demektir: bilimin, teknolojinin ve demokrasisinin kurtarıcılığına inanç gibi modern gerçekler yirminci yüzyıl boyunca itibarı azalmış ve günümüzde de bir zamanlar sahip olduğu düşünülen evrensel gücü kaybetmiştir. Lyotard bunların sadece çöktüğünü değil aynı zamanda bir tür kesinlik arayışında olan insanların bir ikame olarak bilgisayar biliminin görünürdeki kesin yöntemlerine tutunduklarını öne sürer.

Bu bakımdan bilişim teknolojisi, postmodernlik ile kısmen sorun kısmen de çare olduğu ikili bir ilişki içindedir. İnsanlar kendilerini karmaşık teknolojilere teslim ederler çünkü bunlar görünürde uygunluk, verimlilik, güvenlik ile belirsizliğin azaltılmasını vaadeder. Aynı zamanda böyle yaparak tüm insanlık için önemli birşeyi belki de reddetmiş olduğumuzdan kaygılanırız. Fakat bu “birşey”in tanımlanması gitgide daha da zorlaşır. Yararı rahatsız eden kuşklar üzerine düşünmek olan sistemlere dayanarak biz sona erdiririz, Lyotard sonuç-

landırabilir. İsteyerek veya gönülsüzce, bilerek veya bilmeyerek gözetim sistemlerine göz yumarız. Ama eğer hedef bizsek, yapmak için gerekçemizden emin olmalıyız.

Benzer temaları Mark Poster'da ele alır ve postmodernin bir "bilgi biçimi" olarak sınıflanabileceğini ikna edici biçimde savunur.⁴⁰ Poster da, bilişim teknolojisinin gelişmesini -ve özellikle bizim bilişim teknolojisinin gözetim kapasitesi olarak anacağımız şeyi- çağdaş sosyal dönüşümün merkezine yerleştirir. Poster, örneğin, eğer kişisel verilerin parçaları, herhangi bir aktörün kişisel denetiminin ötesinde, sürekli olarak bilgisayar sistemleri arasında dolaşımdaysa, insanın beninin nerede yer bulduğunu sorar.

Poster'a göre, "gizliğin bozulması" dili geçersizdir, modernliğe bir geri dönüştür. Günümüzün veri tabanlarında "ne olup bittiğinden 'gerçek' benin hiç haberi olmadan 'gerçek' benin zararına hareket edebilen bir ek-ben (additional self) oluşumunu" görürüz.⁴¹ Bizim "elektronik imgemizin" statüsü tam olarak nedir gerçekten?⁴² Ve bu, bizim gündelik hayattaki çok daha tanıdık ilişkilerimizi, bizim ötekimizi nasıl etkiler hatta nasıl bağlantı kurar? Ve eğer bu "sanal dünya"nın arzulanabilirliğini sorguladığımızda, Poster'ın savunur görüldüğü türden bir "bilgi özgürlüğü" stratejisi bununla karşılaşmaya yeterli mi?

Bu soruların her ikisi de bize, karışık ve önemli bir meydan okuma sunar. Kişisel verilerin işlenmesinde günümüzdeki eğilimler Max Weber'in ussallaştırma ve bürokrasi çalışmalarıyla başlayan analiz türlerinin hemen hemen aynısı olarak mı yorumlanacak? Yoksa bu eğilimler, sosyolojik kavramların tamamen yeniden ayarlanmasını gerektiren daha derin bir sosyal dönüşümün önemli yönleri olarak mı değerlendirilmeli? Bu modernitenin büyümesiyle karakterize edilen gözetim türünün yeni, postmodern gözetim tarafından kapılması mı yoksa eski gözetimin genişlemesinden mi ibaret? Öyle ya da böyle, insan kişiliğini neyin oluşturduğu ve sosyal düzenin kavramlaştırmalarıyla nasıl uyuşacağı sorunlarından kaçılmaz.

Bu sorunlar kitapta daha sonra ele alınacak olmasına rağmen, burada kendi duruşum hakkında bir kelime etmek uygun olabilir. Ben

gözetimi, tüm insan toplumlarının kalıtsal -ve ille de kötü olma-
yan- bir özelliği olarak değerlendiriyorum, ancak bana öyle geliyor ki
modern yaşamın tipik belirtisi olan kişisel veri toplama için sürekli
araştırmaya, özel ve acil eleştirel dikkat gerektiriyor. İnsanların günde-
lik faaliyetleri gözetlendiği, alışkanlıkları, bağlantıları ve öncelikli
tercihleri sözüm ona herşeyi bilen bir örgüt tarafından tasnif edildiği
zaman adalet ve dürüstlük soruları yükseltilmelidir. Böylesi bir tasnif
sadece sosyal farklılıkların değil ayrıca avantaj ve dezavantajların bir
sonucudur ve çoğu kez hayatta insanın karşısına çıkan fırsatlardaki
eşitsizliklerin pekişmesine hizmet eder. Ve çeşitli önemli yollardan
topluma katılmamızı mümkün kıldığı kuşkusuz olmakla birlikte, bir
yandan da bizi kısıtlar ve sosyal düzene uymaya teşvik eder. Ne ka-
dar marjinal veya nonkonformistsek, gözetimin kısıtlayıcı ağı o kadar
güçlü olur.

Böylelikle gözetim sadece makro düzeyde ki bakış açısından de-
ğil, eleştiriye ve yasallığına ya da doğruluğuna ilişkin kuşku duyul-
maya uygun ahlaken ve siyaseten yüklenmiş bir eylemdir. Sosyal
eşitsizlik ve sosyal denetim sorunları da güven ve kişisel bütünlük
sorunlarıyla bağlantılıdır. İletişimin özel biçimleri, insan olmanın
anlamının hayati bir yönüdür. Neyi, kime hangi koşullarda ifşa
ettiğimiz büyük önem taşır. Bir zamanlar, güvendiğimiz birilerine
-arkadaşa, doktora, rahibe, terapist- bilinçli olarak kendimiz hakkın-
da açıkladığımız birşeyi şimdi, güveni bir yana bırakın, aynı şekilde
tanımadığımız örgütlere veya makinelere elektronik araçlar aracılı-
ğıyla hiç istemeden ifşa edebiliriz. Başkaları -ve cansız makineler-
kimliğimizi kişisel haberleşmelerimizden çok veri-imgemizden
kavrarlar.

Bir başka deyişle, “gözetim toplumları”nda yaşamak, yasal olup
olmadığına ilişkin temel (ontolojik) türden kuşkular doğurabilir. Bu
türden gözetimler değil ama yirminci yüzyılın ikinci yarısının özel
gözetim trendleri, henüz yeterli yanıtlar bulmaktan uzak olduğumuz
sorular doğuruyor gibi görünmektedir. Bu kitabın böylesi yanıtlar sağ-
layacağını düşünmek safça olur; ben hiç değilse soruların daha ber-
raklaşacağını umuyorum. Teorik ve pratik alternatifler arasında seçi-

mimi yönlendiren duruşum, Hıristiyan sosyal düşüncesinin geleneklerinden beslenir. Bu gelenekler, insan onurunun ve adaletin tehdit edildiği tüm konular hakkında kaygıya çağırırlar. Şimdilerde, büyük, “metafizik” sorular fazlasıyla sık gözardı ediliyor; oysa adalet ve insanın kişiliği⁴³ konusunda spesifik yaklaşımlara dayalı eleştirel bir analize dahil edilmeliler.⁴⁴

Gözetim Toplumunun Kavranması

Bu kitabın bölümleri, birbiriyle bağlantılı üç üst başlık altında düzenlendi. İlki olan *Gözetimin Çerçevesine Yerleştirilmesi*'nde, elektronik gözetimin büyümesi, modernite zeminine -tarihi, sosyal ve kültürel bağlamına- yerleştirildi. Bu görevin devasa kapsamı ve kitabın kalan kısımlarında neyin yer aldığı düşünüldüğünde, ben, herşeyi kapsayan ampirik bir tablo yapmaya kalkışmak yerine, çeşitli kaynaklardan gelen örnekleyici malzemeyi düzenledim. Birinci kısmın bundan sonraki bölümlerinde iki ana konu ele alınacak. İlki, yeni teknolojilerin niteliksel bakımdan yeni bir gözetimi mi gösterdiği, ikincisi de eğer böyleyse, bunun, daha otoriter, hapisane benzeri bir toplumun ortaya çıkmasına mı katkı yaptığıdır.

İkinci kısım olan *Gözetim Trendleri* günümüzde hem idari hem ticari bağlamlar içinde ve arasında yeni teknolojileri kullanarak gözetimi artıran özgül yolları belgeler. Devlet işlevleriyle ilişkili gözetim iki kısım tutar, tıpkı kapitalizmle ilişkili gözetimin tuttuğu kadar. Fakat öteki yaklaşımlarda vurgu üretici alandayken, bu kitapta ben *tüketimin gözetiminin* sonuçlarına büyük vurgu yapıyorum. Bilgisayar eşleştirmenin, akıllı kartların ve evrensel geçerli kişisel tanımlayıcıların rolü, kitabın bu kısmında özellikle önemlidir. Ayrıca, gözetimin nasıl sadece ulusal bir olgu olmayıp, gayet global bir olgu haline geldiğini ve bu olgunun kendisine verilen karşılıklar bakımından sonuçları bulunduğunu da göreceğiz.⁴⁵

Üçüncü kısım olan *Karşı-Gözetim*'de, elektronik gözetimin yarattığı gerçek meydan okuma, kitabın ilk iki bölümündeki analizin ışığında yeniden değerlendirilir ve bu meydan okumaya verilen çeşitli karşılıklar incelenip değerlendirilir. Gizlilik, elektronik gözetimi sı-

nırlandırmaya uygun bir stratejide diğerleri arasında bir tutamak olarak görülür. Gözetimin getirdiği kişisel ve sosyal meydan okumaları bir an bile küçümsememekle veya yok saymamakla birlikte, ben, sadece olumsuzluktan ibaret kara-ütopyacı yaklaşımların terkedilmesini öneririm. Bu yaklaşımlar hem yeterli sosyal analize hem de uygun ahlaki pratiğe engel işlevi görürler.

O halde “gözetim toplumu”nu kavramak için, bizim, çeşitli tartışmalara girmemiz, farklı bilimsel alanlar arasında iletişim kurmamız zorunlu. Teknoloji, siyaset ve hukuk sosyolojileri bu disiplinlerden üçüdür, ama bunlar da bir yandan sosyal denetim ve gözetim hakkındaki tartışmalarla, öte yandan da modernite ve post-modernite tartışmalarıyla ilişki içinde ele alınmalıdırlar. Ve bunların hiçbirisi, kişisel kavramına veya iyi toplumu oluşturan şeyin anahatlarına atıf yapılmaksızın doyurucu biçimde tartışılmaz.

Bununla birlikte sadece “kavrama”nın ötesinde, sosyoloji, analizinin nesnesi olan toplumla yakın ilişki içinde varolur. Sosyoloji, sosyal kendini-kavramanın ve böylelikle modern toplumların süregelen yeniden üretiminin canalcı bir ögesi haline gelmiştir.⁴⁶ Beklentim, bu sayfalarda sunulan analizin, elektronik gözetimin sosyal, siyasi ve kültürel anlamlarının tanımlanmasına küçük bir katkı yapması, bu diyalog içinde, adil, haklı, sevecen ve sorumlu bir sosyal pratik için daha fazla alan açılmasıdır.

Modern Toplumda Gözetim

Gözetimin Tarihöncesi

Gözetim yeni değildir. Ezelden beri insanlar, ne yaptıklarını kontrol etmek, kaydettikleri ilerlemeyi izlemek, örgütlemek veya korumak için diğerlerine “bakmışlardır”. Antik uygarlıkların yöneticileri, Mısırda olduğu gibi, vergi, askerlik hizmeti ve göç gibi amaçlarla nüfus kayıtları tutmuşlardır. Ve Sayılar Kitabı İsrail’in göçebe halkının bile nasıl daha İÖ 15. yy’da topluluğa ilişkin ayrıntıları kaydetmek üzere birden fazla nüfus sayımı yaptığını kaydeder.

İsraillilerin nüfus sayımları, Mısır’da kölelikten kaçtıktan sonra yeniden topluluk oluşturma ve kısa süre önce acımasızca sömürülen etnik azınlık bir alt tabaka olan bir halk arasında askeri düzen benzeri bir düzen kurmanın aracı olmuş görünmektedir. Daha sonra nüfus sayımı, hala askeri renklerini sürdürmesine rağmen, başı boş dolışanların Filistine yerleşirken toprağın paylaşılmasında da yardımcı oldu. Bir halkın kabile ve klanlara bölünmesi ve herbirindeki isim ve yaşların kaydedilmesi, gözetim ve düzene imkan verdi. Sayım bir kez tamamlanınca, önderler savaş için kaç kişinin uygun olduğunu ve nerede ne kadar toprağın gerekeceğini hesaplayabilirdi.

Daha yakın bir geçmişte, 1086’da, İngiliz toprak sahipliğinin kaydının tutulmaya başlandığı Domesday Book, insanlar ve mülk hak-

kındaki olguların kapsamlı bir derlemesini içermiştir. *Descriptio* denen bu kayıtlar, askeri olarak kurulmuş olan Norman yönetiminin, iktidarını sağlamlaştırmasını mümkün kıldı. I. William mülkleri yeniden bölüştüren ve yeni vergi sistemleri getiren kapsamlı bir toprak aktarımı planını uygulamaya soktu. Vivian Galbraith'in belirttiği gibi, bunun etkisi, "İngiltere'nin zenginliğini yeni bir feodal baronlar sistemi için kullanmak" olacaktı. Bu, "Normanların gözünde, yeni düzenin yazılı kaydı"ydı.¹

Domesday Book'taki *descriptio*, daha önceki bölük pörçük yaklaşımın tersine, toprak kiracılarının ve mirasçılarının tümünü kapsayacak bir alan araştırmasına girişti. Özellikle toprak aktarımlarıyla anlaşmazlıklar çıkacaktı ve Norman idaresi bunları önlemek zorundaydı. Kimin neyin mükellefi olduğunun bilinmesi ve bunun yazılı olarak kurumlaştırılması esastı. "Fethin mantıki bir sonucu"² olarak Domesday Book, denetimi tamamlamanın bir aracı olarak tamamlanmış bilginin peşine düştü.

Descriptio için yapılan alan araştırması son derece ayrıntılıydı ve açıktır ki hesap vermesi gerekenler tarafından sevilmemekteydi. *The Anglo-Saxon Chronicle*, isteksizce, alan araştırmasının "nasıl da tek bir hide*"lık ya da bir yarıdacık toprağı, ya da -ilişkilendirmek utanç verici....- bir öküzü, ineğı veya domuzu yazıya geçirmeden bırakmayacak kadar inceden inceye yapıldığı"³ kaydeder. Bazı toprak sahipleri hide'larını bilinçli olarak sakladıkları için, bunları yakalamak üzere özel bir *inquisitio geldi* görevlendirildi, böylece yeni hükümet ödentileri son peniye kadar söke söke alabilirdi.⁴

Descriptio'ya niçin Domesday Book dendiğı belli değil. Kitap ilk olarak Winchester'daki *Domus Dei*'de -Tanrının Evi- bulundurulmuşsa da, İngiliz Hazinesi, 1179'daki yazısında bu adın, vahiye göre ölümlerin kitapta yazılı olana göre yargılanacağı Kıyamet Günü'ne atıf yaptığını açıklamıştır.⁵ Bu hem uygun hem de muhtemel görünüyor.

Bu tarihsel örneklerde süregelen tam olarak nedir? Böylesi gözetim faaliyetleri kanalıyla iktidarın nasıl sürdürüldüğünü ve alan araş-

* 60-100 akr arasında değişen bir arazi ölçüsü, (Ç.N.)

tırmasının veya "soruşturma"nın Norman İngilteresi'nde hesap vermeye çağrılanlar tarafından nasıl olumsuz biçimde yaşandığını gözleyebiliriz. Fakat bu tür idarenin, yazının gelişmesine bağlı olduğu da belirtilmeye değer. Denebilirdi ki, tekniğin değişmesi, yöneticilerin gözetim kapasitesindeki değişiklikleri kolaylaştırdı. Bu önemli kavrayış, biraz farklı ifade edilmiş olmasına rağmen Harold Adams Innis'in⁶ çalışmalarının merkezini oluşturunuyordu.

Innis'in ortaya koyduğu gibi, iletişim teknolojisinin *tüm* biçimlerinin bir "önyargısı" vardır.⁷ Innis şu önermede bulunur: antik devletlerde ister taş, parşömen veya kil üzerine olsun yazının kullanımı zaman içinde vatandaşları birbirine bağlamıştı. Geçmiş işlemlerin ve kuralların kaydedilmiş ayrıntıları, insan belleğinden daha güvenilirildi. Mısır'ın fethiyle papirüsün Romalılar tarafından yaygın biçimde yararlanılabilir hale gelmesiyle Roma İmparatorluğu olarak bilinen geniş alanları idari olarak birarada tutabildiler. Fakat Roma'nın gerilemesinden sonra papirüs kullanılmaz oldu ve idari güçte daha büyük bir değişim meydana gelmeden önce matbaacılığın gelişmesi - "Gutenberg devrimi" - gerekti. Yazılı metinlere yeni bir itibar vererek artık siyasi alan alabildiğine genişletilebilirdi. Bu elbette ki, gözetimin modernitenin bir boyutu olarak gelişmesiyle uygunluk içindeydi; matbaacılık, modern demokratik yönetimin gelişmesine imkan verdi. Ve bir de, bilişim teknolojisinin 20.yy'ın ikinci yarısındaki kullanımının, örgütlü erkte daha da öte değişikliklerin işareti olup olmadığı sorusunu ortaya çıkarmıştır.

Eğer gözetimin kendisi yeni bir olgu değilse, karakteri mi değişti? Burada verilen Mısır, İbrani, Roma ve İngiliz örnekleri, belirli özellikleri ortaya çıkarır. Norman İngilteresi örneğini alalım, gözetim öncelikle toplulukları örgütlemeye ve denetlemeye yardımcı olmak için iktidarla bağlantılıdır; Kral William yönetimini, Domesday alan araştırması aracılığıyla sağlamlaştırma istemişti. O halde gözetim, olumlu olduğu kadar olumsuz da yaşanabilir. Fetih sonrası İngiltere'nin toprak sahipleri, işlerine burnunu sokan *inquisitio*'ya direndiler. Son olarak da, -yazılı veya basılı- düzgün kayıt teknikleri yeni gözetim düzeylerine imkan verir. Modern çağdaki gözetimi incelediğimizde, şu

soruların akılda tutulması önem taşır: Ne tür bir iktidar gerekmektedir? Gözetim nasıl yaşanıyor ve etkileri nelerdir? Daha iyi tekniklerin daha büyük gözetim kapasitelerine katkıda bulunma yolları nelerdir?⁸

Gözetim ve Modernite

Bugün bildiğimiz şekliyle gözetim -yani, sosyal hayatın kurumsal-laşmış biçimde merkezi ve yaygın bir özelliği olarak- modern çağlara kadar ortaya çıkmamıştı. İlkel biçimleri örneğin Domesday Book ile 11.yy'da görülebilirken, 19.yy'dan itibaren yayılması ani ve hızlı olmuştur. Burada göreceğimiz gibi geniş ölçekli sistematik gözetim Avrupa ulus devletleri içinde askeri örgütlenmenin, sanayi kasaba ve kentlerinin, devlet idaresinin ve kapitalist işletmelerin büyümesiyle gelişti. İktidarın bir aracıydı ve öyledir; fakat bu, gözetimin “iktidar-da”kilerin durumunu güçlendirdiği anlamını gelmez.

Göreceğimiz gibi, gözetim paradoksal biçimde demokrasiyle yaygınlaştı. Gerçekten de gözetim, Aydınlanma sonrasının siyasi “eşitlik talebi”yle⁹ ve daha önceleri tam siyasi katılımları reddedilen topluluklarla ilişkilidir. Aynı zamanda da, gözetimin daha önceki yerel, ailevi ve dini türleri geriledi veya hafifletildi. O halde tarihsel olarak gözetimin gelişmesi karmaşıktır. Kimin kimi gözlediği ve bunun etkilerinin ne olduğu sorusu, belirli bir dönemdeki belirli sosyal durumlara atfı yapılmaksızın yanıtlanamaz.

Daha fazla ilerlemeden önce belirtmemiz gerek: sosyologlar son zamanlara kadar haklı olarak *per se* (kendiliğinden) gözetim hakkında pek yazmamışlarsa da, bu tema 19. yy sosyologlarından beri başka genel başlıklar altında kapsamlı biçimde incelenmiştir. Elbette ki, bu sosyologlar modernliğin çocuklarıydılar ve bu da modernliğe yönelik tavırlarına ikirciklilik katmıştır. Bir yandan tanımlamaya giriştikleri dönüşümlere böylesine yakın olduklarından, toplumda tam değişiklik duygusu uyandırmak için özellikle konumları çok iyiydi. Öte yandan, değişimin büyüklüğü zaman zaman onları sürekliliğe ve kalıcılığa karşı körleştirmişti. Bu yorumlara bir gözatılması, bunu neyin izleyeceği konusunda kabaca da olsa bir rehber işlevi görecektir, ben bu bölümün sonuna doğru bir kez daha bu daha çözümleyici iplikleri toplayacağım.

Modern dediğimiz toplumların sürekli özelliği beraberinde güçlü bir gözetim boyutu getiren kapitalist ekonomik sistemdir. Karl Marx'a göre, gözetim işletmede ve kapitalist sistemde emek ve sermaye arasındaki mücadeleler içine yerleştirilmişti. Daha önceki işçileri eşgüdüm içinde çalıştıran araçlar zorlama içeriyordu; kapitalizm altında emek artık zorlanmıyordu. Yeni öğretiyeye göre, biçimsel olarak, işçi özgürdü. Fakat işçilerin verili bir sürede en düşük maliyetle en fazlayı üretmek suretiyle işletmenin rakiplerinden geri de kalmamasını sağlamak için, kapitalist yönetici hala işçileri denetlemeyi sürdürmek zorundaydı.

Bu yüzden işçileri gözetlemek/izlemek ve disiplin altına alınmış bir güç olarak boyun eğmelerini sağlamak üzere günümüzde "yönetim" olarak bildiğimiz şey gelişti. İşçileri fabrikalarda ve atölyelerde tek bir çatı altında bir araya getirme fikri, sık sık, teknik verimliliği azamiye çıkarmanın, makinelerin tam kullanımını sağlamanın vs bir yolu olarak görülmektedir. Oysa şu da aynı ağırlıkla savunulabilir: fabrikaların kullanımı, işçilerin faaliyetlerinin gözlenmesi yoluyla emeğin disiplinini garantilemek için en az ötekiler kadar önemliydi, eğer daha da önemli değilse.¹⁰ Marx'ın bunu görüp söylemesi, çalışmalarını, modern gözetimin kavranmasında hayati hale getirir.

Gözetimin ilk dönem analizinde en tanınmış kişi Max Weber'dir. Weber kapitalist işletmelerde gözetimin rolünü kabul ederken, bir yandan da gözetimin sınıf ilişkileri bağlamıyla sınırlanmasına direnmiştir. Ona göre, gözetim bürokrasiyle sınırlıdır ve kapitalist işletmeler bürokrasinin bir türünden başka birşey değildir. Modern örgütler herşeyden önce *ussallıklarıyla* nitelenirler; bu özellik onlara hem tutarlılık verir hem de onları önceki örgüt biçimlerinden ayırır.

Örneğin kapitalist işyerinde, bu ussallık çifte giriş defteri tutma yoluyla muhasebeyi gerektirir. Her şey dikkatlice hesaplanmış kararlar vermeyi olanaklı kılacak şekilde donatılmıştır. Yönetim tümüyle ücretli görevliler hiyerarşisi tarafından işleme konan yazılı belgelere ve güncellenen teknik bilgiye dayalı kişisel olmayan kurallara dayanırılmıştır. Güya verimlilik bu sistem aracılığıyla azamiye çıkarılır ama aslında azamiye çıkarılan sosyal denetimdir. Üyeler kuralları, us-

sal, adil ve tarafsız kabul etmeye başlarlar. Bir bürokrasinin müdürü, emirlerin ussal bir tarzda uygulanacağını kesin bir şekilde öngörebilir. Christopher Dandeker'in söylediği gibi, Weber'e göre "ussal yönetim, bilginin ve disiplinin bir kaynaşmasıdır".¹¹

Buradan 20. yy'ın ikinci yarısına atlarsak, Michel Foucault'nun çalışması, bürokrasinin ötesini gösterir. Foucault gözetimi, sadece örgütlerdeki değil tüm toplumdaki daha geniş bir disiplin bağlamına yerleştirir. Gerçekten de Foucault'dan beri, gözetim sosyal analizde merkezi bir yer almaktadır. Foucault'ya göre, modern toplumun kendisi, "disipliner (disciplinary) bir toplum"dur; bu toplumda iktidar teknikleri ve stratejileri daima varolmuştur. Bunlar başlangıçta ordular, hapishaneler, fabrikalar gibi belirli kurumlar içinde gelişmeler bile etkileri sosyal hayatın dokusuna nüfuz eder.

Bu yaklaşımda iktidar, edinilen bir şey değil, bir stratejidir. İktidar sürekli bir gerilim ve mücadele yaratır, iktidara tabi kılınanlar da kendi taktikleriyle ona direnirler. Modern toplumlarda insanlar toplumsal normlara boyun eğen bir nüfus yaratmak için giderek daha fazla gözetlenirler, faaliyetleri belgelenir ve tasnif edilir. Neler oluyorun bilgisi, böylece içkin bir şekilde iktidarla ilişkilidir.

Daha önce de sözettiğim gibi, bu yaklaşımın avantajları ve çekinceleri var. Modern dünyada bilgiye erişim giderek artan ölçüde iktidarla bağlantılı görünüyor –özellikle günümüzde, veri işlemenin ucuz ve verimli türlerinin ulaşılabilirliğiyle. Öte yandan, Foucault'nun yaklaşımı, öteki uygun sosyolojik değerlendirmeleri neredeyse dışlayan bir tarzda iktidar kavramı çevresinde dönüyor; tahakküm veya şiddet olarak ifade edilen iktidar hep var. Gözetim konumlarında insanların gerçekte nasıl birbirleriyle ilişki kuracaklarını incelemek için pek az yer kalıyor, bu sorunlara farklı bir başlangıç noktasından yaklaşmak için daha da az yer bulunuyor.¹² Bununla birlikte, elektronik iletişim söz konusu olduğunda, Foucault'dan türeyen yaklaşımların değerlendirilmesi için daha fazla alan var; bu konuya sonraki bölümlerde döneceğiz.

İster sınıf ilişkilerinin, ister ussallığın bir yönü olsun, isterse de toplumun kendisinin nüfuz edici bir boyutu olsun gözetim, sosyolojik

bakımdan modernitenin merkezi bir özelliği olarak görülmelidir. Daha önce, gündelik hayatta sıradan insanların rutinine böylesine kapsamlı bir şekilde ulaşabilen sosyal örgütlenmeler yoktu.

Fakat gözetim, demokrasinin öteki yüzü olarak da görülebilir. Alexis de Tocqueville'in akıllıca gözlediği gibi, modern kitle demokrasileri, bürokratik belgeleme ve müdahaleye bağlıdır. İronik biçimde, Tocqueville, demokrasinin, öncelikli ilgisi kişisel refah olan özelleştirilmiş (privatized) vatandaşlar yarattığını öne sürer. Bu böylesi bireyleri merkezi devlet kurumlarının ezici gücüne karşı özellikle savunmasız kılar.¹³ Gözetim gelişirken, "gizlilik" hakkında bireysel kaygı ortaya çıkar; devlet idaresinin tecavüzleri olarak hissedilen şey, bu kaygıyı alevlendirir.

O halde, modernitenin ilk günlerinden beri yöneticiler verili topluluklar hakkındaki kişisel bilgileri derledi ve kaydetti, kapitalist işletmeler de verimliliklerini artırmak üzere çalışanları gözetledi ve inceledi. İktidar oluşturma ve sürdürme konusunda bilginin gücüne olan ağır bağımlılık, gitgide arttı. "Bilgitoplumu" terimi, "bilişim teknolojileri" diye anılan teknolojilerin yaygınlıkla benimsenmesinin ardından 1980'lerde kullanılmaya başlandıysa da¹⁴, modern toplumlar ortaya çıktıklarından beri önemli ölçüde, "Bilgi toplumları" ydılar zaten.

Modern gözetimin içinde oluşturulduğu farklı bağlamlara biraz daha yakından bakarak devam edeceğim: ordu, ulus devlet ve kapitalist işletme. Artık daha önce ortaya atılan üç soru hakkında biraz daha fazla konuşabiliriz; ben şu sırayı izleyeceğim: Bir, gözetim erki bürokrasiyle aynı mıdır? Kısacası, kim haklı: Marx mı, Weber mi, Foucault mu, yoksa hiçbiri mi, yoksa hepsi mi? İki, eğer bu erki inceleysek, ağırlıklı olarak olumsuz bir tarzda yaşanmış görünmez. En azından bir kısım gözetim, maruz kalanlarına "cevap verme" imkanı veren durumlarda meydana çıkmış gibi görünüyor. Bu karşılıklılık her zaman sağlanır mı? Üç, modern dünyada olduğu gibi, biz uzmanlara, "içyüzünü bilen"lere bağımlı hale gelirken, enformasyon denetimi ne kadar kilit siyasi sorun haline gelir?

Ordu, Savaş ve Modern Gözetim

1585'ten 1625'teki ölümüne kadar Nassaulu Maurice Hollanda ve Zeeland Genel Valisiydi. Baltık ülkelerinde İspanyolların tehdidiyle karşılaşınca benimseyebileceği bir model için Romalı yazarlara döndü. Sistemli talim, onu en kuvvetle etkileyen fikir oldu ve daha da etkili talim yaptırmak için, ordusunu küçük taktik birimlere ayırdı.¹⁶ Askerlerin tüfek doldurma işlemi düzene sokuldu; fitilli tüfeklerin, Maurice'in analiz ettiği kırkiki harekette doldurulması ve ateşlenmesi, sürekli yayılım ateşini mümkün kılıyordu. Yeni bir subaylar kadrosu tarafından o zamana kadarkinden çok daha sıkı sıkıya denetlenen talim, silahlı eylemi yarı otomatik hale getirdi.

Böylelikle, tümü verimlilik ile birim maliyetleri düşürme gereksinimi peşinde olan embriyo halindeki bir bürokrasi, ayrı bir memurlar ya da subaylar sınıfı, uniformalar ve disiplinli talimle tamamlanan modern ordu ortaya çıktı. Özenli bir analitik düşünce Maurice'in yeni rejiminin her bir yönüne işlemiştir. Bu yeni rejim, ussal hesaplamanın bir ürünüydü. Tüm bu özellikler, öteki modern örgütler olan fabrikada, büroda, hapishanede ve okulda bir ölçüde yeniden ortaya çıkacaktı.

Bu biçimde birinin modern gözetim için sembolik bir başlangıç noktasını soyutlayabileceğini düşünmek hoş olurdu, ama devam etmeden önce bir uyarıda bulunmak gerek. Modern gözetim pratiklerinin askeri talimden kaynaklandığını söylemek, gerçekten de iyi bir örnek oluşturabilir. Fakat bu Leon Troçki'nin "savaş tarihin lokomotifidir"¹⁷ özdeyişinin doğrulanması olarak alınamaz. Modern gözetimin askeri arka planı, karmaşık yollardan birbirleriyle ilişkili çeşitli kilit etkilerden sadece biridir -eşsiz önemde olmasına rağmen.

Modern toplumların hiçbirisi bir diğerine indirgenemeyecek birkaç büyük kurumsal boyuta sahip olduklarını düşünmek çok daha anlamlı olur. Anthony Giddens böylesi dört boyut önerir: kapitalizm, sanayicilik, askeri güç ve gözetim.¹⁸ Giddens, haklı olarak gözetimin moderniteyle ilişkili örgüt türlerinin tümü için temel olduğunu öne sürer. Bu, örneğin kapitalist işyeri denetiminde, devlet idaresinde ve ulus

devletin şiddet aracı üzerindeki tekeline görünür. Askeri gelişme, gözetim incelemeleri için elverişli ve belirgin bir başlangıç noktası sunar.

Christopher Dandeker'in¹⁹ silahlı kuvvetlerin ilk dönem modern devletin en önemli ögesini temsil ettiği tezi gayet inandırıcıdır. Silahlı kuvvetler örgütsel bakımdan karmaşıktı, en yüksek harcamaları yapıyordu ve en büyük sayıda insanla ilgiliydi. Öteki toplumlarla savaş, sivil toplumdan ayrı ve veri topraklardaki nüfusu yönetmenin örgütsel aracına sahip bir varlık olarak modern devletin yaratılmasına yardımcı etti. Askeriye hiç değilse Avrupa'da, ötekilere işletmeler gibi örnek alacakları bir bürokratik örgüt modeli sağlama konusunda öncülük yaptı. Bunun ötesinde, savaş, askeri amaçlar için toplumun devlet tarafından denetlenmesinin yaygınlaşmasını teşvik eder.

Bu yaygınlaşmanın bir yönünden, yani toplumun kalanından ayrı profesyonel askeri örgütlerin oluşumundan daha önce söz edildi. Bunlar yirminci yüzyıl ortasının bürokratikleştirilmiş kitlesel silahlı kuvvetlerinde büyümelerine rağmen, şimdi askeri işletme daha sermaye yoğun hale gelirken bunlar çeşitli nedenle boyut bakımından küçülüyor.²⁰ Bununla birlikte devlet denetiminin bir diğer yüzü tüm toplumların dereceli olarak savaş sürecine bulaşmalarıdır. Bu, farklı toplumlarda farklı yollardan ve değişik hızlarda meydana gelmesine rağmen, böylesi kitlesel seferberlik en etkileyici ifadesini yirminci yüzyılın dünya savaşlarında buldu. "Savaş uğraşı"nda ulus devlete bağlılık, hiç değilse kısmen vatandaşlık haklarının da artırılması ve "kahramanlar için yapılmış evler" gibi vaatlerin eşlik etmesiyle güvencelendi. Savaş devletiyle refah devleti arasındaki bağlantılar güçlü ve önemlidir.²⁰

Örneğin Britanya'da büyük ölçekli bürokratik gözetim, 1916'dan itibaren zorunlu askerlik için gerekiyordu, hem uygun erkeklerin kaydında hem de vicdani redciler gibi gruplarla ilgilenmek için. Fakat savaşta nihai zaferin koşullarının sağlanabilmesi için kamuoyunun yeni şekillerde izlenmesi, üretim ile dağılımı da daha önce olmadığı ölçüde yasalarla düzenlenmesi zorunluydu. Güvenlik birimleri, kuşku kişileri rapor ederek, mektupları ve telgraf mesajlarını açarak, çeşitli

kategorilerdeki potansiyel bakımdan riskli insanlar hakkında veri toplanarak gözetim faaliyetlerini artırdılar.

Büyük Savaş için bir kez kurulunca, 1939'da tüm sistemin yeniden kurulması görece kolay oldu ve kısa süre içinde ulusal bir kimlik kartı planı gibi yeni özellikler uygulamaya sokuldu. Böylece vatandaşların dış tehditlerden korunması uzun süredir baş üstünde tutulan bazı yurttaş haklarının, özellikle toplantı, hareket ve bilgi sağlama haklarının aşınmasıyla içiçe geçti. Britanya kimlik kartları gibi yenilikler savaştan sonra kolayca ortadan kaybolmadılar. Bir motosikletli polisin bu kartı canı istediğinde talep etme hakkına mahkemede karşı çıkılınca kadar da bu sistem kaldırılmadı.²²

Savaştan sonra bazı başka önlemler de varlığını sürdürdü; örneğin endüstriyel uyuşmazlıkların daha merkezi biçimde yönetimi. Fakat savaş önlemleri, zarar verici toplumsal dalgalanmaları en aza indirecek biçimde ekonomiyi yönetmek için yeni önlemlerin yanı sıra, bir şekilde piyasa içinde kalmayı başaramayanlar için sosyal güvenlik ve refah sağlayan rasyonalize edilmiş sistemler de getirdi.

Yani, modern askeriye'nin ve savaşla ilişkili faaliyetlerin tarihinde, gözetimin çeşitli yüzleri bulunabilir. Bunlar savaşa etkili bir hazır oluş için askerlerin hareketlerinin gözlenmesinden ve hesaplanmasından orduların ve subaylarının bürokratik örgütlenmesine, topyekun savaş için tüm sivil toplulukların seferber edilmesinden devletin birimleri olarak güvenlik ve haberalma servislerinin gelişmesine kadar uzanır. Bunların herbiri ya tabi grupların ötekiler tarafından doğrudan denetimini ya da koordinasyon veya kontrol amacıyla kişisel hayat bilgilerinin belgelenmesi ve biriktirilmesini gerektirir. Üstelik, bu tip girişimlerin kutlu hedefi, ulusal güvenliği, askeri üstünlüğü veya saldırganın yenilgisini sağlamak olduğu için, böylesi gözetim sık sık olumlu bir ışık altına konur.

Ulus Devlet ve Modern Gözetim

Gözetimin temel öğelerinden biri, bireyler hakkında dosyaların veya belgelerin yaratılması ve sıraya konulmasıdır. Bunlar askeri durumlarda, özellikle haberalma alanında varolurlar. Fakat bireyler hak-

kında dosyalar tutulması sivil devletin ve aslında tn bürokratik örgütlerin daha yaygın özelliğidir. Weber'in doğru biçimde gözlemlediği gibi, yazılı dosya böylesi örgütler içindeki tüm modern yönetimin belgesel temelidir. Dosyaların, teknik verimliliği ve ngrebilirliği sağlaması amaçlarıdır.

Bununla birlikte örgütün amaçlarının gerçekleştirilmesinin yanı sıra, dosyalar, gözetim işlevine hizmet etmenin bir yoludur. İnsanların faaliyetleri, bireylerin geçmiş davranışı hakkında kayıtlara sahip bir örgüt tarafından izlenebilir ve böylece koordine ve kontrol edilebilir. Weber bundan kaygı duymıştu. Weber, rgtsel kuralları ve kişisel dosyaları biraraya getiren kişi-ötesi hesaplamaların, bürokratik lk egemenlik kazanırken "ruhun hasıraltı edilmesi"yle sonuçlanacağından kaygılıydı.²³ Fakat Foucault'nun bakışı şudur: "disiplener iktidar", Giddens'in söylediği gibi "bireyin ayrıntılı ve özenli gözlem altında tutulmasına imkan veren"²⁴ dosyalarda yerleştir. Bu Weber'in kaygılarının ötesine geçer ve ayrıca bizi, doğrudan doğruya modern hükümetlerin kullandığı gelişkin bilgisayar veri tabanlarının "dosya toplumu"²⁵ denen toplumunun merkezindeki sorunlara götürür.

Bununla birlikte bugün için, dosya toplumunun tarihsel çevresine dönüp bakmak ve bunu incelemek yararlı olacaktır. Niçin yirminci yüzyılın sonlarında böylesine geniş ölçüde yönetilen toplumlarda yaşıyoruz? Onbirinci yüzyıldaki Domesday Book'u ile yirminci yüzyılın devlet ve idari veribankalarının birbirine bağlanabilen ağları arasındaki sürede neler oldu ? Kısa yanıt, modern toplumun doğuşunda yatar; bu toplumun asli bileşenleri sanayi kapitalizmi, ulus devlet ve yeni ordudur (military).

Yerel işlemlere, takasa ve değiştokuşa dayanan bir ekonomiye karşıt olarak bir para ekonomisinin gelişmesi, maaşlı görevlilere ödeme yapmanın araçlarını ortaya çıkardı. Bu toplumlar -veya daha doğrusu ulus devletler- içinde idari görevlerin niteliksel ve niceliksel artışı herşeyi dağılmadan bir arada tutabilecek bir sistem gerektirdi. Weber'e göre bu sistem, gelişimi içinde kendini örgüt amaçlarını başarmanın üstün aracı olarak sunan bürokrasidir.

Peki, 19.yy ulus devletlerinde birdenbire yaygınlaşan idari görevler nelerdi? Bunlar fetih sonrası İngilteresiyle ilgili olarak kısaca değindiğimiz faaliyet türlerinin devamıydı: vergilerin ve diğer zorunlu ödentilerin toplanması, mülklerin kaydedilmesi, doğum, evlilik ve ölümlerle ilgili yaşamsal önem taşıyan bilgilerin aynı biçimde ve sürekli olarak toplanması. Oy hakkı yaygınlaşınca, oy hakkı olan seçmenlerin listelenmesi, savaş ilan edildiğinde zorunlu askerliğini yapanların veya gönüllülerin çağırılması gibi bir sürü şey gerekti. Gerçekten de bir görevin ortaya çıkması, bürokratik avantajın içinden çıkılmazlığını tamamlamak üzere, çoğu kez bir başka görevin ortaya çıkmasına yol açar. Bürokrasi kimi zaman kendisine ait bir hayata sahip gibidir.

1840'larda Ontario, Kingston'daki hayatın oluşturduğu yerel örneği ele alalım. Kingston, üç yıllık bir dönem için Doğu ve Batı Kanada'nın başkentiydi, fakat bu kısa dönem modern ulus devletin kurulması için belirleyici dönemdi. Kanada Maliye Bakanı Alexander Galt şunu vurgulamıştır:

Göçle her yıl artan nüfusumuz, adaletin yönetimi ve sivil hükümetin istekleri için daha yaygın düzenlemeleri zorluyor. Henüz omekleme devresindeki işletmelerimizin kamu fonları yardımıyla güçlendirilmesi, büyük kamu kaynaklarımızın kamu binalarının dikilmesiyle büyümesi ve genişlemesi gerek...²⁶

Bu genç ülkenin -henüz tam bir ulus devlet olamayan- yüzyüze kaldığı yönetsel görevler arasında taşımacılık ve haberleşme, yollar, köprüler, kanallar, limanlar, vergi ve gümrükler ve tüketim vergileri için devlet hizmetinin sağlanması kadar mülklerle ilgili işlemlerin kaydedilmesi, yerli nüfusun korunması, balıkçılığa lisans vermenin ve kerestecilik ödentilerinin toplanmasının yasal bakımdan düzenlenmesi, göçmenlerin su yollarından iç bölgelere geçirilmesi de vardı.

1841'den başlayarak, Lord Sydenham'ın gözetimi altında çeşitli yönetsel hizmetler, herbirinin başında kendi şefi bulunan ayrı bölümlere ayrılarak ussallaştırıldı. İdare, maliye, savunma, eğitim

ve sosyal yardım, ulusal kaynaklar ve kalkınma; herbiri genel bir plan içinde kendi yerini buldu. Kısacası Kanada'da modern bürokrasinin tohumları, bu dönemde atıldı. Modern yönetimin başlıca anahatları, günümüzde hala büyük ölçüde tanınabilir şekilde, biçimlendi.

O halde bunlar ondokuzuncu yüzyıl boyunca filizlenen ulus devletin üstlendiği idari görevlerin türleridir. Gitgide daha çok bürokratik zeminde örgütlenen bu idari görevlerin büyük kısmı, kişisel belgeleme gerektiriyordu; dolayısıyla "gözetim toplumu"nun yükselişine katkı olarak da görülebilirler.

Bu belirmeye başlayan "gözetim toplumu"nun birden fazla yüzü olduğunun belirtilmesi önem taşır. Bu toplum, sosyal denetim veya sosyal katılım perspektiflerinden görülebilir. 19. yüzyıl boyunca inşa edilen yönetsel aygıt hem olumsuz bir olgu -Weber'in bürokratik ussallığın "demir kafesi" veya Foucault'nun disipliner toplum"u- olarak hem de daha olumlu biçimde, tüm yurttaşlara eşit muamele etmeyi sağlamanın bir aracı olarak kavranabilir. Gözetimin sadece bir yüzünü görmek hata olur.

Avrupa tipi ulus devlet, önceki, daha geleneksel devletlerden en azından çok önemli konuda farklılaştı; mitlelerin hoşnutsuzluğunu dizginlemek için, doğrudan şiddet dışındaki araçlara gitgide daha çok başvuruldu. Tarım arazisi daha büyük ölçekli kullanım için ayrılır, henüz topraksız kalmış tarım işçileri kentlerde iş ve kiliselerde yardım ararken, (onların) ayaklanma potansiyeli hakkında sürekli korkular dile getirildi. Fakat düzeni sağlamak için kullanılan araçlar, "toplum"un arzulanan normlarından sapmış olanları toplumdan ayırma -veya Foucault'nun dediği gibi "tecrit etme" (sequestering)- yönteminin giderek daha fazla kullanılmasını gerektirdi. Britanya'da da diğer ülkelerde de düşkünlerevi, hastane ve hapishane itaatsiz veya sapkın olanların "uzaklaştırılabildiği" veya olumlu yurttaşlara "dönüştürülebildiği" yerler olarak hizmet etti. Bu şekilde, hapishaneler gibi kurumlar sadece ceza yerleri değil, ayrıca ülkelerin desteklediği ve gerçekleştirildiği yerler olabildi. Potansiyel kaosa karşı düzen fikri, hapishanelerde bile varlığını sürdürebildi ve hatta uygulanabildi.

Kent plancısının güya ussal planlarının gerçekte kamunun iyiliğine ne kadar katkı yaptığı konusunda kuşkular bulunmasına rağmen benzer birşey, kent için de söylenebilir. Stanley Cohen'in kent konusunda Lewis Mumford hakkındaki yaklaşımı, bu noktada öğreticidir:

İyi kentin karanlık gölgesi kolektif insan makinesidir: insana aykırı hale getirilmiş kalıplaşmış düzen (routine) ile özerkliğin bastırılması, önce despotik monark ve ordu tarafından uygulamaya sokuldu, şimdiyse modern teknokratik devletin “görünmez aygıtı” bu işi götürüyor..... Mumford yukardan toplam denetim ve aşağıdan mutlak itaat şeklindeki ütopyacı idealin nasıl hiç varlık bulamadığını ama kutsal hakka dayalı krallık yenilgiye uğratıldıktan sonra farklı bir biçimde yeniden biraraya getirildiğini betimlemiştir.²⁷

Ondokuzuncu yüzyıldan bu yana, kent plancıları kentlerin sergileyebildiği iç sosyal denetim işlevini dikkate almaya başladılar. Suçun ve ayaklanmanın muhtemel yuvası olan kent sokaklarında polislik yapılıyordu. Önce mimari olarak ve sonra ussal planlama yoluyla stratejik olarak yasa ve düzen gözetildi. “Kentsel kale” içindeki caddelerde gözetimin çekirdek biçimleri duvara takılı video kameralar döneminde çok önce hayata girdi.

Gözetimin diğer yüzü, sosyal katılım veya “yurttaşlık”la yakından ilişkilidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan -daha önce belirttiğimiz gibi, “savaş” devletinden “refah” devletine geçiş için büyük ölçüde uyarıcı olan deneyimden- hemen sonra T.H. Marshall *Citizenship and Social Class*²⁸ hakkında küçük bir klasik yayınladı. Marshall, modern refah sistemlerinin kapitalist eşitsizliklerin en kötü etkilerini “hafiflettiği”ni ve yurttaşlığın bir sonucu olduğunu sayıyordu. Refah devletinin üzerine inşa edildiği temel, daha önceki yurttaşlık kazanımlarıdır.

Marshall'a göre, önce yurttaşlık hakları ortaya çıktı; bunlar bireysel özgürlük ve yasalar önünde eşitlikle ilgiliydi. Sonra, oy hakkının kapsamının genişlemesi ve siyasi görevler için seçilme hakkı biçiminde siyasi haklar gelişti. Üçüncü olarak da bir ölçüde daha belirsiz

tanımlar getirilen fakat, Marshall'a göre "ekonomik refah ve güvenliğin bir parçası" ve "toplumda hakim standartlara göre medeni bir varlık olmanın tüm mirasını ve hayatını paylaşma hakkı"nı kapsayan "sosyal haklar".²⁹

Bu bakış açısından gelişmiş bürokratik ulus devletlerin gözetim sistemleri, kötümserlerin söz ettiği baskıcı aygıtlar değildir, yurttaşların özlem ve beklentilerinin sonucudur. Eğer devlet daireleri insanlara eşit muamele edecekse -ki Marshall'ın haklarının ilkinin çıkış noktası budur ve bunu öteki haklar izler- o zaman bu insanlar bireysel olarak tanımlanmak zorundadır. Oy hakkını kullanmak için kişinin adının seçmen kütüğünde bulunması şarttır; sosyal yardım talep etmek için kişisel bilgilerin belgelenmesi zorunludur. Böylelikle Nicholas Abercrombie'nin ve diğerlerinin (*etal*) ısrarla belirttiği gibi, insanları aile veya topluluk üyelerinden ibaret görmeyip kendi haklarını kendi ellerine almaları olan bireyleşme "özgül kısıtlamalardan özgürlüktür, fakat aynı zamanda merkezi devlet için büyük gözetim ve denetim imkanları" anlamına gelir.³⁰

Marshall'ın yurttaşlık haklarına yaklaşımı çeşitli eleştirilere uğramıştır; bu eleştirilerden biri, "haklar"ın oluşma sürecinin öteki ülkelerde İngiltere'dekinden farklı yollardan gerçekleşmiş olduğudur. Örneğin ABD'de demokratik katılım, beyaz, erkek ve toprak sahibi seçkinlerle sınırlanmanın ötesine ancak yavaş yavaş yayılmıştır. Bazı güney eyaletlerinde, ta 1960'lardaki yurttaşlık hakları hareketleri ve bunların sonucu olan mahkeme eylemiyle düzeltilene kadar seçim hakkı vergisi (poll tax) vergileri ve okuryazarlık zorunlulukları yoluyla siyahların dışlanması sürdürüldü. Bununla birlikte Marshall'ın tartışılmasının önemli bir noktası var; modern gözetim eş zamanlı olarak hem sosyal denetimin, hem de sosyal katılım haklarını garanti etmenin bir aracıdır. Gözetimin iki ayrı yüzü vardır.

O halde "gözetim toplumu"nun yükselişi, modern ulus devletin büyümesiyle ayrılmaz biçimde içiçedir. Zorunlu idari görevlerin yelpazesi genişlerken, faaliyetleri koordine etmenin bir aracı olarak bü-

rokratik örgüt gelişti. Böylelikle insanların gündelik hayatları gitgide daha çok bürokratik devletin herşeyi kapsayan dosyaları içinde belgelenmeye maruz kaldı. Tüm bunlar iki açıdan görülebilir: artık aşına olduğumuz kentsel-endüstriyel dünya varlık bulmaya başlamışken kaosa götürüp çökertme tehdidi içeren durumları kontrol etmek için yeni düzen biçimlerinin empoze edilmesi olarak ve adil muamele için bireylerin artıp duran dosyalarda tanımlanması, kaydedilmesi ve belgelenmesi için gereken yeni düzende tam yurttaşlık ve demokratik katılım arayışının sonucu olarak

Kapitalizm ve Modern Gözetim

Modernitenin, “gözetim toplumu”nun yükselişinde görülen bu farklı boyutlarının aslında bir ölçüde yapay analitik ayrımlar olduğunun hatırlanması önem taşır. Bunların herbiri, karmaşık biçimlerde ötekilerle içiçedir. Askeri örgüt sivil örgüt hakkında ipuçları vermiştir; Weber, Prusya ordusu üzerinde yaptığı incelemenin etkisinde (kimilerine göre fazlasıyla) kalmıştır³¹. Bürokratik örgüt, kapitalist işletme, ordu ve devlet dairesi gibi birbirinden farklı durumlarda bulunur. Marshall'ın yurttaşlık haklarının genişlemesi yaklaşımı da benzer biçimde bizi farklı sosyal alanlara götürür; bu sosyal alanların her birinin, bireylerin izlenmesi ve belgelenmesi bakımından sonuçları vardır.

Bununla birlikte kapitalist işletmenin ortaya çıkması ve gelişmesi gözetimin modern dünyadaki önemine ilişkin başka bir açı sunar. Daha önce belirttiğimiz gibi Marx, sınırları belli bir alan olarak fabrika üzerinde nasıl denetim sağlandığını gözlemlemiştir. Sonraki kuramcılar, yönetim sürecinin işçilerin faaliyetlerini koordine etmeye ve yönlendirmeye nasıl hizmet ettiğini ve onların davranışlarını izlemenin ve denetlemenin bunda önemli bir rol oynadığını gösterdiler. Weber de Frederick Taylor'ın emek güçleri içinde mekanik bir disiplin meydana getiren “bilimsel yöntem”inin biçimlerini incelemiştir.

Kapitalist sistem, geleneksel toplumlarda çoğu kez emekleri üzerinde çok daha büyük ölçüde denetim sahibi olan işçileri disipline etmenin yeni yollarını uygulamaya soktu. Eski dönemlerde işçilerin bir toprak sahibinin veya başka işverenin hakimiyeti altında olduğu yerlerde, itaatsizlikle başa çıkmak için zorlamanın fiziksel biçimleri kullanılabilirdi. Feodalizm kesinlikle zor kullanırdı. Fakat, seçimin gerçekleştiği koşullar ne olursa olsun, işçilerin kendi işgüçleri üzerinde kendi seçtikleri şekilde tasarruf hakkına sahip olduğu kabul edildiği zaman, insanları işte tutmanın başka araçları bulunmak zorundaydı. Bunlardan biri elbette ki, doğrudan doğruya zorunluluktur; bir işverenin verebileceği ücretten başka hiçbir geçim aracının bulunmadığı koşullarda hayatta kalma ihtiyacı. Diğer de gözetimdir; çalışmanın zamanlaması, yerleştirilmesi, gözlenmesi ve sınanması aracılığıyla, öncelikle fabrikada görülen gözetim.

Geleneksel toplumlarla ve modern kapitalist-sanayileşmiş toplumlardaki çalışma hayatı arasındaki karşıtlık, zaman ve günlük alışkanlıklar ele alınarak örneklenir. Asıl olarak tarımsal günlük alışkanlıkların yaşandığı durumlar, mevsim, günüşiği ve gelgitle sınırlanırken, modern çalışma alışkanlıkları saate tabidir. E.P. Thompson'ın artık klasik olmuş makalesinde belirttiği gibi, ineklerin sağılması, koyunların kırılması, toprağın sürülmesi, balıkçılık, eğiricilik ve dokumacılık, büyük ölçüde “doğal” etkenlerin yönettiği faaliyetlerdir. Çalışmanın bu eski ritimlerinin yerini, sanayi kapitalizminde fabrika ve atölyenin “saate bağlı işi”nin alışkanlıkları alır.³² Thompson'a göre, vurgu, bir meta olarak zamanın üzerinedir; bu ona kapitalizme özgü lezzetini verir.

Giddens, bu konuyu Thompson gibi ele alarak, saatin, modern dünyadaki hayat için daha genel bir önem taşıdığını, “zaman-mekan” içinde insan faaliyetlerinin senkronize edilmesine hizmet ettiğini vurgular.³³ Giddens, insanın zamanın soyut birimleriyle - “dokuzdan beşe”- işgücünü satmasının, işçilerin kapitalizm altında yaşadığı yabancılaştırmanın bir parçası olduğunu kabul ederken, bir yandan da modern çağda sosyal hayatın tüm yönlerinin koordine edilmesinde saat-zamanın yerini vurgular.

Bu tema, sadece saat bakımından değil, bilgisayar bakımından da izlenmeye değer. Saat, özellikle kapitalist fabrikada nasıl modern gözetim mekanizmasının hayati bir parçası haline geldiyse, günümüzde de bilgisayar, üretim alanının ötesindeki faaliyetler de dahil olmak üzere, zaman-mekan içindeki faaliyetleri koordine eder. İşçilerin fabrikanın farklı kısımlarına girmesini sağlayan ve ne zaman nerede olduklarını kaydeden bar-kodlu plastik kartlardan, müşterilerin sevdikleri kahvaltılık markalarını alan ve onların satın alma modellerinin notlarını saklayan alışveriş kartlarına kadar bilgisayar, günümüzde hayati bir eşgüdüm rolüne sahip. Bir zamanların meta üretimi kapitalizmi saate bağımlı olduğu gibi, yirminci yüzyılın ikinci yarısının tüketici kapitalizmi de bilgisayara mı bağımlı? Bu soru üçüncü bölümde ele alınıyor.

Sanayi kapitalizminin moderniteye en büyük katkısı saate bağlı kalıplaşmış düzen ile zordan çok yönetime güvendir. Elbette ki, denetim varlığını sürdürdü, fakat bu, fiziksel olmaktan çok psikolojik uzlaşma sağlayan bir denetimdi. Üretimin bu “demilitarizasyonu”, daha genel bir sürecin, modern toplumların ilk dönemi içinde gerçekleşen “iç uzlaşma” sürecinin bir bileşenidir. Bu, kapitalist pratiği, kaba güç ve kamu cezalarından çok hapisanelere, yasa ve düzenin sürdürülmesi için milisin kullanımından çok polis hizmetlerine ve idari devletin genel büyümesine bağlar.³⁴ Üstelik bu durumların herbirinde de, gözetim faaliyetleri ikidar ilişkilerinin daha önemli bir yönü haline gelir; fakat bu önem kazanış, sadece sermaye iktidarının güçlenmesi anlamından ibaret değildir. Daha yakın gözetim, işçilerin haksız suçlamalardan korunmalarını ve uygun işler için ödüllendirilmelerini de garanti edebilir.

Bu yaklaşımda netleşmeden kalan şey; sermaye ve emek arasındaki asimetrik sınıf ilişkilerinin gerçekte gözetimi ne kadar tanımladığıdır. Bu noktada bir Marx-Weber gerilimi varlığını sürdürür.³⁵ Bu gerilim önemsiz değildir, çünkü, sonraki tartışmaların göstereceği gibi, gözetimin karakteri, Marksistlerin ve Webercilerin ellerinde epeyce farklı çağrışımlar taşır. Sorun, gözetim iktidarının, sınıf ilişkileri eksenini boyunca mı yoksa meslek ve istihdamla ilgili olanlar dahil bü-

rokratik işbölümleri üzerinden mi işlediği noktasında patlak verir. Foucault tarafından tanıtılan bir diğer olasılık, b~~u~~ iktidarın her yerde varolması, hem demin sözü edilen her iki düzeyde hem de toplumun öteki her mikro -ve makro- düzeyinde de işlemesidir.

Kuşkusuz modern kapitalist gözetim, bir denetim bunalımına neden oldu. Marx'ın haklı olarak söylediği gibi, mücadele kapitalist emek sözleşmesi üzerine bina edilir. İşçiler, işyeri içindeki özerkliklerini ve sorumluluklarını yok eden yeni disiplinlerin ve yönetimlerin dayatılmasına direnirler. Bununla birlikte, denetimi yeniden kazanma mücadelesi, yirminci yüzyıl boyunca pek çok hakkı güvence altına almakta başarılı olan işçi hareketi ve sendikalar içinde de dile getirilir.

Bu noktada Marshall'ın üç aşamalı yurttaşlık hakları şemasını hatırlamalıyız. Giddens, modern çağda “yurttaşlık”ın “sınıf mücadelesini” nasıl “hafiflettiği” konusundaki tartışmasında Marshall'ın “ekonomik haklar”ın rolünü küçümsediğini söyleyerek bu şemayı biraz değiştirmiştir.³⁶ Giddens, işçi sendikalarında ve işçi haklarını destekleyen yasalarda görülen yurttaşlığın ekonomik ögesinin “çift amaçlı” olduğunu ileri sürer. Yurttaşlığın ekonomik ögesi, hem bağımlı sınıfların denetim ve gözetimine ilişkin olarak hem de bu denetime karşı bir mücadele aracı olarak görülebilir. Bir başka deyişle, gözetimin bir kez daha, tümüyle marksist -sınıf iktidarı- bir okumanın bizi sürükleyebileceği beklentiden çok daha karmaşık olduğu gösterilmiştir.

Giddens'in yorumları, bazı bakımlardan yerinde düzeltmeler olmakla birlikte, Marshall için o kadar önemli olan *sosyal* hakların Giddens'in *ekonomik* haklarının içine yedirildiğinin vurgulanması önemlidir. Ancak bu haklar da gözetim sistemlerinin “çift amaçlı” niteliğini fazlasıyla sergilerler. Sosyal yardımların yoksulluğu hafiflettiği ileri sürülebilir, ama sosyal hizmetlilerin “herşeye burnunu sokması” pa-hasına. Belki de sorun, gözetim ve yurttaşlık hakları alanlarının tanımının fazlasıyla dar olmasında yatmaktadır.³⁷

Tüm bunlar, daha sonraki yılların gözetim tartışmalarına önemli bir arka plan oluşturur. Hangi teorik görüşün benimsendiği, siyasi değişim olasılıklarıyla yakından bağlantılıdır. Marx haklı olarak, işçi-

lerin özerkliğini ve onurunu yeniden kuracak bir devrimci dönüşüm şansı hakkında umutluydu, Weber ise bundan başka herşeyi söylüyordu. Weber, “görevlilerin diktatörlüğünün geliştiğini ve bunun, devlet denetiminin dizginlerinin sosyalizm adına ele alındığı yerlerde bile gerçek olabileceği” uyarısını yapmıştı. Foucault'ya gelince, sonraki bölümlerde göreceğiz, Foucault'nun eserinde gözetim ve denetim hakkında olumsuz sonuçlardan başka birşey bulmak daha da zor. Foucault'ya göre, heryere uzanan bir iktidar, demokratik bir gelecek rüyalarının hepsine ipotek koymuş görünmektedir.

Bir an için kötümserliği bir yana bırakırsak, bu kitabın canalcı mesajı, birşeylerin değişmiş olduğudur. Bu bölümde modernitenin kaçınılmaz bir boyutu olarak gözetimin gelişmesini gördük. Fakat yirminci yüzyılın sona erdiği şu yıllarda, tıpkı ulus devletle ilişkisi gibi, kapitalizmin karakterinin de değiştiği apaçık ortadadır. Marx'ın orijinal fikirleri Viktorya dönemi kapitalizminin liberal çağına uygulanmıştı. O zamandan bu yana, kapitalizm gitgide daha örgütlü hale geldi; faaliyetleri de, ulus devletin faaliyetlerine eklemlendi.

Liberal devlet, mülkiyet ve sözleşme yasalarıyla ve para birimi ve tekeli denetlenmesini sağlamak suretiyle, kapitalizme yardımcı oldu ³⁸ Fakat bu yüzyılın ortalarında kapitalizm, bir ara bürokratik idarenin müdahalesi aracılığıyla piyasa etkileşimini* (market forces) azaltan devletle daha yakın bir ilişki sürdürdü. Bu, özellikle büyük ölçekli işletmeler içinde, gözetim uygulamalarının gelişmesine hız verdi. Ama 1980'lere gelindiğinde, bir başka değişimin gerçekleştiği aşikar hale gelmişti; bu, “yeniden yapılanma” veya “dağınık kapitalizm” olarak çeşitli şekillerde kavranan bir değişimdi.³⁹ Bunun gözetim için anlamı nedir?

Kapitalizmin ister reorganizasyonu ister dağınıklaşması olsun, bunun gözetimin sonu anlamına geldiği kuşkuludur. Gerçekten de, bu, enformasyonun metalaştırılması dönemidir; kişisel veriler dahil tüm verilerin bir fiyat çizelgesi vardır. Kapitalist işletme içinde çalışanlar

* Fiyatların ve ücretlerin talep düzenine bağlı olarak kendiliğinden oluşması.
(Y.N)

hala gözetlenmektedirler ama artık bu iş elektronik teknolojinin yeni donanımlarıyla gerçekleştirilmektedir. Fakat yine de, bunun gözetim aracılığıyla boyun eğmeyi garantilemek için yönetimin başvurduğu bir entrika olduğu açık değildir. Ama artık bilgisayar tekniklerinin dev gücünü ve gelişmişliğini kullanarak *tüketimi* izlemek ve yönlendirmek üzere yapılan faaliyetler aynı ölçüde ilginçtir.

Üstelik hem idari hem de ekonomik alanlarda, gözetim gitgide daha küreselleşiyor. Elektronik bilişim ve iletişim teknolojilerinin hızlı yayılmasının kolaylaştırdığı bu sürecin büyüleyici ve önemli dalları budaklanmaları vardır. Bir zamanlar asıl olarak ulus devletin sınırları içinde meydana gelen idari gözetim, artık eski ülke sınırlarını aşar; bunun en göze görünür biçimi de, uluslararası haberalma ağlarıdır.⁴⁰ Benzer biçimde piyasada tüketiciler hakkında verilerin peşine düştüğünde, sınırları unuttur. Aynı zamanda dengeleyici güçlerin ortaya çıkması da eş zamanlı olarak küreselleşir. Bir ülkedeki veri koruma, bir başka ülke için model haline gelirken (veya belirli koşullarda model olarak dayatılırken)⁴¹, gizlilik ilgilenen sosyal gruplar da daha fazla uluslararası işlem yapmaya başlarlar.⁴²

Gözetim, Modernite ve Ötesi

Gözetim, modernitenin bir temel özelliğidir. Geleneksel ve feodal toplumların olgunlaşmamış uygulamaları, modern çağda büyük ölçüde yoğunlaştırılıp sistematikleştirildi. Örgütlerin gözetim kapasiteleri sürekli olarak artırılırken, gündelik hayatın alışkanlıkları daha önce eşi görülmedik ölçüde şeffaf hale geldi. Bundan, günümüzde gözetimin daha ileri bir analizi için ipuçları verebilecek hangi sonuçlar çıkarılabilir?

İlk olarak iktidar sorunu. Özellikle kapitalizm ve ulus devlet bağlamlarında düzeni sürdürmenin ve büyük toplulukların faaliyetlerini koordine etmenin bir aracı olarak gözetimin nasıl adım adım fiziksel zorlamanın yerini aldığını görmüştük. Gözetim, bilgiyle de yakından bağlantılıdır; bilgi, her ikisi de gitgide gözetlediklerinden uzaklaşan bürokratik görevlinin veya iş yöneticisinin özel görevlerinde çeşitli biçimlerde ifade edilir. "İçyüzünü bilen" olmanın disiplin ve iktidara

ilişkin sonuçları olduğu açıktır. Fakat eğer modernite boyutlarından sadece bir tanesine indirgenemezse, o zaman gözetim iktidarını sadece bir yönüyle ilişkili görmekten sakınmalıyız.

İkinci olarak gözetim deneyimi vardır. İktidar sorununun kısmen yanıtı gözetim iktidarının açık seçik biçimde mutlak olmamasıdır. Gözetim paradoksal bir tarzda ortaya çıkar -yurttaş olma çabasının ve aynı zamanda daha merkezi bir devlet denetiminin bir ürünüdür- ve iki yanlı yaşanır. Biz hem onun bize sağladığı koruma veya tanıdığı haklar için minnet duyarız, hem de her şeye karışmaya meraklı bürokrasi, kendi özel alanımız olarak gördüğümüz alana tecavüz ettiği zaman rahatsız olur veya özerkliğimize yönelttiği tehdide sinirleniriz. Belki de Foucault, iktidarın bir strateji olduğunu söylemekte haklıdır; en azından bazı gözetim durumlarında belirli bir “misilleme” alanının varlığı söz konusudur. Anlaşılan gözetim, kısıtlayıcı olduğu kadar imkân da yaratıyor.

Üçüncüsü siyasi sorun; bilginin denetimi bir “gözetim toplumu”nda kilit sorun haline gelir mi? Modern toplumlarda gözetim kapasitesinin nasıl sistematik biçimde büyümekte olduğunu görmekle başlamıştık. Rule, gözetim kapasitesinin dört şeyle ilişkili olduğunu öne sürer: dosyaların hacmi, merkezileşme dereceleri, enformasyon akışının hızı ve idari sistemlerle tabi topluluklar arasındaki temasların sayısı. Eğer, diyelim Domesday kamuoyu araştırmasını kişisel ve dolaylı denetimini günümüzde çeşitli örgütlerdeki doğrudan denetimle karşı karşıya koyarsak, gözetim kapasitelerinin nasıl büyümüş olduğunu anlamaya başlarız.⁴³ Bilgi denetimi sorunlarının gerçekten de niçin son derece önemli -eğer (henüz) siyasi bakımdan merkezi hale gelmemişse tabii- olduğunu görmek zor değildir.

Geç yirminci yüzyılda mikroelektronik teknolojilere, gözetim faaliyetlerini artırmak ve beslemek için, yazılı belgeler, basılı düzenlemeler ve endeks kartları döneminden çok daha geniş bir temelde ve yaygın bir biçimde girilmiştir. Fakat görmüş olduğumuz gibi, yeni tekniklerin gelişi, geçmişte gözetim uygulamalarına önemli bir etki yaparken, kendileri tamamen yeni bir konum yaratmadılar. Öyle ya da böyle, elektronik teknolojilerinin etkisi, 1980’lerden önce gözetim ala-

nında hissedilmeye başlanmıştı. Örneğin telefon iletişimi, yirminci yüzyılın başlarından itibaren polisi, hükümet idaresini ve ticari işletmeyi dikkate değer ölçüde güçlendirdi.

Aynı zamanda da modern çağ boyunca gözetimin eski biçimlerinin gerilediği veya ortadan kalktığını görmezden gelemeyiz. Aynı şekilde, bazı durumlarda yeni teknolojilerin işçilerin, yurttaşların veya tüketicilerin “cevap verme” imkanını artırdığını da inkar edemeyiz. Yeni teknolojinin yasal kullanımının azalması ayrıca aldatıcı faaliyetlerinin kapsamını genişletmesi bu teknolojilerin toplumsal denetimi nasıl gerginleştirdiğine ilişkin monolitik ve hegemonyacı yorumların karşısına konulmalıdır.

Elektronik teknolojilerinin kolaylaştırdığı şey, gözetimin daha da derine sızmasıdır. Bu teknolojilerin gerçekte kullanılma yollarını, bunların zaten varolan kullanımların öneminin artmasına, yerine başkasını geçirmesine veya azalmasına nasıl yardım ettiklerini artık araştırmak zorundayız. Büyük sosyolojik sorunlar duruyor hala: söz konusu olan ne tür bir iktidardır? Gözetim nasıl yaşanır? Siyasi farkı oluşturan nedir? Fakat bağlam canalcı önem taşımaktadır. Günümüzün gözetimi tarihsel olarak oluşturulmuştur ve bu nedenle geçmişin seçimlerinin, mücadelelerinin, inançlarının ve özlemlerinin sonucudur. Bilgisayar teknolojilerinin kullanılmaya başlanmasının, “yeni” bir gözetim durumunun belirtisi olup olmadığı sonra görülecektir.

Yeni Gözetim Teknolojileri

Kağıtçılardan¹ Veri Bankalarına

Çağdaş gözetim tartışmalarında çoğu kez ötekilerden daha belirleyici olan birşey vardır: bilgisayar. İster Avustralya'nın Law Enforcement Access Network (LEAN) denen, -Avustralya'nın tüm şirket verilerini, toprak sahipliği bilgilerini kapsaması ve sosyal güvenlik, vergi ve federal polis birimlerince ulaşılabilir olması amaçlanan-, yeni büyük veri bankası, ister işverinlerin Bilgi Servisi olarak bilinen -işverenlerin gelecekteki işçilerinin eski iş kazaları ya da tazminat taleplerine ilişkin bilgi almakta kullandıkları Louisiana- bir şirket olsun, bunu mümkün kılan makine, bilgisayardır.²

Bilgisayarlar veya daha kesin söylersek, telekomünikasyonla bir araya getirilmiş bilgisayar gücü, sık sık "bilişim teknolojisi" olarak anılır ve yirminci yüzyılın ikinci yarısında kişisel veri toplamanın büyük boyutlarda yaygınlaşmasının ardında yatan odur gibi görünür. Ben "gibi görünür" demeyi tercih ediyorum çünkü bu bölümün gösterdiği gibi, bilişim teknolojilerinin gerçekte yaptığı şey, zaten varolan pek çok süreci, daha verimli, daha yaygın ve aynı zamanda da daha az görünür kılmaktır. Özellikle ileri istatistik teknikleriyle birlikte kullanılan bilgisayarlar, gözetimin yeni bir boyutunun ortaya çıkmasına

yardım eder. Bilgisayarların yanı sıra, yeni telekomünikasyon ağları da gözetim düğümleri arasında uzaktan bağlantıyı kolaylaştırır. Örneğin Avustralya'nın LEAN'ındaki farklı veri tabanlarının birbirleriyle bağlantı kurmasını mümkün kılarlar ve bir Amerikan eyaletindeki işverenlerin başka bir yerde daha önceki bir dönemde istihdam edilmiş işçiler hakkında bilgi edinmesini sağlarlar.

Örgütler, enformasyon yönetiminde katedilen büyük mesafe hakkında sevinç çığlıkları atabilirler ama bu yaygınlaşma, haklarındaki bilgiler uzak dijital kitaplıklarda dolaşıma sunulanlar tarafından her zaman hoş karşılanmaz. Idaho'daki işçiler, iş kazalarının ve hak taleplerinin kayıtlarının İşverenlerin Bilgi Servisi'ne gönderilmesini önlemesi için eyaletin sanayi komisyonuna dava açtılar. Ulusal bir elektronik kimlik kartı planının daha 1987'de reddedildiği Avustralya'da pekçok kişi, LEAN'ın kullandığı tek tanıtıcı numaranın, önerilmiş olan kimlik (tanıtma) kartının başka isimli bir şekli olacağından korkuyor.

Yani, çeşitli yorumcuların bilgisayarları, gözetim sorunlarının merkezi olarak görmesi şaşırtıcı değildir. Duncan Campbell ve Steve Connor'un Britanya'da yaptıkları çalışma, *On the Record* (Kayıta) "bilgisayardaki kişisel kayıtların, özel hayata yönelttiği tehditlerin başlangıç spektrumunu ortaya sermektedir".³ Kanadalı David Flaherty'nin mahremiyetin korunması hakkındaki kapsamlı çalışması, şu uyarıyla başlar: "Batı dünyasındaki bireyler giderek artan ölçüde, kamu ve özel sektörlerdeki veri tabanları aracılığıyla gözetime maruz kalıyorlar....özel hayattan yoksun bir dünyanın teknik bakımdan gerçekleştirilebilir olacağı günler, hızla yaklaşıyor."⁴ Ve Avustralya'da Simon Davies, "yeni teknolojilerin kullanılmaya başlanması hak ve özgürlükleri aşındırma potansiyeli" taşıdığını, "çünkü bu teknolojilerin toplumumuzdaki güç dengesini değiştirdiğini" öne sürer.⁵

Bununla birlikte kitlesel gözetimin kendisi, kesinlikle yeni bir olgu değildir. Modern toplumların büyümesinin hayati bir yönü olarak ortaya çıkmıştır; gerçekten de bu toplumları tanımlamaya yardım eder. Böylece çağdaş gözetimin bu ölçeği ve nüfuzu bilgisayar gücü olmaksızın gerçekleşmezdi, ancak, gelişmiş toplumların yurttaşlarının günümüz-

de kendilerini içinde buldukları durumu yaratan şey, bilgisayarlar değildir. Biz, herhangi bir teknik devrim olmadan çok önce “veri-özneleri”ydik. Öyleyse, bilgisayarların yarattığı bir fark varsa, nedir?

James Rule, pek çok çalışmaya ilham veren eseri *Private Lives and Public Surveillance*'da içinde varolduğumuz, birbirinden çok farklı iki dünya tasvir etti. Bu dünyalardan ilki, “olayların, insanların, ilişkilerin vb sıradan dünyasıdır; bunlar doğrudan deneyime dayanırlar. Öteki, resmi belgelerin ‘kağıt dünyası’dır ve ilk dünyanın onaylanmasına, bağlayıcı kılınmasına ve genel olarak kanıtlanmasına hizmet eder.....”⁶ Rule’un gözlediği gibi, -örneğin evlilik ve diplomalardan oluşan- kağıt dünyası, temsil ettiği düşünülen gerçekliklerin cılız bir yansımasını sunar görünse bile, zaman zaman insanların hayatlarında yaşanmış gerçeklerden daha ağır basar. Rule’un kitabı bunu doğrudan doğruya, modern toplumlarda bürokratik denetimin büyümesiyle ilişkilendirir.

Bununla birlikte 1990’lı yıllara gelindiğinde, deneyim dünyası, kağıt dünyasıyla değil ama dijital veya elektronik dünyalarla giderek artan bir karşıtlık içindeydi. Örneğin Mark Poster, veri tabanlarının, görünürdeki “gerçek ben”in yaşamını onun bilgi sınırlarının dışında bir yaşama yönelten bir tür ekstra-ben oluşturduğunu savlar.⁷ Poster, özel alan ve bürokrasi sorunlarıyla Rule’dan daha az ilgilidir, ama her ikisi de bu konuların, sosyal düzenin sürdürülmesiyle ilişkili olduğunda hemfikirdirler. Bununla birlikte buradaki sorun “kağıt” gözetimden “elektronik” gözetime doğru gerçekleşen çarpıcı kaymanın, önemli bir fark yaratıp yaratmadığı ve eğer yaratıyorsa, bu farkın nasıl karakterize edilebileceğidir.

Teknolojinin Yarattığı Fark

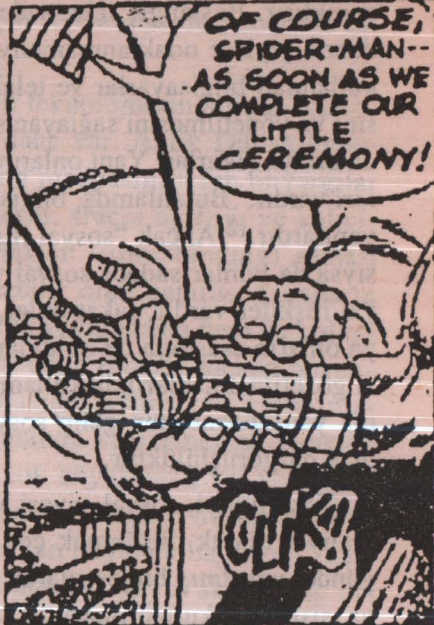
Belirli bazı ilerlemeler gerçekleştikten sonra, teknolojinin sürücüsünün kontrolünden çıkmış hızla giden bir kamyonu⁸ benzediği korkusu ortaya çıkmıştır. Suçlulara elektronik künyeler takılması uygulamasının başlatıcısı olarak kabul edilen New Mexico, Albuquerque’den Yargıç Jack Love buna iyi bir örnektir. Love, maliyetleri azaltıcı masum fikrinin esasını bir *Örümcek Adam* çizgi romanından al-

miştı. Bu karelerde, “Kingpin” Örümcek Adam’ın koluna elektronik bir künye takar ve artık Örümcek Adam nerede olursa olsun her istediğinde onu bulabileceğini söyler. Genede Japon Şirketleri künyelenmiş suçluların TV’den izlenmesinin daha çok yarar sağlayacağını önerdiğinde Love’a göre künyeleme daha da meşum tonlar kazandı. Ansızın tüm plan Orwellvari bir hal almışa benziyordu ve Love fikirlerini alenen dile getirmeye başladı.⁹

Yargıç Love’ın üzüntüsü, “yeni teknolojinin insanların haklarına tecavüz temeyi kolaylaştırması”ydı. Ancak görülüyor ki yargıç kelepçelemenin kendisinin, ona göre can alıcı olan teknolojik gelişme düzeyini çağrıştırması gibi kuşkuyla kafa yormuyor. Bir sınır var ve bu sınırın ötesinde, medeni hakların tehdit edildiği “Orwellvari” bir senaryo yatmakta. TV monitörlerinin niçin bir elektronik künye takmaktan daha baskıcı veya nüfuz edici sayılması gerektiği açık değil fakat orada Love’a göre kabul edilmesi imkansız olan bir teknolojik eşiğin aşıldığı açıktır.

Birinci bölümde belirttiğimiz gibi, “teknoloji” ve “toplum” arasındaki karşılıklı etkileşim konusunda çeşitli görüşler vardır. Konuyu böyle ortaya koymak bile, bu ikisinin bir ölçüde ayrı ayrı varolabildiğini ima etme tuzağına düşmektir. Bu görüş, çok sık olarak, teknolojik belirleyicilikle yani sosyolojinin inceleyeceği önemli şeyin, teknolojinin topluma “etkisi” olduğu fikriyle ilişkilidir. Belki de bunun en güçlü biçimi, ‘Bilgisayarın Topluma Yönelttiği Tehdit’ gibi kitap veya TV başlıklarında görülür¹⁰. Böylesi bir yaklaşım, bilgisayarların çağdaş gözetim için önemini abartma eğilimi taşımaktadır.

Bununla birlikte böylesi görüşlere tavır alan öteki yorumcular yeni teknolojinin yarattığı farkı küçümser gibidirler. Örneğin David Held’in modern devlette iktidar ve meşruluk analizi, bilişim teknolojisinin kendi başına önemli bir rol oynayabileceği fikrini adeta reddeder; enformasyonun bilgisayarlaştırılması, der Held, bu (gözetim) işlemlerine niteliksel olarak yeni pek az şey ekler.¹¹ Bununla birlikte, göreceğimiz gibi, bu yaklaşım, bilgisayarlaştırılmış gözetimin bazı önemli özelliklerini gözden kaçırır. Yeni teknoloji -özel olarak da bilişim teknolojisi- gerçekten de bir fark yaratmaktadır.

Yeni teknolojinin yarattığı farkın kavranması, dikkatli düşünmeyi gerektirir. Başlangıç için, sadece teknolojinin *sonuçları* veya *etkileri* denen şeylere odaklanmamalıyız. Günümüzün gözetim sistemlerinde kullanılan bilgisayarlar ve telekomünikasyonlar, onların biçimlenmesini ve yönetilmesini sağlayan siyasi, ekonomik ve kültürel bağlamlarda ortaya çıkarlar. Yani onların, gözardı etmekle hata ettiğimiz *kökenleri* vardır. Bu anlamda, bilgisayarlar ve telekomünikasyonlar, sosyal yapılarıdır.¹² Ancak “sosyal ilişkiler’e her ne kadar indirgenmesi olasıysa da bunlar sadece sosyal yapılar değildir. Kuşkusuz böylesi sosyal ilişkiler vardır, fakat onlar, bu teknolojileri kapsamlı biçimde veya onların esasında ne olduklarını betimlemezler. Bu yapıların da, bizi gözetim amaçlarında kullanmaya kışkırtan kapasiteleri vardır. Teknik yanı görmezden gelip sosyal yanı vurgulamak ya da tersini yapmak dargörüştür.

Teknolojiyi, sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel boyutları olan bir faaliyet olarak düşünmek çok daha anlamlıdır. Bu şekilde görüldüğünde, *yapılmış* birşey olarak teknoloji, hem şu ya da bu ürünün veya sistemin kullanılmasıyla hangi amaçların gerçekleştirilebileceği şeklindeki teknik boyutta hem de sosyal kökenler ve sonuçlar boyutunda kavranabilir. Üstelik eğer teknoloji bir insan faaliyetiyse o zaman siyasi amaçlarla, kişisel önceliklerle ve hatta dini bağlanmalarla da ilişkilidir. Kısacası, teknoloji, eğer tam anlamıyla kavranmak isteniyorsa, normatif olarak düşünölmek zorundadır.¹³

Teknolojinin sosyal rolü konulu klasik çalışması *The Bias of Communication*'da Innis, günümüzde olagelen değişimlerin kavranması için bazı önemli ipuçları vermiştir. Uzun dönemli bir tarihsel analizde, Innis iletişimin tüm biçimlerinin içkin bir “önyargı” (bias) taşıdığını ısrarla belirtmiştir. Innis, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin ille de daha fazla demokrasiyi güdümlendireceği şeklindeki yaygın inanca kuşkuyla bakıyordu. Okur yazarlığın yaygınlaşmasına hız veren ve bilgilendirilmiş bir seçim çevresinin modern nosyonlarını destekleyen matbaanın bulunuşu aynı zamanda “kamu” hayatının varoluşunu da tehdit etmiştir. Innis'in fikri, gazetele-
rin gerçekte enformasyon tekelleri yarattığı şeklindeydi. “Okuyu-

cu"nun ortaya çıkışı, insanları esas olarak özel okuyucu ve dinleyicilere dönüştürürken kamu hayatı için tehlikenin de habercisi oldu.¹⁴

Bunun ötesinde, Innis'te, elektronik teknolojilerin sosyal açılımları analizimize sunacak pekçok şey daha var. Antik Dünya konusunda yaptığı çalışmalar Innis'i iletişim medyasını içkin önyargılar taşıdığına ikna etti. Taşa yazılı emirlerin, aracın ağırlığı ve kalıcılığı nedeniyle "zaman boyunca bağlayıcı" (time-binding) olması muhtemeldi, ama daha hafif ve taşınabilir olan papirüs, kuralların hem daha geniş bir coğrafi alan üzerinde yayılmasına hem de kolayca değiştirilmesine imkan verdi. Bunlar daha ziyade "mekan boyunca bağlayıcı" idi (space-binding). Bu bakışın potansiyel determinizmine düşmeksizin, verileri saklama, anında ve izlenemez biçimde yoketme veya değiştirme kapasiteleri çok büyük olan ve yeni telekomünikasyonların geniş ağ kurma gücüyle birlikte düşünülen bilgisayarların, bu aynı ışığın altında "mekan boyunca bağlayıcı" hatta emperyalist teknolojiler olarak belirmesinin gayet akla yakın olduğunu görebiliriz.

Innis'in çalışması, bilgisayar gücünün örgüt hayatına başlıca katkıda bulunan bir güç haline gelmesinden önce tamamlanmasına rağmen, günümüz için hala gayet esin verici bir çalışmadır. Kimin kim hakkında ne bildiği, giderek artan ölçüde bir bilgisayar veri tabanları meselesidir. Bu veri tabanlarını kimin çalıştırdığı ve kimin bunlara ulaşabildiği veya ulaşamadığı, iktidarın dağılımıyla yakından ilişkilidir. Enformasyon şekelleri burada da açıkça görünür. Üstelik "tekeller" teriminin ima ettiği ekonomik benzerlik, daha da uygun hale gelir çünkü enformasyon hızla piyasayla eklemlenmektedir.

Bir yandan, teknolojik ilerlemeyle, bilgi işleme maliyeti hızla düşmektedir, öyle ki, büyük ölçekte veri toplama, saklama ve dağıtma giderek daha uygulanabilir olmaktadır. Öte yandan, tüketici tercihleri gibi geçmişte önemsiz sayılan bazı bilgiler artık büyük bir piyasa değerine sahiptir ve ötekiler karşısında rekabet avantajı elde etmek isteyenler tarafından hırsla aranmaktadır. Bunun ötesinde, insanların tüketici tercihlerine göre coğrafi dağılımları gibi bizzat makinalar tara-

findan yaratılan bilgiler, çağdaş niche-marketing* için hayati önem taşır hale gelmektedir. Böylesi veriler, sıklıkla, öznelere için hem meçhuldur hem de görünür değildir. Böylelikle bir zamanlar piyasanın dışında dolaşımda olan pek çok bilgi türü, artık metadır, bir fiyat karşılığı alınıp satılmaktadır.¹⁵

Fakat ekonomik yaklaşım kendi başına yetersizdir. Innis, farklı iletişim teknolojilerinin zamanı ve yeri nasıl çeşitli yollardan “bağladıklarını” da gösterir. Ağızdan çıkan sözün hala hakim olduğu sözlü kültürlerde, yerel, yüz yüze ilişkiler hayati önem taşır. Öykü anlatma, bir kuşaktan ötekine geleneği aktarmanın bir aracıdır. Yazı, tarihin somut olarak kaydedilmesini mümkün kılmak suretiyle zamanı “bağlar”. Matbaa da, fikirlerin yaygın dağıtılmasını kolaylaştırmak suretiyle, zamanın “bağlanmasına” katkıda bulunur. Telgraf ve telefon, iletişimi ulaşımdan ayırmak suretiyle bu süreci hızlandırmıştır. Mesajlar artık at sırtında veya posta arabasıyla taşınmak zorunda değildir.

Yerin ve zamanın böylesi “bağlanması” pekçok başka bağlamda da görülebilir. Sanayi Devriminin romantik tarihi, buhar makinası ve lokomotif gibi buluşlar üzerinde yoğunlaşırken, sosyoloji farklı bir öykü anlatır. Artık o, sanayi çağının başında insan faaliyetlerini zaman ve mekan içinde koordine etmeye hizmet eden mutavazi tarifelelerin ve mekanik saatin muzaffer demiryolu değil.¹⁶ Bunlar gözetimle de yakından ilişkilidir. Program ve saat, kodlanmış bilginin biriktirilmesiyle birlikte, hem ulus devlet hem de kapitalist işyerinin bürokratik örgütlenmeleri içindeki ilişkileri düzene sokar. Bunlar izleme ve denetimin günbegün ve hatta dakika dakika yapılmasını mümkün kılarlar.

Böylece gözetim bir yandan Viktorya dönemi memurunun kocaman defterlerinde, öte yandan da Henry Ford'un, saate göre sürekli ilerleyen otomobil montaj bandında görülebilir. Bununla birlikte yirminci yüzyılın ikinci yarısında, bilgisayarlar, herhangi bir saatin veya

* niche-marketing Reklamcılığı ve perakendeciliği de içine alan, belirli bir pazar bölümünü hedefleyen pazarlamacılık. (Y.N.)

programın bugüne kadar yapabildiğinden daha ciddi biçimlerde zaman ve mekanda sosyal faaliyetleri koordine ederek; bu eski teknolojileri çoğaltmıştır. Gerçekten de, Giddens doğrudan denetim (işyerindeki gibi) ve idari denetim (devlet dairelerinde olduğu gibi) süreçlerini ayırt ederken, bilişim teknolojisinin ekonomik olan ve idari olan arasında giderek artan bir yakınlaşmayı kolaylaştırdığı savunulabilir. Bununla birlikte bunu kabul edebilmemiz için, teknolojilerin kendisine bir göz atmamız gerek.

Bilgisayarlar Ne Yapar?

Bilgisayarlar, “hafıza”ya sahip oldukları ve telekomünikasyonları kullanarak birbirleriyle “konuşabildikleri” için diğer makinalardan farklıdır. Makinalardan böyle insandan söz eder gibi söz etmek, elbette ki yanıltıcıdır, çünkü neredeyse bilgisayarların “düşünebildiği” imasını içerir. Bununla birlikte, bu dil, bilgisayar gücünün önemli bir yönünü gözönüne serer; bu da beyin çalışması gerektiren pekçok işi insanların daha kolay yapmasını mümkün kılmıştır. Sanayileşmenin ilk döneminin kas gücü üreten makinalarının tersine, bilgisayarlar, zihin gücüyle ilişkili işlevleri yerine getirmek üzere programlanabilir.

Bir veri tabanından söz ettiğimizde, ki gözetim sistemleri ona bağımlıdır, makinelerin kendilerinden, yazılımdan ve verilerden söz etmiş oluruz. Bir veri tabanı, veri işleyen tüm bir sistemdir, hafızadan seçilerek bilgi alınmasına imkan verir. Böylelikle polis çalıntı olduğundan kuşkulandığı bir arabaya ilişkin bilgi için bilgisayarın tuşuna bastığında ekrana ülkede kayıtlı tüm arabalar değil sadece kuşkulanan arabayla aynı ya da çok yakın benzerlikleri olan kayıt dizileri gelir. Bir veri tabanı için veriler herşeyden önemlidir ve istendiğinde güncelleştirilebilir; bu veriler her olgu bir dosyada veya bir alanda yer alacak şekilde düzenlenir ve olgular, devamlı olarak bir düzen içinde ekrana gelmeleri için kodlanır. Pekçok insan bir veri tabanı kullanabilir; bu, eğer veriler duyarlıysa, güvenlik gereksinmesi olduğunun işaretini verir. Burada tartışılan veri tabanlarının pekçoğu ilişkisel veritabanlarıdır, yani çizelgeler şeklinde olurlar ve böylelikle birbirleriyle kıyaslanabilirler. Bu, “bilgisayar eşleştirme”nin veya “kayıt

ilişkilendirme”nin bir başka örneğidir.¹⁷

Eğer bir veri tabanının sadece işleri düşünülürse, “bilgi tekeli”yle veya yukarıda anılan “iletişim önyargısı”yla ilişkilendirilebilecek bir dizi potansiyel sorun görmek mümkündür.¹⁸ Veri toplamayla ilgilenildikçe, pekçok insan, örneğin satma amacıyla haklarındaki kişisel bilgilerin güya ayırım gözetilmeksizin şirketler tarafından toplanma tarzından rahatsız olmaktadır. Bir çamaşır makinesi için garanti formu doldurmak, posta kutusuna diğer alet ilanlarının gelmesi için bir davette dönüşebilmektedir. Veri saklama beraberinde sorunlar da getirir. Bu sorunlar, verilerin çok fazla, çok az, yanlış veya eski olmasından doğabilir. Göreceğimiz gibi polis kayıtları, “ne olur ne olmaz” diye girilmiş çok fazla veri içermeleriyle kötü ün salmıştır; böyle veriler yargı sürecini kolayca etkileyebilirler. Bunlara ek olarak, insanlar kendileri hakkında tutulmuş kayıtların farkında olmayabilirler veya bunları sınavacak durumda değildirler.

Güncel veri işleme, verilerin alınması -burda da veri öznesi ne kadar erişim kazanabilir?- ve verilerin kullanılması hakkında da benzer yorumlar yapılabilir. Verilerin kullanılması konusunda, istihdamın izlenmesi için toplananlar gibi pekçok veri, gizli kapaklı bir şekilde kullanılır. Bunlar yanlış insanların eline geçebilir ve yakışsız biçimde de kullanılabilir. İşte bu korku 1991’de, milyonlarca hane halkı hakkında kişisel bilgileri, ilgili disketleri alan herkesin -yasal veya yasadışı- eline veren Lotus Marketplace yazılımına yükseltilen itirazları ateşlemişti.¹⁹

Elbetteki, veri tabanlarının büyük çekiciliği, az yer kaplaması ve başlangıçtaki yatırım giderinden sonra işletilmesinin ucuz olmasıdır. Diyelim ki herbiri 100 kelimelik kişisel veri içeren beş milyon endeks kartını saklamak ve kullanabilmek için, bir tenis kortu büyüklüğünde alana ihtiyaç duyarsınız. Kart endeks kutuları, herbiri iki metre yüksekliğinde, yarım metre derinliğinde ve 14 metre uzunluğunda 5 sıra oluşturur. Öte yandan bir bilgisayar disk saklama sistemi, sadece iki metre yüksekliğindeki bir metrekarelik bir odacık gerektirir.²⁰

Free Text Retrieval (Düz Metin Çağırma) gibi teknikler, veri tabanlarının arama sürecini büyük ölçüde hızlandırır; optik karakter ta-

nıma, Speech Recognition Systems (Konuşmayı Anlayan Sistemler) ve yapay zeka (AI) gibi diğer teknik ilerlemeler de öteki yollardan verimliliği artırmakta kullanılmaktadır. Ontario'da, otoyol tarayıcıları, oto plakalarını, çalınmış araba verileriyle kıyaslayarak veya sadece trafik akışını izleyerek, bu yollarda seyahat eden araçlar hakkındaki bilgileri kontrol etmekte rutin olarak kullanılır. Yapay zeka sistemleri, Britanya'da sosyal yardımların belirlenmesinde sınanmıştır ve kimin iyi bir (*bone fide*) Britanya vatandaşı olduğunu ve kimin olmadığını belirleyen Britanya Milliyet Yasası'nın otomatik olarak uygulanması için önerilmektedir.²¹

Avustralyalı bilgisayar bilimcisi Roger Clarke yeni teknolojilerin çakışmasının (convergence) gelişmiş toplumları, gözetimin -eğer niteliğinde değilse niceliğindeki çok hızlı bir dizi değişimle yüz yüze bırakma yollarını belirtmek için, "veritim" (veri ve gözetim kelimelerinden türetilmiş, ç.n.) terimini kullanır. Orwellvari bir senaryoya atıfta bulunarak, Clarke şöyle der: "1984'ün her yere uzanan çift yanlı televizyonu, kolayca gerçekleştirilebilir olmasına rağmen ortaya çıkmamıştır. Gereksizdir, çünkü veritim teknik ve ekonomik bakımdan üstündür."²²

Veritimin kudreti sadece bilgisayarlardan veya telekomünikasyon sistemlerinden gelmez, ulaşılabilen yeni biçimlenimlerin (configuration) bolluğundanda gelir. Teknolojiler, çeşitli yeni yollardan bir araya getirilebilir, bu yolların herbiri de bilgisayar-gücünün başlangıçtaki potansiyelini büyütür. Clarke ve ötekiler Elektronik Funds Transfer (Elektronik Fon Transferleri) sistemlerini özellikle önemli görürler, çünkü bunlar pek çok başka sistemle bağlantılandırılabilir. İngiliz mağaza zinciri Sainsbury'de müşteriler kasada (veya satış noktasında, ki böylece EFTPOS -satış noktasında elektronik fon transferi- devreye girer) alışveriş tutarını doğrudan doğruya bankadaki kredi hesaplarına işletebilirler. Bu şekilde, bizim zaman ve mekan içindeki yerimizi belirten kayıtlar, şimdiye kadar görülmemiş bir kesinlikle oluşturulurlar. Sainsbury zinciri, güncellenmiş kayıtları, stokları otomatik olarak kontrol etmenin bir aracı olarak da kullanır, böylelikle ne zaman tahılların veya meyvelerin özel talep gördüğünü veya detarjanla-

rın ve yüz kremlerinin ne zaman istenmesinin muhtemel olduğunu bilebilirler. Kanada'da A&P süpermarketleri, bakkaliye malları için "sipariş" kuponlarına olan bağımlılığını azalttı şimdi bunun yerine her müşterinin taşıdığı "süper tasarruf" barkotlu plastik kartlara dayanıyor. Benzeri sistemler, tüm gelişmiş toplumlarda kullanılmaktadır. ABD'deki mağazaların kullandığı bu sistemlerden biri müşterileri ellerindeki satış kartında bulunan küçük bir akranla, daha önceki alış-veriş verilerini kullanarak gözde markalara ve o haftanın indirimli ürünlerine ulaşmaları için reyon dolaştırmaktadır²³.

Elektronik fon transferi artık, hava, otobüs ve tren yolu sistemleriyle, telefon ödemeleriyle veya Hong Kong'da paralı yol ödemeleriyle (ve böylelikle de izlenmeyle) ilişkilendirilebilir. Fakat bilgisayar-telekomünikasyon bağları, sürücü ehliyeti verme, polis ve adliye kayıtları ve hatta sosyal güvenlik ve vergi sistemleri arasındaki potansiyel ve gerçek temasların yanı sıra mülk ve sahiplik kayıtlarının bütünleşmesini mümkün kılar; bu bölümün başında ve sonrasında anılan Avustralya'nın LEAN sisteminde olduğu gibi.

Bir zamanlar insanlar, ülke nüfusunun devasa kişisel kimlik bilgilerini saklayan büyük merkezi bilgisayarların gücünden korkardı. Fakat durum değişti. Yazılım sistemlerinin harcamaları merkezi işlemlerde yüksek, tek site'lar riskli; böylece bir yandan iletişimi çok daha kolaylaştıran yerel standartlar ve ağ oluşturma standartları ortaya çıkarken, bir yandan da dağıtılmış veri tabanı yönetimini ve işletim sistemini organize edecek teknikler geliştirildi. Ağ oluşturma ve yayılım (dispersion) çok daha yaygın ve ekonomik hale gelmiştir. Bununla birlikte Clarke'ın gözlediği gibi, bir "dosya toplumu"nun merkezileşmeye ihtiyacı yoktur, sadece veritime ihtiyacı vardır. Bir gözetim toplumunun tüm gerektirdiği, kişisel veri sistemleri dizisi, bunun telekomünikasyon ağlarıyla bağlantılı olması ve bir de tutarlı bir kimlik saptama (identification) tasarısıdır.²⁴

Bu gerekliliklerin ilk ikisi tüm gelişmiş toplumlarda zaten vardır. Devlet ve ticaret örgütleri bir dizi kişisel veri tabanı, çok çeşitli fiberoptik kablolarla bağlı modemlerden ve telefonlardan oluşan çeşitli telekomünikasyonlar ve bunları birbirine bağlayan uydu kullarıdır.

Üçüncü gereklilik, tutarlı bir kimliksaptama tasarısı, verimliliği azamiye çıkarmanın ve maliyetleri asgariye indirmenin bir aracı olarak heyecanla aranmaktadır.

Herhangi bir doğruluk oranı yüksek bir sistem, isimler ve doğum tarihleri gibi verilere dayanan geleneksel yöntemlerin keyfiliğini safdışı bırakmak ister. ABD ve Kanada gibi, kimlik numaralarına direnişin çok güçlü olduğu ülkelerde sosyal güvenlik/sigorta numaralarının, fiili kimlik kartları veya jargona uygun söylersek evrensel kişisel tanıtıcılar olarak kullanılması eğilimi vardır. Bununla birlikte Avustralya'da, ülke çapında çalışan New South Wales Polis Birimi 1987'de Japon teknolojisine dayalı bir parmak izi kaydı sistemi başlattı; bu tip kimlik kartlarının toplumsal kabul girişimlerinin sürmesi beklenmektedir.²⁵ Birleşik Krallık'ta 1991'de erkekler için DNA parmak izi almayı da kapsayan ülke çapında bir elektronik kimlik saptama planı önerildi. Eğer kabul edilseydi, bir tür doğruluk oranı yüksek kimlik saptama sunan böylesi bir tasarı bir veritim düşü olurdu

Clarke kişisel ve kitlesel veritimler arasında ayrım yapar. Kişisel veritimde, bireyler müşteriler olarak örgütle açık bir ilişkiye girerler. Vergilerini öderler veya mal satın alırlar. Sözkonusu örgüt vergi kaçırma gibi şüpheli bir işlemi kontrol etmek için bir bireyin kayıtlarını biraraya getirebilir veya ister sosyal yardım ister sürücü belgesi için olsun yeni işlemler için yapılan bir başvuruyu inceleyebilir. Bu, veri tabanlarının, sözü edilen belirli örgütün ötesinde kullanımıyla ilgili olabilir. Bu sürece "açık uçlu doğrulama" (front end verification) denir.

Ailemin geçenlerde yaşadığı bir çamaşır makinesi alma deneyimi, açık uçlu doğrulamanın iyi bir örneği olabilir. Sears'tan alacağımız aygıtı seçtikten sonra taksitli alışveriş için başvurduk. Sears'ın taksitle alışveriş yapacak kadar güvenilir olup olmadığını anlamak için kendi veri tabanı dışında başvurduğu veri tabanları arasında, kredi kartı şirketimizinki ile Kanada İstihdam ve Göçmen Bürosununki de vardı. Kredi kartı şirketimizden olur aldık ama sosyal sigorta numarası verilmedi, bu da Sears'da pek hoş karşılananan bir hareket değildi. Süreç durduruldu ve ancak bir sürü uzun telefon konuşmasın-

dan sonra aklanabildik.

Bunun ötesinde kişisel veritimi, çapraz sistem uygulanmasıyla ilgili olabilir, bu sistem, bireyin bir örgütle ilişkisini bir başkasındaki performansına bağımlı kılar. Üniversite gibi küçük ölçekli sistemler içinde öğrenciler, kütüphane aidatlarını tamamen ödeyinceye kadar diploma alamayacaklarını görebilirler. 1980'li yılların ortalarında, ülke çapında geçerli bir kimlik kartı uygulanmasının önerildiği Avustralya'da, elektronik bir kimlik kartı taşımaya gönülsüz olanların Medicare programı kapsamında parasız tıbbi tedaviden yararlandırılmaması önerilmişti.²⁷

Öte yandan kitlesel veritimi, herhangi bir özgül kuşku ve işlemle ilişkili değildir. Örgütü ilgilendirebilecek olan ve böylelikle de daha özel bir dikkati hakeden insanları tanımlamak üzere rutin olarak yapılır. Bir birey olarak sizin *yapmanız* gereken hiçbirşey yoktur. Daha çok, Gary T. Marx'ın ortaya koyduğu gibi, belirli özellikleri taşımak dolayısıyla "kategorik şüphe"²⁸ altında kahrsınız. Burada hatırdan tutulacak kategorilerin türleri çok çeşitlidir. Telekom ve Hava Gazı gibi özelleştirilen İngiliz kamu işletmelerinin hisseleri için başvuranlar, "mükerrer başvuru yapılmaz" kuralına uygun olup olmadıklarının anlaşılması için "dosya analizi"nden geçirilmişlerdi. Kanada'da kan verecek olanlar, HIV pozitif taşıdıkları için değil, hayat tarzları böylesi bir pozitifliği mümkün kıldığı için geri çevrilebilirler. Bebek bekleyen çiftler kundak bezi veya bebek maması için özel teklifler alabilirler, çünkü adları ve adresleri bu kategori içine girmiştir.

Aynı tür tekniklerle "profil çizilebilir"; işlem kayıtlarını verili bir örgütle ilişkilendirmek üzere bir dizi farklı faktör biraraya getirilir. Örneğin, ABD Vergi Dairesi (ABD Internal Revenue Service), ihlaller konusunda gündelik olarak tüm vergi mükelleflerine uygulanacak bir model üzerinde çalışmaktadır. Bu model, "Öfke uyandıran" özelliklerin basit kirli çamaşır listesi" ortak yolunu izler.²⁹ Marx'a ve Reichman'a göre, gelirlerinin belirli bir oranının ötesinde indirim isteyen kişilerin ve bazı daha ayrıntılı indirimlerin, daha ayrıntılı soruşturmaların başlatılmasına yol açması muhtemeldir. Böylesi bir profil çizme, yüksek kundaklanma riski taşıyan binaların tanımlanmasına yardım edebilir ve potansiyel hava korsanları olduğuna inanılan kişilerin

biletleri, havaalanlarında aynı teknikle geri çevrilebilir.³⁰

Bilgisayar eşleştirme de, tam da bu mantıkla teşvik edilir. Bu durumda önceleri farklı veri tabanlarında ayrı duran veriler, verili bir dizideki bireylerin daha tam bir resmini elde etmek üzere birleştirilir. Böylesi bir bilgisayar eşleştirmenin, en kapsamlı ilk uygulamalarından biri on yılı aşkın süre önce o zamanın Sağlık, Eğitim ve Sosyal Yardım Bakanlığı (ABD) içinde gerçekleştirildi. Bilişim teknolojisinde sağlanan ilerlemeler, epeyce farklı amaçlarla toplanmış veriler içeren farklı veri tabanlarındaki dosyaların karşılaştırılmasını mümkün kıldı. Özünde, John Shattuck'un belirttiği gibi, bir “polis ağı so-ruşturması” başlatılır.³¹

İlk büyük kullanımın ABD’de gerçekleşmesi ilginçtir çünkü böylesi polis ağı operasyonları, varolan yasaların ruhuna aykırıdır. Bilgisayar eşleştirme, suçlarının hiçbir kanıtı oluşmamış kişiler için “balık avı seferi” başlattığında, Dördüncü İlke çiğnenir. Pekçok yasayla korunan suçsuzluk varsayımı altüst edilir. Kişinin, suçsuzluğunu kanıtlıyana kadar suçlu olduğu varsayılır. Massachusetts’de sosyal yardım talep eden ve bir bilgisayar eşleştirmesinde suistimalci olarak “seçilen”ler, eyaletin gözardı ettiği bilgiler temelinde haklarının geri verilmesi için mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Gizlilik Yasası’nın bu tip olayları içerdiğini düşünemeyiz, bunlar bilgisayar eşleştirmesini yapanlar tarafından “rutin kullanım” olarak açıklanabilir. Bilgisayar eşleştirmesinin seçtiği insanların, suçluların tutuklanmama- dan önce, karşı kanıtlarla birlikte onları suçlayanlarla yüz yüze gelme şansını veren yargılanma hakları çiğnenmektedir.³²

Yeni Teknoloji ve Gözetim Kapasitesi

İlk kez James Rule tarafından önerilen “gözetim kapasitesi” kavramıyla, gözetim sistemlerinin verimliliğini ölçmenin bir aracı olması amaçlanır. Rule, bir tür Orwellci mutlak gözetim toplumunun en kötü durumunu ele alır. Modern gözetim sistemlerinin böylesi bir senaryo- yu gerçekleştirme yeteneğinin sınırlı olduğunu savunur. Özellikle dört nedenden sınırlıdır: sistemde tutulan dosyaların büyüklüğü, merkezileştirilme dereceleri, sistem içindeki noktalar arasındaki akış hızı

ve sistem ile özne arasındaki temas noktalarının sayısı.³³

Bu dört kriter, herhangi bir sistemin gözetim kapasitesinin ölçülmesinde ve böylelikle Rule'un terimleriyle söylersek, mutlak gözetim toplumunun ne kadar yakın olduğuna ilişkin akıl yürütülmesinde kullanılabilir.³⁴ Rule'un İngiliz güvenlik sistemini, sürücü ve araç ehliyeti verilmesini, ulusal sigortayı, Amerikan tüketici kredisi bildirme sistemini ve Bank Americard Sistemini ele alan özgün çalışmasının genel sonucu şuydu: kapasite kriterleri bakımından, gözetim artıyor. Bu her iki ülke için ve çeşitli boyutlarda doğrudur. Bu boyutlar arasında artışın en keskin olduğu yer, hemen hemen Rule'un incelediği tüm örgütlerde, dosyaların merkezileşmesinin hızıydı. Rule ayrıca, akış hızının, büyük ölçüde bilgisayarlaşma yüzünden, artmış olduğunu da belirtmişti.

Bununla birlikte gördüğümüz gibi, Rule'un araştırmasının yapıldığı dönem olan 1970'lerden beri teknolojik karmaşıklaşmada dev adımlar atıldı. 1990'larda bilişim teknolojisi, bu dört boyutta genişlemeyi daha da kolaylaştırmıştır. İlk olarak, dosyaların büyüklüğü gelişmiştir ve artık makineler için gerekli olan fiziksel boyutun küçülmesiyle birlikte saklama kapasitesinin artmasının bir sonucu olarak, çok daha incelikli, kılı kırk yaran ve titiz dosyalar söz konusudur.

İkinci olarak, Rule merkezileşmeyle, verileri merkezi bir yerde toplamanın sağa sola koşturarak araştırma yapmaktan kurtulmayı zorlaştırdığını kast ediyordu. Günümüzde ağ oluşturma, menzil kapsamını daha da karmaşıktırdı, fakat veri tabanları daha dağınık hale gelirken, belki de "merkezileşme" gözetim kapasitesinin bu boyutunu ifade etmeye en uygun terim değil. Pekçok ülkede oluyor görünen şey, hem merkezileşmenin hem de ademimerkezileşmenin bir arada artmasıdır. Gerçekten de gözetim daha dağıtılmış durumda, fakat aynı teknik sistemler, devletin idari birimleri veya polis gibi merkezi kurumlar tarafından bireylerin izinin sürülmesini kolaylaştırıyor.

Veri akışının hızı, telekomünikasyon buluşlarının kullanılmasıyla arttırılmıştır ve bu özellikle, örgütün değişen koşullara çabucak karşılık verme yeteneğini etkiler. Devriye polis terminali bize, "emir ve denetim" işlevlerinin, çok daha verimli³⁵ ve daha hızlı yapılabilir.

diğini hatırlatır. Bu da Innis'ten türetilen yaklaşımla yani bilgisayar teknolojilerinin “mekan boyunca bağlayıcı” olmaları ve böylelikle iletişimin kolaylığı ve hızı sayesinde daha fazla potansiyel güç taşımalarıyla uygun düşer.

Son olarak, gözetim sistemleri ve bunların özneleri arasındaki temas noktalarına gelince, daha önceki örnekler, bir zamanlar bilişim teknolojisindeki gelişmelerin büyük değişimleri nasıl kolaylaştırdığını açıkça gösterir. Açık uçlu doğrulama, çapraz sistem uygulanması, profil çıkarma ve bilgisayar eşleştirme; tümü de hem resmî (devlette, ç.n.) hem de ticari uygulamalara sahip olan bu teknikler gözetim sistemlerinin kapasitesinin artmış olduğunu ve kendileriyle özneleri arasındaki çeşitli temas noktalarını sürdürebilmelerindeki kolaylığı ortaya sererler. Özne saydamlığı denen şey artırılmıştır. Sıradan yurttaşlar, işçiler ve tüketiciler, onları giderek artan ölçüde sürekli ve ciddi gözetleyen büyük ölçüde görünmez “gözleyiciler” için daha da görünür olurlar.³⁶

Gözetim sistemlerinin verimliliğini ölçmek için gözetim kapasitesi nosyonu, böylelikle çok daha işe yarar görünür. Bununla birlikte bizim yorumlarımız, Rule'un önerdiği kategorilerin herbirinin, gözetim sistemlerinin genel gücü bakımından önemlerini korusalar bile, teknolojik değişimlerin ışığında değiştirilmeleri gerektiğini göstermektedir. O halde yapılacak olan, gözetim kapasitesinin dört boyutunu -bir dosyaların büyüklüğü, iki menzilin kapsamlılığı, üç akış hızı ve dört özne şeffaflığı- incelemektir .

Teknolojik gelişmeden doğan öteki faktörler önemlidir fakat gözetim kapasitesini ille de etkilemezler. Biz birşeyler satın alırken, telefon ederken, suçlamalara veya devlet önceliklerine maruz kalırken arkamızda bıraktığımız işlem bilgilerini izliyerek faaliyet zincirini harekete geçiren sistemleri giderek daha çok öznelere bağımlı hale gelme eğiliminde olduklarını unutmamak gerek. Rule'un belirttiği ikinci bir süreç de, gözetim sistemlerinin “kendi kendisinden beslenme” eğilimidir.³⁷ Bu, örgütlerin, doğrudan veri-öznenin kendisine sormaktansa, öteki kayıtlardan ona ait kişisel detayları elde etmeye giderek daha fazla dayanmaya başladıklarına değinir. Burada bir paradoks

vardır. Kendi gözetimimizle giderek daha fazla suç ortaklığı yaparken sistemlerin pekçok rutin amaç için veri elde etmek üzere bize doğrudan başvurma bağımlılığı gitgide azalıyor. Aynı zamanda da bizim kişisel veri bilgilerimiz hala gayet sık olarak bizden talep edilir. Böylelikle bilerek veya bilmeyerek, ağlarını daha da iyi ören gözetim sistemleriyle etkileşimi sürdürürüz.

Yeni Teknolojiler: Yeni Gözetim mi?

Bilgisayarların ne yaptığı hakkındaki ön araştırmamız, telekomünikasyonlarla birlikte gözetim kapasitesinde ciddi ve bazen çarpıcı büyümeye yol açtığı göstermiştir. Buna rağmen, soru aynıdır: bilişim teknolojisinin gözetim sistemleri tarafından tamamen kapsanması, gözetimin kendisinin niteliksel bakımdan değiştiği anlamına mı gelir, yoksa kabaca aynı şeyin daha fazlasına mı sahip oluyoruz? Bunun, gelişmiş toplumların bir “postmodern çağ” a girip girmediğine ilişkin tartışmayla zaten cebelleşen sosyoloji için önemi açıktır, çünkü bu, burada da eski analitik araçların yeterliliğini tartışma konusu yapıyor. Fakat önemli bir siyasi sorun da vardır. Rule'un kitabında, gözetim kapasitesinin sınırlarında zayıflama, bizi “mutlak gözetim toplumu”na daha da yaklaştırır, peki yeni teknoloji tam da bunu yapıyorsa, o zaman tiranlığa giden yolda önümüze ne çıkacak?

Yeni teknolojilerin yeni bir gözetimin işareti olduğu görüşünün son yıllardaki en güçlü ifadesi Gary T. Marx'dan gelir: “Bilgisayarlar gözetimin doğasını niteliksel bakımdan değiştirir -gözetimi gündelikleştirir, genişletir ve derinleştirir.”³⁸ Marx'ın gözetim konulu araştırması, ABD'de polisin gizli çalışması üzerinde odaklaşır fakat gözetimin ve sosyal denetimin günümüzdeki trendlerinin genel bir tartışmasını kapsayacak şekilde genişler. Marx, bilgisayarlaşmış gözetimde “sorunun” sadece teknoloji “yanlış ellere düştüğünde” ortaya çıktığı şeklindeki yaygın varsayımı sorgular. Tersine de, der Marx, yeni teknolojilerin günümüzde liberal demokratik toplumlarda kullanılma şekli, giderek artan ölçüde güçlü totaliter potansiyel taşıyor. Yeni gözetim zaten burada; bir darbeye veya devrime ihtiyaç yok.

Marx yeni gözetimin, kendisini sosyal denetimin geleneksel biçim-

lerinden farklılaştıran on özelliğini sıralar. Yeni gözetim uzaklığı, karanlılığı ve fiziksel engelleri aşar. Zamanı aşar ve bu bilgisayarların saklama ve veri çağırma kapasitesinde özellikle görülebilir; kişisel bilgi Goodwin ve Humphrey'in terimini kullanırsak, "dondurulup-kurutulabilir".³⁹ Görünürlüğü düşüktür veya görünmezdir; veri-özneler giderek bu yeni gözetimi daha az farkedir, bu konu bir sonraki bölümde işlenecektir. Yukarda da belirttiğimiz gibi, çoğu kez irade dışıdır. Başlıca kaygı, önlemedir; kütüphanelerdeki bar-kodlu kitapları veya alışveriş merkezlerindeki video kameraları düşünün, bunlar hırsızlığın ahlaka aykırılığını öğretmek için değil, kaybı önlemek üzere oradadırlar. Emek yoğun olmaktan çok sermaye yoğundur, bu da onu ekonomik bakımdan giderek daha çekici kılar. Yeni gözetim, insanın kendi polisliğini yapması tipinde ademi merkezi bir uygulamayla içiçedir; kendi kendimizin izlenmesine nasıl katıldığımızı yukarda belirtmiştik. Yeni gözetim, özgül kuşkuları tanımlamaktan kategorik olarak şüphecilğe bir kayma başlatır. Hem daha yoğun hem daha yaygındır. Stanley Cohen'in benzetmesiyle söylersek, ağ, daha ince, daha esnek ve daha geniştir.⁴⁰

Marx'ın kitabının önemli bir erdemi, gözetimi etkileyen bir dizi teknolojik yeniliği tartışmasıdır. Bunlar, DNA parmak izleri gibi biyoteknolojik olanları da kapsar. Bununla birlikte gözetim kapasiteleri bakımından bilişim teknolojisinin özel bir dikkate layık olduğu, belirtilmeye değerdir. Genetik parmak izi, kesinlikle, gözetimin bazı mahrem biçimlerinin gerçekleşmesine imkan verir. Fakat bireylerin zaman ve mekan içinde gerçekte nasıl bulundukları ve faaliyetlerinin koordinasyonu, bilgisayara dayalı teknolojinin kendine özgü hünerlerine bağlıdır.

Biyoteknolojik sosyal denetim teknikleri, hayli önemli olmalarına rağmen, bilişim teknolojisine dayanır. Aksi geçerli değildir. Bu nedenle, Britanya Parlamento komitesinin yukarda anılan önerisinin hem ülke çapında geçerli bir elektronik kimlik kartı sistemini hem de genetik parmak izi almayı savunması şaşırtıcı değildir. Genetik parmak izi kendi başına, suçun izlenmesinde sınırlı bir kullanıma sahiptir. Ancak böylesi veriler elektronik olarak saklandığı, aktarıldığı ve çağrılabilirdiği zaman adli veya diğer soruşturmalar için güçlü bir araç

haline gelirler.

Gary T. Marx'ın bilgisayar-gücüne ve gözetime bakışı, övgüye değer. Bu yaklaşım, teknolojinin kendi başına bazı gizemli "etkiler"de bulunmaya muktédir olduğunu örne sürmez, ama bizim, teknolojilerin hizmet ettiği örgütlerin türlerine başvurmak suretiyle herşeyin açıklanabileceğini hayal etmemize de izin vermez. Marx bizim sadece "teknolojik belirleyiciliğin talihsiz kurbanları"⁴¹ olduğumuz görüşüne karşı çıkar ama aynı zamanda yapıtı, bizim, "sosyal güçler" in de talihsiz kurbanları olmadığımızı ima eder. Frank Webster ve Kevin Robins, "sibernetik kapitalizm" tartışmalarında, zaman zaman, bu son görüşe yakın bir yaklaşım sergilerler. Webster ve Robins, yeni teknolojiler aracılığıyla, gündelik hayatın 'sermaye tarafından dönüştürüldüğünü ve beslendiğini' söylerler.⁴²

Şimdi hem özellikle gözetim kapasiteleri bakımından teknolojilerin kendilerine, hem de onları biçimlendiren ve yönlendiren sosyal süreçlere bakacağız. Kapitalizm, elbette ki bu süreçlerden biridir, fakat burada benimsenen yaklaşım, öteki süreçlerin, kurumların, kişilerin ve olayların da elektronik gözetimin yayılmasına katkıda bulunduğunun görülmesinin zorunlu olduğu şeklindedir. Biz zaten, Yargıç Love gibi bir bireyin nasıl etkili olabileceğini gördük; olaylara gelince, veri mahremiyeti ABD'de Watergate'in ardından büyük bir haber konusu haline geldi, Britanya'daki kitlesel futbol felaketi ise, elektronik kimlik kartlarının uygulanabilirliğinin parlamentoda tartışılmasını erteledi.⁴³

1980'ler boyunca, "Yeni Sağ" politikaların gelişmiş toplumlardaki yükselişi, yeni gözetim teknolojilerinin büyümesini teşvik etti. Bir yandan ülke içinde ve dışında güvenlik amaçlayan "güçlü devlet" e vurgu yapılır ve yeni teknolojiler bu "güçlü devlet" için doğal bir müttefikdir. İngiltere'deki Yorkshire ve Avustralya'daki devasa izleme istasyonlarıyla, zaten dev boyutlardaki Amerikan Ulusal Güvenlik Kurumu'nun daha da geliştirilmesi, bunun çok iyi bir örneğidir. Öte yandan "serbest girişim" e yöneliş, paradoksal biçimde, tüketici davranışını denetleme çabasında bilişim teknolojisinin ürkütücü mekanizmalarını kullanır. Gerçekten de, göreceğimiz gibi, bu gözetim sis-

temleri, ilk bakışta göründükleri kadar farklı değildirler.

Özgün örgütler içersinde, gözetim kapasitesini artırma baskısı ortaya çıkabilir. Bir örnek olarak, kayıtların doğrudan kontrolü eğilimi, hem teknolojik olarak kolaylaştırılır hem de aynı zamanda daha fazla teknolojinin gelişmesini teşvik eder. Veri koruma hukukunun karşıtları, devlet daireleri içinde gözetim sistemlerinin engellenemez evrimini sağlamak için kaçamak noktaları bulmakta çok başarılılar- “ulusal güvenlik” veya “günlük kullanım” gibi hiçkimsenin karşı çıkamayacağı, ama muaf tutmalara imkan veren terimleri kullanıyorlar.

Gelişmiş teknoloji ileride kullanacağı yeterli kapasiteyi garanti etmeye çalışıyor ama bu da kendi kendini doğrulayan bir kehanete dönüşebilir. Britanya Ulusal Sigorta için Numaralı Kartlar sistemini uygulamaya soktuğunda, o andaki kullanımın çok üstünde bir kapasiteye sahip olan makine tarafından okunabilen şerit belki de elektronik kimlik kartlarının habercisiydi.

Yeni Gözetim: Kanıtlar ve Tartışma

“Yeni gözetim” hakkındaki tartışma pek kolay sonuçlanamaz. Üstelik “yeni”nin kesin anlamı konusunda kılı kırk yarmak, sonunda, çağdaş elektronik gözetimin gelişmesinde karşı karşıya geldiğimiz gerçek ve acil sorunlardan dikkati uzaklaştırmak olurdu. Açıktır ki, kağıda dayalı belgelemeden dijital belgelemeye kayış, gözetimin doğasında ve kapsamında ciddi değişikliklerin habercisidir.

Örgütsel veri tabanları içinde ve arasında dolaşımdaki “veri-imge” bizim katılımımızı gerektirir ve hayatta karşımıza çıkan fırsatların artmasında etkili olur fakat aynı zamanda da bizim için daha az görünür ve daha az erişilebilirdir. Bilgisayar gücü, resmen ayrı olan gözetim sistemleri arasında yeni bir yakınlaşmayı kolaylaştırır fakat bu ille de merkezileşme demek değildir. Gerçekten de veritim, telekominikasyonlarla bilgisayar ağlarını birbirine bağlamasına ek olarak bir de bireyleri kimliklerinin saptanmasında uyumlu bir araçtır. Bu bilişim teknolojileri gözetim kapasitesinin ciddi olarak ve tüm boyutlarında artan bir hızda büyümesini mümkün kılar. Her çeşit yeni kombinasyon mümkün hale gelir, bu da bilgisayar eşleştirmeyi, profil

çıkarmayı, çapraz sistem uygulamasını vd. artırır.

Tüm bunları anlattuktan sonra hala, hangi koşullar altında, hangi sosyal gruplar için, hangi ülkelerde ve hangi hızlanma oranında gözetimin artmakta olduğunu söyleyecek durumda değiliz. Söz ettiğimiz şey, gözetimin son derece hızlı niceliksel yayılmasıdır; bu, eş zamanlı olarak niteliksel bir kayma ile ilgili sorunların da ortaya çıkmasına yol açar. Niceliksel yayılma, vaka incelemeleri yoluyla ve miktarı giderek artan ampirik sosyal araştırmalara başvurularak kitabın sonraki bölümlerinde örneklenecektir.⁴⁴ Niteliksel kayma ise, daha eski gözetim kavram ve kuramlarının yıpranmışlığı ve eskimişliği ortaya çıkarken, görünür hale gelir. Bilişim teknolojisi çağında, gözetimi kavramak için, hem gözetim sistemlerinin tarihsel gelişmesini dikkate alan hem de günümüzde gözetimin meydan okumasını oluşturan yeni biçimlenim ve bileşimleri kapsayacak yeni yollar gereklidir.

Fakat savunduğum gibi bir yeni gözetim varsa, bu zorunlu olarak daha sıkı toplumsal denetimin olduğu anlamına mı gelir yoksa Gary T. Marx'ın "azami güvenlik toplumu" dediği toplum iki adım ötede bizimi beklemektedir? Bu soru, daha tam olarak, bir sonraki bölümde ele alınmaktadır, farklı sosyal alanlarda "yeni gözetim" in işletilmesi ise bu kitabın ikinci kısmında daha ayrıntılı incelenecek.

Büyük Ağabey'den Elektronik Panoptikona

Polis Devleti ve Hapishane

İnsanlara, gözetimi incelediğimi ve özellikle de hakkımızdaki kişisel bilgilerin bilgisayar veri tabanlarında saklanma yollarını soruşturduğumu söylediğim zaman, aldığım en yaygın tepki, George Orwell'in anımsanması oldu; "Bu 'Büyük Ağabey'in incelenmesi olsa gerek." *Bindokuzyüzseksendört*'ün yurttaşlarının gündelik hayatlarının en küçük ayrıntılarına müdahale etmek üzere dev bürokratik aygıtı, "düşünce polisi"ni ve heryere uzanan televizyon ekranında "Büyük Ağabey" figürünü kullanan bir devleti anlattığı düşünüldüğünde bu, son derece anlaşılır bir yanıt.

1970'lerin başına dönelim, bilgisayarın coşkulu yandaşları James Martin ve Adrian Norman, "George Orwell'ın hayal ettiklerinin şaşılacak kadar büyük bölümü, artık akla uygun görünüyor" diyorlardı.¹ Böylesi duygular, hem kayıtsızlar hem de kaygılılar tarafından bitteviye tekrar edildi. Siyaset bilimci Theodore Lowi şu uyarıyı yapmıştı: "*Bindokuzyüzseksendört* tipi bir senaryo, gidişat kendi haline bırakılırsa ve enformasyon devrimine hiç dikkat edilmezse, en muhtemel sonuç olacaktır."² Görmüş olduğumuz gibi, 1990'larda Yargıç Love

suçlular için kendisinin önerdiği elektronik künyelerin “Orwellvari” yanlarından kaygı duymaktadır.

Uygun bir sosyolojik analiz içinde, James Rule'un gözetim hakkındaki çalışması da, Orwell'den ipuçları taşır. Bir “mutlak gözetim toplumu”ndan yola çıkarak Rule şunu savunur: Orwellvari kabusun günümüzde gerçekleşmesini sınırlayacak tek şey, kullanılabilir “gözetim kapasiteleri” düzeyinde yatmaktadır. Üçüncü bölümde gördüğümüz gibi bu kapasiteler, bilişim teknolojisi tarafından kütleli olarak çoğaltılır. Gözetimin bazı niteliksel farkları yeni teknoloji kervanıyla gelir. Bu *Bindokuzyüzseksendört*’ü daha yakınlaştırır mı?

1984’ün artık geçmişte kaldığı şeklindeki apaçık -fakat banal- yanıtın sertliği bir yana, başka araştırmacılar, çağdaş elektronik gözetimin analizi için Büyük Ağabey imajının ne kadar geçerli olduğunu sorgulamaya başladılar. Örneğin bir önceki bölümde, Roger Clarke’ın çalışmasının nasıl da “veritimin teknik ve ekonomik bakımdan” *Bindokuzyüzseksendört*’ün heryere uzanan çift yanlı televizyonundan “üstün” olduğunu sergilediğini görmüştük. Okyanusya’da mutlak denetim, merkezileşmeyle mümkün kılınmıştı. Günümüzdeyse, çağdaş devletlerin idari ve ticari “merkezleri”nin hâla büyük çoğunluğa ilişkin dosyalara erişebildiği gerçektir fakat yaygın bilgisayar ağları, işlemleri ademi merkezileştirmektedir. Gerçekten de ademimerkezilik ve merkezilik arasındaki eski ikiliğin kendisi artık sorgulanabilmektedir. Günümüzün gözetim toplumunun, *Bindokuzyüzseksendört*’ün idari mekanizması kadar hantal hiçbir şeye kesinlikle ihtiyacı yoktur.

Bu bölümde ben, 1984’ün pekçok bakımdan teknolojik olarak eskimişliğine rağmen, gözetim toplumuna yaklaşımının sınırlı fakat önemli yanlarının günümüzde de hala geçerli olduğunu savunuyorum. Ama, Orwell ne gözetimin dünya ölçeğindeki menzilinin bu kadar hızlı büyüyeceğini hayal edebilmişti, ne de başlıca sorumlusunun devletten başka herşey olabileceği bir durumu düşünebilmişti. Günümüzde gözetim hem dünya ölçüsünde bir olgudur, hem de yurttaşlar kadar tüketicileri ilgilendirir.

Fakat artık bir başka model, başka bir imge, gözetimin analizinde öne çıkıyor; bu, Bentham’ın Panoptikon hapisane planıdır. Panopti-

konun öne çıkmasının ardındaki başlıca etki, Foucault'nun çalışmaları-
larının yarattığı, 1980'lerde başlayarak ortalığı saran telaştan gelir;
fakat artık Panoptikonun en azından bazı yönlerinin elektronik göze-
tim bakımından geçerliliğini göstermeye yetecek kadar ampirik çalış-
ma yapılmış durumda.³ Bu bölümün kalan kısmı, Panoptikonun
elektronik gözetimin kavranması için ne kadar elverişli bir model
sunduğu sorununa ayrılmıştır. Ben, Panoptikon imgesine dayandırıl-
an analizin, su götürmez biçimde aydınlatıcı olmakla birlikte, bazı
ciddi dezavantajları da olduğunu savunacağım.

Çağdaş gözetimi kavramak ve daha iyi ya da alternatif modeller
aramak için, hem Orwellci hem de Panoptik modellerin üzerinde dur-
mak gerekir. Ben her iki modelin de sıkı sıkıya normatif ve eleştirel
duruşlardan kaynaklandığını açıklığa kavuşturmak istiyorum. İronik
biçimde, günümüzde Büyük Ağabey'in başlıca alternatifi olan Panop-
tikon, serüvenine, ütopyacı bir sosyal reform planı olarak ve Or-
well'den uzun süre önce başlamıştı. Gerçekten de Orwell *Bindokuz-
yüzseksendört*'ü kısmen, böylesi girişimlerin kara-ütopyacı bir eleştiri-
sisi olarak yazdı.⁴ Günümüz toplumunda ne oluyorum analizi ayrılmaz
ve kaçınılmaz biçimde, olan şeyin arzulanabilirliği sorularıyla birara-
dadır.

Orwell'in Kara Ütopyası

George Orwell *Bindokuzyüzseksendört*'ü bir kara ütopya olarak
yazdı; yani, ütopyanın karşıtını amaçlayan bir anlatı olarak; toplu-
mun arzulanmayan, kaçınılabılır ama pekala mümkün müstakbel du-
rumunun edebi bir betimlemesi olarak. Kendi aklıyla düşünmeye kal-
kışan Winston Smith, sonunda, gözetim devleti tarafından kişiliği çö-
kertilerek toplumla uyumlu kılınır. Elektronik medya -elbette 1948'de
Orwell'in bilgi düzeyi ile sınırlıdır-, kesintisiz propaganda yoluyla kit-
leleri kendi amacına uygun şekilde etkilemenin başlıca aracıdır. Fa-
kat elektronik gözetimin biçimleri, Düşünce Polisi'nin her bir yurtta-
şın gizli hayatı ve ilişkileri üzerinde sürekli bir gözetim sürdürmesine
de imkan verir.

Kamusal ve özel binalardaki tele ekranlarda görünecek olan Büyük

Ağabey figürünün herşeyi izlediği iddia edilir. Bu nedenle “Büyük Ağabey seni seyrediyor!” İngiliz dilinde en kolayca tanınan, en çarpıcı ifadelerden biri artık. Orwell'in betimlemesi şöyle:

Teleekran aynı anda aldı ve ilette. Winston'un çıkardığı her ses, çok kısık bir ısıktan daha yüksekse, ekrana yakalanacaktı; üstelik metal plağın kumanda ettiği görüş alanı içinde kaldığı sürece, işitildiği gibi görülebilirdi de. Elbette herhangi bir anda izlenip izlenmediğini bilmenin hiçbir yolu yoktu.⁵

Bindokuzyüzseksendört'ün, sık sık, toplumsal denetim için teknoloji gücü ve böylesi şeffaf bir toplumda yaşamının sonucu olarak özel hayatın yitirilmesini konu ettiği düşünülür. Dolayısıyla Orwell'in eserinin, tüm olası tehditlerine karşın mikroelektronik ve bilişim teknolojisinin diline böylesine kolayca çevrilebilir olması şaşırtıcı değildir.

Orwell, şaşırtıcı ölçüde basiretliydi, bu elbette, eserinin niçin sadece bugüne ulaşmakla kalmayıp ilgi görmeyi de sürdürdüğünü açıklar. Orwell, ulus-devletin işlemlerinde enformasyonun merkeziliğinin artmasına dikkat çekti. Okyanusya'da enformasyonun yaratılması ve yokedilmesi gibi konularla ilgilenecek bir “Doğruluk Bakanlığı” (Ministry of Truth-Minitrue-) bile vardı. Günümüzde bilgisayar teknolojisi, yeni veri kategorileri oluşturmayı kolaylaştırıyor; bu, örgütler içinde istatistiki analiz tutkusuyla güçlenen bir süreçtir. Üstelik, aynı teknolojiler izi sürülmeyen veya sadece uzmanlar tarafından izlenebilir olan verilerin de elektronik olarak silinmesini mümkün kılmaktadır. Her iki süreç de “gözetim toplumu” için önemlidir.

Bir de, verilerin kolayca değiştirilebilir olması (malleability), kayıtların güvenilirliğine duyulan Weberci güveni bir ölçüde zayıflatılabilir. Elektronik yol, hiçbir iz bırakmaksızın ortadan kaldırılabilir, bu da “verilere” ne kadar güvenilebileceği hakkında büyük sorular doğurur. Öte yandan, hiçkimsenin eli armut toplamıyor; verilere kolayca biçim verilebildiği, “sahte kimlik kartları” olgusunda da kolayca görülebilir.⁶ Yirminci yüzyılda çeşitli amaçlar için güvenilirliğin belgeler-

le kanıtlanması gereğinin yükselişi ve kendini tanıtmaya talebinin süreklileşmesiyle birlikte, belgelerde yer alan kişisel bilgilerin uydurulması veya değiştirilmesi, kimileri için karşı konulması çok zor bir kışkırtıcılık kazanmıştır. Mal, hizmet, yardım almak veya iş bulmak; bunların tümü de, kimliğin veya biyografik bilgilerin tahrif edilmesi sonucunda kolaylaşabilir. Teknoloji, sadece hakim sosyal grupların bir aracı değildir.

Yeni enformasyon elde etme teknikleri üzerinde odaklaşma, bilgi işlem ve idare bağlamında da alarm zillerini çaldırır. Gördüğümüz gibi, gözetim için bilişim teknolojisi özellikle önemlidir. Örneğin ulusal bir veri bankası, tam da Orwellvari bir gözetim toplumunda bulunması beklenecek birşeydir. Amerikalı görevliler, bunu anlayınca, 1970'ler boyunca böylesi bir veri bankasının kurulmasını reddettiler. Büyük Ağabey, uzakta tutulacaktı.⁷ Ancak, artık, Amerikan federal kamu çalışanlarının tümü eşleştirme için kullanılan tek bir veri tabanında listeleniyor.

Orwell'in "Büyük Ağabey" gözetiminin bir başka önemli özelliği, algılanamazlığıdır. Gözetim altındakiler, rahatlayabilecekleri herhangi bir an olup olmadığından emin değillerdir. Tıpkı panoptikon -ve aslında Franz Kafka'nın *Şato* veya Margaret Atwood'un *Damızlık Kızın Öyküsü* gibi, gözetim temasını işleyen öteki edebi eserler- gibi bu saptanamayan gözetim modeli, belirsizlik sayesinde, gözlenenleri bağımlı kılar. Uygun davranırsın, çünkü "onların" ne zaman izlediklerini asla bilemezsin. Bilişim teknolojisi gözetimin, bırakalım Kafka'nın zamanını, Orwell'in zamanındakinden bile daha görünmez yollardan gerçekleştirilmesini mümkün kılmaktadır.⁸

Orwell'in çağdaş gözetimle ilişkisinin geçerliliğinin altını çizmesi bakımından, onur ve bölünmeyle ilgili iki noktaya daha değinilebilir. Yukarda *Bindokuzyüzseksendört*'ün davranışın şeffaflığıyla mahremiyet teması arasında ilişki kurmakta kullanılmış olduğunu belirtmiştim. Ancak Orwell'in ilgi odağının bu kadar dar olmaması anlamıdır. Orwell'e göre gizlilik, insan onurunun bir yanıdır. Winston Smith sonunda, kız arkadaşı Julia'ya ihanet ederek ve Büyük Ağabey'i sevdiğini duyurarak pes eder. Ama bunu gizlilik çiğnendiğinde

değil, lağım fareleriyle karşı karşıya bırakılarak onuru kırıldığında yapar⁹. Bu andan itibaren Smith'in kimliği, Büyük Ağabey'inkiyle kaynaşır. Kişiselliği çiğnenmiştir. Elektronik gözetimin içerdiği tehdit, eğer sadece özel alanla ilgili bir kaygıya indirgenirse, gözden kaçırılır.

Bölünmeye gelince, Orwell, gözetimin bölücü niteliği aracılığıyla iktidarın nasıl daha yaygın bir düzeyde sürdürüldüğünü açıkça gösterir. *Visions of Social Control* adlı kitabında Stanley Cohen, Orwell'in eserinin bu yanını vurgular.¹⁰ Orta sınıf ve parti üyeleri için özenli bir düşünce denetimi ve gözetimi gerekiyordu. Burada kapsayıcı denetimler hüküm sürer. Fakat nüfusun yüzde 85'ini oluşturan prole'ler gettolarında, güvenli bir biçimde "çalışmaya, karnını doyurmaya ve ölmeye" bırakılabilir.¹¹ Bu da büyük ölçüde dışlamadır. Burada önemli nokta, Orwell'in analizinin ayrıntılarından çok, farklı sosyal denetim tarzlarında gözetimin rolüdür.

Orwell'in zamanından beri pek çok şey değişmiş ve kitleler için yeni kapsayıcı gerçeklik olarak tüketim ortaya çıkmıştır. Günümüzde sadece alt tabaka denen ve konumları tüketime serbestçe katılmalarını engelleyen bir azınlık¹², gözetimin dışlayıcı ve cezalandıran keskin yanıyla karşı karşıyadır. Çağdaş gözetimin doğasını kavramak isteyen herkes, bu olguyu hesaba katmak zoundadır. Orwell için başlıca tehdit devletten gelirken, günümüzün tüketici gözetimi henüz yeterli analitik ve siyasi karşılıklarını bulması gereken bir dizi yeni sorun ortaya çıkarır. Tam anlamıyla akla yakın bir bakış şudur: çağdaş koşullarda, tüketimcilik toplumsal düzeni sürdürmenin önemli bir aracı olarak iş görür, tüketici olmayanlarla başa çıkmayı da gözetim ve denetimin daha eski biçimlerine bırakır.¹³

Bununla birlikte, bunu söyleyince, bazı başka nitelikler de aranır. Tüketimcilik, doğru olarak, toplumsal denetimin bir aracı olarak görülebilir, ama bu, toplumsal denetimin öteki tiplerinden farklıdır. Doğrudan pazarlamanın ve isme gönderilen öteki reklamların hedefi olanlar, bir davranışı yönlendirme girişiminin nesneleridir. Şirketler, onları dışlamaktan çok kapsamak isterler. Denetimin itaate zorlayabilen dışlayıcı ve belki de cezalandırıcı biçimleriyle, istenen davranışlar

için kanalların yaratılmasına dayanan daha incelikli biçimleri arasındaki önemli ayrım, akıl yürütmeye devam ederken, akılda tutulmalıdır.¹⁴

Bu, sosyal denetimin tarihindeki daha genel bir temayla da bağlantılıdır: şiddet içeren ve içermeyen yöntemlerin aşamalı olarak birbirinden ayrılması. Orwell, bu ikisi arasındaki bağları sürdürme eğilimindeydi. Okyanusya'da hem kabadayılara hem Büyük Ağabey'e yer vardı. Fakat ötekilerin yanı sıra Gary T. Marx, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana gelişmiş toplumlarda daha incelikli, daha az zorlayıcı araçların gitgide daha yaygın hale geldiklerini gözler.¹⁵ Göze daha az batan bir gözetim için elektronik araçların kullanılmasını, Marx, bu kaymanın önemli bir örneği olarak görür.

Orwell'in kendi deneyimi ve gözlemleri, herşeyden önce, İspanya İç Savaşı'ndan, Stalin'in Sovyetler Birliği'nden ve Mussolini'nin İtalyası'ndan. Pekçok kişi, Orwell'in *Bindokuzyüzseksendört*'ü yazarken sadece bu totaliter rejimleri aklından geçirdiğini düşünmüştür. Fakat, Orwell'in kitabının kapsamını daha geniş tutmayı amaçlamış olması daha muhtemeldir. Demokratik ve liberter bir sosyalist olarak Orwell, kapitalist toplumlar içindeki belirli otoriter eğilimlerin farkındaydı. Öngörememiş olduğu şey, demokratik süreçler hala yerli yerinde dururken yeni teknolojilerin sonunda totalitarizme yönelme eğilimindeki gözetime izin verebileceğiydi. Gary T. Marx'ın belirttiği gibi, kadife eldiven, demir yumruğu saklayabilirdi.¹⁶

Gözetimin Büyük Ağabey'le başlayan sosyolojik analizi, bazı yararlı bakışlar sağlar. Orwell'in zamanından bu yana elektronik teknolojilerin dikkate değer ölçüde artmış olması, Orwell'in yaklaşımının biraz güncelleştirilmeye ihtiyacı olduğu anlamına gelir, ama onu geçersiz kılmaz. Orwell'in yazdıklarının büyük kısmı hala varlığını sürdürüyor ve ilgiye değer, ama biz özgül yolları da araştırmalı ve Orwell'in ötesine geçmeliyiz. O halde, bu noktada, Panoptikona dönebilir ve bir model olarak onun, Orwell'in kara ütopyasının dargörüşlülüklerini telafi edip edemeyeceğini sorabiliriz.

Bentham'dan Foucault'ya Panoptikon

Panoptikon, bir dizi farklı ortamdaki gözetimi analiz etmekte kullanılmıştır: işyerinde, devlet yönetiminde ve tüketici bağlamlarında. Bunlardan bazılarını aşağıda inceleyeceğiz. Panoptikonun bize doğrudan doğruya Bentham'dan gelmediği, Michel Foucault'nun daha yakın tarihli olan çalışmaları ve onun çalışmalarını tartışan eleştirmenler üzerinden bize ulaştığı hatırlanmalıdır.¹⁷ Cezalandırma düşünceleri veya sistemleri üzerinde çalışan pekçok tarihçinin Panoptikonun önemini bilmesine karşın, Panoptikon ancak Foucault'nun onunla ilgilenmesinden sonra yaygınlık kazanmıştır.

Foucault, Panoptikon ve modernite arasındaki bağlantılara ışık tutar; bunu, Panoptikonun, cezalandıran ve ıslah eden disipline edici uygulamalar arasında bir hat oluşturduğunu göstermek suretiyle yapar. Ampirik gözlem ve sınıflamayla ilgilenen ve sosyal düzenin ussal yenden üretimiyle ilişkili Aydınlanmacı akıl, burada gayet güzel bir şekilde dile getirilir. Belirsizliğin, tabi olanları denetlemenin bir aracı olarak istismar edilme konusu, burada da karşımıza çıkar; bu yeni elektronik teknolojilerin göze batmadan izleme becerisiyle apaçık bir benzerlik taşımaktadır. Bu yolla bizi postmodernliğe ilişkin tartışmanın içine fırlatır. Modern düşüncenin alamet-i farikası, bireylerin tarihin merkez-sahnesine yerleştirilme tarzıdır. Fakat postmodern söylem, birey aktörleri kenarlara iter, bu da, elektronik gözetimle gerçekleşen şeyin yankısına benzer. Eğer mahrem gündelik hayatın “kişisel” denen ayrıntıları uzak veri tabanları içinde bizim denetimimiz ötesinde dolaşıyorsa, insanın “merkez ben”i (centred self) artık nerededir?¹⁸

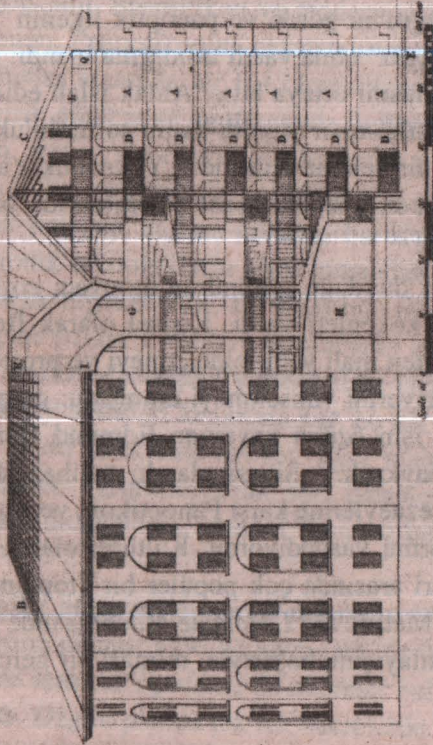
İngiliz düşünür ve sosyal reformcu Jeremy Bentham, Panoptikon hapisane planını 1791'de yayınladı. Özünde bu, merkezinde bir “denetleme mekanı”, çevrede de hücreler bulunan yarım daire biçimli bir binaydı. Özgün planda tek tek hücrelerde kalan mahkumlar, gardiyanların veya “denetçilerin” gözlemesine açıldı fakat gözlenenlerin kendilerini gözleyenleri görmeleri olanaksızdı. Dikkatle ayarlanmış bir aydınlanma sistemi ve ahşap storların kullanımıyla, içerdekiler, gö-

revlileri göremeyecekti. Denetim, mahkumların, görünmeyen gözler tarafından gözetlenmesi anlamında sürdürülmeliydi. Saklanacak hiçbir yer yoktu, özel olan hiçbir yer yoktu. İzlenip izlenmediklerini bilmeyen, ama orada izlemek için birilisinin bulunduğunu varsaymak durumunda olan mahkumun tek ussal seçeneği, itaatı. Bu nedenle Bentham Yunancaya dayanan yeni bir kelime türetti; Panoptikon veya “göz önündeki yer” (all-seeing place).¹⁹

Panoptikon, sapkınlığın denetiminde örnek bir hapisane, yeni bir varış, bir havza, sosyal disiplinin ise yeni bir aracıydı. Bentham, buna, diğer bütün projelerden daha fazla zaman ve enerji ayırdı- ve “başarısızlığında çok daha dayanılmaz acı duydu”.²⁰ Onda, “devletin büyük ve yeni keşfedilmiş bir aygıtı”nı gördü ve panoptik ilkenin “ıslah edici yönetimin tek etkin aygıtı” olma vaadi taşıdığına inandı. Bir kapanış methiyesinde, ünlü iddiasını ortaya attı, “Ahlak ıslah edildi-sağlık korundu-sanayi canlandırıldı-emir yayıldı-kamu sorumlulukları hafifletildi-Ekonomi sağlam bir zemine oturtuldu- Yoksulluk Yasaları kördüğümü bıçakla kesilmedi, çözüldü-hepsi de mimaride basit bir fikirle oldu bunların!”²¹

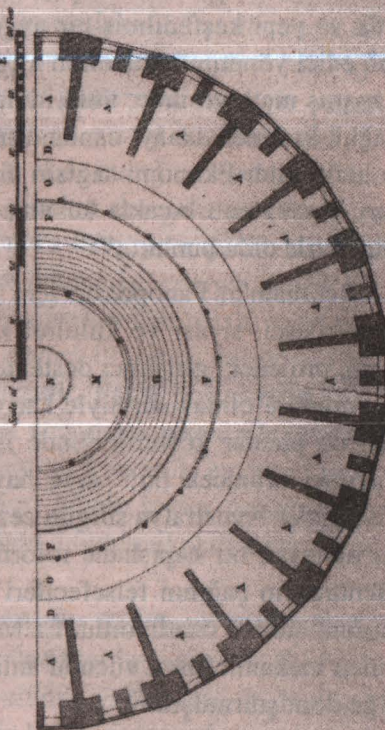
Bentham'ın Panoptikon için duyduğu görünürde ütopyacı coşkunun kişisel, siyasi ve kültürel kökenleri vardı. Kişisel olarak Bentham, projedeki girişimci destekten mali yarar elde etmeyi ve projenin ilk müdürü olmak suretiyle kariyerini yükseltmeyi ummuştı: gerçekten de planlar gösterildiğinde işin özünü kavrayan Edmund Burke: “ağdaki örümcek bu!” diye haykırdı.²² Siyasi olarak, halihazırdaki Evangelik Avustralya sürgün cezaevlerine karşı Panoptikon, yerel, dini olmayan bir hapisane reformu vaadediyordu. Kültürel olarak ise Bentham'ın çağının felsefecileri arasında çok popüler bir “toplumsal beden” türünü özetliyordu. La Mettrie'nin *L'Homme Machine*'inde görülen mekanik insan vücudu anlayışını, başarıyla mimari bir gerçekliğe dönüştürmüştü.²³

A General Idea of a PENTITENTIARY PANOPTICON in an Improved, but as yet, (1811) Unfinished State
(See Postscript Reference to Plan, Elevations & Sections; being Plate referred to as N° 2.)

EXPLANATION

- A Cells
- Bre C. Breast Shoulder City Light
- D Cell Galleries
- E Entrance
- F Inspection Galleries
- G Chapel Galleries
- H Inspection Lodge
- I Dome of the Chapel
- K City Light to 2^d
- L Store Rooms to with their Galleries immediately within the outer wall will receive justice for one another (Galleries Q)
- M Floor of the Chapel
- N Circular Opening in all' open except at Church (inner) to light the Inspection Lodge
- O Shoulder Wall from top to bottom; the light air and ventilative

İronik olarak, Bentham'ın tasarladığı çizgilere tam olarak uygun hiçbir hapisane inşa edilmediği, Bentham'ın böyle bir hapishaneye yatırım yapmaya Britanya hükümetini ikna etmeyi kesinlikle başaramadığı ortadayken, Panoptikonda cisimleşen ilkeler yaygın bir etkiye sahip oldular. Anahtar ilke denetlemedir, ama özel türden bir denetlemedir. Bentham'ın panoptikonu, tanrının her şeyi biliyor oluşunun dindışı bir parodisini temsil ediyordu ve denetleyenler, tıpkı Tanrı gibi, göze görünmezdi. Böylece, "...denetlenecek olanlar, ne kadar sürekli biçimde, kendilerini denetleyecek olanların gözleri önünde olurlarsa, kurumun amacı o kadar tam gerçekleşecektir."²⁴ Ve eğer böyle sürekli bir denetim imkansızsa, mahkumlara, izlemenin aralıksız olduğu izlenimi verilmelidir.

O halde Bentham'ın getirdiği yenilik, denetlemeden ibaret değildi, hatta izlemenin asimetrik olmasını sağlamak da değildi; onun yeniliği, belirsizliği, itaat ettirmenin bir aracı olarak kullanmasıydı. Asimetrik bakış, belirsizlik, o da teslimiyet yarattı. Asimetrik gözetim, güya geleneksel toplumların kalıntıları olan alternatif güçlerin kesinliklerini, hala saklanacak bir köşe bulmuş olsalar bile, yoketme şeklindeki tüm bir modern projenin bir parçası haline geldi.²⁵ Bu, Panoptikon *ilkele-*
rinin niçin böylesine önemli olduğunu açıklar.

Bentham'a göre, inceleme ilkesi, hapisane dışındaki amaçlara da uygundu. Elbette öyleydi! Gerçekten de, Bentham, özgün Panoptikon fikrini, erkek kardeşinin Rusya'daki atölyesinden almıştı. Ve "... ıslah edilemez olanın cezalandırılması, delilerin gözetimi, kötülerin ıslahı, şüphelilerin kapatılması, tembellerin çalıştırılması, acizlerin bakılması, hastaların sağaltılması, sanayinin herhangi bir dalına gönüllülüğün veya eğitim yolunda hızlanan yarışın öğretilmesi"²⁶ için, gözetimi gerektiren herhangi bir bağlama uygun bir varlık olarak panoptiğin erdemlerini ilan etti. Foucault panoptik denetimin gerçekten de, bu alanların pekçoğunda önemli hale geldiğini savunur.

Hapishanelerin sözkonusu olduğu özel bağlamda panoptiğe²⁷ bağlı iki ilke daha vardı. İlki, hapisane sakinlerinin "yalnızlığı" veya tecritiydi, öteki, hapishanenin dışardan taşeronlar tarafından özel bir girişim olarak işletilmesine imkan verilmesiydi. Yalnızlık, mahkumların

özel tuvaletleri olmasına, hücrelerinden çıkmaksızın gözetleme yerinin üzerinde bulunan merkezi bir noktadan kilise hizmetleri almalarına kadar uzanabilirdi. Hapishane sakinleri olabilecek en küçük parçaya ayrılmış, ötekilerden koparılmıştı. Hapishanenin taşeronlarca işletilmesine gelince, bu kâr edilmesini ve hapishane yöneticilerinin alışılmadık derecede saygı görmesini mümkün kılacaktı.

Bentham, Panoptikonunu herhangi bir yersiz liberal saldırıya karşı keyifle savundu. Buna “despotik” denebilir miydi ya da “bu incelikli tasarlanmış aygıt...insan görünümündeki bir dizi ‘makine’nin yaratılmasına mı yol açardı?”²⁸ İsteyen istediğini düşünebilirdi. Bu tip eleştiriler, yani “bu disiplin sayesinde mutluluğun artması mı azalması mı daha olası?” sorusu, işin özünü gözden kaçırıyordu. Burada denetim vardır ve bu, temiz bir denetimdir. Bentham, bunun Addison’ın insanın kulağına tuhaf gelen “iffeti aslanlarla korumaya çalışma” önerisi gibi önerilerden çok daha iyi olduğu yorumunu da yaptı. “Orada kan ve belirsizlik gördünüz: burada kansız kesinlik görüyorsunuz.”²⁹ Elbette ki, Panoptikon rejimine konu olanlar için belirsizlik hala varlığını sürdürür. Gerçekten de “aygıt” buna bağlıdır. Sistemde kesinlik vardır, buna denetici ile bir şey eklenebilir, “bilen” kişi.

Bentham’ın Panoptikonda peşine düştüğü türden kesinlik, Foucault’ya göre, modernitenin sosyal disiplinlerini özetler. İlk dönemlerde sosyal denetimin başarısızlığı, kamu önünde ve zalimce cezalandırmayla sonuçlanırken, modernite sosyal denetimin ve cezanın temiz ve akılcı biçimlerini uygulamaya koydu. Azgın kalabalık, yönetilebilir bir kalabalığa dönüştürüldü, hapishaneden kaçış için bir plan yoktu, hastalandığında bulaşma tehlikesi bulunmuyordu, deliler söz konusuysa karşılıklı şiddet yoktu, öğrenciler arasında yarenlik, işçiler arasında huzuruzluk veya güçbirlikleri yoktu. Kalabalığın yerini, “birbirinden koparılmış bireysellikler toplamı” almıştı.³⁰ Foucault’nun söylediği gibi, Bentham “görünürlüğü bir tuzak” yapmıştı.

Aşağıdaki önemli alıntı Foucault’nun, Panoptikonun başlıca etkisini nasıl kavradığını özetler:

sakinlerinde, iktidarın otomatik işleyişini sağlayan, bilincinde olunan ve süreklilik taşıyan bir görünürlük durumu yaratmak. Herşey öyle bir düzenlenmelidir ki, gözetimin eylemi kesikli bile olsa etkileri sürekli olsun; iktidarın mükemmelliği, fiilen uygulanmasını gereksiz kılma eğiliminde olmalıdır; bu mimari aygıt, kendisini uygulayan kişiden bağımsız bir iktidar ilişkisini yaratan ve sürdüren bir makine olmalıdır; kısacası, sakinler, kendilerinin taşıyıcısı oldukları bir iktidar durumunun tutsağı olmalıdırlar.³¹

Panoptikonda disiplin Foucault'nun “disiplin eşiği” dediği ve içinde “bilginin oluşumunun ve iktidarın artmasının birbirini döngüsel bir süreç içinde sürekli güçlendirdiği”³² eşiği aştı. İktidarın daha eski, daha pahalı ve daha fazla şiddet içeren biçimleri kullanışsız kaldı ve yerlerini “incelikli, hesaplı bir boyun eğdirme teknolojisi”³³ aldı.

Bir an, 1984 hakkındaki daha önceki tartışmamızı hatırlayın. İktidar daha eski biçimleri hala orada varlığını sürdürmesine rağmen, Orwell'in zihninde sonraki iktidar için iktidar kaygısı ve o “incelikli, hesaplı boyun eğdirme” açıkça ağır basar. Öte yandan Orwell kendi gözetimlerinin ve bununla bağlantılı iktidar ilişkisinin taşıyıcıları olan özneleri daha az vurgular.

Sosyoloji, Foucault'ya gözetim kuramı için borçludur; bu kuram, gözetimin iktidarının her iki yönüne de, enformasyonun biriktirilmesine ve tabi olanların doğrudan gözlenmesine de değinir. Bilginin biriktirilmesi, her Panoptikon sakini hakkında tutulan ayrıntılı dosyalarda görülür, bağımlı olanların doğrudan gözlenmesi ise, binanın mimari potansiyelinde. Foucault'nun katkısından söz ederken Giddens, modern dönemde “disipline edici iktidar”ın, “zaman-yer içinde faaliyetleri düzenlemenin yeni tarzları”yla³⁴ karakterize edildiğini gözler. Gözlem, bu tarzların merkezinde yer alır ve böylelikle Panoptikon bu tip disipline edici iktidarı özetler.

Bununla birlikte Foucault ayrıca, bu tip iktidarın tipik olarak modernitenin kurumlarının tümünde, yönetsel bağlamların her türünde varolduğunda ısrarlıdır. “Şaşırtıcı mıdır” diye sorar Foucault, “düzenli kronolojileri, zorla çalıştırması, gözetim ve kayıt otoriteleri,

normallik konusundaki uzmanlarıyla hücre hapsinin... cezalandırmanın modern aracı haline gelmesi?” Fakat sadece bu değil, Foucault devam eder, hapisanelerin hepsinin de “hapisanelere benzeyen fabrikalara, okullara, kışlalara, hastanelere benzemesi şaşırtıcı mıdır”³⁵ Bentham için özlem olan şey, Foucault için sosyal gerçekliktir -farklı kurumlara nüfuz eden panoptik ilke. İdari iktidar sosyolojisi içinde sık sık sorgulanan bu varsayımın, elektronik gözetim bağlamında yeniden sorulması şarttır.³⁶

Buradaki ters ironi şudur: bizzat Foucault, özellikle 1960'lardan beri idari iktidarın bilgisayarlar tarafından genişletilip güçlendirilmesinin yolları için panoptik disiplinin geçerliliği hakkında hiçbir yorum yapmamış gibidir. Oysa burada gördüğümüz, bilgi toplama yoluyla görünmez inceleme sayesinde disiplin ilkesinin mükemmele yakın oluşundan başka bir şey değildir. Yoksa öyle midir? Günümüzde bağlantıları açıklığa kavuşturmak suretiyle Foucault'yu tamamlamaya hazır sosyal analizciler hiç de az değil. Böylece bu bağın derecesini incelemeye döneriz; elektronik gözetimi, panoptik iktidar olarak düşünebilir miyiz?

Elektronik Gözetim: Panoptik İktidar mı?

Elektronik gözetim, hangi yollardan ve hangi bağlamlarda panoptik özellikler sergileyebilir? Bu soruya ilişkin bir mutabakat yoktur. Farklı analizciler, panoptisizmin yeni ortaya çıkan veya bilgisayarlarca güçlendirilen farklı yönleri üzerinde odaklanırlar: “denetlemenin”nin görünmezliği, otomatik niteliği, öznelere kendi gözetimlerine katılmaları vd. Aynı şekilde farklı analizciler, varsaydıkları panoptikonun işlediği değişik alanları vurgularlar: işyeri organizasyonunda ve özellikle elektronik izlemede, sabıka kayıtlarında ve poliste, tüketici davranışında ve işlemlerinde, bir de devletin çok çeşitli idari faaliyetlerinde.

Giddens, gözetimin iki büyük eksenini arasında bir ayrım yapar; bu ayrımı, analizimizin başlıca çerçevesi olarak kullanacağız. Giddens sosyolojinin iki düzeyini ele aldığını öne sürer. İlk olarak, gözetim, kodlanmış bilginin birikimidir ve Giddens'in ulus devletlerin “iç silahsızlanma” diye adlandırdığı olgusunda görülür. Bu bürokratik idari

renin, savunmanın ve güvenliğin gelişmesiyle bağlıdır. İkinci olarak, gözetim, yirminci yüzyılda yönetimin kilidi haline gelmiş olan kapitalist işyeri içinde tabi olanların doğrudan izlenmesine atıf yapar.³⁷

Giddens, gözetimin iki anlamının birbiriyle son derece sıkı bir uyum içinde olduğunu kabul eder. Gerçekten de, gözetimin ikiz süreçleri ancak birlikte düşünüldüğünde, kapitalist emek sözleşmesiyle şiddetin devlet tekelinin tarihsel olarak birbirine bağlı oluşunu aydınlatılabilir. Yine de Giddens, analitik olarak bu ikisinin ayrılması gerektiğinde ısrarlıdır. Biz de bu ayrımı izleyerek başlayacağız. İlk önce suçluluğun ve sapkınlığın, devlet gözetiminin merkezi bir yönü olarak ele alınmasına göz atacağız. İkinci olarak işyerinden başlayarak, kapitalizmin varsayılan panoptikonunu inceleyeceğiz. Bu bize, iki nedenle Giddens'in ayrımını yeniden düşünme yükümlülüğü getirir. 20.yy sonlarındaki kapitalizm, "işletme yönetiminin" en az işyeri kadar piyasa ilgisi üzerinde de odaklanır; ve bilişim teknolojilerinin uygulanması, farklı gözetim faaliyetleri arasındaki yakınsamayı teşvik edebilir.

Panoptik ilkelerin çağdaş toplumda kalıcılığı, Stanley Cohen gibi sosyal denetimin genel trendlerini inceleyenler ile güvenlikte kullanılan yeni teknolojilerle ilgili özel uygulamaları inceleyen başka araştırmacılar tarafından belirtilmiştir. Örneğin Cohen, yirminci yüzyılın ikinci yarısında suçluları dışlamaktan çok kapsayan "topluluk içinde" suç denetimine doğru bir kayma olduğunu inceler. Cohen, "teknolojik bakımdan aciz bırakma" yöntemlerinde panoptik fikirlerin bulunuş yollarını belirtir.³⁸ Radyo telemetresi veya elektronik künyeleme, görece hafif suçluların evde "serbestçe" yaşamalarına, hatta işe gitmelerine imkan verir; bu arada ayak bileklerinde bilgisayarlı bir aygıt takılıdır. Bu elektronik künye, takanı, kendisi istese de istemese de, merkezi denetimle temasta kalmaya mecbur bırakır. Cohen, bunu, panoptikle ilişkilendirir; künyeyi takan (potansiyel olarak) sürekli denetlenir ve sürece katılır ama doğrulayamaz.

Gary T. Marx, Amerikan gizli polisinin çalışması konusunda yaptığı analizde, daha da ileri gider ve elektronik teknolojilerin çeşitli şekillerde "yeni gözetim"e işaret ettiğini belirtir. Burada özellikle geçerli olan şu özelliklerdir: görünmezdirler (veya görünürlükleri düşüktür),

iradî değildirler, emek yoğun olmaktan çok sermaye yoğundurlar, merkezileştirilmiş kendini denetlemeyi (self-policing) içerirler, belirli bireylerin hedeflenmesinden çok bütün kategorilerden herkes şüpheli durumundadır, hem daha yoğun hem daha yaygındırlar. Marx, devletin şiddet araçları üzerindeki geleneksel tekelinin bu yeni denetimlere yol açtığını düşünür: zorlama değil manipölasyon, hapishane parmaklıkları değil bilgisayar yongaları (chip), kelepçeler veya deli gömlekleri değil uzak ve görünmez köstekler. Marx, bu panoptik kaymaların 'bir bütün olarak topluma nüfuz' edebileceği uyarısında bulunur.³⁹

ABD'de yapılmış bir başka incelemede Diana Gordon, panoptik bir "iktidar aygıtı" olarak incelemek üzere Ulusal Suç Enformasyon Merkezi'ni (NCIC) ele alır.⁴⁰ Gordon'un başlıca ilgisi, yalnızlıkla dile getirilir; "Ülke çapında bilgisayarlaştırılmış sistemle, sadece hapishanenin değil tüm bir suç denetiminin işleyişi, bir 'panoptik şema' haline gelir; bu şemada, tutuklunun yerini sicil, gardiyanın yerini de tüm bir hukuk yaptırımları sistemi alır."⁴¹ Gordon, panoptik eğilimlerin varlığının, NCIC'nin erf yakınında çalışanlar tarafından çoğu kez algılanmayan tehlikeler ifade ettiğini savunmakta ısrarlıdır. Belirli yapısal sosyal değişimler meydana gelebilir, der, ve bu nedenle konunun medeni özgürlüklerin ihlal edilmesinden ibaret görülmesi yanıltıcıdır. Örneğin pekçok eyalette, sabıka kaydı taleplerinin en azından üçte biri, suçla ilgili olmayan amaçlardır, ağırlıkla da istihdam ve sürücü ehliyetleri içindir. Gary T. Marx gibi Gordon da, etkilerin topluluk boyutunda olduğuna inanır; 've bu nedenle hepimiz elektronik bir Panoptikon içine kapatılmışız.'⁴²

Sabıka kaydı veri tabanlarıyla devlet idaresi için daha genel bilgisayarlı sistemler arasındaki ayrımlar, özellikle bilgisayar eşleştirmenin daha yaygın bir uygulama haline gelmesiyle, geçtiğimiz on yıllarda giderek daha bulanıklaştı. Bu, suçluları izleme veya vergi kaçırma ya da sosyal yardım sahtekarlıkları gibi suistimalleri sınırlamak için farklı veritabanlarındaki kayıtların birbiriyle ilişkilendirilmesini belirtir. Örneğin, maaş alan insanların sosyal yardım taleplerini önlemek için istihdam kayıtları gözden geçirilebilir.⁴³

Panoptikon modelini, modern gözetim sistemleri hakkındaki çalış-

masında kapsamlı bir şekilde kullanan Oscar Gandy, yeni teknolojilerin devlet bağlamında etki alanlarını artırmasının çeşitli başka yolları olduğunu ileri sürer. Savunma Bakanlığı'nın, CIA'nın, Ulusal Güvenlik Kurumu'nun ve FBI'nın büyük veri tabanları dışında, ABD Vergi Dairesi büyük bir kişisel veri toplayıcısıdır; bu verileri, bildirimde bulunmayanları ve eksik bildirimde bulunanları saptamak için kullanır. Siyasi partiler de kamuoyunu etkilemek için bilgisayarlı gözetim yöntemlerini kullanmak suretiyle konumlarını güçlendirme arayışındadırlar.⁴⁴

Şimdi ikinci alana dönersek, Panoptikonun kapitalizmde yeniden keşfedilmiş olduğunu buluruz. Yeni teknolojilerin benimsenmesinin kapitalizm içinde yoğun işyeri denetimini temsil edip etmediği hakkındaki tartışma karmaşık ve sonuçsuzdur. Shoshana Zuboff'un etnografisi, *In the Age of the Smart Machine*⁴⁵ işyerindeki bilgisayarların dönüştürücü bir kapasiteye sahip oldukları yaklaşımındadır. Otoriteyi "iktidarın ünsel zemini" olarak ele alan Zuboff, tekniği "iktidarın maddi zemini" olarak inceler. Zuboff, çağdaş işletme yönetimi tekniğinin anahtarının, yeni teknolojilerin kullanımıyla donanmış panoptisizm olduğunu savunur.

Günümüz örgütlerinin son derece hassas bilgisayar sistemleri, işyeri içinde olayların ve iş performanslarının sıkı sıkıya izlenmesine olanak sağlar. Zuboff'un incelediği işyerlerinden biri olan, üst düzeyde otomatize bir kağıt fabrikasında, sabahın erken saatlerinde küçük bir patlama olmuştu. Beş saniye aralıkla tüm işlemi sürekli kaydeden bir kuşbakışı sistemi olan "Değerlendirme Sistemi"yle, işletme yönetimi kazanın tam nedeninin donanım hatası mı, yanlış karar alma mı yoksa uyuklayan bir operatör mü olduğunu belirleyebilmiştir.⁴⁶ Bu tip yerlerdeki işçiler, böylelikle gündelik rutinin görünürde küçük ayrıntılarında bile işletme yönetimi için gayet saydamdırlar. Bu artırılmış görünürlük, -hapisane storlarını ve aydınlatmasını hatırlatan- lokantalarda ve taksi çağırma sistemlerinde sipariş verme gibi çok daha dar bağlamlardaki bilgisayarlaşmayı ele alan araştırmacılar tarafından da belirtilmiştir⁴⁷ ve Zuboff bunu panoptikle ilişkilendirir.

Zuboff ayrıca panoptisizmin işletme yönetimi için cazibesini de tartışır, bu "belirli bir bilginin vaad edilmesidir". Ona göre, bilgisayar sis-

temlerinin ürettiği “olgulara” daha fazla güveniliyor olması, yeni yönetim stilleri yaratır. Çalışanların performansı “nesnel” bir veri olarak ortaya çıkar, bu veri, sıklıkla bir başka panoptik özelliklerle, cezanın kesinliğiyle karşılıklı ilişki içindedir. Anlaşıldığı kadarıyla, eskiden anlaşmazlığın başlangıcından itibaren bir yıl alan herhangi bir işten çıkarma süreci, çok daha anlık bir sürece dönüşme eğilimindedir.⁴⁸

Bu tip bilgisayar sistemlerinin her yere uzanan dijital “gözü” içinde yer alan ve üstleriyle daha yakın yüz yüze ilişkileri olmayan operatörler direniş biçimleri arayışına girebilirler ama baş eğme daha yaygın görünüyor. Enformasyon sistemleri “herşeyi bilen gözlemcinin varlığını iletebilir ve böylece misilleme ilişkilerinin karmaşık ve çatışma eğilimli uğraşları olmaksızın baş eğmeye sevk edebilir.”⁴⁹ Zuboff, işyeri yönetimi kadar işçilerin de sistemlere toplanan kişisel verilere eriştiği işyerlerinde işçilerin “ileriye düşünerek uyum” (anticipatory conformity) gösterdikleri, bunun da işyeri yönetiminin standartlarının işçiler tarafından içselleştirildiğini gösterdiği yorumunu yapar. Bu da yine Foucault'nun panoptiğin “normalleştirici disiplini”nin bir örneği gibidir.

Zuboff'un bulgularını, topluluk düzeyinde genelleştirmeye çalışmaması yeterince ilginçtir. Buna gerek görmez; onun için, işyeri içindeki dönüşümler yeterince çarpıcıdır. İlmîliliği, bilgelik olabilir. Bununla birlikte başka araştırmacılar, bilişim teknolojisinin kullanılmasının olanaklı kıldığı işyeri yönetimi strateji türlerinden bazılarının artık, işyerine olduğu kadar piyasaya da uygulandığını savunmaktadırlar. Denmektedir ki, bu şekilde, gözetimin panoptik iktidarı bir bütün olarak toplumu kaplar, fakat artık araç, devlet yönetimi değil, ticari örgüttür.

Örneğin bu baği dolaysızca kuran Frank Webster ve Kevin Robins, bilişim teknolojilerinin, bilimsel işletme yönetiminin Taylorcu ilkelerinin üretim alanından tüketim alanına kapsamlı bir şekilde yayılmasını kolaylaştırdığını savunurlar. Onların söylediği gibi, “‘telealışveriş’, küresel ve belirli hedefe yönelik reklamcılık ve elektronik piyasa araştırması gözetimi, bunların tümü, daha ‘verimli’ ilişkiler ağına sahip bir piyasa oluşturmak üzere birleşirler.”⁵⁰ Bu durumda, ayrıntılı telefon faturaları, kredi kartı ile alışverişler ve bankadan para çekme gibi işlem bilgisi toplama araçları, gözetime eşlik eder. Tü-

ketici davranışını etkilemeye çalışmak üzere işlemler-bilgisi kullanma sürecine, bazen, “sosyal işletme yönetimi” denir.⁵¹ Oscar Gandy, özellikle kişisel tüketici verilerinin, çağdaş kapitalizm içinde hayati bir “enformasyon metası” haline gelme yolları üzerinde odaklaşarak aynı temaları ele alır.⁵²

Yukarda anılan sabıka kayıt sistemlerinin elektronik genişlemesine gelince, sosyal işletme yönetimi, bizzat toplumun panoptik olarak değerlendirilmesi için sıçrama tahtasıdır. “enformasyon devrimi’nin temelinde”, der Robins ve Webster “sadece hapishane veya fabrika değil, sosyal bütünlük de hiyerarşik ve disipline edici panoptik aygıt olarak işlemeye başlar.”⁵³ Gandy bunu “panoptik seçme” olarak anar. Kablo-larla donanmış denen kent, tüketiciyi, yaptığı alımlar, öncelikli tercih-leri ve kredi dereceleri aracılığıyla saptanamayan gözlemciler için görü-nür hale getirir. Özel, halkın gözünden saklanmış ve merkezsizleştiril-miş (decentralized) faaliyetler, gündelik hayatın gündelik alışkanlıkları, oldukları gibi sürekli ve otomatik olarak göz önündedir.

Foucault’yu izleyen Webster ve Robins, disiplinin kapitalist siste-mini panoptik olarak büyütülmüş görmelerine rağmen, tek bir iktidar kaynağı olmadığını vurgularlar. Derler ki, “tek ve herşeyi bilen göz-leyici bir güç” yoktur. Ne var ki, “toplum bir bütün olarak devasa bir panoptik mekanizma olarak işlev görmeye başlar” burada çaresiz tü-keticiler kendilerini çevredeki (periphery) atomize olmuş hücrelerde bulurlar -panoptikon ile benzerliği gözden kaçırmayalım.

Bu tablo, daha zengin Foucaultcu renklerle bezenmiş bir başka resme, Mark Poster’inkine çok benzer. Poster’a göre tüketici gözetimi dünyası bir “süper panoptikon”a ⁵⁴ varır çünkü artık panoptiğin hiçbir teknik sınırlaması yoktur. Panoptikon yeni sanayi kapitalizmi toplu-mu için icat edilmişti. Günümüzde “toplum, süper panoptikonun nor-malleştirici gözünde tebalar olarak kendi kendisinin oluşumuna katı-lır”.⁵⁵ Poster’in analizi bir “enformasyon biçimi” (mode of information) çalışması bağlamında yapılır, “bu da”, diye açıklar Pos-ter, “yeni dil kalıpları oluşturan elektronik iletişim sistemleri dolayı-mıyla sosyal ilişkileri biçimlendirir”.⁵⁶

Poster’in süper panoptikonunda iktidarın teknolojisi iki şey yapar.

Uyruklarına formlar doldurmak, sosyal sigorta numaralarını beyan etmek veya kredi kartları kullanmak suretiyle katılıma zorlayan bir norm empoze eder. Ama aynı zamanda bu uyrukların, sanki yaptıkları işlerin toplamlarıymışlar gibi kendilerini bütünleyici benler oluşturmalarında onlara yardımcı olur. Aynı adları taşıyan ama insani çelişkilerden dijital olarak arındırılmış ve kişilikleri eşleştirilmiş verilerden yapay olarak inşa edilmiş yeni bireyler yaratılır. Yapay olabillerler, ama bu bilgisayar “insanları”nın kendileriyle aynı adı taşıyan insanların hayatlarında karşısına çıkan fırsatların belirlenmesinde oynayacak rolleri vardır. Böylelikle Süper panoptikon içinde öznel oluşturulur ve sapkınlar tanımlanır.

Elektronik Panoptisizmin Değerlendirilmesi

Panoptikon, elektronik gözetimin kavranması için güçlü ve dayanılmaz bir eğretileme (metaphor) sunar. Görünmez gözlemcilerin bizim dijital ayakızlarımızı izlediği hapishane gibi toplum gerçekten de panoptik görünür. Eğer Bentham, barkodlu kütüphane kitaplarını kullanırken veya telefonu açmadan önce telefon edenlerin kimliğine bakarken kurumsal normlara itaat etmemizi görseydi, kesinlikle alayla gülümserdi. Hem devlet hem şirket eski eşikleri yok saydığı ve en gündelik ve mahrem türden kişisel verileri biriktirdiği için, kamuşal ve özel hayat arasındaki bildik ayrımlar çözülmektedir.

Eğretilemenin ötesinde, panoptik kavramında bir iktidar modeli de yatar ve bizi Orwellci çizmelerin ve işkencenin hatta lağım farelerinin ötesine götürür. Normalleştirici disiplin, öznenin (uyruğun) abartılı görünürlüğü, gözlemin kanıtlanamazlığı, öznenin gözetimin taşıyıcısı olması, olgusal kesinlik arayışı -bunların tümü, iktidar modeli olarak panoptiğin önemli yönleridir. Soru şudur: tüm bunların her bir bağlamda hangi ölçüde bulunmaları gerekir? Sosyolojik olarak elektronik gözetim, panoptik iktidar mıdır?

Bu soruyu hakkıyla yanıtlamak için üç başka soru sorulmalıdır. İlk olarak, panoptik, farklı sosyal alanlara genellenebilir mi? Panoptik imgeyi kullanan çeşitli analizciler, elektronik gözetimi, alışlagelmiş sosyal -ve böylece sosyolojik- sınırları ihlal eden bir süreç olarak düşünüyorlar. Diana Gordon, devlette ve ticari örgütlerde bulunan ayrı ayrı ve-

ri tabanları birbirleriyle “konuşabildikleri” için, suç denetiminin hepimizi etkilediğini belirtir; bu nedenle Gordon’un yorumu hepimizin “elektronik panoptikon içinde” olduğumuzdur. Robins ve Webster da, benzer biçimde, dikkatlerini işyerinde geliştirilmiş olan işletme yönetimi biçimlerinin şimdi elektronik olarak tüketicilerin gündelik ev hayatına tecavüz etmesi üzerinde yoğunlaştırırlar. Onlara göre, bu, panoptikonu “bilgi toplumu’nda iktidarın biçimsel özelliklerinin kavranmasında ana figür” olarak uygun kılan canalcı bir faktördür.⁵⁷

Elektronik teknolojiler, farklı ve bir zamanlar ayrı olan kurumsal alanlardaki uygulamaların birbirine yakınlaşmasını kolaylaştırır. Züboff, bilişim teknolojisi uygulandığında, işyerinde daha eski bölünmelerin yavaş yavaş yokolduğunu belirtir. Farklı üretim sorunlarına cevap vermek üzere ayrı ayrı gelişmiş olan “kesintisiz süreç” ve “tek tek parçaların” üretimi, artık, bilgisayarla tümleşik üretimin uygulanışı sayesinde birbirine gittikçe benzeyen iş görevleri ve iş organizasyonları ortamında gerçekleşir.⁵⁸ Devlet idaresi içinde vergi kaçırانlar hedeflendiğinde de, gelir ve hayat tarzına göre belirlenmiş doğrudan postalama yoluyla potansiyel tüketiciler hedeflendiğinde de, apayrı kaynaklardan verilerin eşleştirilmesinde benzer teknikler kullanılır.⁵⁹ Sıklıkla, her iki grubun üyeleri de gözetim altında olduklarının çoğu kez farkında değildir.

Foucault için panoptikon, toplumun sadece hapishanelerde değil, kapitalist işletmede, askeri örgütlenmede ve birçok devlet kurumunda görülen disipline edici ağını özetler. Panoptikon, suçluların harekete geçmesini beklemez, herhangi bir “olay”dan önce tasnif eder ve yerleştirir, sadece “iyi yurttaşlar” değil”uysal bir sapkın nüfus” da yaratır.⁶⁰ Foucault, kendi adlandırışıyla “tümleştirmeye” (totalising) karşı olmasına rağmen, çoğu kez, topluluk ölçeğinde disipline edici bir ağın, bir bütün olarak panoptikonun gelişmesi sayesinde panoptik hapishanenin gereksizleştiği izlenimini verir. Elektronik gözetimi analiz edenler, Foucault’nun görece farklılaştırılmamış iktidar yaklaşımını aldıkları için bağışlanabilirler.

Fakat yeni teknoloji bağlamlarında sınırların bulanıklaşabildiğini söylemek bir şeydir, panoptikonun çağdaş gözetim kavrayışımızın

merkezinde olması gerektiğini önermek başka birşey. Örneğin Giddens ekonomik üretim aracı ile idarenin siyasi aracı arasında ayırım yapar ve ayrıca hapisanelerin niteliksel olarak öteki sosyal örgütlerden farklı olduklarında ısrar eder. Ekonomik üretim konusunda, ondokuzuncu yüzyıl boyunca denetim amacıyla gerçekleştirilen faaliyetlerin düzenli gözlendiği lokallerin kurulma olgusu, işyerini ve devleti benzer kılar, ama aynı kılmaz. İşyerini gizli sömürü yönetir, ama devlet iktidarı, nihai olarak zora dayanır.

Hapishanelerin doğasını değerlendirirken Giddens ora sakinlerinin tüm zamanlarını orada harcamak zorunda olduklarını vurgular; bunlar Goffman'ın "mutlak kurumlar" dediği kurumlardır. Bu, günün sadece bir kısmının geçirildiği ve disipline edici iktidarın daha dağılmış olduğu okullar, işletmeler veya öteki sivil örgütlerle karşıtlık oluşturur. Böylelikle Giddens doğru bir şekilde şu sonuca varır: "Foucault modern devlet içinde idari iktidarın genel doğasını açıklarken, bu türün (yani panoptiğin) disipline edici iktidarını 'azamide' gördüğü ölçüde yanılır."⁶¹

Ne var ki, -devlet ve ticaret arasındaki, veri toplama ve denetleme arasındaki- düz teorik ayrımlar, çağdaş elektronik gözetimin gerçeklikleriyle karşı karşıya gelindiğinde bulanıklaşmaya başlar. Giderek artan ölçüde disipline edici ağlar istihdamı yurttaşlık konumuyla veya tüketimi göz altında bulundurmakla (policing) ilişkilendirir. Üstelik, sosyal ilişkilerin, ulaşım ve iletişimdeki değişimlerle kolaylaşan nitelik bakımından modern coğrafi ve zamansal (temporal) "gerilmesi" de değişime uğruyor.⁶² Artık bilişim teknolojilerinin gelişi, yeni konfigürasyonları mümkün kılıyor. Bir zamanlar işçi, kapitalist girişimi fabrika kapılarının arkasında bırakabilirdi. Ama şimdi kapitalist girişim onu tüketici olarak evinde izliyor. Aynı ev, bir zamanlar mahrem bir sığınak olarak görülürdü. Bilgisayarlaşmış "kral" şimdi "İngiliz centilmenin kalesi"ne istediği zaman girebilir. Gerçekten de ev halkı onu, sosyal sigorta numarası kisvesinde içeri alır.⁶³

Yeni teknoloji sadece gündelik hayatın dünyevi rutinini değil aynı zamanda geleneksel sınırların bulanıklaştırılmasını kolaylaştırırsa da bunun gene de kendi başına topluluk genelinde bir panoptisizm getir-

diği açık değildir. Bentham ve modernitenin öteki taşıyıcıları, bir anlamda görevlerini yaptılar. Gelişmiş toplumların yurttaşları zaten radikal anlamda uzman bağımlısıdır. “bir bilene, uzmanlara” güvenmekten başka birşey yapamayız.⁶⁴ Elektronik panoptisizm, aynı zamanda modernitenin kesinliğe duyduğu ütopyaçı -Benthamcı- açlığın körelmiş kalıntıları da olabilir.

Görünmeyen gözetleyicinin hayaleti, bilgisayar gücü sayesinde, tıpkı Zuboff’un kağıt fabrikası gibi özgül gruplara dadanmayı sürdürülebilir. Hatta farklı alanlarda ki özneleri yeni kategorize etme biçimlerine katkıda bulunarak sosyal denetimin sürmesine hizmet eder, fakat bu yine de toplumsal panoptikona daha fazla kıyametimsi bir görünüm eklemeyiz. Ne var ki, böylesi “panoptik kalıntılar” önemli sosyolojik sorular ortaya çıkarırlar.

Tarihsel değişimlerin ve özelde de tüketimciliğin bu tartışması beni, ikinci soruma getirir; panoptik, günümüzün kapitalist toplumlarında sosyal düzenin gerçekliklerinin hakkını verir mi? Sosyal düzenin nasıl sürdürüldüğu şeklindeki klasik sosyolojik soruya çeşitli akla yakın cevaplar verilmiştir. Değer taşıması için yanıtın çağdaş gerçekliklerle doğrudan doğruya bağlantılı olması gerekir.

Günümüzde tüketimcilik büyük ölçüde sosyal düzenin devamına katkıda bulunur; panoptikon piyasa dışında bırakılanlarla ilgilidir. Zygmunt Bauman, “ayartılmışlar” ve “bastırılmışlar” olarak andığı iki grup arasındaki ikiliği vurgular. Piyasa bağımlılığı yoluyla insanlar sosyal bakımda entegre -ayartılmış- hale gelirler. Baumann’ın olguya pek az atıf yapmış olmasına rağmen, bu, kısmen ticari gözetimle sağlanır. Fakat kuvveti, “normların” panoptik bir “dayatılması”ndan gelmez. Gözetim davranışı yönlendirecek bir yapı sunar, fakat bu yapı içinde hala gerçek seçimler yapılmaktadır.⁶⁵

Daha çok sosyal beceriler ve ekonomik kapasite, ayartılmış çoğunluğu tüketim için donatır. Bazı panoptik yöntemler, ayartmada kullanılan gözetim tekniklerinin temeli olabilir. Fakat azınlık, yani yeni yoksullar veya alt tabaka, sıkı normatif düzenlemeye maruz kalırlar, bu düzenlemede panoptiğin dışlama kapasiteleri öne çıkmaya başlar. Bu, modern hayatın niçin çoğunluk tarafındaki zevk olarak ya-

şadığını ve -“sosyal panoptikon” kuramcılarının gördüğü gibi- hapis cezası olarak yaşamadığını açıklar. Gerçekte, Clifford Shearing ve Philip Stenning'e göre Foucault'nun eserlerinde benzer bir ayrım zaten vardır. Onlar Foucault'nun hem kümesel (generic) bir disiplin kavramını hem de (daha tam işlenmiş olan) “hapsederek cezalandırma bağlamında disiplinin tarihsel olarak özgül bir incelemesi”ni ele aldığını söylerler.⁶⁶

Foucault'nun iktidar fiziğinde veya anatomisinde teknoloji, disiplinin kümesel (generic) tarzını temsil eder, panoptik bu kümesel tarzın bir tipinden ibarettir. Disiplin, toplumu oluşturan mikro ilişkiler boyunca yaygındır. Foucault'ya göre, monarşik iktidar gibi “yukardan” değildir. Shearing ve Stenning, panoptikönu disiplinin bir örneği yapan şey, iktidarın bu şekilde konumlandırılması olduğunu söylerler. Bu iki yazar, hapsederek cezalandırmanın *ahlaki* (moral) disiplini -örneğin panoptikondaki- fabrika, hastane veya atölyeler gibi diğer yerleşmelerde dışa vurulan sadece *araçsal** disiplinle karşılaştırarak devam ederler. Kanada'da özel güvenlik şirketleri üzerinde yaptıkları kendi araştırmaları da temelde ahlaki değil, katı bir şekilde araçsal bir disiplini ortaya serer. Söyledikleri gibi, “özel denetim içinde karın ve zararın araçsal dili, ağır cezanın ahlaki dilinin yerini alır.”⁶⁷

Foucault'nun savunmayı istediği şeyi ne kadar yansıttığı tartışmaya açık olsa da, hapsederek disiplinin ahlaki “ruh-eğitimi”yle özel güvenlik sistemlerinin araçsal disiplini arasındaki ayrım, yararlı bir ayrımdır. Tıpkı Bauman gibi Shearing ve Stenning de “sosyal denetimde baskın güç” olarak tüketimi görürler; bu, Disneyworld'deki mikrokozmozda -dünyanın çok çekici bir minyatürünü sunar- görülebilir. Burada Orwell'in kâbusuna az, Huxley'in Brave New World'ına daha çok benzeyen mutabakata dayanan bir denetim vardır ve “insanlar Bü-

* *Araçsallık* (Instrumentalism) Amerikalı pragmatist John Dewey'nin her kuramı eylem ve deney için bir araç sayan öğretisi. Dewey'e göre insan düşüncesi etkindir, dünyada yaratıcı bir rol oynar. Tüm kuramlar ancak eylem için önemlidir ve ancak eylemde geçerli oluşuyla değer kazanır. Bu düşüncede her zaman “bu yararlı mıdır?” ya da “bunun yararı nedir?” sorusu sorulacaktır. Araçsalcılık bir tür deneyciliktir.

yük Ağabey tehdidiyle uymaya mecbur bırakılmaktan ziyade 'soma' maddesinin sunduğu hazlar sayesinde uyum göstermeye ayartılırlar; tıpkı günümüzde insanların şirket iktidarının sunmak zorunda olduğu malları tüketmenin hazlarıyla uyum göstermeye ayartıldıkları gibi.”⁶⁸

O halde burada yirminci yüzyıl sonu kapitalist toplumlarında sosyal düzenin yeniden üretimi sorusuna ilişkin inandırıcı bir cevap bulunmaktadır. Paradoksal biçimde, disiplinin içine gömülü doğasından ötürü panoptik “toplumu hapisane gibi” yapma kapasitesi bakımından uygun bir imge olmayabilir.⁶⁹ Bununla birlikte bu, güvenli biçimde panoptiği unutabileceğimiz anlamına gelmez. Belki de artakalan ahlaki kategorilerle ilişkili olan hapsedici disiplin, Bauman'ın “bastırılmış”ları, yani alt tabaka tarafından hala yaşanıyor olabilir. Fakat yukarda da vurguladığım gibi, bu bir kalıttır, bırakın yaygınlaşan bir kategori olmayı genel bir kategori bile değildir.

Fakat Bauman'ın ortaya koyduğu gibi, bastırılmışlar da çoğu kez “kusurlu tüketiciler” olduklarından, onlara uygulanan normatif disiplinin bile, gerçekte ne kadar ahlaki olup sadece araçsal olmadığı sorusu ortaya çıkar. Saptıkları normlar özünde tüketici becerilerinden kaynaklanır. Kredi alamayışları, sosyal yardıma bağımlılıkları ve dolaşısıyla, bu tüketici olarak dışladıkları toplumdaki başlıca katılımdır.

Bilişim teknolojisinin uygulanmasının araçsal disiplinin yayılmasını teşvik ettiği savunulabildiği için, baskın trendin araçsal disiplin yönünde olup olmadığı sorusu daha da acil hale gelir. Postmodern bağlamda, der Lyotard, modernitenin (ahlaki) “meta anlatıları”nın yerini, diğer şeyler arasında, bilgisayarlı denetimin (araçsal) kategorileri alır.⁷⁰ Eğer haklıysa, Max Weber'in baştan sona “rasyonilize edilmiş” bir dünya⁷¹ hakkındaki kaygıları belki de doğrulanmış olacak.

İkili bir denetim sistemi fikri, siyasi iktidar, demokratik kurumlar ve yurttaşlık hakkında da sorular yaratır. Bu da bizi, elektronik gözetimin panoptik nitelikleri hakkındaki son soruya götürür. Panoptikon, gözetimin kökenleri ve doğasının tam bir tablosunu verir mi? Elbette ki bu soruya şu anda kısmi -ve olumsuz- bir yanıt alınmıştır, fakat bu yanıt, gözetimin iki yanlılıklarını ve paradokslarını hatırlatmaya hizmet eder. Bu soru, sadece Foucault'nun panoptik kavrayışını edindiği

yere değil, aynı zamanda Bentham'ın öncelikle onu alıp çıkardığı kaynağa bakmamızı gerektirir.

Panoptikonda cisimleşenden daha genel bir disipline edici iktidar yaklaşımını teorize ettiği için Foucault'ya teşekkür edebiliriz. Ama, modern ulus devletin yurttaşlarının kendilerini giderek artan ölçüde merkezi bir hapsedici disiplinin uyrukları olarak buldukları izlenimini verdiği kişidir. Ve, değerli zamanının azıcığını Foucault'nun haklarında yazdığı canlı bedenlerin böylesi bir disipline nasıl karşılık verebildiğini düşünmeye ayıran biri için, Foucault, *Dicipline and Punishment*'de merak uyandıracak bir kapanış yorumu yapmıştır; “Bu merkezi ve merkezileştirilmiş insanlıkta, ‘hapsedilme’nin çok yönlü güçlerince boyun eğdirilen karmaşık iktidar ilişkileri, gurupları ve güçlerinin sonuç ve aracı bu stratejinin öğeleri olan söylemlere karşı çıkarlar; savaşın uzak uğultusunu işitmemiz gerek.”⁷² (vurgu bana ait).

Ne demek istemiştir? Savaşın uğultusu, Foucault'nun öngördüğü kadar gürültülü müdür yoksa uzak mıdır, açık değildir. Eğer “savaş” disipline karşı bir isyan savaşıysa, o zaman bu, disipline boyun eğenler tarafından tamamen olumsuz bir ışıktaki görüldüğü ve disiplinin dayatılmasıyla savaş arasında ciddi bir zaman farkı olduğu varsayımı demektir. Bununla birlikte, aynı şekilde, gayet sağlam tarihsel zemine dayanarak, sosyal denetimin değişme süreçlerinin daima mücadele bağlamında meydana geldiği ve rekabetin karışık, ikiyanlı ve nüksedici olduğu da savunulabilirdi.⁷³

İkinci bölümde belirttiğimiz gibi, modern toplumlarda refah devleti yurttaşlığının en büyük kazanımları bile, “ancak beraberinde bu hakların uygulanmasını sağlamaya muktedir bir devlet bürokrasisi gelişmişse kullanılabilmiştir”.⁷⁴ Bir başka deyişle, ondokuzuncu yüzyıl kurumlarının filizlenen panoptisizmi sosyal hak vaatlerinin büyümesiyle iç içe ortaya çıktı. Herbirine eşit muamele edilmesini sağlamak üzere insanların eşi olmayan kimlikler olarak tanınması, aynı zamanda insanların denetimini çok daha kolaylaştırır.

Bu, Giddens'in “denetimin diyalektiği” diye adlandırdığı daha genel bir olgu olarak görülebilir. Bu yaklaşımda, tüm denetim stratejile-

ri "boyun eğmişlerin tarafında karşı stratejilere yol açar."⁷⁵ Bu, "yerleşik iktidar ilişkilerinde daha az güçlü olanın, kaynaklarını, daha güçlü olan üzerinde denetim uygulayacak şekilde yönetme" tarzları hakkında bir sosyolojik teoremdir.⁷⁶ Elbette ki, Giddens burada, Foucault'nun eserlerinde terkedilmiş bir öğeyi, insan elini işin içine sokuyor. Böylelikle idari iktidarın oluşumuna (built-up) yönetenler ve yönetilenler arasındaki misillemeli ilişkilerin yaygınlaşması eşlik eder. Modern işletme yönetimi uygulamaları da aynı ışıktaki görülebilir. Stratejiler ve karşı-stratejiler, birbirleriyle sürekli gerilim içindedirler. Bu yaklaşımda, Foucault'nun savaşı ne uzaktır ne de ille de gürültülü.

Denetimin diyalektiği fikrini biraz daha geniş bir bağlama yerleştirmek için, Giddens'in bu kavramı, daha genel bir argümanın, rekabet ve çatışma biçimlerinin pekçok düzeyde yer aldığı argümanının bir parçası olarak kullandığı kavranmalıdır. Giddens'in Marksizm eleştirisinin kilit ögesi, sınıf mücadelesinin, modern toplumlar da yer alan mücadelenin temel modeli olmadığıdır. "Otorite kazandıran" dediği kaynaklar üzerindeki mücadeleler de son derece önemlidir.⁷⁷ Bu teoreme göre, gözetimin kısıtlama olarak olumsuz yaşandığı tüm konumlarda iktidarı dengeleme girişimleri bulmayı beklemeliydik. Yol gösterici varsayım olarak övülecek pekçok yanı olsa da, gözetimin özenli bir incelemesi bizi, bunun tam tamına nasıl meydana geldiğini araştırmaya mecbur kılabilir⁷⁸. Gerçekten de, varolan analiz, sosyoloji içinde eylemin öneminin vurgulanmasına olduğu kadar bu kavrayışa da çok şey borçludur.

Elektronik gözetim hakkındaki korkular ve kaygılar, elektronik gözetimin-eleştirileri veya ona direniş-diğer şeyler arasında- bu gözetimin panoptik niteliğinin özgül yönlerinden ortaya çıkar. "Yeni gözetim"in karşıtları, kategorilere bağlı olduğu, bireyin bilgisini gerektirmediği, gitgide daha araçsal olduğu, kişisel hayatın bir zamanlar ihlal edilemez şekilde özel olduğu düşünülen alanlarının istila edildiği, kişisel ve demokratik özgürlükleri etkili biçimde aşındırdığı olgusundan yakınır. Foucault, bu noktada pek az yardım sunar, sadece bilgisayar teknolojileri hakkında yorum yapmadığı için değil, daha

önemlisi, panoptikona karşı kendi “ahlaki öfke”sinin zeminini hiçbir zaman incelemeyi için.⁷⁹ Bence, panoptikonun eleştirel bir teorisi bakımından ahlaki engellerin zemini/temeli incelenmeli ve ayrıntılandırılmalıdır.

Bizzat panoptikona, sorunlar keskin biçimde oyulmuştur. Çağdaş yorumcuların rahatsız olduğu şey, hem orada geleceği göstermekte hem de elektronik teknoloji tarafından vurgulanmaktadır. Bentham insanı faaliyetleri ölçülebilen ve denetlenebilen makineler olarak gören Kartezyan aklı izleyerek, Panoptikonun kişilere bağlı olmayışından, soyut sınıflamadan ve otomatik iktidardan söz etmişti. Bu özelliklerin, bu kez dijital olarak yazılmış ve yoğunlaşmış olarak yeni, bilgisayarlı gözetimde, ortaya çıktığı kesindir.

Bentham'ın projesi, Panoptikonun, insanlık durumuna fevkalade bir çözüm olarak çıktığı şeklindeki iddiasını karmaşıklatabilecek her türlü teolojik ahlak ilkeleriyle bağlarını kesmiş dünyevi bir ütopyadan, minyatür bir toplum modelinden başka birşey değildi.⁸⁰ Canan- lı nitelikteki inceleme ilkesinde, Bentham, tanrının herşeyi biliyor olması öğretisininin açık bir parodisini yapmış, bu ilkeyi ahlaki denetimin emsalsiz bir aracı olarak almıştır. Buna rağmen, kolayca gözardı ettiği şey, kutsal kitaptan yapılan alıntılarda bile olsa ki ironik biçimde metnini bu tip alıntılarla donatmıştır, bilginin kişisel niteliğiydi. O halde, panoptikonun kişisel olanı dışlaması ve ahlaki kategorilerden araçsal kategorilere neredeyse hissedilemeyecek şekilde geçmesi şaşırtıcı değildir.⁸¹ Bu zemini veri alındığında, günümüzün gözetim piyesindeki aktörlerin eleştirilerini elektronik panoptisizmin bu yönleri -incelemeyle algılanan denetim ve kişiötesi kategorileştirme- üzerinde odaklamaya başlamaları da aynı şekilde şaşırtıcılıktan uzaktır.

Orwell, Bentham ve Foucault'nun Ötesi

Çağdaş gözetimin merkezinde neyin bulunduğunu özetleme görevi için tek başına hiçbir eğretilene veya örnek (model) yeterli değildir ama *Bindokuzyüzseksendört*'ten ve Bentham'ın Panoptikonundan önemli ipuçları elde edilebilir. Orwell'in karabasanı, teknolojik ba-

kımdan artık çağı geçmiş olmasına rağmen, sosyal denetimin uyum içinde yönetilmesinde bilginin ve tekniğin rolünü doğru biçimde gözönüne serer. İnsan onurunda ve gözetimin sosyal bölümlemelerinde odaklanması da öğreticiliğini sürdürür. Fakat şiddet içeren yöntemlerden şiddet içermeyen yöntemlere kayma, Orwell'den beri çok uzun bir yol almıştır ve bilişim teknolojisinin kullanılması, gözetime çok daha geniş bir alan sağlamıştır. Üstelik Orwell'in kara-ütopyacı bakışında, merkezi devlet baskındır. Orwell, merkezsizleştirilmiş (ademi merkezci) tüketimciliğin sosyal denetim için nasıl önemli hale gelebileceğini asla tahmin edememiştir.

Öte yandan, panoptikon, kesinlikle böylesi bağlamlarda sosyal analitik yorum için bir alan sunar. Burada anılan çalışmalar, panoptikonun, idarede, polislikte, işyerinde ve tüketici piyasasında ne kadar geniş bir alanda potansiyel geçerliliği bulunduğunu örnekler. Panoptikon, belirsizlik yoluyla tabi kılmanın rolünü ve iktidarın sosyal ilişkileri istila etme yollarını vurgular. Panoptikon, incelikli, bilgisayar temelli gözetim çağı için bir vaad içerir gibi görünmektedir.

Ancak kullanımı güçlüklerle doludur. Bilgisayarların benimsenmesi gözetim alanları arasındaki ayrımları bulanıklaştırır ve böylelikle gözetim teorisi için sorunlar ortaya çıkarırken, bu söz konusu sorunların hep birlikte ortadan kalkacağı anlamına gelmez. Panoptikon, gözetimin hiçbir düz "bütünlüklü" açıklamasını sunmaz. Ayrıca, bir dışlama aracı olarak Panoptikon, gelişmiş toplumları üstün hakimiyeti altına alan tüketimciliğin gölgesinde kalabilir ve sadece daha sert panoptik rejimlerde önemsiz bir rol edinebilir.

Bundan sonra, bu temalar daha da incelenecektir. Bununla birlikte ne Orwell'in "Büyük Ağabey"i ne de Foucault'nun panoptikon kavrayışı, hiçbir şekilde, gözetim hakkında ipuçları veren, bırakalım en iyi olmayı, tek imge olarak düşünülmemelidir. Franz Kafka'nın *Şato'su*, Margaret Atwood'un *Damızlık Kızın Öyküsü* gibi romanlarda da, fazla incelenmemiş çeşitli filmlerde de güçlü eğretilmeler vardır. *Damızlık Kızın Öyküsü*'nde, kategorileştirmenin toplumsal cinsiyet boyutu ele alınır ve kadınların yurttaş olarak konumunu nasıl zayıflattığı bakımından sonuçları çok canlı biçimde anlatılır.⁸² Bununla birlikte

şimdilik çalışmaların çoğunluğu ya Orwellci ya da Foucault'cu fikirlerden beslenmiştir; bu da niçin bundan sonraki sayfalarda en çok bu iki yazara atıf yapıldığını açıklar.

O halde, gözetim toplumu, asıl olarak Orwell'deki ve panoptikondaki bulunan imgelerden türeyen sosyolojik analizlerin, Anthony Giddens, James Rule ve Gary T. Marx gibi çağdaş yazarlar dolayısıyla eleştirel kullanımı yoluyla incelenir. Bununla birlikte varolan analizin etik ucu, sadece bu kişilerin demokratik ve 'insan eli' yönelimlerinden değil, bir de Foucault gibi kuramcıların gözardı ettiği felsefi ve dini söylemin, çağdaş sosyal düşünce içinde yeniden keşfedilme ve yeniden vurgulanmayı gerektirdiği kanısından doğar.

II

Gözetim Trendleri

Artık gözetimi -tarihsel, teorik, eleştirel- çeşitli bağlamlar içine yerleştirmekten, günümüzde yaşanan gerçek trendleri incelemeye yöneliyoruz. Özellikle dört alanda, belirli siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmelerin yanı sıra yeni teknolojinin gözetime katkısı olağanüstü büyük olmuştur. Herbirinin genel kapsamı önümüzdeki dört bölümde tanımlanan bu alanlar, devlet idaresi, polislik ve güvenlik, kapitalist çalışma yeri ve tüketici piyasasıdır.

Dört alan arasındaki analitik ayrım, tamamen geleneksel bir kalıba izler, ancak önemli bir soru, bilişim teknolojisinin yayılması bu tip ayrımların pratikte aşınmasına çok büyük bir katkı yaptığında bu analitik ayrımın işlerliğini ne kadar daha sürdürebileceğidir. Devletin amaçları için toplanan veriler, giderek artan biçimde ticari organizasyonların dijital havuzlarına girmenin yolunu buluyor; bunun tersi de geçerli. Böylelikle kitabın bu bölümlere ayrılması bile bir ölçüde keyfi görünmeye başlayabilir.

Kitabın bu bölümleri, önemli trendler hakkında bir tartışmayı temsil eder, ancak, büyük ölçüde ikincil araştırma malzemelerine dayandıkları belirtilmelidir. Mümkün oldukça, nerede daha fazla ampirik ayrıntı bulunabileceğini belirttim, ama vaka incelemelerini, sistematik bir ampirik çalışmanın parçası olmaktan çok, önemli noktaları örneklemede kullandım. Amacım, herşeyden önce, bilgisayar-gücü ve sosyal denetim konulu güncel tartışmayı tarihsel gelişme, sosyal

kuram, etik düşünce, siyaset yapmanın politikaları ve sosyal hareketler bağlamlarına yerleştirmekti.

1990'larda gözetimin üzerinde yer aldığı zemin, dünya ölçüsünde durgunluğu, buna eşlik eden ekonomik yeniden yapılanmayı ve Doğu Avrupa'da komünizmin çöküşü gibi olayların ve Pasifik havzasındaki ülkelerde yüksek teknoloji sanayilerinin gelişmesi gibi süreçlerin sonuçlarını kapsar. Eş zamanlı olarak, tüketim, teknolojik bakımdan ileri toplumlarda çağdaş sosyal varoluşun merkezine doğru göze çarpmayan ama canalcı bir kayma yapıyor, bunun sosyal düzen için uzun dönemli etkileri bulunmaktadır. Bunun büyük kısmının pekçok toplumda aynı zamanda gerçekleşmesi, -globalleşme hesaba katılması gereken bir gerçekliktir- karşılaştırmalı çalışmayı zorunlu kılar. Fakat bu bazen, sonuçta yeni yönleri ortaya çıkarmak uğruna, ampirik olanakları sonuna kadar tüketmekten vazgeçilmesi gerekeceği anlamına da gelir.

Gözetim Devleti Sizi Fişliyor

Siz ve Veri-İmgeniz

Nüfusun 26 milyon olduğu belirli bir ülkede, merkezi hükümetin herbir yurttaş için ortalama 20 dosya içeren 2.220 veritabanı işlettiğini işittiğinizi düşünün. Bu topluluğun yüzde onunun adları ulusal polis bilgisayarında yer alır. 1989 öncesi bir Doğu Avrupa devleti belki de Güney Afrika? Hayır. Bu ülke, Kanada'dır¹. Ne zaman ki insan idari, polis ve güvenlik birimleri tarafından ne kadar çok kişisel veri toplandığını görmek için şöyle bir oturup düşündüğünde, burada yaratılmış olanı betimlemek için 'gözetim toplumu' teriminin uygun düştüğünü anlayıverir. Ancak gözetim toplumunun yaratılmasının tek sorumlusu, bilgisayarların kullanılması değildir.

Gözetim, bilginin denetimiyle ilişkilidir, bu da bilgisayar-gücünün niçin önemli olduğunu açıklar. Soru şudur: bilgisayar-gücü hangi şekillerde önemlidir? Mikroelektronığe dayanan yeni teknolojiler enformasyon saklama kapasitesinin, işlem potansiyelinin büyük ölçüde genişlemesini mümkün kılar, veri çağırmaı devasa ölçüde kolaylaştırır. Kişisel bilgi işine uygulandığında, bu artmış kapasitenin gözetim için büyük sonuçları vardır. O halde verilerin yeni teknoloji dolayımı ile kişisel dosyaların bilgisayarla oluşturulması, iletişimi ve kullanı-

mı bir dizi soru yaratır; bu sorular ya yenidir ya da en azından birkaç yıl önce olduklarından daha acildir.

Bilgisayar teknolojisinin gözetimi farklı kılmasının hayati önem taşıyan şekli, tek tek yurttaşların biraraya getirilen (tümleşik) profillerinin giderek artan ölçüde kullanılır olmasıdır. Bilişim teknolojisini gözetim amacıyla kullanan örgütler artık tek tek insanların süre giden gündelik hayatlarının ayrıntılı bir tablosunu görece kolaylıkla elde edebiliyorlar. Mali durum, sağlık kayıtları, tüketici öncelikleri, telefonla yapılan mali işlemler, sosyal yardım almaya uygunluk, ikamet, milliyet ve etnik geçmiş, eğitim deneyimi ve suç oluşturan faaliyetler gibi konulara ilişkin veriler elle komuta edilen -yani bilgisayarlı olmayan- gözetim sistemleri kullanıldığında mümkün olanın çok ötesine geçen yollardan kolayca elde edilebiliyor. Bir başka deyişle, gözetim kapasitesi, yeni teknolojilerin kullanımıyla artmakta.²

İş sadece kayıtların daha ayrıntılı veya daha uzun tutulabilmesinden ibaret değil, kayıtlar utarılabilecek kadar kolaylıkla çağrılabilir ve birbiriyle karşılaştırılabilir. Ve bu sadece veri toplamış örgüt içinde değil, hem coğrafi olarak hem de işlev bakımından uzak örgütler arasında da geçerli. Askerlik çağrısının dondurma yeme zevkiyle ilişkilendirilebileceğini kim tahmin ederdi? Fakat ABD'de Farrell'ın Ice Cream Parlour'yla olan tam da bu; birinci bölümde söz etmiştik. Anahtar teknik, çeşitli adlar altında sürüyor, en yaygın olanı da bilgisayar eşleştirme.³

Bilişim teknolojisinin verilerin böyle bitleştirilmesini (concatenations) sağlama yolları incelenmelidir. Bilgisayarlar, ayrı yerlerde ve dağınık olan verilerin bir yerde biraraya getirilmesini ve bunlardan yeni konfigürasyonlar çıkarılmasını mümkün kılıyorlar. Basitçe söylendiğinde, bu bitştirmeler bir yandan tanımlama aracıyla ilişkilidir, öte yandan karşılaştırma aracıyla. Bilgisayar gücü ve sofistike istatistik tekniği biraraya geldiğinde, kişilerin ve toplulukların her tür profilini oluşturmak mümkündür.

Bilişim teknolojisinin gözetim sistemlerini işletmekte kullanılmasıyla ortaya çıktığı varsayılan farkın bir veya iki başka yönü bu noktada hatırlanmalıdır. Rule ve diğerleri, yirminci yüzyıl boyunca bü-

rokratik gözetimin büyümesinin “sıradan insanlar ve büyük merkezi örgütler arasındaki ilişkilerin yeni bir kategorisi”ni üretmiş olduğunu şiddetle savundular.⁴ Onların kafasındaki ilişkiler kategorisine, toplanan veriler tarafından aracılık edilir. Veri-özneleri hakkındaki kararlar, bu özneler hakkında elde edilen bilgiyle yakından bağlantılıdır. Bilgisayarlaşma, derler, bu trendi yoğunlaştırır. Özellikle de, Kenneth Laudon'un bireylerin “veri-imgesi”⁵ dediği şey inşa edilir ve bundan sonuçlar -veya yargılar- çıkarılır. Örneğin, “bu kişi kredi verilebilir biridir” -çamaşır makinesi satın alırkenki deneyimimi hatırlayın. Veri-imgesi “bu kadın birinci dereceden bir şüphelidir”, “bu adamın sigorta riski fazladır” veya “bu kadın kötü bir kiracıydı” da diyebilirdi.

Trendlerin yoğunlaşmış olmasının, yenilikle aynı şey olması gerekmez. Bununla birlikte başka bir açıdan bakıldığında böylesi veri-imgelerin niteliksel olarak farklı bir durumun parçası olabildiği görülmür. Bu görüş, şu an önünüzde duran gibi yazılı metinlerle elektronik dil arasındaki ayrıma dayanır. Kitapların ve endeks kartlarının tersine elektronik dil, kağıtla ve baskıyla sınırlı değildir. Bu, Mark Poster'ın yeni bir “enformasyon tarzı”nın bir yönü olarak gördüğü şeydir; elektronik dil, kendisini ötekilerin tepesine yerleştirir.⁶ Poster, özelde veri tabanlarının elektronik dilinin, kategorilerin ve alanların çok sınırlayıcı bir çerçevesi olduğunu, gündelik konuşmanın veya yazının hiçbir nüansına ve çift anlamlılığına sahip olmadığını ileri sürer. Poster'a göre elektronik ortamlı diller, kapitalist ekonomi, refah devleti ve çekirdek aileden ayrı fakat bunlarla çakışan yeni bir sosyal bölge oluştururlar. Yüzyüze etkileşimlerden ve basılı iletişimden yapısal bakımdan ayrı olan elektronik diller, teknik bakımdan ileri toplumlar da ortaya çıkarlar, kamusal alan ve özel alan arasındaki sınırın temelini çürütürler.⁷

Bu yaklaşımda, sadece gözetimin doğası değil, onun olumsuz etkilerine direniş tarzları da yeniden düşünölmek zorundadır. İsim, adres, telefon numarası, yaş, cinsiyet, etnik kökenin yanı sıra tüketici öncelikleri, trafik suçları, kredi alabilirlik ve eğitimdeki başarılar gibi ayrıntıları kapsayabilen veri-imge “bu parametrelere göre bireyleri oluş-

turur" der Poster.⁸ Bu "öteki birey", kendi yararına olduğu kadar verilere kaynaklık eden bireyin zararına olmasına rağmen, verilere kaynaklık eden bireyden ayrı bir varoluş gösterir. Bu yaklaşımın ne kadar doğru olduğu, bürokratik gözetimin ve elektronik gözetimin önceki biçimleri arasında keskin bir ayrım yapmakta mazur görüldüğümüz ölçüde, ancak bu ve izleyen bölümlerde tanımlanan durum türleriyle ilişkisi içinde kararlaştırılabilir.

Gözetim Devleti

Şimdi, teknik gücün artırılmasının devlet alanında gözetimin yoğunlaşmasına nasıl katkı yaptığına daha yakından bakalım. Tanımlama ve karşılaştırma ikiz konuları, burada merkezi bir önem taşırlar; bunlar aynı zamanda bu bölümle polislik ve güvenlik konulu bir sonraki bölüm arasında bir bağ da oluşturur.

Kitabın ikinci bölümünde gördüğümüz gibi, modern devlet en iyi, idari bürokrasileri bir yandan herşeyden önce gözetimle ve sosyal düzeni sürdürmekle öte yandan da ekonomik işletme yönetimiyle ilgili olan gelişmiş bir örgüt biçimi olarak düşünülür. Bu görevler, doğumların, evliliklerin ve ölümlerin kaydedilmesinden, vergilerin toplanması ve yeniden harcanması aracılığıyla, ülkeyi ve çıkarları savunacak silahlı kuvvetlerin varlığının sürdürülmesine varan geniş bir yelpaze-yeye yayılır. Böylelikle, ulus devletler, insan faaliyetlerinin içinde meydana geldiği ortamların yönlendirilmesinde ve bu şekilde bu faaliyetlerin zaman ve mekandaki belirlenişinin kontrol edilmesinde önemli rol oynarlar.¹⁰ Aynı zamanda, bu devletler kendilerini bazı kişisel verilerin, dışlarında içlerinde olduğundan çok daha uzaktan yayılmasına izin veren küresel sisteme artan bir şekilde bulaştırmaktadır.

Dünyanın teknolojik bakımdan en ileri gözetim toplumu olduğu söylenebilecek İsveç'te, devlet işlevleri ile sosyal hayat ortamlarının yönlendirilmesi arasındaki ilişki açıkça görülebilir. Sağlık, eğitim ve sosyal yardım hizmetlerinin kapsamlı olarak sunulmasına öylesine büyük önem veren sosyal demokrat devlet, bir İsveç gazetesinin "tepeden tırnağa bilgisayarlaştırılmış İsveçli" dediği şeyi de üretir.¹⁰ 1987'ye gelindiğinde iyi yetişmiş, bekar bir yetişkin muhtemelen,

yaklaşık yüz ayrı idari kurumun bilgi sisteminde bulunurdu; evli biri ise bunun iki katı kadar çok sistemde yer alırdı.¹¹ Poster'in "ek ben"i ışığında şu da belirtilmeye değer: İsveç Veri İnceleme Kurulu'nun bazı mensupları devlet veri tabanlarının bireyler hakkında onların kendi haklarında bildiklerinden fazlasını bildiğine inanmaktadırlar.¹²

Kanıtlar, İsveçlilerin sık sık zaman ve mekan içindeki bulunuşlarının devlet tarafından denetlenmesi olarak algıladıkları şeye, artık olumsuz tepki verdiklerini düşündürmektedir. Zorunlu nüfus sayımları dışında, İsveç İstatistikleri'nin kişisel veri taleplerine verilen karşılık oranı aşamalı olarak düşmektedir. Bu, 1980'li yılların ortalarında meydana gelmiş bir krizle ilişkilidir; gerçi, İsveç İstatistikleri gibi devlet bürokrasilerinin bu en duyulmuş olayla, Stockholm Üniversitesi'ndeki "Metropolit" adlı projeye doğrudan doğruya ilgisi yoktu. Bu proje, 1953'te doğmuş 15.000 Stockholmlu'nun tarihsel incelemesiydi; onların geçmişlerini, eğitim, istihdam, sosyal hareketlilik, fiziksel ve akli sağlık, ilaç veya alkol bağımlılığı ve sabıka kayıtlarını kapsıyordu. Veri özneler 13 yaşında daha henüz öğrenciyken bildirildiler, fakat 1986'da Dagens Nyheter gazetesi bu "Orwellvari" projenin "kamusal skandalı"nı yazana kadar, çoğu projeyi unutmuştu.¹³

Bazı devlet dairelerinin -Ulusal Polis Kurulu ve Merkezi İstatistik Bürosu- Metropolit araştırmacılarına veri aktarmış olduğu¹⁴ ortaya çıktı ve bu anlaşmazlık kıvılcımlarını ateşledi. Ardından çıkan karışıklığın ortasında Veri İnceleme Kurulu'nun müdürü Jan Freese, Metropolit'in öznelere deney faresi muamelesi yaptığını söyleyip, sorumlulu araştırmacı Carl-Gunnar Janssen de veri-öznelerinin kendileri hakkındaki bilgilere sahip olmadıklarını doğrulayınca, bir sürü önemli sorun ortaya döküldü. Bunlar, sosyolojik araştırma için bile olsa, ilgili kişilere haber verilip rızaları alınmaksızın hangi kişisel verilerin doluşma sokulacağıyla ve Veri İnceleme Kurulu'nun uygun rolünün ne olduğuna ilişkindi.¹⁵

Devlet, elbette ki, Orwellvari kaygıların klasik alanını temsil eder. Devletin alanında bilgisayar gücünün gözetimle ilişkilendirilmesi, pekçok kişinin tüylerini diken diken etmeye yeter. Devletin çağdaş gözetimi uygulamasının bazı ürkütücü yanları olduğu ortaya çıkmış-

tır, ancak ortaya çıkan tablonun tamamen totaliter olmanın uzağında kaldığı da vurgulanmalıdır. Belirli uygulamalar içindeki totaliter eğilimlerin aranması, “mutlak gözetim toplumu”nun nihayet gerçekleştiğini ilan etmekten çok farklıdır. Ayrıca, siyasi tahakküm korkusunun, bu yeni gözetimi değerlendirenlerin en yerinde kaygısı olduğu varsayılır.

Bu abartma eğilimi, sadece “Orwellci” değildir. Örneğin Frederick Jameson, “özerk ama birbirleriyle girift ilişkileri olan istihbarat kuruluşlarının normal bir okurun anlama kapasitesini çoğunlukla aşan bir karmaşıklıkta dolambaçlı entrikaları tarafından anlatısal olarak harekete geçirilen” dünya çapındaki bir bilgisayar kompleksinin devre ve ağlarını onaylanan “yüksek teknoloji paranoyası”nı eleştirir.¹⁶ Fakat, kanıtlar, hakikaten bu kadar entrikalı bir durumu mu göstermektedir?

Böylesi bir yüksek teknoloji paranoyasının yanlış olduğunu göstermek için, bir dizi karşı örnek verilebilir. Sadece bir örnek verelim: bilgisayar sistemlerinin “devreleri ve ağları” 1991 Ağustosunda boyunca Sovyetler Birliği’nde totaliter iktidarın yeniden kurulması girişimine karşı belirleyici iş görmüştür. Boris Yeltsin ve ötekilerden gelen mesajlar Compuserve ve Internet’in elektronik posta imkanları yoluyla dünyanın her yerine yayıldı; bunlardan Internet, üniversitelerin, askeri kurumların ve işletmelerin oluşturduğu bir ağıdır. Başarısız Sovyet darbesinin muhalifleri de, 1989 Haziranı’ndaki eylemlerinden dış dünyayı haberdar etmek için benzer taktikleri kullanmış olan Çin’deki Tiananmen alanı protestocularını örnek aldılar ve elektronik iletişim kanallarını sürekli açık tutmaya çalıştılar. Sovyetler Birliği’nde eski tüfekler mikro bilgisayarların yaygın kullanımına amansızca karşı olmuşlardı, buna rağmen, darbenin sorumlularının, darbenin hızla başarısızlığa uğramasına katkıda bulunan “GlasNet” sisteminden ve bu sistemin uluslararası bağlantılarından habersiz oldukları açıldı.¹⁷

Bununla birlikte bu örnek bile yanıltıcı olabilir, çünkü hala yeni teknolojinin kullanımına odaklanmaktadır. Bilişim teknolojilerinin yarattığı varsayılan fark sorununun büyük önemi vardır, ancak çeşitli başka konular da unutulmamalıdır. Bu konulardan biri, yeni teknolo-

jinin zaten varolan ve genelde modern toplumları karakterize eden gündelik hayatı izleme tekniklerini güçlendirmesidir. Bu izlemenin artması, ne oranda devletin sosyal denetiminin artması anlamına gelmektedir?

Tam anlamıyla totaliter sosyal denetim girişimlerinin, Stalin'in Rusyası, Pol Pot'un Kamboçyası ve Mao Zedung'un Çini gibi düşük teknoloji devletlerinde meydana gelmiş olması çarpıcıdır. Cevap bekleyen bir başka soru da, elektronik gözetimin, öznelere "cevap verebilme" derecesini hangi ölçüde sınırladığıdır. Eğer sınırlasaydı, o zaman bu gerçekten de, teknolojinin yarattığı bir farkı gösterirdi, çünkü, ikinci bölümde gördüğümüz gibi, modern toplumlardaki gözetimin büyük bölümü hem kısıtlayıcı hem de imkan açıcı niteliktedir. Bilgisayarlar gerçekten kısıtlayıcılık lehine belirleyici biçimde süreci etkilerler mi? Liberaller bile bu soruya -etkilediği yönünde- olumsuz cevap verebilirler. Ama söylediğim gibi, bunun doğru soru olduğu kesin değildir.

Yine de, "bilgisayar devleti" hakkında erken verilmiş yargılardan sakınılması, umursamaz bir sosyal analizin özü olarak okunmamalıdır. Bu kitapta ele alınan temel sorulardan biri, çağdaş toplumda gözetimin, günümüzde verimlilik adına ve elektronik teknolojiler aracılığıyla gerçekleşen görünüşte masum yaygın büyümesinin gerçekte oyunun adını değiştirip değiştirmediğidir. Yüksek teknoloji paranoyası hakkında kuşkuculuk birşeydir; demokratik toplumlar içinde bilişim teknolojisinin sonucu olan otoriter potansiyeller hakkında gerçekçilik, başka bir şey.¹⁸ Böylesi bir otoriter potansiyel, tüm yurttaşlar için vardır ama özellikle siyasi muhalifler, azınlıklar ve yoksullarla ilişkili olarak gerçekleşmesi muhtemeldir.

Bir dizi farklı örgütsel ortamda gözetim kapasitesiyle ilişkili etkenleri incelemek suretiyle, bilişim teknolojisinin gerçekten de devlet idaresi içinde gözetim uygulamalarına ve deneyimlerine nasıl bir farklılık getirdiğini tam olarak değerlendirmek için çok daha iyi durumda olacağız. Gelişmiş toplumlarda gözetim sistemlerinin çeşitliliğine farklı tarihsel ve kültürel koşullar yol açar; o halde bilişim ve iletişim teknolojilerinin kullanılışıyla ilişkili olarak benzer bir çeşitlilik

görülmesi de bizi şaşırtmamalıdır. Sorulacak önemli bir soru, küresel düzeyde benzer teknolojiler kullanılmasının gözetimdeki benzerliklere ne kadar yol açtığıdır.

Yeni Gözetimin Ekonomi Politikası

Elektronik teknolojilerin, çağdaş devletlerdeki gözetim kapasitesinde dev bir artışı kolaylaştırdıkları kuşkusuzdur, ancak yapmak istediğim son şey bir tür teknolojik belirleyiciliğin işbaşında olduğu izlenimini vermektir. Durum bundan çok farklı. Bilişim teknolojisinin, gözetimin bu artışının aracını veya dolayımını sağlaması olgusu, gözetim kapasitesinin teknolojik baskıların bir sonucu olduğu anlamına gelmez. Göreceğimiz gibi, rol oynarlar, ama onlara fırsat veren siyasi, ekonomik ve kültürel daha geniş bir bağlam içinde.

Michael Rubin, konuyu açıkça ortaya koyar. ABD'de idari gözetimin son yıllardaki küresel yaygınlaşmasının arkasındaki “değişim güçleri”, der Rubin, tek etkenle özetlenir: “para”.¹⁹ Bu abartma değildir, yine de yanıltıcı olabilir. “Kâr” teriminin kullanılması daha doğru olabilirdi; hem bu terim, sosyal ilişkilerin burada nasıl kapsandığını da gösterir. Ayrıca kâr arayışının farklı yollardan ortaya konduğu da vurgulanmalıdır; bu yollardan bazıları -kalite kontrol gibi, aşağıda açıklanıyor- gözetimi dolaylı olarak etkiler.’

Buna rağmen, mali kaygıların modern devleti karakterize ettiği reddedilemez. Rubin'in kastettiği şey, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde mali işlemlerin süratindeki ve hacmindeki hızlanmayla birlikte, bu işlemlerin içerdiği risklerinsınırlanma arayışının da artmasıdır. Georg Simmel, modern toplumun nasıl yabancılar arasındaki ilişkilerin miktarındaki büyümeyle karakterize edildiğini betimler²⁰; bunun kurumsal sonucu, işlemlerin içerebileceği riskleri tartmanın örgütler için giderek daha zorlaşmasıdır. Bu nedenle, hesapların daha yakından izlenmesi, anlaşılır bir ihtiyaçtır. Hesapların böylesi izlenmesi, veri ve enformasyon taleplerinin artması anlamına gelir, bu da hızla bir başladı mı durmak bilmeyen bir süreç halini alır ve doğrudan doğruya Max Weber'in, daha yakın zamanda da Jacques Ellul'un yaptığı karmaşıklık analizine yönelir.²¹

Bu olgu, elbette ki, hem devlet hem de ticaret bağlamlarına aynı ölçüde uygulanır. Hükümetler, sağlık, sosyal yardım ve güvenlikle ilişkili daha fazla talep ve faturayla karşı karşıya kalıyorlar; bunun kısmen nedeni de hızlı nüfus artışı. Eğitim, otoyolların bakımı ve polis koruması, maliyetlerin düzenli olarak tırmandığı üç önde gelen alandır. Bu nedenle maliyet denetimi ve alacakların tahsili konusunda giderek daha saldırgan olma eğilimi vardır, bunun aracı da gözetimin artırılmasıdır. Ticaret dünyasında ise, daha fazla savunmacılıkla birlikte yüksek verimlilik ve daha hızlı nakit akışı arayışına yönelten, daha çok, küresel rekabetin baskısıdır. Bu, işçilerden daha fazla hesap sorma arzusuna, “sorun çıkaran müşteriler”e kredi verme isteksizliğine ve yine alacakları tahsil etme saldırganlığına dönüşür.

1980’ler boyunca monetarist politikalarından ve dengelenmiş bütçelerinden yana yapılan siyasi tercih, daha iyi denetim yöntemleri arayışına daha da katkıda bulundu. Bunun etkisi, en önce ve en şiddetli olarak ABD Vergi Dairesi içinde hissedildi; orada yeni bilgisayar eşleştirme yöntemleri, vergi kaçağını önleme çalışmalarında kullanıldı. Doğrudan sonuçları, etkileyici değildi; ancak daha uzun dönemli etkisi böylesi yöntemlerin kurumlaşmasına katkıda bulunmak oldu. Eşleştikleri bilgisayarlar, vergi gelirlerini, bildirilen gelir dosyalarıyla karşılaştırmıştı; bu faaliyet, vergi mükelleflerinde ciddi öfke uyandırdı.²² Gerçekten de, Rubin, şu gözlemi yapar: “nüfusun üçte ikisinin vergilendirilebilen geliri 20.000 ABD dolarının altındaydı ve bu insanları tarayan bilgisayar ağı, federal bütçe açığını yüzde bir gibi büyük bir oranda azaltmaya yetecek vergi kaçağını saptamak üzere sıkılaştırılacaktı.”²³

Bu gelişmeye koşut olarak “transfer ödemelerini”, yani, tüketici piyasasında durumlarını sürdüremeyenlere sosyal yardım ve sosyal güvenlik sağlayan yeniden dağıtım sistemlerini doğrulamaya yeni bir önem verilmeye başlandı. ABD’de sosyal güvenlik harcamaları 1946 federal bütçenin yüzde birinin yarısından 1986’da hemen hemen yüzde yirmiye yükselmişti. (Vergi sisteminin insafsızlığı veri alındığında, bu elbette ki, yoksulların ille de daha iyi duruma geldiği anlamına gelmez.) Medicare, Supplementary Security Income ve Food Stamps

da benzer bir büyüme eğrisi sergilerler. 1980'lerin ve 1990'ların ekonomik durgunluğuyla ve buna bağlı iş kayıplarıyla, hem ülke çapında hem yerel düzeydeki sosyal yardım sistemlerine fazlasıyla mali yük bindi; dolayısıyla, sahtekarlıkların kökünü kazımanın veya harcama düzeylerini kontrol etmenin her aracı, böylesi sistemleri yürütmekle görevlendirilenler tarafından memnuniyetle karşılandı. Gerçekten de, burada, daha adil bir sistem kurma girişimine harcanandan daha fazla enerji harcanıyor görünmektedir. Gözetim çabaları, devlet refahı pahasına bir kat daha artırıldı.

Bunun somut bir sonucu, ABD'nin 50 eyaletinde de işletilen bir Gelir ve Uygunluk Doğrulama Sistemi kurulmasıdır. Eğitim, bordrolar, kredi bildirimi vb ile ilgili devlete ait olmayan veri tabanları ile de bağlantılandırılmış olan bu sistem, kişisel verilere azami idari erişimi sağlamak üzere tasarlanmıştır; bu da bildirilen mali işlemlerin sınanmasına yardım edecektir. Doğrudan doğruya devletin işlettiği sistemlerde, hata payları yüksek olabilir. Örneğin bir kaynaktan derlenen bilgileri başka bir alandaki ilgili taraflara satma işini yapan kredi bildirme bürosu, veri toplarken şayialar ve öteki üçüncü kişi bildirimleri dahil her tür aracı kullanır ve çoğu kez yanlış verilerin sorumluluğundan kaçınmanın yollarını bulur. Ama bu noktada, bu tip sistemlerin güvenilirliğinden ziyade, var oluşları bile belirtilmeye değer.

Mali denetim güdüsünün yanı sıra, bir başka eğilim daha sezilebilir; örgütler içinde kalite kontrol arayışı, ama sadece devlet idaresiyle ilgili olanlar içinde değil. Kalite kontrol, izlenebilirliğe bağlıdır ve en çok üretim bağlamında bilinir. Küçük bir örnek verirse, pide hamuru imalatçılarına kahvaltıda yediğim pidenin hiç kabarmamış olduğundan yakındığımda, derhal, suçlu hamurun rafta fazlasıyla uzun süre beklemiş olduğunu barkod serisine bakıp anlatabilirler. Hangi tür kişisel hizmete uygulanırsa uygulansın, izlenebilirlik, kalite kontrol için hayati önem taşır. İlişkisel olarak adlandırılan veri tabanları, en küçük veri parçalarından bile belirli bir birey hakkında bilgi verebilirler; tıpkı bomba patlaması sonucu İskoçya'da Lockerbie'de düşen uçağın enkazında bulunan küçük bir seri numarasının bombacıların bulunmasını sağlaması gibi. Daha iyi kalite kontrol arayışında, her birey

için başka tanıtıcılara gerek duyulacaktır, bu da daha fazla gözetim demektir.

Tüm bu örnekler, yirminci yüzyılın sonlarındaki siyasi-ekonomik bağlamın, gözetim sistemlerinin özgül türlerinin gelişmesini nasıl da teşvik ettiğini gösterir. Bilgisayar eşleştirme yoluyla kayıtların karşılaştırılması, sanayileşmiş toplumlardaki devletlerde en hızlı büyüyen gözetim trendini temsil eder. Durgunluk dönemlerinde öne çıkan amaç, özellikle de varsayılan sosyal yardım sahtekarlıklarını önleme ve kalite kontrolü iyileştirme gibi dikkat çekici stratejiler yoluyla mali bunalımları hafifletmektir. Bilgisayarla kişisel profil çıkarılması, daha mahrem hale gelir ve özellikle daha az varlıklı olanlara odaklanma eğilimindedir.

Elbette ki, ülkeden ülkeye değişiklikler görülür ve herhangi bir verili bağlamda bu trend değerlendirilmeye kalkışıldığında bu akılda tutulmalıdır. Örneğin, Amerika'daki ve Avustralya'daki durumları karşılaştırsak ABD'de federal devlet harcamasının yaklaşık dörtte biri savunmaya, dörtte biri de sosyal yardıma ayrılmışken, Avustralya'da bütçenin sadece yüzde onu savunmaya gider fakat yüzde 35'i sağlık ve sosyal yardıma ayrılır.²⁴ Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi bu, örneğin, Avustralya'da kişilerin kimliğini saptamada kullanılacak tutarlı bir genel araç bulmak için ABD'dekinden daha fazla neden olduğu anlamına gelir; nitekim Avustralya'da ulusal bir kişisel veri sistemi kurma yolunda çeşitli girişimlere yönelinmiştir, oysa Amerikalılar, sosyal sigorta numarasını merkez alan sistem gibi varolan sistemleri bırakma eğilimindedirler.

Devlet daireleri ve kredi bildirme bürosu arasında bağların artması, gözetim ağının daha kapsamlı hale geldiği anlamına da taşır. Bir yandan devlet, ticari ölçütlerle daha fazla iş görür gibidir, öte yandan da belirli şirketler adeta yarı-resmi bir rol oynar. Şimdiye kadar ayrı olan işlevler arasında teknolojinin kolaylaştırdığı bu tür bir yakınlaşmadan zaten söz edilmişti; bu yakınlaşma genel bir trend olmuş gibi de görünmektedir. Tüm süreç, bir kez daha gözetim kapasitesinin yaygınlaşmasını örneklemektedir.

Yeni Teknolojiler ve Gözetim Kapasitesi

Örgütler gözetim sistemlerini iki amaçla kullanırlar: gözleyenin ve kurallara itaat etmeyenin genel olarak izini sürmek ve ikinci grupta yer alanları daha tam olarak tanımlamak ve gruplamak için.²⁵ Bu vergilendirme alanında görülebilir. ABD'de Vergi Dairesi, kişisel veri toplayan en büyük sivil kuruluştur. Geçtiğimiz on yılda, vergi bildiriminde bulunmayanları ve eksik bildirim verenleri tanımlamakta bilgisayar gücünü kullanmak için büyük çaba sarfedildi. Bu çaba, yurttaşların gelirini ve harcamalarını saptamak için özel veri tabanlarını araştırmayı bile kapsamıştır.²⁶ Böylelikle örgütlerin yönetimi, gözetim sisteminin varlığına ve verimliliğine bağlıdır.

Üçüncü bölümde belirttiğim gibi “gözetim kapasitesi” terimi, görevi tabi topluluklar hakkında veri toplamak veya onları izlemek olan bir sistemin verimliliğini anlatır. Gözetim kapasitesini saptamak için James Rule tarafından tanımlanan ve buraya uyarlanan 4 kriter şunlardır: ilki, dosyaların boyutu, ikincisi, menzilin kapsamlılığı (Rule bunu merkezileşme bakımından düşünmüştür); üçüncüsü, akış hızı; ve dördüncüsü özne saydamlığı (Rule sistem ve özneleri arasındaki temas noktalarının sayısına atıf yapar). Bunlar, bu ve sonraki bölümlerde yer alan vaka çalışmaları için akılda tutulmalıdır.

Tek bir yurttaş hakkında karmaşık bir dosya görece kolay oluşturulabildiği zaman, dosya büyüklüğü sorunu da ortaya çıkar. Rule'un 1970'lerdeki çalışması genel olarak, özgül gözetim sistemleri içinde oluşturulan dosyalara ilişkindir. Şimdi farklı sistemlerden dosyalar görece kolaylıkla bütünleştirildiğinde, yeni bir tablo ortaya çıkar. Dosya büyüklüğünün teknolojik sınırları, düzenli olarak azalmaktadır. Pek çok Batı toplumunda, yeni teknolojinin mega-dosyalar yaratma potansiyelinin tam kullanımı, yasayla dizginlenmektedir. Fakat, bu tip yasaların bulunmadığı Tayland'da 65 milyon Taylandlı hakkındaki kişisel veriler, 2006 yılına kadar tek bir entegre ağ içinde saklanacaktır.²⁷ Bununla birlikte veri koruma yasaları bulunduğunda bile, Batı toplumları, devlet sistemleri içindeki dosya büyüklüğünde korkunç bir genişlemeye tanık oluyorlar.

İkinci olarak, coğrafi olarak birbirinden uzaktaki bilgisayar veri tabanlarının ağ oluşturmaları olgusu, “menzilin kapsamlılığının” kolaylaştırılması için mutlaka merkezi bir bilgisayar işlemi olması gerekmektedir anlamına gelir. Bu ölçüde göre, bilişim teknolojisi, devlet idaresi içinde daha büyük gözetim kapasitesini mümkün kılmaktadır. Benzer biçimde, akış hızı da geçtiğimiz yirmi yıl boyunca hızla artmıştır ve bunun etkisi özellikle, polis sistemlerinin emir-ve-kumanda yönleri içinde öne çıkar.

Üçüncü olarak bilişim teknolojisi, veri-öznelere saydamlığını artırma eğilimindedir. Böylesi bir saydamlık, Bentham'ın panoptikonunun bir özelliği idi; bilgisayar gücü, haklarındaki bilgiler veri tabanları içinde ve arasında dolaşıma sokulanların “görünürlüğünü”, sadece pencereden gelen ışığa, storlara ve kesiksiz bakmaya dayanarak “gözleyen”lerin asla hayal edemeyeceği bir ölçekte artırır. Bununla birlikte, gündelik hayata böylesine derinden sızılmasının “gözlenen”ler için ille de olumsuz sonuçlar doğurmadığının hatırlanması önemlidir. Gözetimi, otomatik olarak belirli insanların veya grupların iktidarını azaltan birşey olarak görmek yanlıştır; saydamlık, bazı durumlarda özgürlüğün bir koşulu olabilir.²⁸ “Panoptik” iktidarın sınırları hakkında daha önce yaptığımız tartışma, hatırlanmaya değer.

Bu son nokta, “Gözetim ve Modernite” hakkındaki ikinci bölümle de ilişkilidir. Gözetim kapasitesi, sadece akış hızı, menzilin kapsamlılığı gibi ölçülebilir öğelere değil, ne tür bir gözetim sisteminin söz konusu olduğuna da bağlıdır. Daha önce, geleneksel toplumlarda gözetimin yerel, en yakın ilişkilere bağlı olduğunu fakat çok yoğun olmadığını, buna karşılık modern toplumlarda daha uzaktan ama çok daha yoğun olduğunu öne sürmüştüm. Christopher Dandeker, modern dünyada gözetimin “dolaylı denetimin kişisel ve himayeci sistemlerinden, idari iktidarın bürokratik sistemleri aracılığıyla doğrudan denetime” kaymış olduğunu gözler.²⁹ Modern sistemler yaygın biçimde “kişidişilaştırılmış”tır (depersonalized), bu da gözetimin ardındaki kişiyi, hatta bazen kurumu “adlandırmayı” zorlaştırır.³⁰

Bunun arkasında bilişim teknolojisinin basitçe, varolan kalıpları yoğunlaştırdığı yoksa yeni bir tür -postmodern?- sosyal düzenle-

me içinde mi kapsandığı sorunu yatar. Eğer veri tabanlarının dili - veya Foucault'nun terimini kullanırsak söylemi³¹- bireyleri kapitalizm veya devlet kuramları içinde kavranamayacak yeni biçimlerde oluştu- ruyorsa, o zaman yapılması gereken şey, bunun günümüzde iktidar ve adalet için anlamını eklemlenmenin yollarını bulmaktır.

Günümüzün bilgisayarlı idari sistemleri, veri öznelere, bu duru- mun hangi ölçüde bilincinde olduklarına, kendi dosyalarına erişip eri- şemediklerine ve gözetim sisteminin iktidarını gemlemek ya da baş- ka bir deyişle kapasitesini etkilemek için ne yapabileceklerine göre de çeşitlenirler. Böylelikle Taylandlılar, kendilerini Kanadalılardan fark- lı bir durumda bulabilirler, Kanadalıların “karşı gözetim” imkanları da İsveçlilerinkinden farklı olabilir.

Bununla birlikte, başlıca meselelerimizden biri bilişim teknolojisi- nin gözetim kapasitesini artırma yollarını göstermek olduğu için, yu- kardaki dört kriterin teknolojik yenilenme ve bürokratik genişleme sü- reçlerince etkilenebileceğinin vurgulanması önemlidir. Üstelik, bazı durumlarda bu süreçler bir ölçüde ortakyaşamsal (symbiotik) tarzda birbiriyle bağlantılıdır. Rule'un, belgesel kimlik saptama yoluyla kit- lesel gözetimin günümüzün örgütlerince uygulandığı haliyle, “kendi kendini beslediği” uyarısını hatırlayın. Rule şöyle devam eder: kişi- sel belgeler üretilmesini ve kullanılmasını gerektiren olayların hayat- taki önemi ne kadar fazlaysa, bu tip verilere dayalı doğrudan sına- ma yoluyla etkin gözetim kurmakta o kadar mümkündür.³² Kastettiği şu- dur: belgesel tanımlama yelpazesi büyümektedir, öyle ki birileri hak- kında, kendilerine sorarak (öz-tanımlama) değil de doğrudan öteki ka- yıtlardan sınıyarak birşey öğrenmek gitgide daha olanaklı hale gel- mektedir.

Telekomünikasyon yoluyla bağlantılı bilgisayar sistemlerinin kul- lanılması, bu süreci ucuz ve etkin biçimde kolaylaştırır. Birkez (hala görece pahalı) temel yatırımlar gerçekleştirildikten sonra, verilerin yeni kullanımları aranır ve teknolojinin yeni yetenekleri araştırılır. Böylece gözetim kapasitesi sorunu gittikçe, sistemin hızlı çoğalmasın- dan (proliferation) etkilenir; bunu mümkün kılan da verilerin yeni kul- lanımları ve veri işlemenin yeni yollarıdır. Biz gözetim kapasitesinin

bilgisayarlaşmayla nasıl artırıldığı konusunda iki vaka çalışmasını örnek olarak ele alacağız.

Kullanımları hemen görünür olmanın ötesine uzanan ama devletin sağlık ve sosyal yardım planlarından kaynaklanan verilerin başlıca örneği, çeşitli ülkelerdeki sosyal sigorta numaralarıdır. Araba kiralamak veya üniversite çalışmaları için kredi almak üzere ilgili kartı göstermeniz gerekebilir. Devletlerin yurttaşlarından “beşikten mezara” sorumlu oldukları fikri ilk örneği oluşturur. İkinci vaka çalışması kapsamında ele alınmış olan ve akıllı kart olarak adlandırılan kartlar, sahip oldukları potansiyelle gözetim sistemlerini işletenler için büyük çekicilik taşıyan teknolojik yenilenmenin bir örneğidir. İster doktor, eczacı ve sigorta şirketlerinin kullanıcıları olduğu tıbbi kullanım için, ister bankalar, kredi kartı şirketleri ve işverenlerin kullanıcı olduğu ticari kullanım için olsun, çok sayıda kurumdan gelen verilerin saklanması, gözetim kapasitesini doğrudan doğruya etkiler.

Beşikten Mezara: Ayrıntılı Dosyalar

Refah devleti olarak anılan devletin varolduğu tüm toplumlarda, yurttaşların bütünleşmiş (integrated) gözetimi bir gerçeklik haline gelmiştir. Örneğin 2. Dünya Savaşı sonrası Britanya’da bir Ulusal Sağlık Hizmeti ve bir Ulusal Sigorta (Sosyal Güvenlik) planı kurulmuş, eğitim, konut ve işsizlik yardımı tahsisatları artırılmış, böylece aynı anda çeşitli alanlarda girişimler başlatılmıştı. Tüm bunlar, yurttaş, kişisel kayıtlar bağıyla devlete bağlayan kapsamlı bir bürokratik genişlemeyi gerekmiştir.

Böylesi karmaşık, birbiriyle ilişkili bir sistemi çalıştıracak idari aygıt, çok büyüktü ve birkaç on yıl içinde sistemin çökmesini önleme stratejileri aranmaya başlandı. Sistemin reforme edilmesi, idari bakımdan uygun olacaktı ama siyasi bakımdan imkansızdı. Böylece bilgisayar gücünün gelişi, tanrının bir armağanı; sadece bunalımı bertaraf etmekle kalmayacak, aynı zamanda sistemleri modernize edecek ve gelişmiş yüksek teknolojinin sosyal alana uygulanmasının ilerici bir örneğini de sergileyecek teknolojik bir çözüm gibi göründü.³³ Bilgisayarların özellikle kayıtları izleme yükünü azaltan çeşitli kulla-

nımları oldu, fakat 1970'lere gelindiğinde, daha koordine bir girişimin gerektiği açık seçik ortaya çıkmıştı.

1977'de o zamanın Sağlık ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 25 yıllık planında, "Operasyonel Strateji" olarak tam da böyle, koordine bir girişim ifadesini buldu. 1985'e gelindiğinde bunun, "Avrupa'daki en büyük bilgisayarlaştırma programı" olduğu ileri sürüldü ve Bakan Norman Fowler açıklıklılıkle "tamamen entegre bir bilgisayar ağı kurulması, devlet politikasıdır" dedi.³⁴ Tüm sosyal güvenlik sistemi, sonunda merkezi bir endeks dolayımıyla çalıştırılacak; bunun da büyük bölümü bu yazı yazıldığı sırada zaten hazırdu. Bu, Birleşik Krallığın hemen her yurttaşı hakkındaki enformasyona, "yetkili kişi kavramı" (yurttaşların bir kurum içindeki tüm işlemleriyle tek ve aynı görevlinin ilgilenmesi. Ç.n.) çevresinde yapılanmış geniş bir dizi kurum ve kişinin ulaşabilir olması demektir.

"Yetkili kişi kavramı"nın gerekçelendirilmesi şöyledir: yurttaşlara, kendi haklarındaki kayıtların, bunları çelişkili veya iki yanlı şekilde kullanabilecek birçok farklı daire arasında dağılmış olduğu hissettirilmemelidir. Böylelikle, hak talep eden, özellikle de sadece birbirleriyle çelişen cevaplar almak üzere bir görevliden ötekine gönderilen ve kendini piyon yerine konmuş hisseden pek çok kişi için özsel bir çekicilik taşır. Hak talep edenlerin, farklı prosedürler kullanılmasıının cefasını çekmesi ve farklı farklı kurallara haksız biçimde maruz kalması durumu ortadan kaldırılmış olacaktır. Daha ziyade, her bir yurttaşın doğru bir genel yapısına mümkün olduğunca yaklaşan tam bir veri imgesi elde edilecektir. Bu da, yurttaşların işlerine daha fazla ilgi gösterilmesi ve bir de ölmüş insanlara mektup gönderilmesi gibi olayların doğurduğu utanç ve acının önlenmesi anlamına geliyordu.

Oysa uygulamada, "yetkili kişi kavramı", herbir yurttaş hakkındaki geniş bir dizi veriyi, çok sayıda kurumun, uzak coğrafi yerleşimlerden yerel bürolarda bulunan bilgisayar terminalleri aracılığıyla kullanabilmesi demektir. İnsanlar veri imgeleriyle tanınırlar. Böylece, gelir, istihdam, eğitim, sağlık, konut, harcamalar, bakmakla yükümlü olunan kişiler vb gibi konular merkezi bir sistem içinde kaydedilir ve

saklanır. Sisteme, Ulusal Sigorta Numarası dolayısıyla erişilir; bu numara, her bir yurttaşın makinelerce okunabilen plastik kartında yer alır. Dahası, diğer devlet dairelerinin özellikle de fiili (de facto) bir devlet veri ağı olarak beliren Vergi ve Gümrük Dairesi'nin ihtiyaçlarına duyarlı olacak şekilde düşünülmüştür.

1978'de kurulan veri mahremiyeti konulu devlet komitesi (Lindop Komitesi), entegre ağ yaklaşımını ciddi bir kuşkuçuluk ve düşmanlıkla değerlendirdi, fakat yaklaşım sonunda verimlilik ölçütü bakımından uygun bulundu. Eğer hantal ve biçimsiz bürokrasinin boyutları -en azından maliyetler ve personel bakımından- küçültülebilseydi bu, elle tutulur bir avantaj olurdu. Gerçekten de maliyetleri düşürme yoluyla, büyük yarar sağlanırdı. Sosyal Hizmetler Kurumu'nda personel azaltılabilir, sahtekarlıkların ve mükerrer ödemelerin önüne geçilebilirdi. Gözetimin ekonomi politiği burada net bir çerçevede görülebilir.

Britanya Sağlık ve Sosyal Güvenlik Birimi için Operasyonel Strateji vakası, gözetim kapasitesinin artmasının iyi bir örneğidir. Dört kriterin tümünde de, -dosya büyüklüğü, kapsamlılık, veri akış hızı ve özne saydamlığı-, operasyonel strateji belirgin kazanımlar sergiler. Ayrıca, teknolojik yenilenme ile durgunluğa ilişkin mali kısıtlamalar ve yeni-Muhafazakar politikalar bağlamındaki bürokratik zorunluluklar arasındaki karşılıklı etkileşim için iyi bir vaka incelemesi sunar.

Sistemi eleştirenlerin, bu sistemin varolan politikaların devam ettirilmesine de hizmet edebileceğini gözlemleri şaşırtıcı değil; tıpkı reformcuların, kapsamlı bir incelemeyi savundukları zaman olduğu gibi. Yeni sistem deniyordu, "reformun gereksiz kılınması olarak görülebilirdi. Eğer bilgisayarlar, bir sürü sosyal yardımın hesaplarına hakim olabilseydi, o zaman örneğin yoksulluk tuzağını yok etme baskıları epeyce azalabilirdi."³⁵ Bu örnekte başlıca etmen olarak sosyal adalet değil, mali kısıtlama görünmektedir.

Bu yeni büyük veri tabanını inşa etmenin kesin nedeni olarak ne gösterilirse gösterilsin, bu veri tabanının devasa ölçüde artırılmış bir gözetim sistemini temsil ettiği olgusu değişmez. Her vesileyle kapasiteler artırılır; oysa, İngiliz Veri Koruma Yasası'nın veri-öznelere

sağladığı tüm koruma, potansiyel hata ve suistimallerden kendini koruma yasal hakkından ibarettir. Gözetim kapasitesinin böylesine artmış olması, Britanya halkının daha büyük bir kesiminin kişisel temas üzerinden değil de veri görüntüleri ile “tanındıkları” anlamına gelir. Bu “tanıma”nın, insanların hayatlarında karşılaştıkları fırsatları doğrudan doğruya etkilediğini unutmamalıyız. Herşeyden önce, kendilerine ilişkin kişisel bilgiler en ayrıntılı biçimde işlenenler, daha az varlıklı olanlardır; ve bunlar haklarında “bilinen”lerin doğru ve adil olmasını sağlayacak beceri ve kaynaklara erişimleri en az olanlardır.

Sağlık Hizmeti Harcamasının Yönetilmesi: Ontario Sağlık Kartı

Yeni teknoloji ve gözetim kapasitesi arasındaki ilişkinin bir başka öğretici örneğini, 1990'da Ontario Sağlık Sigortası Programı'ndan (OSSP) sağlık numarası sistemine geçiş oluşturur. Çok daha kapsamlı bir program olan Britanya Operasyonel Stratejisiyle aynı tür etkenlerden yola çıkılan -örneğin yönetim verimliliği kilit bir ölçüttür- sağlık numarası sistemiyle, sağlıkla ilgili uzun dönemli ihtiyaçları planlanmasını ve yeni teknolojinin daha fazla kullanılmasını kolaylaştırmak amaçlanır.

Eski OSSP sisteminde, bir aile numarası kullanılıyordu; bu numara, aile reisi adına kayıtlıydı ve ailenin diğer üyeleri, bu ad üzerinden sistemden yararlanıyordu. Bu sistem toptan verimsizlikle sonuçlanmış görünüyor. Sadece dokuz milyonluk bir nüfus için yirmibeş milyona ulaşan sayıda kayıt oluşturulmuştu.³⁶ Birkaç kişi birden aynı numarayı kullandığı zaman giderler doğru olmayabiliyordu, ancak bir insan sadece bir kez apandis ameliyat olabilirdi ve sadece kadınlar doğum yapabiliirdi. Tek tek herkes için, örneğin hastanede bakılma ve reçeteli ilaç kullanımı hakkındaki bilgileri de içeren daha tam bir sağlık hizmeti tablosu oluşturulmaya çalışıldı. Bunlar OSSP sisteminde ayrı ayrı tutuluyordu.

Ama, bunun arkasında, daha doğru kişisel veriler arayışının rasyonali olarak mali sorun yatar; “Sağlık Bakanlığı 15 milyar dolarlık yıllık transfer ödemesinden sorumludur ve geçmişte görece edilgen

bir şekilde ödemeleri yaparken, artık sağlık hizmeti harcamalarının yönetiminde aktif rol almaya yönelmektedir.”³⁷ Böylesi bilgiler, “Ontarioluların sağlık durumunun araştırılmasını, sağlık hizmetinden nasıl yararlandıklarının analiz edilmesini, sağlık hizmeti taleplerinin belirlenmesini, sağlık kaynaklarının yeniden yönlendirilmesini, yeni programlara fon sağlanmasını, hizmetler aşırı kullanıldığı veya gereksiz hale geldiği zaman gereğinin yapılmasını ve hastalıkların izlediği yolun erken aşamada saptanmasını” gerektirdi.

Yeni sistemin, müşteri hizmetinin iyileştirilmesi ve kayıtların gizliliği dahil çeşitli yararları olduğu ileri sürüldü. Bununla birlikte sistemin potansiyeli hakkında kamusal bir kaygı dile getirildi; bazı gazeteler, yeni plastik kartlarda bir polis devletinin ilk çizgilerini gördüler.³⁸ Pekçok kişi, nasıl sosyal sigorta numarası 1964'te kullanılmaya başlandığından bu yana asıl amacı dışında kullanıldıysa, bu kartın da sağlık hizmeti dışı amaçlarla kullanımının tırmanacağından korktu. Bu, bilgisayar eşleştirmenin ya da Kanada'da sık kullanılan terimle söylersek kayıtların ilişkilendirilmesinin, farklı devlet daireleri arasında daha sık gerçekleşmesi demekti. Medya sağlık kartlarının başlıca gerekçesi olarak sahtekarlıkların önlenmesi konusunda odaklandı ve Torontolu bir aile, ev hayvanlarını sağlık numarası için kaydettirmeyi başardığı zaman doğal olarak hoşnut kalındı.

Vaadedilen yararlardan özellikle ikisi, dikkate değer. Biri, hastalığı ve tedavi modellerini, coğrafi ve demografik profillerle ilişkilendirme yeteneğinin güçlenmesi; öteki ise, plastik kart kullanılmasıyla, sistemin teknolojik bakımdan daha da genişlemesine hazırlık yapılmasıdır. Vaadedilen epidemiyolojik* ve yenilikçi avantaj gözetim kapasitesiyle tam uyuşmaktadır.

Daha önce gördüğümüz gibi modern dünyada gözetim sistemleri, yurttaşlık haklarının büyümesiyle birarada gelişti. Kişisel ve sosyal avantajlar, gözetimin yaygınlaşmasına eşlik etti. Epidemiyoloji, bunun yirminci yüzyıl sonlarındaki örneğini sergiler. Potansiyel kazanı-

* *Epidemiology* Salgın hastalıklardan söz eden bilim

mın söz konusu olacağı açık iki alan, kanser araştırmaları ve AIDS araştırmalarıdır. Hastalığı ve ölümlü önlemek amacıyla yüksek risk taşıyan nüfus gruplarının belirlenmesi, pekaz kişinin itiraz edeceği bir projedir. Eğer sağlık numaraları, bu sonuca ulaşmanın bir aracıysa o zaman bırakın, onları kullanalım. Bunu kabul etmek, epidemiyolojik araştırmanın sorunlardan arınmış olduğu anlamına gelmez, yine de.

Herşeyden önce, AIDS'le ilişkili kişisel bilgiler son derece hassastır. Epidemiyologlar, yüksek risk gruplarını -özellikle eşcinsel ve biseksüel erkekleri- damgalamayı amaçlamıyor olabilirler, ama böyle-si bir damgalama ve ayrımcı uygulama AIDS salgınının meydana geldiği sosyal bağlamın bir parçasıdır. Böylelikle, AIDS'e etkili bir halk sağlığı hizmeti verilmesi kapsamında kişisel bilgi toplama, kullanma ve açıklama talepleri, tartışmalı hale gelir. İnsan Bağışıklık Yetmez-liği Virüsü'nün (HIV) taşıyıcılarıyla ilişkili riskler, eğer durumları biliniyorsa, onların işlerinden yoksun bırakılmaları, bir ülkeye giriş-lerinin engellenmesi, dezavantajlı ya da suistimal edildikleri davranış-larla karşılaşmaları anlamına gelir.

Buna sına ma yöntemlerinin ne de olsa duyarlılıktan yoksun oluş-larını ekleyin; böyle-si gözetimin sosyal avantajlarının hiç de kesin ol-madığı açıkça görülür. Gazete haberlerinden kolayca, HIV testlerinin şaşmaz olduğu sonucu çıkarılabilir. Ama durum bu değil. Epidemi-yologlar, buradaki çeşitli sorunlarla mücadele ediyorlar. Bu sorunlar-dan ilki duyarlılık; test HIV'i hangi ölçüde iyi saptar? İkincisi, seçici-lik; bu test sadece HIV pozitifliğini mi gösterir yoksa HIV'le ilişkisi olmayan başka durumları da ortaya çıkarır mı? Üçüncüsü saptayıcı değerdir; eğer test sonuçları pozitif çıkarsa, bu sonucun test edilen bi-reyin gerçekten enfekte olup olmadığını gösterme bakımından ne ka-dar güvenilebilir? ³⁹

Farklı bir tür vaka ele alalım, bazı durumlarda epidemiyolojinin yararları saklanabilir. Bazı ülkelerde, bilgiyi elinde tutan belirli kişile-rin bildiklerini açıklaması, veri koruma yasasıyla önlenmiştir, ama bu ülkelerde de başka sorunlar ortaya çıkabiliyor. Fransa'da anlaşmaz-lık, başka sonuçlarının yanı sıra körlüğe yol açabilen kalıtsal bir tür

glokom hastalığına yakalanma ihtimali konusunda ortaya çıktı. Kuzey Fransa'da 30.000 kişi, risk altındaydı; bunların tümü de 15. yüzyılda yaşamış ve hastalığa yakalanmış olan bir çiftin soyundan geliyordu. Ulusal Nüfus İncelemeleri Enstitüsü'nün 1988'de başlattığı bir araştırmanın sonuçları, pekçok genç insanın ciddi risk altında olduğunu doktorlara gösterdi. Eğer zamanında haberdar edilirlerse, kör olmaları önlenebilirdi, fakat Ulusal Enformasyon ve Özgürlükler Komitesi, bunun yasadışı olacağı uyarısını yaptı.⁴⁰ Epidemiyolojik araştırma için gözetimin ikilemleri derinleşmekte.

Kanada'ya dönersek, Ontario bireysel kayıt sisteminin anılmaya değer bir diğer yararı, sağlık kartıyla gelecekte akıllı kartlar diye adlandırılan daha geliştirilmiş kart kullanılmasının yolunu açmanın amaçlanmasıdır. Sağlık Bakanlığı, şöyle der: "kartın gelecekteki versiyonlarında kişilerin önemli tıbbi tarihlerinin ve ilaç kullanma tarihlerinin saklanması mümkündür, bu da bu kart sahiplerinin acil durumlarda da normal tedavilerde de önemli bilgilere ulaşabilmesini sağlar."⁴¹ Bu örnekte, olması umulan teknolojik gelişmeler, sağlık kartuna geçişin açık nedenlerinden biridir.

Akıllı kartlar, bütün öteki numaralı plastik kartlara benzer, fakat içlerinde bir hafıza yongası (chip) ve entegre devre vardır. Bu kartlar içinde hem bilgi saklanabilir hem de eklenebilir, bu kartı önerenlere göre, onları sağlık hizmeti kullanımı için ideal kılan da bu özellikleridir. Tek bir kart içinde tıbbi kayıtlar ve sağlık hizmetlerinin kullanım bilgileri saklanabilir ve yine bu aynı kart, tıp personeline, eczacılara, hastanelere ve sigorta şirketlerine erişimi sağlar. Akıllı kartlar, Kanada'nın Saskatchewan, Alberta, Quebec ve Ontario eyaletlerinde birkaç yıldır deneniyor. Akıllı kartlar, ticari ve teknolojik itkinin ilginç bir örneğini sunarlar; bu örnekte, yüksek teknoloji şirketleri, testler için (ve sadece sağlık hizmetine ilişkin değil) devlet daireleriyle ortaklık içindedir.

Bu bize, gözetim alanları arasındaki alışlagelmiş sınırların yeni teknolojilerin yetenekleri kullanılarak aşındırılma biçimlerinin iyi bir örneğini sunar. Devletle ilişkili bir Sağlık Dairesi akıllı kartlar için veri sunacak, diğer kurumlar da, aynı kart üzerinde "yer" alacaklar.

Kurumlar arasında, sigorta şirketleri, işverenler, hastahaneler, eczacılar vd bulunabilir. Başka sorunların yanı sıra, kartlarda tutulan verilerin dolaşımının nasıl kontrol edilebileceği belirsizdir. Akıllı kartların coşkulu yandaşları bir yandan yeni tekniklerin halihazırdaki güvenliği ciddi ölçüde artırdığına bizi temin ederken, kendileri bile, devlet dairelerinin ve şirketlerin öngördüğü büyük ölçekli sistemlere ne kadar güvenilebileceğinden emin değiller.⁴²

Gözetim kapasitesi bakımından, dört kriterle ilişkili olarak da akıllı kartlar önemli bir örnek oluşturur, ama aynı zamanda da kullanıcıları için apaçık bazı yararları vardır. Akıllı kartları önerenler, örneğin bir otoyol kazasında tıbbi kayıtların hemen elde olması halinde hayat kurtarılabileceğini iddia ederler. Aynı zamanda da, pek çok doktor ve insan hakları savunucusu akıllı kartlar hakkında çekinceler dile getirir. Mesela Quebec Pratisyen Hekimler Federasyonu, mesleki gizliliğin ihlali gibi konulardan hoşnutsuzdu.⁴³ Kimileri de, sağlık hizmeti seçenekleri, giderek daha tüketimci bir zeminde sunulduğu için, akıllı kartların “sağlıklı veya sağlıksız” hayat tarzları için mali ödül veya cezalarla ilişkilendirilmesi halinde kişisel özerkliğe bir tehdit oluşturabileceğini savunmaktadırlar.

Akıllı kartlar, Jacques Ellul'un yeni teknolojinin “kendi kendisini büyütmesi” olarak adlandırdığı niteliğin, iyi bir örneğini oluşturur. Gelişmenin her bir aşaması, sonu olmayan bir kovalamaca içinde “sistemin tamamlanması” için yeni değişiklikler ve geliştirmeler gerektirir. Bunun başlıca tehlikesi, sosyal yarar söylemine uygun bir şekle sokulmuş teknolojik ve ticari kriterlerin, tanım gereği ciddi büyüklükteki idari değişikliklere yöneltmesine imkan vermesidir. Kanada'da OSSP kartları vakasında, teknik geliştirme beklentisi, kartlar ilk kullanıma sokulduğunda açıkça yazılıp söylenmişti. Sosyal, kişisel, siyasi ve ahlaki sorunlar, çoğu kez, teknolojik “ilerleme”nin gündeminin gerisinden gelir.

İdare, Bilgisayarlar ve Ötesi

Şu apaçık ortadadır: modern devlet sadece yurttaşları hakkında fişler tutmakla kalmaz, bunu, şaşırtacak kadar çok sayıda gayet ge-

lişkin gözetim sistemlerini kullanarak gerçekleştirir. Kişilerin veri-imgelerini oluşturan ve gitgide daha entegre bir hâfâtan profilleri, ayrı veri parçacıklarının karmaşık bir şekilde bitleştirilmesidir. Veriler uzaktan, kişisel olmayan ve nadiren farkedilebilen yollarla toplanırlar, ama ne var ki, bir veri-imgesinin, gönderme yaptığı kişinin yaşantısı ve hayatta karşılaşacağı fırsatlar bakımından kesin sonuçları vardır. Sözkonusu kişiye sorarak bilgileri sınamak yerine, veri-imgesine dayanılarak sonuçlar çıkarılır, kararlar ve hükümler verilir. Gerçekten de, veri toplayanlar çoğu kez, verilerin veri-öznelerinin değil de, “kendilerinin” kişisel verileri olduğuna inanırlar.

Gözetim kapasitesi, özgül siyasi ve ekonomik koşulların sonucu olarak artar; bu koşullar, daima yeteneklerin yükseltilmesine yol açan belirli türde teknolojik sistemlerin kullanımına uygundur. Bunlar, toplumun tipine, örneğin İsveçlilerin sosyal demokrat veya Amerikalıların bireysel girişimci olmalarına bağlı olarak ayrıntılarda çeşitlilik gösterebilir. Fakat burada verilen örneklerden hiç değilse iki önemli etken ortaya çıkmakta ve bunlar bir ölçüde genel sonuçlar gibi görünmektedir. Sonuçlardan biri, devlet idaresi sistemleri içinde kapasitele- rin böylesine artmasının, daha az varlıklı olanlar üzerinde orantısız bir etkiye sahip olmasıdır. İkincisi ise, bilgisayar ağlarının entegre edilmesinin, bir yanda devlet idaresi ve öteki yanda kapitalist şirketler arasında belirli bir işlevsel yakınlaşmayı kolaylaştırmasıdır. Sınırlar bir kez daha bulanıklaşmaktadır.

Ama bütün bunlardan, “özerk teknolojiyi” sorumlu tutamayız. Doğrudur, gözetim sistemleri kendilerinden besleniyor ve yeni teknolojiler de kendi kendilerini çoğaltıyor görünmektedir. Ama bunun sonuçları iyi midir kötü mü? Yüksek teknoloji- li gözetim sistemleri ile otoriterlik arasında hiçbir zorunlu bağ bulabilmiş değiliz -aslında, karşı örnekler bulunabilir- fakat idari sistemler sözkonusu olduğu ölçüde, kısmen bilgisayar teknolojilerinin kullanılmasının bir sonucu olarak demokratik katılımın koşulları, devlet lehine değişiyor gibi görünmektedir. Kadife eldivenler, demir yumrukları gizleyebiliyor. Gayet incelikli bir doğaya sahip olan totaliter eğilimler, demokratik süreç ile birlikte genişleyebilmektedir.

Aynı zamanda gözetim sistemlerinden sosyal yararlar da elde ediliyor. Hiçbiri ikili kullanımdan ve açmazlardan arındırılmış değil gerçi -Ontario Sağlık Kartını ve epidemiyolojiyi düşünün- ama modern devletin işlettiği gözetim sistemlerinin avantajlarına da dudak bükülmemelidir. Bu tip sistemlerin kurulması konusunda daha fazla kamusal uyanıklık ve bir de teknolojik kapasitelere daha kuşkucu yaklaşılması en uygun tavır olur. Bu sistemlerin sınırlanmaları ve belki kullanımdan çekilmeleri de aynı ölçüde göz önüne alınmalıdır.

Daha önce incelediğimiz gözetim modelleri veya eğretilmelerinde, devlet destekli gözetimin bir dizi panoptik yönünü, özellikle de “görünmeyen gözleyici”yi belirtmiştik. Gözetim, göze batmaz ama etkindir. Burada Orwellvari bir yan da var, betimlenen sistemlerin, hem sosyal bölünme hem de kişisel onur bakımından güçlü sonuçları bulunmaktadır. Öyle görünüyor ki, yeni teknolojilerin kullanımı, tüketici kapitalizmi içinde zaten varolan bölünmeleri pekiştiriyor, oysa tüketici olmayan azınlığa hiçbir görünür yarar sağlamıyor. Bağımlı oldukları veri-imege, daha da keskin onur sorunları yaratmaktadır. Modern bir açıdan bakıldığında, burada belirtilen gözetim trendlerine, kişisel olmayış (kişi ötesi olma) ve özerkliğin azalması eşlik ediyor görünmektedir. Ama belki bu da başka sorular doğurur.

Önümüzdeki bölümde, polislik ve sosyal denetim konularına daha doğrudan eğileceğiz. Bununla birlikte, gözetim bakımından, odaklanılan noktalar arasındaki fark, tür değil derece farkıdır. Eğer gözetim, örgütlerin kimin kurallara uyduğunu kimin saptığını izlemesini sağlamakla ilgiliyse ve ikinci grupta yer alanları hizaya getirme girişimlerine yol açıyorsa, o zaman sosyal yardım ve polislik epeyce benzerlik taşıyor demektir. Bu elbette ki, birinin ötekine indirgenebileceği anlamına gelmez, fakat, polisliğin de sosyal yardımın da aynı kriterlere göre gözetim kapasitesinin artırılması bakımından sıkı bir inceleme-ye tabi tutulması demektir.

Özel olarak, kimlik saptamının yapılaş yollarını ve dosyaların birbirleriyle karşılaştırılmasının bilişim teknolojisiyle nasıl kolaylaştığını daha yakından inceleyeceğiz. Yukarda da belirttiğimiz gibi, bu iki etken, hem bilgisayarların yarattığı farkı, hem de devletin idari ve

polislik işlevleri arasındaki güçlü bağları örnekler. Ama bu bölümde, sanki güncel değişimlerin tümü belirleyici bir şekilde mikroelektronığa bağlıymış gibi sadece yeni teknolojiler vurgulanmaz. Bilgisayarların sosyal sonuçlarının abartılması kolay fakat yanıltıcıdır. Yeni teknoloji bir etki yapar, ama bu etki, her modern toplumda zaten varolan özgül koşullar dolayısıyla gerçekleşir.

Gözetim Devleti: Fişlemeden Elektronik Künyelemeye

Örümcek Adamın Çözümü

“Hapse değil, evine gönder onu”. “Adalet Elektronik İzleme Sistemleri AŞ”nin parlak kuşe broşürü böyle diyor. Düşük riskli suçluları evlerinde tutma ve bileklerine takılı elektronik bir künyeye izleme fikrini, New Mexicolu bir yargıç gece yatağında masumane okuduğu çizgi romandan esinlenerek ortaya atmış¹ ve bu fikir çeşitli ülkelerde ilgi görmüştü.² Görünüşe bakılırsa, Örümcek Adamda daha ne çareler var! ABD’de ve Kanada’da özellikle yüksek olan hapishane nüfusu, hükümetlere bir çok ciddi sorun çıkarır; bunların başında giderler gelir. Kanada’da, suçluların il kurumlarında veya federal kurumlarda günlük barınma maliyeti 127 dolardır. Kanada istatistiklerine göre, hapishanelerde bulunan mahkum sayısı 27 bini aşkın. Fakat bu mahkumların neredeyse yüzde 30’u tıpkı göz hapsi şartıyla salıverilenler, izne çıkanlar veya gözetim altında olanlar gibi, evde hapis programları uygulanabiliridi. Programların maliyeti de, yüksek teknoloji şirketlerinin iddialarına göre bir mahkumun bir günü için 20 doları aşmazdı.

Bu elektronik künyeleme planlarının reklamları, tam Jeremy Bentham'a göredir; “ Yirminci yüzyıl sorununa yirminci yüzyıla yaraşır bir cevap. Bu hapsetmeye benzer bir kamusal koruma yoludur, ama maliyeti daha azdır. Ceza ve tevkifevlerinin aşırı kalabalık olmasına çareidir; insani ve mütevazidir. Gözetim şartıyla tahliye edilenlerin ve koşullu salıverilen mahkumların gözetimini yapan personelin yükünü hafifletir. Kurulması kolay, işletilmesi basittir; Suçlunun belirlenen yerde bulunup bulunmadığının doğrulukla izlenmesini sağlar. Kurcalanmakla bozulmaz. Kullanımı emin ve güvenilirdir...”; bunlar da CSD Ev Refakat Elektronik İzleme Sistemi'nin iddiaları.³

Elektronik künyelemenin ardında yatan temel fikir basittir. Bir bileziğe veya halhala pille çalışan bir alet takılır, bu aygıt, bir telefona bağlı bir kutu üzerinden iletilen sinyaller verir, telefon da sürekli personel bulunan bir kontrol odasında durur. Eğer aleti taşıyan kişi, menzil dışına çıkarsa veya aleti kullanarak “rapor” vermezse polis veya öteki ilgili yetkililer alarma geçer. Önericileri, bu planları, hapis-hanelerin ucuz ve insani alternatifi olarak savunurlar. Muhalifleri ise, bunların uygulamada hapis-hanelerin yanı sıra kullanıldıklarını, utanç duygusunu azaltmadığını ve dikkati adalet sistemine ilişkin sosyal ve siyasal konuların baskısından başka yöne çekmeye yaradığını söylerler.⁴

Kitabın bu bölümünde ele alınan konu, suçluların elektronik olarak izlenmesinin, devletin bireyler üzerindeki gözetiminin keskin yanını temsil etmesidir. Eğer gözetim genel olarak, gözleyen ve kural-lara itaat etmeyeninin izinin sürülmesiyle ilgiliyse, o zaman bu bölümün ana konusu, kurallara itaat etmeyenlerin kimliklerinin nasıl saptandığı ve bulunduğudur. Polislik ve devlet güvenliği konuları, burada, yasa, düzen ve sapkınlığın kontrol altında tutulması şeklindeki modern sorunun belirtileri olarak öne çıkarlar. İkinci bölümde gördüğümüz gibi, sosyal denetimi sürdürmek için zor içeren yöntemlerin kullanılması, modern toplumlarda ani ve keskin biçimde azalır. Fiziksel zor tehdidi, düzenli bir şekilde, yerini idari denetime -fişlemeye-, yeni yasal mevzuat ve polislik sistemlerine bırakmaktadır. Günümüzde bunları daha verimli kılmak için, bilişim teknolojisinin yaygın kullanımını

da kapsayan sürekli bir yeni teknikler arayışı vardır. Bu nedenle “fişlemeden elektronik künyelemeye” demektedirim.

Yeni teknolojinin bu bağlamda kullanılması konusunda üç yorum vardır. İlk olarak, moderniteye kaymayla birlikte, belirli mekanlar içinde denetim önemli hale geldi. Özelde kentsel alan, her türden suçluların rahatsızlık verme potansiyeli için elverişli bir alan olarak görüldü. Günümüzde, kent suçları, hâlâ ciddi bir tehdit olarak görülürken,⁵ yeni teknolojiler suçun hem ulusal hem uluslararası olarak çok daha geniş bir coğrafi alanda kontrol altında tutulmasını mümkün kılmakta. İkinci olarak, modern ulus devlet, ülke içinde düzeni sağlama girişimlerinin odağı haline gelirken günümüzün polis ve hapishanelerinin ortaya çıkmasına da yol açtı; şimdiyse küreselleşme süreci, ülke dışı düzeni sağlamanın da güçlü bir polislik işlevi gerektirdiği anlamına gelmekte.⁶ Bu, hem güvenlik ve haberalma hizmetiyle hem de polisliğin daha gündelik işleriyle ilişkilidir. Bu tip küreselleşmiş polislik görevleriyle başa çıkmak için, bilişim teknolojisine gitgide daha fazla başvuruluyor. Üçüncü olarak, modern devletler, ülke içinde düzen sorunlarıyla ilgili olarak büyük ölçüde -ama tamamen değil- askeriye kullanmaksızın yapabiliyorlar, fakat bu, askeriye'nin etkisinin tamamen dağıldığı anlamına gelmez. Yeni teknoloji, gerçekten de, sivil güvenlik içinde askeri taktiklerin benimsenmesini teşvik edebiliyor.

Bu alan içinde karşılaşılan “yeni teknolojilerin” çeşitliliği, çarpıcıdır. Bu kitabın özgül odağı, bilişim teknolojileridir, ama bunlar pek çok başka teknolojinin verimli olmasını sağlayabildikleri için, başka hangi teknolojilerin sözkonusu olduğuna değinilmesi önemlidir. ABD Teknoloji Değerlendirme Bürosu (OTA) gözetim teknolojisini beş kategoriye ayırır.⁷ İşitsel gözetim, telefon dinleme aletleri ve gizli mikrofonlar gibi minyatür ileticiler ile ve telli sistemleri kapsar. Görsel gözetim, fotograflamayı, televizyonu (sokaklardaki ve alışveriş merkezlerindeki kameralar gibi), karanlıkta da gören aygıtları ve uydu temelli gözlemi kapsar.⁸ Veri gözetimi, dağıtılmış bilgi işlem, bilgisayar ağları, uzman sistemler ve örüntü tanıma (pattern recognition) gibi yazılımların o bildik zeminini kapar. Algılayıcı teknolojisi-

nin ise çeşitli türleri vardır: manyetik, sismik, kızılötesi, mekanik gerilim ve elektromanyetik. Öteki aygıtlar arasında, telsiz halk bandı, taşıtların yerini saptama sistemleri, manyetik şeritler, poligraflar, insan sesindeki psikolojik gerginliğin analizi, konuşma anlama, lazer yol kesme (laser interception) ve telsiz yer alır.

Belirttiğim gibi, amacım yeni teknolojinin, nasıl da eşi görülmedik bir “Orwellvari” veya “panoptik” durum yarattığını göstermek değil. Daha ziyade, modern toplumlarda gözetimin büyümesini karakterize eden çeşitli trendleri ele almak suretiyle, yeni teknolojilerin benimsenmesinin bu trendlerin hangilerini öne çıkarıp, hangilerinin konum kaybetmesine yol açtığını ve bunu hangi sosyal sonuçların izleyebileceğini keşfetmeyi amaçlıyorum.

En önemli mesele, bireylerin nasıl tanımlandığı ve farklı kişisel dosyaların nasıl karşılaştırıldığı meselesi olduğu için, işe “elektronik kimlik kartları” olarak adlandırdığım kartları incelemekle başlıyorum. Zaman zaman “evrensel kişisel tanıtıcılar” (UPI) olarak da anılan bu kimlik kartları, verili kuralları veya yasaları ihlal ettiğine veya ihlal etmesinin muhtemel olduğuna inanılan bireyleri saptama süreci için hayati önem taşır. Bunlar, sadece böylesi bireylerin saptanmasını sağlamazlar, ayrıca, bu bireyler hakkındaki, çoğu kez farklı yerlerde saklanan ve farklı amaçlarla derlenmiş farklı dosyaları açan anahtar işlevini de görürler. Bu bölümün devamında, sırasıyla polislik ve güvenlik konusundaki trendleri inceleyeceğiz; son olarak da demokratik katılım süreci için ve küreselleşme sürecine katkıları bakımından “gözetim devleti”nin açılımlarının bir ön değerlendirmesini yapacağız.

Elektronik Kimlik Saptama

Bir evrensel kişisel tanıtıcının -“elektronik kimlik kartı” vs gibi- hangi ad altında uygulamaya konduğu pek az önem taşır. Önemli olan, geçerli bir dizi veri tabanı içinde bir bireyin bir numarayla kolayca kimliğinin saptanıp saptanamayacağıdır. Hem kamu sektöründe hem özel sektörde, pekçok örgüt ve kurumun kişisel veri tabanları vardır. Böylelikle veriler dağıtılır ve bir veri bankası için derlenmiş

olan veriler, bir başkasında kolayca kullanılamaz. Fakat, bir evrensel kişisel tanıtıcı, veri tabanları arasında çok daha kolay erişime imkan verir. Van Gogh'un günümüze ulaşmış tüm tablolarını görmek istediğinizi düşünün. Kataloglar edinmek, galeriden galeriye gezerek bir sürü zaman ve para harcamak zorunda kalacaksınız. Ama ayrı ayrı galerilerin ellerindeki Van Gogh eserlerini ödünç vererek gerçekleştirdikleri bir serginin giriş bileti, sizi bu yorucu çabadan büyük ölçüde kurtaracaktır. İşte bir evrensel kişisel tanıtıcı, bu ender sergiyi gezme biletinin elektronik eşdeğeridir; burada tablolar, kişisel verileri temsil eder.

İleri toplumlar, kişisel veri tabanlarının dev bilgisayar gücünü kullanır ve ilke olarak, bu veri tabanları arasında yaygın teması mümkün kılan telekomünikasyon alt yapısına sahiptirler; ama bir "dosya toplumu"nun⁹ temel direği olan tutarlı bir kimlik saptama sistemi henüz oluşturulmamıştır. Ama oluşturulmak istenmediği için değil. Örneğin ABD'de Kongre sürekli olarak, bir Ulusal Veri Merkezi kurma taleplerini geri çeviriyor; gerekçesi de, Ulusal Suç Bilgi Merkezi'nin, Bilgisayarlı Suç Tarihi sistemiyle birlikte tam da bu işi yaptığı. Her ne kadar daha çok verimsiz ise de, eşleştirme, ekrandan izleme ve profil çıkarma yöntemleriye bireylerin kimlikleri saptanabilir ve faaliyetleri, pekçok veri tabanı içinde izlenebilir.¹⁰

1980'li yıllarda ulusal kimlik kartı sistemlerini uygulamaya sokmak için çeşitli girişimler yapıldı. Almanya'da ayyuka çıkan muhalefete rağmen, böylesi bir plan, 1987'de uygulanmaya başlandı. Tüm yurttaşlar, sonunda bilgisayarlarca okunabilir kimlik kartları taşımak zorunda kalacaklardır. Bazı kaygılı Alman yurttaşları, elektronik kimlik kartlarının "veri kapısından giren gizli polisler" olduğuna inanan bir polis sendikası başkanı Gunter Schroeder'in kaygılarını paylaşmaktadır.¹¹ Onların, verilerin sadece 'iç kullanım' için olduğunda ısrar edilerek inandırılmaları kolay değildi. Sosyal Demokrat ve Yeşiller Partisi'nden karşıtların gözlediği gibi, "iç" terimi, trafik suçlarından devlet istihbarat kurumu ve sınır polisine kadar herşeyi kapsamaktadır.¹²

Hemen hemen aynı dönemde, Avustralya'da da benzer öneriler ya-

pıldı, bunların başlıca amacı, vergi kaçağını ve sosyal güvenlik taleplerinde sahtekarlık uygulamalarını azaltmaktır. “Cüzdanınızda bir tane daha plastik” ne gibi bir fark yaratabilirdi ki?¹³ Avustralya Kart Yasa Tasarısı, Ekim 1986'da tanıtıldı. Kamuoyu, önce fikri deteklemiş göründü, ama tartışma büyüdükçe destek azaldı. İnsan haklarına tehditleri ve sistemin teknik olduğu söylenen eksiklikleri, karşı argümanlar olarak kullanıldı; fakat sonunda, aynı zamanda parlamentodaki tartışmayı etkili bir şekilde bitiren bir yasal boşluğun keşfedilmesi sayesinde plan yenilgiye uğratıldı.¹⁴

Britanya'da bu konu pek az konuşulmuştu, ama ulusal bir kimlik kartı sistemi fikri, son yıllarda parlamentoda giderek daha fazla tartışılıyor. Böylesi elektronik tanıtıcılar henüz kullanılmaya başlanmış değil; buna rağmen bunlardan yana en güçlü argüman, 1992'de Avrupa Topluluğu'nun sınırlarının engelsiz yolculuğa ve ticarete açılması gibi görünüyor.¹⁵ Pek azı o sırada tamamen elektronik olmakla birlikte, Avrupa Topluluğu üyesi çeşitli devletlerin zaten kimlik kartı sistemleri var. Britanya, bir zamanlar, savaş dönemi uygulaması olarak bir kimlik kartı sistemi kullanmıştı (gerçekten de Ulusal Sağlık Hizmeti, 1948'de kurulduğu zaman bu numaraları devralmıştı) fakat polisin sistemi kötüye kullandığına ilişkin şikayetlerin sonucu bu sistem 1951'de terkedilmişti. O sırada bu kimlik kartlarının kaldırıldığını görmek pek az kişiyi üzmüştü. Elbette ki, o kimlik kartları kartondan yapılma bileten ibaretti. Bar kodlu veya benzeri elektronik işlemli bir kart sahibi olma deneyiminin bundan ne kadar farklı olduğu ya da bu tip sistemlerle tahakkümün yeni biçimlerinin ne kadar ortaya çıkacağı ise henüz belirsizdir.

Britanya'da elektronik bir kimlik kartı sisteminden yana başlıca argüman, sistemin suçluların engellenmesinde sunacaklarıdır.¹⁶ İngiltere ve Fransa arasında Manş Tüneli'nin ve tüm üye devletler arasındaki sınır kapılarının açılmasının sonucu olarak Avrupa'da polislerin daha büyük çaplı uluslararası işbirliği böylesi bir kartla büyük ölçüde kolaylaşacaktı. Fakat, daha gündelik düzeyde, elektronik kimlik kartları, suç oranlarının yükselmesine karşı bir silah olacak, suç faaliyetini hem önleyecek hem izleyecekti. Oysa polis bile kendi içinde bu ko-

nuda bölündü; halkla ilişkilerin böylesi kimlik kartlarının kullanılmasıyla daha da zarar görebileceğinden böylelikle de istenenin tam tersi sonuç vereceğinden korkuyorlardı. Polislerin kimlik kartları hakkındaki tereddütleri, 1989'da Hillsborough futbol stadyumunda yaşanan maç faciasından sonra daha da arttı. Kalabalığın ordaki hareket biçimlerinden yola çıkılarak, eğer ulusal futbol taraftarları kimliği pilot projesi önerileri kabul edilmiş olsaydı, çok fazla insanın turnikelerde öleceği öne sürüldü.

Böylesi doğrudan “polisiye” kaygıların yanı sıra, elektronik kimlik kartlarının benimsenmesi için başka bürokratik ve ticari baskılar da vardır. Başka yerlerde olduğu gibi Britanya'da da kamu çalışanları, daha modernize edilmiş ve entegre sistemler isterler; bir yandan mali sıkışıklık öte yandan da kârlı devlet sözleşmeleri avantajından yararlanmaya hevesli şirketler de bunu teşvik eder. Genel amaçlı bir kimlik saptama sistemi, yaygın veritimi çok daha açık hale getirir.¹⁷ Bir kimlik kartı sistemi kurulması, bazı tür verilerin ilgili örgütlere satılmasıyla elde edilecek potansiyel gelir fikriyle de teşvik edilebilir.¹⁸

Birleşik Krallık'ta elektronik kimlik kartları uygulanmasına karşı çeşitli argümanlar, “insan hakları” bayrağı altında yer alır. Muhalifler, Adolf Hitler'in kimlik kartlarının yaygın kullanımını sağladığını çabucak gözleyiverdiler. Bu engel, Kuzey Amerika'da ve Üçüncü Reich'in doğrudan anılarının Birleşik Krallık'takinden daha canlı olduğu bazı kıta Avrupası ülkelerinde daha da güçlüdür.¹⁹ Kimlik kartlarının polis güçleri tarafından kötüye kullanılması korkusu, bununla yakından bağlıdır ve Britanya yurttaş hakları grubu Liberty, azınlıkların, muhaliflerin ve devlet karşıtı göstericilerin, zorunlu kimlik kartlarının varolduğu ülkelerde daha fazla tacize ve ayrıma maruz kaldığını ileri sürer.²⁰ Kimileri de, kimlik kartlarının kullanımıyla sadece demokratik katılımın perdelenebileceğinden değil, bireyin rızası alınmadan ve denetiminin ötesinde daha fazla kişisel verinin dolaşıma girmesiyle, ayrıca mahremiyetin de riske sokulacağından korkmaktadır.

Tutarlı kimlik kartı sistemleri arayışının hem ulusal hem de uluslararası olduğu açıktır. Ulus devletler olarak modern toplumların bir

karakteristiği olan iç düzenin sürdürülmesi, gitgide daha küreselleşen bir ortamda farklı ülkeler arasında koordinasyonu kurulması meselesiyle yan yana getirilir. Bununla birlikte, makineyle okunabilen pasaportlar örneğinde görüldüğü gibi, kimlik kartı girişiminin ille de polislik veya güvenlik dairelerinden kaynaklanması gerekmez. Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'nün 1968 Mayıs'ında Montreal'de yapılan bir toplantısında, hava trafiğinin hızla genişlediği bir dönemde havaalanlarının aşırı kalabalıklığı sorunu ele alınmıştı. Ortaya çıkan anahtar bir çözüm, yolcuların hatlardan daha çabuk geçmesini sağlayacak olan makine ile okunabilen pasaportlar kullanılmasıydı.

Uluslararası Polis Örgütü (Interpol) güvenlik kontrolü amacıyla toplantıyı izledi. Pasaportlarda artık aşına olduğumuz şekilde bir satırında veren devleti ve taşıyanın adını, öteki satırında pasaport numarasını, milliyeti, doğum tarihini, cinsiyeti, sona erme tarihini ve bazı durumlarda da ulusal kimlik kartı numarasını içeren bir şerit vardı. Bir optik karakter tanıma aygıtı, göç masasında bu verileri "okur", bu da pekçok yolcunun "beklemeden" devam etmesini mümkün kılar. Fakat bazı nedenlerle bir bilgisayar kaydı bulunan bir azınlık için ek-randa beliriverecek "kontrol et" uyarısı, görevliyi alarma geçirir; o da gereğini yapar. Bu, artık uluslararası standart uygulamadır.

Herhangi bir "Büyük Ağabey" özelliği korkusunu azaltmak üzere, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü, insanlar pasaportlarındaki "bütün" bilgileri okuyabilsinler diye (diyelim, barkod değil de) roma harfleri ile arap rakamları (bizim halen kullandığımız rakamlar, ç.n.) kullanmakta karar kıldı. Pek az kişinin farketmediği şey ise, optik karakter tanıyıcının, tabii ki, pasaporttaki isme karşılık düşen bilgisayar dosyasını ekrana getirdiğiydi.²¹ Bu nedenle, göç masasında durdurulmak kimilerine şaşırtıcı gelir. Bilinmeyen etken, şüphe yelpazesinin ne kadar geniş olduğudur. Şimdi bir kötü örnek verelim; Kanadalı çevreci Farley Mowat, 1985'te bir konferans vermek üzere ABD'ye girişi engellendiği zaman derin bir hayrete düşmüştü.²² Oysa tıpkı elektronik kimlik kartı gibi, makinenin okuyabildiği pasaport, kendini potansiyel bakımdan sonsuz şüphe kategorileri yaratımına adar. Göklerdeki güvenlik şeklindeki rahatlatıcı düşünce, kısmen, daha az rahatlatıcı olan düşüncelerle dengelenebilir.

Birbiriyle Konuşan Bilgisayarlar: Kayıtların İlişkilendirilmesi

Geniştirilmiş şüphe spektrumu, sadece tanımlama sistemlerinin değil, bunların veri tabanlarında tutulan bilgisayar dosyalarıyla bağlantılarının da sonucudur. Bir elektronik kimlik kartı, belirli bir bireyle ilgili tanımlayıcı bir veri dizisi yaratır. Fakat böylesi bir kimlik kartı olmadan da, bilgisayar eşleştirme veya kayıt-ilişkilendirme teknikleri kullanılarak sofistike kişisel profiller oluşturulabilir. Bu, doğrudan sınamanın bir yöntemidir ve gelişmiş bilgisayarların ve telekomünikasyonların kullanılmasıyla mümkün kılınmıştır. Elektronik kimlik kartlarının gözetim sistemleri için değerinin çok büyük olduğu açıktır, ancak, siyasi olarak kabuledilemez oldukları yerlerde sorun bilgisayar eşleştirme yoluyla çözülebilir.

Örneğin, kişisel kimlik numaralarının bir süre devlet tarafından yaygınlıkla kullanıldığı İsveç'te, nüfus sayımında yeni bir yöntem kullanılması hakkındaki kaygılar, 1980'li yılların başında yüzeye çıktı. Düşünülen yenilik, bireylerden formları doldurmalarını istemek yerine, verileri doğrudan doğruya, varolan vergi, sağlık sigortası vs kayıtlarından toplamaktı.²³ Bu uğursuz yenilik, güvenilir veri elde etmenin bir aracı olarak öz-tanıtıma değil de doğrudan kontrole yönelik daha genel gözetim trendine iyi bir örnek oluşturur.²⁴ İsveç örneğinde, doğrudan kontrolün bu özel biçimi o sırada uygulanmadı; ama arkasındaki genel ilke, pekçok ülkede standart uygulama haline geldi.

Şüphe spektrumunun genişlemesine en büyük katkısı, bilgisayar eşleştirme yapar. Bilgisayar eşleştirmede, iki veya daha çok ayrı veri kaynağından gelen bilgiler karşılaştırılır; bu, sıklıkla suçluların karakterlerine uygun profiller yaratarak ihlalleri saptamak amacıyla yapılır. Modemler üzerinden doğrudan bilgisayar bağlantısının maliyetleri düştüğü için, bilgisayar eşleştirme uygulaması artmaktadır.²⁵ Üçüncü bölümde, bilgisayar eşleştirmenin ilk büyük uygulamasının, nasıl o zamanın ABD Sağlık, Eğitim ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nda sosyal yardım sahtekarlıklarını safdışı etme amaçlı bir ağ soruşturması olduğundan söz etmiştik. Bu otoriteler, varolmayan 38 çocuk için sosyal yardım alan Kaliforniyalı kadın gibilerini²⁶ yakaladıkları-

nı muzafferane ilan edebildikleri zaman, böylesi soruşturmalar doğrulanmış görünür. Ama gerçek, biraz farklıdır. Sağlık, Eğitim ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın "Eşleştirme Projesi" tam bir başarısızlıktı - proje, başlangıçtaki 33 bin "ham giriş*"ten (rawhit) sadece 35 küçük suçlama ve 10 bin dolardan az para cezası çıkarabildi- buna rağmen, "başarısı" 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında bilgisayar eşleştirme uygulamalarını artırma uğraşısında örnek gösterildi.²⁷

Yasa çiğneyenler hakkında bilgi toplamak için geleneksel olarak tanıklara dayanılması, yurttaşlar açıklama yapmadıkları veya belirli suçlar hakkında bilgi sahibi olmadıkları zaman etkisizleşir. Bu koşullar altında polis, suçlularla anlaşma yaparak veya kurban gibi davranarak gizli faaliyetlere girebilir. Ya da devletin gözleri, bilgisayar eşleştirme yoluyla veri araştırmaya çevrilebilir.

Böylelikle birden fazla Amerikan eyaletinde sosyal yardım talebinde bulunma uygulaması, farklı yetki bölgelerinde sosyal yardım talep edenlerin sicillerinin karşılaştırılması yoluyla kolaylıkla ortadan kaldırılabılır. Şimdilik biraz daha alengirli olan, sınır ötesi dolandırıcılığın önlenmesidir. Kanada'da New Brunswick sağlık sigortası programı, ABD sınırının güneyine taşınmış olan eski bölge sakinleri arasında dolandırıcılığı sınırlamak amacıyla, son yıllarda geçerlilik süresi üç yıl olan sağlık kartları kullanmaya başladı. Bir başka örnek, Amerikan Ulusal Otomobil Hırsızlığı Bürosu tarafından ortaya çıkarılan sigorta dolandırıcılığıyla ilgili. Hurdaya satılan kaza geçirmiş bir arabanın trafik tescil belgesi veya araç tescil belgesinin satın alınması, ardından bu arabanın sigortalanması ve sonunda da çalındığının bildirilmesi yaygın bir uygulamaydı. Varolmayan bir araba için sigorta bedeli alınabilirdi. Artık Büro, hurda olarak satın alınan arabaların listesini çalınmış araba listesiyle karşılaştırıyor, böylelikle eskiden farklı dosyalarda saklı kalan dolandırıcılığı ortaya çıkarıyor.²⁸ Kanada'da, Sayıştay, vergi indirimleriyle ciddi miktarlarda takas yaparak ödenmemiş öğrenci kredilerinin toplanmasıyla ilgili bir araştırma projesini uygulamak için bilgisayar eşleştirmeden yararlanmıştı.²⁹

* *Ham Giriş* Ham veri; herhangi bir işlem uygulanmamış, yani işlenmemiş verilerdir. (Y.N.)

Bunlar münferit vakalar veya öyküsel kanıttan ibaret olarak bir kenara bırakılabilirdi, ancak gerçekte, gelişmiş toplumlarda büyük örgütler içinde bilgisayar eşleştirmenin çeşitli türlerinin daha geniş boyutlarda yaygınlaştığını örneklerler. Bunu gösteren pek çok kanıt var.³⁰ Teknik donanım maliyetlerinin ve dolandırıcılığı kontrol altında tutma gereğinin artması, beraberce bilgisayar eşleştirmenin hızla gelişmesini özendirir. Birbiriyle bağlantılı enformasyon hizmetlerinin oluşturduğu bu tip ağların büyümesi, hem ulus devletler içinde, hem de Avrupa Topluluğu gibi durumlarda ulus devletler arasında sorun yaratmaktadır.³¹

Bilgisayar eşleştirme örneğinde de gözetimin iki yüzü ortaya çıkar. Eşleştirme, çoğunlukla övgüye değer amaçlarla yapılır; temel amacı suç davranışının önlenmesi veya sınırlandırılması olduğunda, pek az insan bu amaca karşı çıkardı. Bununla birlikte konu sosyal yardım sahtekarlıkları ve benzer vakalar olduğunda, kuşkulu yaklaşılabilir. Nancy Reichman'ın gözlediği gibi, "bütçe açıklarının sorumluluğunu, belki federal programları dolandıran görece güçsüz üç beş kişi üzerine yükleme yaklaşımı, bu programların yapısı ve bunları yönetenlerin eylemleri hakkındaki soruları gözlerden uzaklaştırır."³² Bilgisayar eşleştirmenin arkasında yatan, vergi kaçırma, düzmece sigorta talepleri vb amaçlar pek çok kişi tarafından anlayışla karşılanır.

Kanada'nın eski Federal Mahremiyet Komisyonu üyelerinden John Grace, şu yorumu yapar: "eşleştirmeyi hem böylesine çekici, hem de böylesine durdurulması zor kılan şey, kesinlikle, sebebin iyiliğidir."³³ Grace, böylesi programların "durdurulması"ndan söz ediyor çünkü onun bakışına göre "ister iyi ister kötü amaçlarla olsun, kişisel veri toplanması, saklanması ve karşılaştırılmasında bilgisayarların tacizkar ve rastgele kullanılması, bireyleri mallara indirger, insani değerleri verimliliğe tabi kılar."³⁴ Başka hiçbir belirli kişi veya kurum değil de bilgisayarların ihbarcı olması³⁵, kişisel verilerinin kontrolünün kaybedilmesi, önceden kendilerine karşı hiçbir şüphe olmadığı halde insanları "avlayan" ağın böylece çekilmesi, "ham giriş"lerin suçsuzlukları kanıtlanana kadar suçlu oldukları varsayımı³⁶ ve bilgisayar tarafından seçilen veri öznelinin hüküm verilmeden önce yetkililer önünde kendini savunamaması ve böylece yasa önünde eşit korunma

haklarını kaybetmesi ile ilişkili korkular dile getirilmiştir.

Bilgisayar eşleştirme konusundaki ihtilafın sürmesinin başlıca nedeni, bilgisayar eşleştirmenin Gary T. Marx'ın "kategorik şüphe"³⁷ diye adlandırdığı şüpheyi teşvik etmesidir. Fakat, bilgisayar eşleştirme, gündelik kural ihlalleri konusunda polislik bağlamında, devlet gözetiminin hayati bir aracı olarak kalır. Gerçekten de, bilgisayar eşleştirmenin uygulandığı bazı ülkelerde, sadece eşleştirme amaçlarıyla veri bankaları oluşturulmuştur.³⁸ Bir amaç için toplanan bilgi, istendiğinde, alakasız amaçlarla kullanılmak üzere, kopyalanmakta ya da aktarılmaktadır. Sosyal denetim süreçleri, bilgisayar eşleştirme sayesinde kişisel kimlik ve ihlalleri ortaya çıkarmanın kolaylaşmasıyla güçlenmiş görünür. Tek tek yurttaşlarla düzenleyici örgütler arasındaki ilişkiler yeni teknolojinin bu uygulamalarından etkileniyor gibidir.

Bu, modern gözetimin paradoksal doğasıyla ilgili kritik sorular ortaya çıkarır. Benim savunduğum gibi, günümüzün gözetim sistemleri bazı bakımlardan yurttaşlık haklarının genişlemesiyle içiçe geliştirse, o zaman gözetim yoğunlaşırken, bu hakların gelişmeyi sürdürmesi, ya da hiç değilse varlığını sürdürmesi beklenebilirdi. Bilgisayar eşleştirme ve beraberinde şüphe yelpazesinin genişlemesi durumundaki sorun, kesinlikle bu zar zor kazanılmış yurttaşlık haklarının tehdit altında görünmesidir. Belki yurttaşlık-gözetim bağı hakkında daha az iyimser olmalıyız. Eğer "ham girişler" zorunlu adalet sürecini azaltıyor ve veri-öznelerin "suçsuzlukları kanıtlanana kadar suçlu" oldukları bir durum yaratıyorsa, o zaman bu, yasa önünde eşitlik temel hakkını bir parodisine dönüştürür. Gözetim ve yurttaşlık arasındaki tarihi -fakat belki zayıf- içiçelik ilişkisi, bilgisayar teknolojisinin bu gitgide yaygınlaşan kullanımıyla koparılabilirdi.³⁹

Polis Bilgisayarları: Emir ve Kumanda

Tüm gelişmiş toplumların, polislik için geniş ölçekli bilgisayar sistemleri vardır. Böylesi sistemler, polisin ve ulusal hükümetlerin önceliklerini ve yeteneklerini yansıtan uygulamalar bağlamında gelişirler. Fakat polis bilgisayarlarının kullanımı, kabaca, varolan düzenlemeleri, iktidar ilişkilerini ve ağır ceza işlemlerini mi güçlendirir?

Yoksa, kendine özgü yollarla, polisliğin biçimlenmesine yardım mı eder? Eğer böyleyse, bilgisayarların polis, devlet ve halk arasındaki ilişkilerin gerçekliklerinde niteliksel fark yarattığı söylenebilir.

Polisin bilgisayar-gücü geçtiğimiz on yıllarda, ani ve büyük bir büyüme göstermiştir. Amerikan FBI Ulusal Suç Bilgi Merkezi'nde, 1971'de yaklaşık iki buçuk milyon kayıt bulunuyordu. Günümüzde, bu merkez, onyedi milyonu aşkın kaydı saklıyor veya endeksliyor ve bir günde bir milyon işlem yapıyor.⁴⁰ 1970'ten 1985'e her bir Amerikan eyaletinde suç tarihi bilgisinin merkezi olarak toplanması, çok daha büyük ölçekte ve adli yargının herhangi bir başka alanındakinden çok daha koordine bir tarzda gerçekleşti. Ağırcezada, tutuklama, kefalet saptama ve mahkumiyeti sağlama amaçlarıyla pek çok dosya dolışımdadır. Fakat artık, istihdam, ehliyet ve hatta konut ve mali amaçlarla bile pek çok kayıt kullanılmaktadır.⁴¹

Britanya Ulusal Polis Bilgisayarı 1974'te çalışmaya başladı; başlıca görevi, taşıt sahiplerini ile çalıntı ve şüpheli araçların listesini kaydetmektir. Günümüzde, suçlu adlarına, parmak izlerine, kesinleşmiş cezalara, aranan ve kayıp kişilere ve ehliyeti iptal edilmiş sürücülere ek olarak bu bilgilerden oluşan 50 milyon kayıt tutulmaktadır.⁴² Polisin rutin çalışması, artık, Britanya Ulusal Polis Bilgisayarına büyük ölçüde bağımlıdır: haklarında bilgi barındırdığı on bir milyon insan ve on üç milyon motorlu araç, her yıl bu bilgisayara göre kontrol edilir. Bununla birlikte, bilgisayarın görev alanı geniştir ve haklarında hiçbir "haklı şüphe" olmayan kişiler ve araçlar hakkında dosyalar tutulabilmektedir. Bir başka deyişle, "gerçek veya potansiyel" şüphe bulunan durumlarda pek çok kayıt "bir sefere mahsus" tutulmaktadır. Burada da bilgisayar eşleştirme kendi başına (bir güç olarak) ortaya çıkar.

Öteki ülkelerde de, poliste bilgi işlemin benzer şekilde büyüdüğü kanıtlanmıştır. İsveç Ulusal Polis Kurulu, merkezi polis kayıtlarını tutar ve büyük bir otomatik "Yargı Enformasyon Sistemi"ni sürdürür. Alman Merkezi Polis Bilgisayarı INPOL, yurttaşların hareketlerini Britanya'nın Ulusal Polis Bilgisayarına göre daha yakından gözetim altında tutar; bu farkın nedeni büyük ölçüde, devletin işlettiği bilgisayarlar arasındaki bağlantının daha gelişmiş olmasıdır. Kanada'da Ka-

nada Kraliyet Atlı Polisi, Kanada Polis Enformasyon Merkezi'ni çalıştırır; tıpkı öteki ulusal polis bilgisayarları gibi bu da, Interpol'ün Ontario İl Polisi gibi yerel ve bölgesel güçlerle bağlantı kurmasına da hizmet eder.

Sadece yeni teknolojiler, maliyetleri ya da kapsamaları üzerinde odaklanmak, bilgisayarların polis operasyonlarını dönüştürdüğü izlenimini verebilir. Kendi bilgisayar terminalleri olan polis helikopterlerinin gözkamaştırıcı yüksek teknolojisi, "heli-tele" video kameralar ve ısıya duyarlı görüntüleyiciler (ısıya yönelen teleskoplar), film seyircilerinin pek sevdiği çağdaş polisin "gökyüzündeki gözü" resmini oluşturur.⁴³ Gerçekten de, *Robocop* gibi filmler günümüzde polisliğin, otomatize, dijital ve teknoloji-güdümlü bir iş olduğu şeklindeki popüler düşünceleri besler.

Gerçeklik ise daha sıradandır. Polis, tıpkı diğer örgütler gibi çeşitli yollardan, verimliliği artırmak ve hizmetlerini güncelleştirmeyi denemek üzere yeni teknolojiyi kullanır. Polisler de bütçe kısıtlamalarıyla boğuşmak, ulusal hükümetlerin çeşitli kaprislerini yerine getirmek zorundadırlar. Bir yandan statülerini korurken, bir yandan da güncel sosyal gerçekliklere uyma rollerini güncelleştirmeye çalışırlar. Fakat yeni teknolojiyi kullanımları, dönüştürücü olmasa bile, öteki örgütlerinkinden bir ölçüde farklıdır.⁴⁴ Ve belirli sosyal bağlamlarda "teknopolisliğin"⁴⁵ bazı önemli sonuçları vardır; bu sonuçlar da sosyal ilişkilerin değişmesine katkıda bulunurlar.

Genelde polislik, devlet gözetiminin bir genişlemesini temsil eder. Özel polisliğin önemini kaybettiği erken modern dönemlerden beri,⁴⁶ polis, devlet tarafından idame ettirilen ve devletin ihtiyaçlarını gören mesleki ve bürokratik bir organ olarak görülmüştür. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllar boyunca, ileri toplumlardaki polis, hareketliliği giderek artan topluluklara yöntemlerini uyarlamakla ve özellikle kentsel ve endüstriyel bağlamlarda sosyal düzeni sürdürmenin araçlarını bulmakla yükümlü olmuştur. Ulusal veya yerel polis örgütlerine ve farklı yasal geleneklere farklı önem verilmesi, çeşitliliğe yol açmaktadır; buna rağmen, bütün gelişmiş toplumlar, yirminci yüzyıl boyunca polislik modeli içinde gözetimin önemli ölçüde büyüdüğünü gördüler.

Ulusal iletişim ağı kuruldu, emir ve denetim teknikleri, polis birimleri içinde daha sıkı yapılar ortaya çıkardı ve polis örgütlerinin enforsiyon kapasiteleri genişledi.⁴⁷

Bu değişimlerin üçünü de, bilişim teknolojisinin uygulanmaya başlanması kolaylaştırmıştır. Görmüş olduğumuz gibi, ulusal polis bilgisayar ağı, ülke içinde ve uluslararası uzak yerleşimler arasında hızlı iletişimi mümkün kılar. Interpol, faaliyetlerini koordine etmek ve iade edilecek suçlular veya kayıplar listesinde yer alanlar gibilerini izlemek üzere bilişim teknolojisini yaygınlaştırıyor ve gitgide daha çok kullanıyor.⁴⁸ Böylelikle dünya çapında polislik kolaylaşıyor.

İkinci olarak ülke içi emir ve denetim -bazı bakımlardan, askeri örgüt biçimlerini yansıtır- şu demektir: bilgisayar kullanan polisin elinin altında çok büyük miktarlarda veri bulunur, öyle ki hiç değilse ilkesel olarak çok daha elverişli ve hızlı tavır alınabilir. Kaldı ki, daha üst yönetim, denetimi daha kolaylıkla elinde tutabilir ve geleceğe yönelik planlamayı daha gerçekçi biçimde yapabilir.⁴⁹

Üçüncüsü, bilgisayar gücü, tâbi topluluklar bakımından gözetim kapasitesini büyük ölçüde artırır. Üniformalı polisin görünür varlığına dayanan koruyucu polislik ile suçlu grupların izlenmesine bilimin uygulanması yoluyla izlenme korkusuna dayanan caydırıcı polislik arasındaki eski denge 1950'ler ve 1960'lar boyunca bozulmaya başladı. Hem bunalımlarda hızlı harekete geçme hem de suç izleme ve "geleceği tahmin" den ötürü vurgu önleyici polisliğe doğru kaydı. Gary T. Marx bunun, yeni teknolojilerin derinden kapsandığı bir sosyal denetim genel trendinin bir parçası olduğunu savunur. Marx'a göre, "yeni gözetim" in karakteristikleri, "önlemeyi,.... ademi merkezi bir kendi kendinin polisliğini yapmayı,.... kategorik şüpheyi" kapsar.⁵⁰

Polis ve toplum arasındaki değişen ilişki, belki de en açık olarak burada görülür. Değişikliği anlatan sloganın "topluluk polisliği" olması ama bu sloganın ilk anda soyut insani özellik taşımayan (impersonal) makinelerin gözleri altında olmayı düşündürmemesi, paradoksaldır. "Modern", "çağdaş" ya da "ileri" polislik, sıkça, "topluluk polisliği" olarak betimlenir ve diğer şeyler arasında, "suça ve itaatsizlik sorunlarına bunları henüz ortaya çıkmadan önce ele alan bir yakla-

şım"la ve "bilgi yönetimi"nin öne çıkarılmasıyla içiçedir.⁵¹ Topluluk polisliği girişimleri, son on yılda herşeyden önce kentsel ayaklanmalarla -1980'lerde Liverpool ve Londra'da yaşanan isyanlar gibi- canlandı. 1992'de Los Angeles ayaklanmalarının ardından ne olacağını göreceğiz.

Topluluk polisliği, yerel topluluklardan girdiler dahil demografik ve diğer sosyal verilere dayanan taramalar ve tahminler yaparak yerel suç ve itaatsizlik sorunlarını tanımlamak suretiyle gelecekte ortaya çıkacak sorunları önceden önlemeye çalışır. Uygun önleyici önlemlerin alınabilmesi için, "güncel başlıklar" polis memurlarının ve topluluk polisi komisyonlarının dikkatine sunulur.⁵² Böylelikle polisin çalışması, giderek daha fazla, gözetim altyapısından gelen verilerin sıkı sıkıya incelenmesine dayanır ve önceden önleyici, olmadan engelleyici faaliyetle bütünleşir.

Bununla birlikte, topluluk polisliğinin paradoksu, bazı ikilemleri ortaya serer. Polisliğin mesleki modeli, güncelleştirilmiş teknolojiye -kimileri buna teknoloji-güdümlü diyor- bağlıdır, ama topluluğun polise güveni, kişisel temasa dayalı görünmektedir. Böylelikle, teknolojiklik, polis-toplum ilişkilerinde daha ciddi kopukluklar ortaya çıkarabilir, kategorik şüphe artarken yurttaşların özgürlüğünü azaltabilir, ve ironik olarak, "topluluk"tan derlenen ve bilgisayar terminallerinde görüldüğünde bir nesnellik kisvesi edinen öznel verilere polisin bağımlılığını derinleştirebilir.⁵³

Çağdaş polisin uygulamalarının bilgisayar kayıtlarında tuttuğu bu "öznel veriler" önemsiz olmayabilir. Britanya'da, bu veriler, ırksal köken, siyasi görüş, sağlık, cinsel hayat ve mahkumiyetleri kapsayabiliyor.⁵⁴ ABD'de, CCH sistemindeki verilerin niteliğine, özellikle de etnik azınlıklar ve sosyal yardım alanlar gibi belirli grupların dezavantajlı olduklarına ilişkin şikayetler yapılmıştır.⁵⁵ Böylesi etkenler, hem dezavantajın teknolojik olarak büyütülmesi olarak hem de daha genel bir muhtemel sosyal değişimin bir parçası olarak görülebilir.

Kitabın bu bölümü, elektronik künyeleme ile başladı. Britanya'dan bazı kanıtlar, bu şekilde izleme imkanı bulunduğunda, bunun, gayet büyük çoğunlukla, "alt tabaka"dan denebilecek kişilere yöneltildiğini

gösteriyor.⁵⁶ (Öte yandan, ABD'deki elektronik künyeli suçlular, kendilerinin izlenmesi için ödeme yapmakla yükümlü tutuldukları ve bunu, hapsedilmenin sebep olduğu yoksunluklardan kaçınmanın bir aracı olarak kullanabildikleri taktirde, bunun tersi de ortaya çıkabilir.)⁵⁷ Fakat, burada tartışmış olduğumuz polis bilgisayar verilerinin büyük kısmı modern toplumların, tasnif edici gözetimi, sapkınları hem kapsamaya hem de dışlamaya hizmet eden sosyal denetimin başlıca aracı olarak kullandıkları tezine gayet uygun düşmektedir. Kapsama, örneğin alışveriş merkezlerindeki video gözetimini içerebilir, ama dışlama, “uzaklaştırma” sapma yelpazesinin “keskin” tarafı için ayrılır. Çağdaş toplumlarda sosyo-ekonomik yapıda bir yeri olanlar ile sosyo-ekonomik yapıdan koparılanlar -“alt tabaka” ya da Steven Spitzer’in anlamlı kelimeleriyle, “sosyal safra”⁵⁸- arasındaki uzaklık, teknolojik tanıma tabidir.

Ulusal Güvenliğin Bilgisayarlaştırılması

Yrminci yüzyıl, topyekün savaş yüzyılıdır. İlk kez bu yüzyılda, sadece silahlı kuvvetler değil, toplumların tümü, savaş uğraşlarına katılmıştır. Bu, öteki şeylerin yanı sıra, haberalma servislerinin, sadece ülke dışındaki “casusluk” kapasitelerinin değil ülke içinde topluluğun izlenmesi kapasitelerinin de geliştiği anlamına geliyordu. Gerçekten de, bir yorumcuya göre, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde, Britanya güvenlik güçleri, Alman casusluğundan çok ülke içi bozgunculuklarla uğraşıyordu.⁵⁹

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra atom savaşı ve nükleer savaş tehdidi, güvenlik düzenlemelerini yoğunlaştırdı; bunlar çoğu kez gizlilikle kuşatılmıştı. Bu, özellikle, eski güvenlik ajanı Peter Wright'ın Britanya haberalma servisleri hakkındaki *Spycatcher* (Casus Avcısı) kitabında yaptığı “ifşaatlar” konusundaki bozguna tanık olan Britanya için doğrudur.⁶⁰ Britanya Hükümeti, aylarca, bu kitabın yayınlanmasını önlemeye çalıştı; bu da sadece, kitabın satışının artmasına ve hükümetin itibarının azalmasına yaradı.

Ulusal güvenlik hizmetlerinin gelişmesinin meyvesi, yurttaşları, iç ve dış tehditlerden koruma çabası içinde belirli insan haklarını

aşındırılması oldu. Bir kez daha, gözetim ve yurttaşlık arasındaki bu ortak yaşam ilişkisinin dereceli olarak bulanıklaşıp bulanıklaşmadığı sorusu sorulmalıdır. Yeni teknolojilerin kullanılması yüzünden, soru daha da keskinleşiyor ve muhtemelen yaygınlaşacak da.

Güvenlik haberalma dünyası, yeni teknolojinin büyük katkı yaptığı bir dünyadır. Aynı zamanda, tanım gereği, kamusal olarak hakkında en az şey bilinen bir dünyadır. Bırakın hakkında faaliyet yürütülen diğerlerini, ABD'de Ulusal Güvenlik Kurumu'nun (NSA) dev uluslararası operasyonları bile Amerikan toplumu tarafından ancak hayal meyal algılanır. Hayli sofistike uydu izleme istasyonları, örneğin ülke içi haberleşmeleri izlemekte kullanılır ve bunlar, öteki ülkelerin güvenlik düzenlemeleriyle koordine edilir.⁶¹

Britanya'nın Cheltenham'daki Genel Haberleşme Merkezi ve Yorkshire Fylingdales'deki kuruluş, NSA ile bağlantılıdır ve 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana, Kanada'daki, Avustralya'daki ve Yeni Zelanda'daki haberalma operasyonlarıyla da ilişkilidir. Bu UKUSA güvenlik ve haberalma topluluğu, küçük bir girişim değildir, tam gün çalışan bir milyon personelin dörtte birinden fazlasını ve onaltı-onsekiz milyar dolarlık bir bütçeyi temsil eder. Çeşitli başka ülkeler de bu ağla ilişkilidir; bu ilişkinin derecesi, "sınırlı güven" veya "gizli" olabilir.⁶²

Pekçok karmaşık teknik kullanılır; bunların bazıları, bilinen tekniklerin elektronik olarak geliştirilmiş şekilleridir. Modern telefon dinleme yöntemleri çoğu kez sınırlayıcı yasaları epey geride bırakır. British Telecom'un X sistemi -eski elektromanyetik sistemlerin yerini alan dijital anahtarlama - hiç farketirmeden dinlemeye imkan verir. Genel Haberleşme Merkezi, telsiz aktarımlı her türlü haberleşmeyi dinleyebilir; buna, 1985 tarihli Haberleşmenin Dinlenmesi Yasası'nda "ulusal güvenliğin yararı", "ciddi suç"ların tesbiti ve "Birleşik Krallık'ın ekonomik refahının korunması" olarak sayılan kategoriler dahildir.⁶³ Yasaya göre, dinleme, sadece bir bakan bir yetki yazısı çıkardıktan sonra yapılabilir. Fakat çeşitli farklı birimler sözkonusudur ve dinlemenin gerçekte ne zaman yapıldığını anlamanın hiçbir yolu yoktur.

İleri toplumlarda Entegre Sayısal Hizmet Ağlarının (ISDN) kurulumu, her tür mesajın dinlenmesine yol açar. Eski tip telefon dinleme, bir hat üzerinden akan tek tek mesajların dinlenmesiydi, fakat sayısal ağlar, aynı anda pekçok sinyal taşıyabilir -çoklama- ve dinlemeye kalkışıldığında tüm mesaj dizilerini duyar. Telefon dinleme gereği güvenlik amaçlarıyla bir kez kabul edilince, hemen hemen her yerde olduğu gibi, yakalanan sinyal sayısı, gerekenden fazla olmak durumundaydı.⁶⁴ Öte yandan, ISDN'ler içinde fiber optiklerin benimsenmesi, geleneksel "telefon dinleme"yi daha zorlaştıracaktır, çünkü orada elektrik uyarımları değil ışık söz konusudur ve bir de veri aktarımında paket anahtarlama ve sıkıştırma teknikleri kullanılır.

Bununla birlikte verimli güvenlik sistemleri, büyük bunalımları ortaya çıkarmak içindir -ve bu bakımdan bazı kuşkular vardır; "aşırı enformasyon yüklemesi" bir engel olabilir⁶⁵- bunun modern devletlerin gözetim kapasitesi için büyük açılımları vardır. Almanya'da Verfassungsschutz (Anayasa Koruma Dairesi) devleti bir şekilde eleştiren veya ulusal güvenliği tehlikeye sokan herkes hakkında dosya tutar.⁶⁶ Kanada'da, CSIS (Kanada Güvenlik Haberalma Servisi) solcu, barış eylemcisi ve çevreci grupları gözlemek için, "çok sayıda Kanadalının hayatlarına ve faaliyetlerine sızma" görevini üstlenmiştir.⁶⁷ Selefî Kanada Kraliyet Atlı Polisi Güvenlik Servisi ise, "sağdan çok soldan ... statükoya karşı harekete geçmeye" kadar geniş bir bozgunculuk (yıkıcılık) tanımını uygulamıştır.

Güvenlik kurumlarının ülke içi gözetiminin derecesi, zaman zaman, etnik önderler veya sendika önderleri, kendi telefonlarının dinlendiğini açıkladıklarında veya ünlü biri izlendiğini farkettiği zaman yüzeye çıkar. Britanya'da 1991'de, sessiz sinema döneminin yıldızı olan 93 yaşındaki Kathleen Tacchi-Morris, Genel Haberleşme Merkezi'nin telefonlarını dinlediğini farkettiler, hiç kuşkusuz bu dinleme 1950'lerde Kathleen Tacchi-Morris'in Dünyanın Silahsızlanması İçin Kadınlar (Women for World Disarmament) örgütünü kurmasından ötürüydü.⁶⁸ Böylesi vakaların açığa çıkardığı şey, faaliyetleri, genellikle yasalarca sadece birazcık sınırlandırılan kurumların, her tür nedenle, her tür yurttaşı, rutin ve genellikle ortaya çıkmayan bir gözetim altında tuttuğudur.

Kuşkusuz, bilişim teknolojisinin ulusal güvenlikte kullanılan gözetim sistemleri için kullanılması, kapasitelerini devasa ölçüde artırmıştır. Gerçekten de Amerikan Ulusal Güvenlik Kurumu, telekomünikasyonda bir dünya önderidir ve IBM'in gizli mesajları kodlamak için şifreleme sistemini geliştirmesine nezaret etmiştir; bu sistem şimdi, örneğin elektronik bankacılıkta genel kullanıma girmiştir.⁶⁹ Yeni gözetim teknolojilerinin benimsendiği diğer alanlarla ilgili olarak, güvenlik kurumlarının politikalarının ve önceliklerinin, demokratik sorumluluğa ne kadar tabi olduklarının sorulması değer taşır. Böylesi konular, çağdaş toplumların pekçoğunda hayli tartışmalıdır; ulusal güvenliğin yeni teknolojiye hızla artan bağımlılığı, sadece, bu konularla yüzleşilmesini daha da acil hale getirir.

Devlet Gözetimi, Yurttaşlık ve Küreselleşme

Demokratik olma iddiasındaki toplumlar, bu terimle, yurttaşların siyasi sürece katılma derecesini ima ederler. Hükümetler böylelikle, siyasi eşitler olarak görülen yurttaşlara karşı sorumlu olma iddiasındadır.⁷⁰ Devletin, düzeni korumak için zora daha az, idari gözetime daha çok dayandığı bu durum, Giddens'in "denetimin diyalektiği" dediği şeydir; yani, yurttaşlar karşılık verme, bir fark yaratma hakkına sahiptir, çünkü devlet iktidarı yurttaşlarının rızasına bağlıdır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan beri yurttaşlık, refah devletinde belirli "haklara" sahip olunması -ve son yıllarda bu hakların savunulması anlamında tam sosyal katılıma eklemlenmiştir.

Bu bölümde ve bir önceki bölümde keskin bir şekilde ortaya çıkan soru şudur: gözetim için kullanılan teknolojiler bazı örneklerde, sosyal denetim kurumları lehine güç dengesini değiştirir görüldüğü halde, denetimin diyalektiği hala ne kadar geçerlidir? Yurttaşlığın, refah devletinin ekonomik durgunluk öncesi mutlu günlerindekiyle aynı zeminde olduğu varsayılabilir mi ve bu doğrulanabilir mi? Ama bir başka soru daha var. Veri tabanlarının kullanımı, bizim geleneksel olarak kullandığımız kategorileri -devlet veya bireysel yurttaş gibi- bulanıklaştırmış görünürken, sadece "güç dengeleri"nden söz etmek yeterli midir?

Bilişim teknolojisinin, ulusal kimlik sistemleri ve bilgisayar eşleş-

tirme programları kurulmasından önleyici polisliğe ve nadiren yurttaşların açıkça izlenmesine kadar, polislik ve güvenlikte meydana gelen değişimlerde önemli biçimde kapsandığını gördük. Gözetimin belirli alanlarda yoğunlaşmış olduğu kuşkusuzdur, ama, bu gerçekten yurttaşlığı aşındırır mı? Yine, modern analiz muhtemelen alışılmış terimlerle, bu soruya evet cevabı verirdi. Fakat benim ilk çekincem şudur: yeni teknoloji sistemleri çoğalırken, hangi “hakları” arttırıp hangilerini azalttığının saptanması son derece zordur. İkincisi de, tartışmanın içinde yer alan kategoriler, düzenli olarak kendi önemlerini kaybediyorlar.

Önce ilk çekinceyi ele alalım. Devlet kurumlarının çağdaş gözetiminin canalcı bir özelliği, “şüphe yelpazesinin” genişlemesidir. Sadece sosyal denetim kurumlarını değil, ileri toplumların yurttaşlarını da bir tür paranoya avucuna almış görünmektedir. Sosyal denetimle ilgili olanların görünüşte keyfi kuşkuları ki sapkınlığın yeni kategorilerinde ve potansiyel kural ihlalcilerinin profilinin çizilmesinde ayrıte-dilebilir, kamusal hayata taşmıştır. “Video dedektifliği” olgusu, bunu en açık şekilde gösterir; kayıt kameraları taşıyan yurttaşlar, trafik suçlarına polisin nasıl müdahale ettiğinden, bebek bakıcılarının görevlerini yerine getirişine kadar olayları kaydeder.⁷¹

Bir siyah adamı döven beyaz polise -Rodney King- yöneltilen suçlamaların ve Mayıs 1992’de Los Angeles’ı ayağa kaldıran şaibeli be- raatin arkasında kesinlikle böylesi bir “video dedektifliği” yatıyordu. Orada bulunan bir amatör tarafından çekilen video filminde atılan dayak olduğu gibi görülüyordu ve pekçok kişi karara haklı olarak öfke- lendi. Bununla birlikte, bunun gösterdiği şeylerden biri, kayıt kamera- sı “sıradan yurttaşlar”ın elinde olduğu zaman bile, denetimin diyalek- tiği denen şeyi kendi lehlerine çevirmekte yetersiz kalışıdır. Ne var ki, görmüş olduğumuz gibi, yeni teknolojinin yararları, hakim sosyal gruplarca tekelleştirilmekten uzaktır. Eski Sovyretler Birliği’nde, bili- şim teknolojisi, iktidardakilere karşı etkin biçimde kullanılmıştı. Hiçbir basitleştirici sıfır toplam analizi geçerli değil burada.

Ortaya çıkan konular dizisi, görmüş olduğumuz gibi, bize çok yar- dımcı olan eğretileme ve imgelerden -Orwell’in “Büyük Ağabey”i,

Bentham'ın Panoptikonu veya ötekiler- çıkan sorular kadar, mahremiyet, özerklik, gizlilik, sorumluluk gibi aşına kategorilerle dolu çok kullanılmış bir listeyi de kapsar. Fakat ayrıca, yurttaşlığın nelerden oluştuğu -örneğin, ulusal kimlik kartı sistemleri peşine düşülen durumlarda halk, etnik kökene göre de sınıflanacaktı- ve hem gözetimin hem yurttaşlığın karakterinin giderek daha küresel oluşunu hangi sonuçların izleyeceği sorunlarını da ortaya çıkarır. 8. bölümde göreceğimiz gibi, hem haberalma gözetiminin hem pazarlama gözetiminin ulus devletin toprak sınırlarını gitgide gözardı etmesiyle, -öteki şeyler arasında- gözetimin ışığında yurttaşlığı yeniden düşünmenin zamanı da gelmiştir.⁷²

Burada değinilen konulardan bazılarına, hiç değilse kısmen yasal önlemler bulunabilir, fakat, "alt tabaka" statüsünün varsayılan pekişmesi veya yeni teknolojinin suçla ilişkilendirme süreçlerini teşvik etmesi gibi başka sorunlar, sosyal ve siyasi önlemler gerektirir. Tek tek kişilerin kendi veri-imgeleri içinde tanımlanması gibi daha az somut olan ama daha az gerçek olmayan konularla ilgili başka sorunlar ise, sadece yeni düşünceyi değil fakat ayrıca uluslararası düzeyde kavranmayı ve eylemi de gerektirir. Herhangi bir acil teknik çözüm bulunması bir yana, devlet ve devlet üstü gözetim sistemlerinin kavranması ve gerekiyorsa yasalarla düzenlenme mücadelesi uzun sürecek ve zorlu olacak görünmektedir.

Şeffaf işçi

Şarlo ve Yongalar (Chips)

Belleği iyi olan film seyircileri, Charlie Chaplin'in *Asri Zamanlar* (Modern Times) fabrika montaj bandının çarklarıyla bütünleşmesi görüntüsünü hatırlayacaklardır. Film, 1930'lardaki anti-modernizmin kilit konularından birini özetliyordu. Hayatın makinalaştırılmasına karşı bu saldırıda, Chaplin, zaman ve hareket etüdü için faaliyetin bileşenlerine ayrılmasının ve ardından herbir işçiye ayrıntılı talimatlar verilmesinin -bilimsel yönetim veya Taylorizm olarak bilinen sistemin- parodisini yapar. Soluklanabilecek bir boşluk yaratabilmek için montaj bandının akışından daha hızlı çalışmaya çabalar, sonunda ortalıkta vidalar ve somunlar uçuşmaya başlar. Eğer "Fordist" seri üretim içinde işçilerin arzulanan -ama eksik!- uysallığını betimleyen bir film varsa, o da *Asri Zamanlar*'dı.

İşin garibi, IBM 1980'lerin ortalarında, Chaplin'i bir bilgisayar reklamında yeniden piyasaya sürdü. Fakat bu kez, bilgi çağının temiz giyimli, melon şapkalı centilmeni, hoş bir ortamda klavyenin ve monitörün karşısında ayaklarını uzatarak oturmuştur; denetim tamamen ondadır. Ya da öyle görünür. Fakat yeni görüntü gerçekliğe ne kadar yakındır? Otomobillerin, ocakların veya mobilyaların standartlaştı-

nlmış parçalarının hiç durmaksızın seri üretimini yapan işçilerin mekanize denetlenmesi, kuşkusuz ilk kez Detroit'te Henry Ford tarafından uygulanan bir sistem olan Fordizmin doğru bir resmini temsil eder. Taylorizm ve onun yönetim yöntemi, denetimsel gözlemeyi çok büyük ölçüde gerçekleştirmeyi başardı; işçiler, Taylorizmin gözü altında olduklarının farkındaydılar. Şimdi durum farklı mı?

Günümüzde kapitalist faaliyet, yavaş yavaş, standart malların seri üretiminden uzaklaşıyor ve kimilerinin "post-Fordist" dedikleri tasarım mallarının esnek üretiminin yapıldığı, tüketici seçiminin sonsuz olduğu dönemine giriyor. Anında (Just-in-time) yönetim ve Toplam Kalite Kontrol, fabrika içindeki sorumluluğu devralır. Bu, eski teftiş ve denetimin geçmişe ait hale geleceği anlamını mı taşıyor? Kesinlikle yeni teknoloji, günümüzün üretiminde fabrikada olduğu gibi büroda da merkezidir. Fakat bilgisayarlar, tüketim süreçlerinde de derinden yer alırlar. Talebin çok daha yakından izlenmesine, müşteriye özel ürünler için çok daha fazla yer ayrılmasına izin verirler.

Örneğin, o gün bildirilen isteklerin karşılanması için oluşturulan günlük süpermarket siparişleri sistemi, motorlu araç üretiminde farklı bir anahtar yerine geçer. Gerçekten de Toyota'nın kurucusu, otomobil yapmanın yeni bir yoluna ilişkin ilk esinini, bir Amerikan süpermarketine yaptığı bir ziyarette almıştı.¹ Müşterilerin daha çok bireyleştirilmiş (individulized) olarak gördüğü ürünler, içinde sermaye dolaşımının hız kazandığı ve emeğin denetimi ile örgütlenmesinin epeyce radikal değişime uğradığı tümüyle yeni bir sistemin kamusal yüzüdür.²

Fakat bu, özel olarak gözetim için ne anlama gelir? Bu bölümde sorunun özüne girmeye çalışacağız; işyeri gözetimi sözkonusu olduğunda, yeni teknoloji bizim "Postmodern Zamanlar"a itilmemize mi yardım eder? Charlie Chaplin, döneminin Fordist fabrikası ile günümüzün esnek üretimi -ki film yapımcılığına bile yayılmıştır artık- arasında herhangi bir devamlılık sezer miydi? Ya da sadece biraz farklı bir analizin yeterli olacağı sonucuna varmak zorunda kalır mıydı? Bu bölümde, diğer şeyler arasında şu öneriliyor: yeni teknolojinin yeni sosyal ilişkiler ürettiğini tasavvur etmek, eski sosyal ilişkileri ka-

bacha yansittığını ya da yeniden ürettiğini düşünmek kadar büyük bir hata olur.

Kapitalist işyerindeki eski ve yeni sosyal ilişkileri kavramak için, çeşitli görevlerle karşı karşıyayız. Gözetimin kapitalist tekniklerin merkezinde yer aldığını hatırlayarak başlamak zorundayız; gerçekten de kapitalist gözetim, modern gözetim sistemleri halısındaki iki bas-kın iplikten birini oluşturur. Aynı zamanda da yeni teknolojiyle iliş-kili gözetimin basitleştirilerek sermayenin operasyonlarına indirgene-meyeceği ampirik kanıtlarda açıkça görülür. Bazı şekillerde kapitalist ilişkileri ifade edebilen yeni teknolojinin gözetimle ilgili sonuçları ço-ğu kez amaçlanmamış sonuçlardır.³

İkinci olarak, bilimsel yönetimi değerlendirmek ve “Taylorizm” ile teknoloji arasındaki bağlantıları keşfetmek zorundayız. Üçüncü ola-rak hizmet götürme dahil, Post-Fordizme veya esnek üretime kayma-ları inceleyeceğiz. Bilişim teknolojisi, gözetimin tüm ekonomik alan-lar boyunca yayılmasına yardım eder ve ayrıca gözetimin yazılı med-ya hatta telefon medyası günlerinde bilinmeyen etkisini artırır.⁴ Fakat, gözetim sadece daha kapsamlı değildir, daha yoğundur da. Bu bölü-mün dördüncü ve beşinci bölümlerinde, gözetimi ve yeni teknolojiyi hangi tür çalışma ortamlarının kapsadığını araştıracağız ve gözetim bakımından ders çıkarmak üzere bir dizi bilgisayarlaşma örneğine ba-kacağız. Bu örneklerin herbirinde de, “bakış”ın giderek daha derine nüfuz etmesi çarpıcıdır.

Son olarak, kapitalizm sorununa döneceğiz; post-Fordist dönemler-de gözetimde ve sosyal denetimde ne tür tehditler ortaya çıkar? Bir kez daha gözetim, kendi başına tehdit oluşturuyor gibi görünüyor. Ekonomik yeniden yapılanma ve özelde yeni teknolojilerin kullanımı, gözetimin kabaca kapitalizmin bir refleksi olarak düşünülmesini gide-rek daha az makul kılmaktadır. Bir iktidar aktarımı tarzı sözkonusu-dur ve bu bir yandan Adorno'nun “yönetilen toplum”, Foucault'nun “disipline edici toplum”, Marx'ın sınıf çatışması toplumu vs terimle-riyle incelenmeye uygun bazı özellikler sergiler ama öte yandan bu te-rimlerin hiçbirine indirgenemez.

Gözlenen İşyeri

Batı Yorkshire tepelerinde, Saltarie örnek köyü vardır. Bu Viktor-ya girişimini, "insani yüzlü kapitalizm" in parlak bir örneği olarak ku-
ran Sir Titus Salt ne yaptığını çok iyi biliyordu. Havası kirli sanayi
kenti Bradford'un epey dışında, nehrin, tren yolunun ve kanalın bir-
leştiği bir noktadaki yeni yerleşimin girişimcilik bakımından parlak
konumu bir yana, Sir Salt iç düzenle de yakından ilgilenmişti. Üçbin
işçinin çalıştığı büyük tekstil fabrikası içinde, zeminde uzun sıralar
halinde makinalar sıralanmıştı ve bunlar formen (ustabaşı) tarafın-
dan kolaylıkla görülebilmekteydi.

Fabrikanın dışında, düzenin hiyerarşisi, mimari olarak yeniden
üretilmişti. Cadde boyunca dizilen işçilerin evleri, köşelerdeki biraz
daha büyük olan ve bazı ustabaşlarının ve ailelerinin oturduğu yapı-
larla belirginleştirilmişti. İşçileri çağıran çan, kasabanın her köşesin-
den işitilebiliyordu. Salt, çamaşırhaneler, kütüphaneler ve bir hasta-
hane gibi pekçok hoşluk sunmuştu, ama kasabada hertür içki bilinçli
olarak dışlanmıştı; kasaba sınırları içinde tekbir meyhane yoktu.⁵

Burada, kapitalist işyeri bağlamında gözetimin ve sosyal deneti-
min gizli işbirliğini açıkça görürüz. Üretici eylemin içinde meydana
geldiği yer, fiziksel alan, örgütsel teftiş aracılığıyla dikkatle denetlen-
nir. Erken dönem sanayi işverenlerin karşılaştığı problem, diyelim
eski Mısır'daki piramitlerin inşasında karakterize edilen türden fizik-
sel zor kullanılmaksızın çok sayıda insanın işyerinde nasıl denetlene-
ceğiydi.⁶ Cevap, yeni sanayi yönetimi tarzlarında yatar. İşgücü, geçi-
mini sağlamak üzere işverenlerle sözleşme yaptı. İşverenler de, işçi-
lerin faaliyetlerini yakın gözetim altında tuttular; izleme, disipline et-
menin bir aracıydı. Önce yaptırımlarla kabul ettirme ve sonra mali
teşvikler sunma, denetimlerini garantiledi. İşçilerin çıkarı, kendi ter-
cih ettikleri konumda kendi emek-güçlerini elden çıkarmalarındaki bi-
çimsel özgürlükte yatar. İşverenlerin yararı, gözlerinin önündeki üret-
ken ve uysal emek-gücüydü.⁷

Kapitalist işyeri içindeki gözetimin analizinde bildik bir başlangıç
noktası, Karl Marx'ın eserleridir. Marx, işçileri, bir çatı altında yer-

leştirmenin, denetimi sürdürmenin kilit aracı olduğunu anlamıştı. Ayrıca, denetimi sürdürmek için yeni teknolojilerin geliştirileceğini ngrmştı; Andrew Ure, Marx'ın neyi belirttiğini göstermek için şu alıntıyı yapar: otomatik iplik sarma makinesi, "alışan sınıflar (industrial classes) arasında düzeni yeniden kurmaya yönelik bir buluştu, ...sermaye bilimi kendi hizmetine soktuğu zaman, emeğin dik-kafalı eline, daima uysallığı öğretecektir."⁸ Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Harry Braverman, Marx'ın yaklaşımını canlandırdı ve yeni teknolojiye atıfla bu yaklaşımı güncelleştirmeye çalıştı, sermayenin emeğin "kavrayışı"nı ve "uygulaması" arasında bir bölünme yoluyla emeği sürekli olarak bağımlı kıldığını savundu. Bir başka deyişle, kapitalizm "bilen"lerin sadece önceden belirlenmiş görevleri yerine getirenler üzerindeki denetimini teşvik etmektedir. Braverman'a göre, bu ikinci grup, böylelikle vasıfsızlaştırılmış ve giderek daha homojenleşen bir grup haline gelmiřtir⁹.

Öte yandan Max Weber'e göre, işyerinde bürokratik gözetim süreci, kapitalist bir sınıfın denetimiyle olduğu kadar, üretimi rasyonalize etme şeklindeki sosyal bakımdan ayrı itici gle de ilişkiliydi. Eğer bürokratik sosyal örgüt kendisinin, öteki disiplin araçlarından teknik olarak daha üstün olduğunu kanıtlarsa, rekabetin arttığı durumlarda benimsenmesi muhtemeldi. Weber'e göre, örgütsel zorunluluklar işbaşındaydı ve mantıken, ekonomik hayatı biçimlendirmenin en etkili yolu olarak yönetimin denetiminin "görünür eli"ni gösteriyordu.¹⁰ Hi-yerarşik bürokrasi, yöneticilerin, dosyalardaki bir bilgiden, isteklerinin yerine getirileceğini tahmin etmesine izin verir. Bilgi ve disiplin böylelikle kaynaşır.¹¹

Bürokrasinin ötesine giden Michel Foucault, kapitalist işyerindeki gözetimin, modern dünyayı karakterize eden disipline edici toplum türünün yükselişinin sadece bir rneği olduğunu savundu. İnsan faaliyeti- nin zaman ve mekan içinde yerleştirilmesi, sosyal hayatı düzenlemenin başlıca bir aracıdır. İktidar ve bilgi, kronik olarak birbiriyle örtüşür. Bentham'ın hapishane mimarisi olarak geliştirdiği Panoptikon, Foucault'ya göre, kapitalist fabrikadan sadece tretilmedi fakat orada yeniden ortaya ıktı. Atölyenin mimarisi işçileri büyük oranda gr-

nür kılarak onların deneticileri tarafından tam anlamıyla denetlenebilmelerini sağladı. Bununla birlikte, bu yaklaşımda, eğer “üretimin taleplerini karşılayacak iktidar teknikleri keşfedilirse” o zaman böylesi “üretim, orduda olduğu gibi, yıkımın üretimini kapsayabilir.”¹²

Bu, Dandeker'in, kapitalist işletmelerin tarihinde sıklıkla gözardı edilen, iş (dünyasının) askeri deneyimden yarar sağladığı ve işyeri disiplininin hiç değilse kısmen, askeri disiplinden türediği şeklindeki ilginç gözlemine bağlanır. Dandeker, ulus devletler arasındaki askeri rekabetin, kapitalist faaliyeti canlandırabileceği şeklindeki bildik örnekten söz eder, fakat şirketler içindeki askeri tarz örgütün pek çok bilimsel yönetimin arkasında yattığını da vurgular. Örneğin, verimliliği artırma arayışında, askeri örgütlerin rütbelere ve bölümlere ayrılması, firmaların yapısında yeniden ortaya çıkar. “Emir, denetim, iletişim ve haberalma” (Command, control, communication and intelligence) ya da '3CI' sistemi, iç yönetim stratejisinde ve göreceğimiz gibi, tüketim alanında ayırteğilebilir.¹³

Ondokuzuncu yüzyıl boyunca, emeğin yönetsel denetiminde belirli canalcı değişimler meydana geldi. Sir Titus Salt, işyerindeki daha eski, daha kişisel denetim sistemleriyle, yirminci yüzyılda ortaya çıkacak olan daha yeni daha az kişisel yönetim tarzı arasındaki ayrım çizgisinde durur. David Dickson'a göre, dokuma fabrikaları, dört nedenle kuruldu: üretilen herşeyi denetlemek ve pazarlamak ve böylelikle ürün hırsızlıklarından kurtulmak; işçileri daha uzun ve daha hızlı çalışmak zorunda bırakmak; kâr azamiye çıkaracak ve işçi direnişini asgariye indirecek teknik değişiklikleri mümkün kılmak; ve işverenin rolünü vazgeçilmez kılmak.¹⁴ ikinci ve üçüncü maddelerin ilginç bir örneği, işe göre çalışan saattir; bu saat, hızını değirmeni çalıştıran akar suyun akışına göre ayarlıyordu. Şimdi Bradford Sanayi Müzesi'ndedir. Bu durumda, teknik sayesinde, sermayedanın üzerinde hiçbir denetime sahip olmadığı dış etkenlerin bile üstesinden gelinbilirdi!

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ve 1920'lere kadar Amerikan şirketlerinin gelişmesinde de benzer fakat daha incelikli süreçler ayırteğilebilir. Joanna Yates'ın gösterdiği gibi¹⁵, bu dönem boyunca,

demiryolu şirketleri de imalat şirketleri de, yönetim iletişim tarzlarını değiştirdiler; divit ve evrak gözü kullanımından, daktilo ve telgraf kullanımına yöneldiler. Küçük firmalar, böylesi yenilikler olmaksızın büyüyemezdi çünkü kısaca, eski yöntemler daha karmaşık işletmeleri bir arada tutmak için gereken iletişime katı sınırlar dayatıyordu.

Bununla birlikte, teknolojik değişim, aynı zamanda, sözel ve resmi olmayan yönetim tarzının yerini daha resmi, bürokratik yazılı belgelemenin aldığı bir sosyal değişimdi de. İç verimlilik ve “sistem” arayışı galip geldiği için, işletme yönetiminin anlamı da değişti. Yani teknik yenileşme, büyüyen şirketlerin denetim ve koordinasyonunda yazılı haberleşmelerin yönetiminin öneminin artmasıyla ayrılmaz biçimde içiçeydi.

Kapitalizmin ilk dönemindeki gözetimin Marxçı, Weberci ve Foucaultcu ele alınışlarının öğeleri, yönetim disiplini ortaya çıkarken neyin gerçekleştiğinin örneklenmesine yardım eder. Üç yaklaşımda da ortak olan bir etken, işçilerin, gündelik deneyimlerinde büyük bir altüst oluş yaşadıklarıdır. Görece bağımsız ve mevsimlerin, gündüz ve gecenin ve kutsal günlerin geleneksel ritimlerine göre düzenlenen ağır işten, işçiler kendilerini, gitgide daha katı çalışma düzeninde, kapalı yerler içinde, hatta denetleyici bir göz tarafından gözlenerek çalışır buldular.

Taylorizm ve Teknoloji

Yeni teknolojinin, Taylorizmi veya bilimsel işletmeciliği ne kadar yaygınlaştırdığı sorusuna çok şey bağlıdır. Erken sanayi yönetiminde gelişen ve ürünlerin standartlaştırılmasının yeni tekniklerine sıkı sıkıya bağlı olan Taylorizm için rekabeti sürdürmek amacıyla fiyat düşürmek, planlamanın merkezileşmesi, hiyerarşik otorite ve katı örgüt yapısı, büyük ölçüde özgül iş tanımlarına dayandırılıyordu. Henry Ford'un otomobil üretim bantları, bu tip bilimsel işletmeciliğin örneği idi. 1830'larda el tezgahı dokumacıları nasıl fiyat kırdırlarsa, Ford da el yapısı otomobillerinin fiyatlarını kırdı. T modeli, 1916'daki normal fiyatın onda birinden daha azına satıldı ve Ford böylece piyasanın yüzde ellisini kaptı.¹⁶ Bu nedenle, günümüzde bilgisayarlar ve

işletmecilik konusundaki tartışmayı kavramak için, öncelikle Ford'un fabrikalarında ne yapıldığını kavramak zorundayız.

Bilimsel işletmecilik özünde üç süreçle ilişkilidir: maliyetlerin doğru biçimde hesaplanabilmesi için işçilerin ne yaptığının günden güne ve andan ana denetlenmesi ve değerlendirilmesi; bunun üretimin ayrıntılı denetimiyle bütünleştirilmesi; ve ayrıca yeni yollardan enformasyon toplayan ve dağıtan yeni merkez yönetici personeli aracılığıyla üretimin planlanması ve izlenmesi.¹⁷ 1880'lerden bu yana bu tip bilimsel işletmecilik süratle gelişti. Ustabaşılara ve işçilere mühendislik bürosundan sipariş taleplerini iletmekte kartlar veya biletler kullanılırdı, ustabaşılar ve işçiler d ekısa süre içinde istenen kısımların ayrıntılı dökümlerini kapsayan maliyet tahminlerini gönderirlerdi. Herşeyden önce otomobil üretim bantlarında kullanılan makineler, üretim akışının hızını artırdı. Bu da, daha fazla sermaye yoğunluğu ve idari görevlerin karmaşıklığının artması anlamına geliyordu.

Adını bilimsel işletmeciliğe vermiş olan F.W.Taylor, herbirinin belirli görevleri olan bir işçiler hiyerarşisi üzerinde yer alan merkezi işleme denetim sistemlerini uygulamaya soktu. Planlamaya ve kaynakların özenli dağılımına büyük enerji harandı. Her işlemin hangi ögeleri içerdiği, ne kadar zaman aldığı, değerinin ne olduğuylla ilgilenmelerinin nedeni buydu. Harry Braverman, yeni teknolojinin benimsenmesi yoluyla emeğin işletme denetiminin sıkılaşmasının yolunu açtıklarını savunarak, bu sorunları 1970'lere taşıdı. Braverman, geleneksel parmak hesabı ve gayriresmi tahminlerden, resmi "bilimsel" işlemlere, planlayanlarla gerçekte işi yapanlar arasındaki bölünmenin genişlemesine, işçilerin tek tek yaptıkları işin kesin tanımlanması ve gözlenmesine ve iş güçlüklerinin kapsadığı bilgi dönüşümü üzerine odaklanmıştı.¹⁸

Bu yaklaşımda yeni teknoloji, emeğin yönetiminin bürokratikleşmeside kilit bir aracı olarak öne çıkarılır. Gerçekten de, bundan "teknik denetim" olarak da söz edilir.¹⁹ Braverman'ın çalışması, onun vasıfsızlaşma ve işletme denetimi konusundaki çeşitli fikirlerinin başlarıyla çürütüldüğü şiddetli bir tartışmayı başlatmasına rağmen²⁰, eserleri hala başka incelemeleri özendirmekte ya da onlara dayanak oluşturmaktadır.

Örneğin David Noble, bilgisayarlı otomasyonun, işverenler tarafından işletme gücünü güçlendirmenin bir aracı olarak görüldüğünü savlar. İmalat aletlerinin kullanılması konulu çalışmasında, Noble, işletme yöneticilerinin canalcı kararları işçilerden çok merkez büroya bırakmak süretiyle denetimlerini sürdürmeye çalıştıklarını ileri sürer. Teknik bir seçim yapmaları gerektiğinde, işletme yöneticileri, işçilere daha fazla özerklik sağlayacak olan “yazıyla belgeleme kaydı”ndan yana değil, bu özerkliği sağlamayan “bilgisayar-sayısal” (computer - numerical) sistemden yana oldular. Bununla birlikte, onları üzen şey, makinistlerin direnişine katlanmakla kalmayıp, bir de üretim yerinde vasıflı makinistlere hala ihtiyaç duyduklarını görmele-ri oldu.²¹

Diğerleri, işyeri gözetimi ve denetiminde yeni teknolojinin rolünün kavranmasında toplumsal cinsiyet ilişkilerinin nasıl da önemli olduğunu göstermek için Braverman'dan yola çıktılar. Örneğin Birleşik Krallık'ta Jane Barker ve Hazel Downing, otomasyonun -bu vakada kelime işlemcilik-, bir “sosyal büro”da kişisel ilişkileriyle kaybedilen üretici olmayan zamanı ortadan kaldırmak için tasarlandığını öne sürdüler.²² Makineler, denetleme için kullanılabilir -örneğin tuşa basmaların sayılması- ve ayrıca işlerin vasıfsızlaştırılmasına katkıda bulunabilir. Bu tür analiz, yorumcular arasında, üretim ve büro işçilerinin, teknoloji yoğun gözetimin en muhtemel adayları olduğu şeklinde bir genel izlenim oluşmasına yol açmıştır.

Bu ne kadar gerekçelendirilir? Braverman'ın eseri, olguları aşırı basitleştirme eğilimindedir. Braverman, geleneksel zanaatçı-işçiyi otomasyonlu ortamlardaki işçilerin “vasıfsızlaştırılması”yla karşı karşıya koyarak romantikleştirdiği, firmalar arasında ve içinde “pür” bir Taylorizm benimsenmesini abarttığı, görevlerin “kavranışı” veya “planlanması”yla uygulanması arasındaki ayrımı fazlasıyla öne çıkardığı, hatalı olarak kapitalist işveren ve işletme yöneticilerinin tek bir bütün bakışı olduğunu varsaydığı, işçilerin bilgisini ve direnişlerinin derecesini değerlendiremediği için haklı olarak eleştirilmiştir. Yeni teknolojinin uygulanmaya başlanması, farklı ülkelerde, farklı sanayilerde ve farklı işletme ve endüstri ilişkileri gelenekleri içinde çok çe-

şitlenir. Değişimlerin tek biçimli ya da Braverman ve izleyicilerinin öne sürdüğü gibi öngörülebilir olduğunu gösteren hiçbirşey yoktur.

Şunu söyleyebiliriz: işletme yönetiminin yeni biçimleri, aşamalı olarak, yeni teknolojilerin kullanımına daha da bağlıdır ve çalışanlar, gözetimin yoğunlaştırılmış biçimlerine maruz kalırlar. Tipik olarak işçiler kendilerini daha fazla gözlenir bulurlar, sadece işletmeciler tarafından değil, iş arkadaşları ve bir anlamda kendileri tarafından. Bu, ille de, işçilerin işletme yönetimince daha fazla denetlenmesine yol açmaz, ya da yeni teknolojilerin belirli bir grubu daha güçsüz kıldığı anlamına gelmez; bilişim teknolojisinin, işgücüne boyun eğdirmek için yayıldığı ya da sosyal ilişkiler üzerinde belirleyici bir etkisi olduğu fikri ise daha da az geçerlidir. Bilişim teknolojisi, daha eski işletme yönetimi yöntemlerinin başarısız olmaya başladığı yerde, sermaye ve emek arasında temelden eşitsiz olan ilişkileri sürdürerek, sermayenin işyeri içindeki konumunu sürdürmesine yardım eder görünmektedir. Fakat yeni teknolojiyi sadece bu ışık altında görmek, onun sahip olduğu daha geniş önemi gözden kaçırır.

Dağınık Gözetime Doğru mu?

Fordizm, gözetim sayesinde üretimi öngörülebilir kılmaya, işletme yönetiminde de kesinliği garantilemeye kalkıştı. Fakat Fordizm başarısız oldu. 1960'lardan bu yana, talep daha özel hale geldi, parçalılaştı ve gelgeçleştirdi. Endüstriyel anlaşmazlıklar üretkenlik düzeylerini vurdu. Yatırımlar, kârlarla birlikte düştü. Petrol fiyatları başını alıp gitti. Ve kültürel olarak Fordizmin, herkesi "hepsi birbirinin aynı olan küçük kutulara" soktuğu düşünüldü. Hükümetler, eski sistemi Keynesçi payandalarla desteklemeyi denediler ve sonra bunu monetarist ilaçlarla yapmak için eğretilmeleri karıştırdılar. Bu arada ekonomik sistemin kendisi, yeni teknolojiyi ve yeni üretim yöntemlerini kullanmak suretiyle uyarlandı. Fordizm esnek hale geldi.

Fordizmin başarısızlığının önemli bir ögesi, işyerindeki eski bürokratik yönetimin gitgide daha fazla güçlkle karşılaşmasıydı. Özellikle büyük işletmelerde, teftiş sorunları, hantal boyutlara erişmişti ve yönetimin giderek daha fazla kesiminin emeği izlemesi gerekiyordu.

du. Maliyetleri daha fazlalaşır, bilgi akışı yavaşlarken, kanallar verilerle tıkalı hale geldi ve bazı işletmeciler, tüm sistemi kurallara göre işler tutma kaygıları içinde işletmenin nihai amaçlarını unutmaya başladılar. Hem işçiler hem yöneticiler, motivasyon duygusunu kaybettiler, tatminsiz ve yabancılaşmış hale geldiler, bu da işe gelmeme ve direniş bakımından sermayeye maliyetlerin daha da artması sonucunu verdi.²³

İşyerinde gözetimin değişen yüzünün arka planı budur; gerçekte, ötesindeki de budur. Başka başka bağlamlarda, yeni teknolojinin Fordist gözetim ve işyeri denetiminin zorluklarının üstesinden gelme girişiminde nasıl suçortağı olduğunu göreceğiz. Daha önce gözlemlediğim gibi, yeni teknoloji, kendi başına yeni sosyal ilişkiler yaratmaz; ne de basitçe eski sosyal ilişkileri yansıtır veya yeniden üretir. Bu, bilgisayarlarla yapılan gözetim ile bir tür yeni-Taylorizm arasında kolay bir denklem kurma hatası olurdu. Oysa pekçok post-Fordist bağlamda, gözetim geleneksel Taylorizmin ötesine geçer.²⁴

Örneğin, Toyota otomobil üretimi, yönetimin sürekli yenilenme için gereken bilgi tekeline sahip olduğunu veya sahip olması gerektiğini varsaymaz. Kaliteli mallar üretimi, çok-vasıflı el işçilerine bağlı olduğu için, Toyota vasıfsızlaştırma olmadan çalışır. Öte yandan, bu, verili bir üretici sürecin daha az işçi gerektirdiği anlamına gelebilir, öyle ki öteki sorunlar -işsizlik- gözardı edilir. Böylelikle bilgisayarların denetim için kullanılması kesindir, ancak bu çoğu kez insanların değil, süreçlerin denetimi anlamına gelir. Aynı zamanda da kendileri yapmasa da insanlar, iş faaliyetlerinin dikkatle incelendiğini görürler.

Bunlar, post-Fordizmde insani maliyetlerin olmadığı anlamına gelmez.²⁵ Daha açıkçası, çevredeki, sendikasız işçiler -1. ve 3. dünyadaki- vasıflı, sürekli işçiler karşısında dezavantajlıdır. Fakat bu en iyi, işletme yönetiminin de ciddi değişime uğradığı daha genel bir altüst oluşun bir parçası olarak görülür. Hiç değilse Toyota'da, Ford'un yönetim sisteminin katı hiyerarşisi, daha fazla ademi merkezileşmeye, yatay ekip çalışmasına ve yerel özerkliğe yerini bırakır. Gözetime gelince, her tür grup ve durum, daha fazla incelemeye karşı savunmasızdır.

Söz ettiğim genel alt üst oluş, tüketime yeni bir ağırlık verir. Seri

Üretim sistemlerinde, her zaman, stokların yeterinden az olması halinde pazar paylarının kaybedilmesi, gereğinden fazla olması halinde ise piyasayı boğma ve satılmayan mallarla kalakalma riski vardır. Tüketim kalıplarının analiz edilmesiyle, üretim artık uygun pazarın, tüketici kümesinin bulunmasına bağlıdır.²⁶ Vurgu, müşterinin isteklerine göre biğimlendirilmiş kaliteli mallardır. Yeni teknoloji, ister otomobilde ister Benetton sveterlerinin renklerinde olsun, küçük ölçekli parti parti üretimi mümkün kılar.

Gerçekte, müşteri, alışılmamış bir “yönetici” rolü üstlenir. şirketin tüketiciyi baştacı etmesi, müşteriden işçilere aktarılan bilgilerin, disiplini sürdürmenin bir aracı olması anlamına gelebilir. Kuzey Amerika’da Bell Telephone şirketi santral operatörlerine, devamlı olarak müşteri tepkileri bildirilir. Süpermarket kasiyerleri, benzer muamele görebilir hatta, müşteri kılığındaki müfettişler tarafından ziyaret edilebilir. Özenle kaydedilen müşteri tepkileri -bilgisayar tarafından otomatik olarak derlenir- işçileri disipline etmekte gitgide daha fazla kullanılmaktadır²⁷. Üniversitelerde de benzeri bir süreç vardır. Öğretim yeleri, çalışmalarından yapılan alıntılarla disipline edilirler. Bu alıntılar, bilimsel dergilerin veri tabanlarında kaydedilir, ğretim üyelerinin değerini belirlemenin bir aracı olarak onlara başvurulur, bu onlarda alıntı yapılabilecek yapıtlar yayınlama ihtiyacı doğurur.²⁸

Aynı zamanda bilişim teknolojisi, üretici örgütlerin farklı ülkelerde alt bölümler oluşturmasına ve sermayenin dünyanın bir yerinden başka bir yerine serbestçe akışına izin verir. Aynı teknolojileri kullanan dağınık birimler uzaktan denetlenebilir. Ana şirket ne kadar uzak olsa da, yeni iletişim teknolojileri sayesinde bağlı şirketlerin gözetim ve denetimini yapılabilir. Örneğin American Airlines (AA) 1970’lerin sonlarında SABRE rezervasyon sistemiyle yeni bir iktidar ilişkisi biğiminin öncülüğünü yaptı. 1980’lerin başından beri, AA tarafından, seyahat acentasının bürosuna kurulan her bir bilgisayar terminali, bilet satışlarının fazladan yüzde 30’unu AA için kaptı. Terminalde bütün havayollarıyla ilgili veri vardı, ama bu işi AA’ya yönelik bir yalnıltmayla başardılar. Müşterileri “bağlayan” “elektronik kilitleme”nin bu şekli, bazı bakımlardan havayolunun kendisinden daha

önemli hale gelmiştir. Bu elektronik kilitleme, Cabbage Patch Dolls ve American Hospital Supply Corporation -ki bunu, Johnson&Johnson'a karşı zarar verecek şekilde kullandı- dahil başkaları tarafından da benimsenmiştir.²⁹

Malların üretilme şeklindeki bu tip dönüşümler ve hizmetler sektöründe bu dönüşüme paralel görülen büyüme, yeni durumun nasıl nitelendirileceğine ilişkin tartışmayı canlandırdı. Kapitalizmin merkeziliğinde bir gerileme sezenler, “sanayi sonrası toplum”u gördüler.³⁰ Kapitalizmin kendilerine hala acaip önemli görüldüğü başkaları, “dağınık kapitalizm” hakkında yazdılar.³¹ Bu tartışma, işyeri gözetiminin kavranması için önemlidir; çünkü kapitalizmde yer alan önceki değişimlerin bilimsel işyeri yönetimi gibi gözetim sistemlerinin dikate değer yaygınlaşmasıyla ilişkili olduğu açıktır.

Örneğin, Scott Lash ve John Urry, bürokratik ve merkezileştirici eğilimlerin tersine çevrilmesi olduğunu iddia ettikleri şeyi izlerler; bu nedenle de “dağınık kapitalizm” terimini kullanırlar. Öte yandan bürokrasiyi ve gözetimi kaçınılmazcasına bağlantılı gören Christopher Dandeker, “yeniden düzenlenmiş (reorganized) kapitalizm” terimini tercih eder.³² Bununla birlikte başka bir alternatif de vardır, bu yeni teknolojinin işlevlerinden birini, gözetim ve yönetimin bürokratik yöntemleri arasında bir bölünmeye izin vermesi olarak görmektir. Bu yaklaşımda kapitalizm yeni teknolojiye verdiği önemi ve güveni sürdürür ancak, asıl olarak üretimle değil tüketimle ilişkili esnek post Fordist bir çerçeve içinde. “dağınık gözetim”in gelişine mi tanık oluyoruz?

Bana öyle geliyor ki, “dağınık gözetim” gibi bir kavram, gerçekten de, çağdaş uygulamaların karmaşıklıklarına hakkını vermeye başlar. Yeni teknolojiler, merkezi, bürokratik yönetim denetiminin ve izlemenin gevşemesine izin verir. Fakat aynı zamanda da, işçilerin gündelik alışkanlıklarına çok daha derinden nüfuz ederek, gözetimin yeni bir yoğunlaşmasını mümkün kılar. Tesadüfi kontrol -telefon operatörlerinin müşterilerle ilgilenmesi örneğindeki- ve hatalı mallarda kalite kontrolün hatanın kökenine kadar inmesi, günlük iş haline gelir. Bununla birlikte, herhangi bir dağınık gözetim kavramı, aşağıdaki ör-

neklerin de gösterdiği gibi, üretim tipleri arasındaki içkin farklılıklara dayanan çeşitliliği gözönüne almak zorundadır.

Şeffaf İşçi

1970'lerin ortalarında, bir çalışanın hırsızlık yapmasının ardından, Toronto'daki Puretex Örgü Şirketi'ne kapalı devre TV kameraları takıldı. Sadece üretim, depolama ve yükleme alanları değil, kadınların kadınlar tuvaleti bile artık kameranın gözü altındaydı. Kendilerine hiçbir açıklama yapılmamış olan işçiler rahatsız oldular. Ontario İnsan Hakları Yasası kapsamında mahremiyetlerine tecavüz edildiği hakkında bir dava açtılar. Greve gittiler. Üç yıl sonra, kameralar söküldü. Sorunun çözümünde hakemlik yapan Profesör Ellis, şu yorumu yapmıştı: "Elektronik gözetim, sosyalleştirici son aygıttır ve kullanımına daima eşlik eden kamusal ihtilaf, elektronik gözetimin temelden gayri insani niteliğinin insanlar tarafından içgüdüsel olarak tanımlanmasını doğrular."³³

1990'ların başına gelindiğinde, Puretex'te sendikal zaferden eser kalmamıştı, işyerindeki elektronik gözetim çok daha yaygın ve yoğun hale gelmişti. Gerçekten de işyeri sınırları daha az önemlidir. Evlerinde hatta şirket merkezinin bulunduğu ülkeden başka ülkelerde klavyelerden veri girişi yapan işçilerin çalışması elektronik olarak izlenebilir. Ve uzak yol kamyon şoförünün takometresi, işverenlerin ne zaman frene basıldığını, kamyonun hangi hızla gittiğini vs bilmesine olanak sağlar.³⁴

Bir işe alınmadan önce bile, istihdam öncesi izleme çoğu kez çok serttir. Britanya'da yaklaşık bir milyon işe girmek için güvenlik kontrollerine maruz kalınır; sadece devlet hizmeti için değil, fakat ayrıca BBC ve British Telecom da çalışmak için de bu böyledir.³⁵ Fakat pekçok başka şirket de, büyük kişisel veri tabanları tutan ve bir yılda 200.000 iş başvurusunu inceleyen Economic League gibi kurumları kullanır. İngiltere'de Essex'deki Ford'da bir indüksiyon programındaki bir işçi, üç gün sonra iş kaydındaki "tatmin edici olmayan sınamalar" yüzünden işten atıldı. Bu işçi, daha önce, siyasi eylemci olduğu iddiası yüzünden Ford'un otomobil imalatındaki rakibi Austin-Morris'ten

kovulmuştu.³⁶ Fakat tehdit olarak görülen sadece siyasi eylemcilik değildir; adayların incelenmesini teşvik eden bir diğer korku kaynağı da bilgisayar korsanlığı (hacking), virüs yerleştirme, ve yüksek teknoloji casusluğu biçimindeki “bilgisayar terörizmi”dir.³⁷

Bir kez işe alındıktan sonra işçiler, işyerlerine veya işyerlerinin içindeki alanlara girebilmek için bir sürü plastik kart kullanmak zorunda kalabilirler. Bu kartların bazıları biyometrik güvenlik sistemleri özelliğine sahiptir ve parmak izlerini, retina yapısını veya ses örneklerini elektronik olarak saklarlar³⁸; ve nükleer santrallarda kullanılanlar gibi bazı kartlar da güvenliği sağlayabilir. Elektronik künyeleme biçimleri de örneğin açık denizde petrol çıkarma donanımında, aynı işlevi görebilir.³⁹

Bu teknikler, daha önce söz ettiğimiz işi ölçen saatten geliştirilmiştir. Turlarını tamamladıklarını sınamak ve yapılabilecek bir kaçmanın zamanını şirketin kesin olarak bilmesini sağlamak üzere gece bekçilerine kurmalı saatler verilirdi. Artık, barkodlama teknikleri, işverenlerin verimliliği ölçmesine olduğu kadar çalışanların günlerini, müşterilere faturalanabilir dakikalara bölümlenmesine de imkan vermektedir. Kodlu güvenlik kilitleri fabrikanın veya büroların belirli kısımlarına girişleri sınırlamakta kullanılmakta.

Bu tip aygıtlar, işin (çalışmanın) süresinin ve yerinin izlenmesine ve manipüle edilmesine yardım ederler. Herhangi bir verili anda işçilerin yerinin saptanmasını sağlarlar. Yapılan işin gerçek gidişatı veya kalitesi, elektronik izlemeye de maruz kalabilir. Tuşa basma sayımı, bu tip otomatize denetimin en açık örneklerinden sadece biridir. Ötekiler arasında, veri güvenlik sistemleri, kasiyerler, telefon operatörleri ve telefon konuşmalarının ve öteki haberleşmelerin denetlenmesi vardır. Yakın geçmişte Kaliforniya'daki bir davada elektronik şirketi Epson, çalışanların elektronik posta⁴⁰ mesajlarını okumakla suçlanmıştır.

O halde, yeni teknolojiye gözetim uygulayan şirketlerin, “herşeyi bilen örgüt” olarak tanımlanmaları hiç de şaşırtıcı değil.⁴¹ İşyerinde gözetimin yeni biçimleri, çoğu kez daha az göze batır ama daha saldırgandır. İşyerinin dışında inceleme teknikleri, sürekli olarak belirli

sınıflardan işçi adaylarını daha baştan dışlayabilir.⁴² Daha önce Shoshana Zuboff'un, yeni teknolojinin işçiler için panoptik bir şeffaflık durumu ürettiği, "geleceği düşünerek uyma"yı teşvik ettiği şeklindeki sonuçlarından söz etmiştik.⁴³ Zuboff'un iddiası şudur: böylesi bir şeffaflık, "mutlak denetim" amacına hizmet eder. Fakat, 'herşeyi bilen örgüt'teki şeffaflığı kavramanın tek ya da en iyi yolu bu mudur?

Son olarak söz ettiğim gibi yaklaşımlar, hem kullanılabilen iş gözetimi teknolojileri yelpazesini hem de bunların içinde işledikleri ortamların çeşitliliğini gösterme erdemine sahiptir. Öyle görünüyor ki, bilgisayar teknolojisi işbaşındayken, hiçbir meslek gözetim dışı değildir ve bunun önemi küçümsenmemelidir. Post Fordist bağlamda, gözetim, sadece üretici faaliyetin geleneksel alanlarına değil, ayrıca bürolar ile lokantalar ve taksi çağırma şirketleri gibi resmi olmayan yerlere de uzanır. Hatta, elektronik teknolojilerinin mekan içinde bağlayıcılık kapasitesi işin meydana geldiği yerin önemini azaltır.

Öte yandan yeni teknolojiyle başlayan ve yeni teknolojinin varsayımsal etkilerini ayrıntılandıran yaklaşımların tehlikesi şudur: sosyoloji, yüksek teknoloji gazeteciliği lehine başarılı bir şekilde terkedilir. Bu, yeni ismi ya da görevi tam olarak belli olmayan araçların ve küçük ve yararlı aletlerin yeniliği ile kapasitesine fazla vurgu yapılması sonucunu doğurur; o zaman da benimsenen perspektife göre bu ileri bilgisayar gücünden nasıl sizin de yararlanabileceğiniz ya da teknolojinin yasal veya diğer sınırlama sorunlarına doğrudan sıçranabilir. Zuboff'un *In the Age Of the Smart Machine* adlı kitabının zengin etnografyasındaki gibi, sosyolojiye dönüş yapıldığı zaman bile, panoptik imgeleme işletme yönetiminin "mutlak denetim" özelemleri konusunda yanıltıcı olabilir ya da gözetim karşısında kimin savunmasız olduğu hakkındaki varsayımlar, dikkatleri kimin gözlendiğinden uzaklaştırabilir.⁴⁴

Bilgisayar Yoğun Gözetim

Birkaç yıl önce, *Industrial Engineering* dergisinde “Ofis Otomasyonu İşçilerin Gerçekte Ne Yaptığının İncelenmesine İmkan Sağlar” başlıklı bir makale yayınlandı.⁴⁵ Bilişim teknolojisi, yöneticilerin işleri inceden inceye incelemesine, F. W. Taylor’ın hayal bile edemediği ayrıntılar ölçüsünde izin verir. Fakat New York Eyalet Üniversitesi’nden bir grup sosyolog (SUNY), Stony Brook, New York eyaletindeki çeşitli firmaların sistematik analizinde işçilerin bu tip bilgisayarlı incelenmesinin daha yakın soruşturma gerektirdiğini ortaya çıkardı.

SUNY ekibinin bulduğu şey dağınık gözetim kavramına katkıda bulunur, fakat bu kez, öngörülmemiş sonuçları bakımından. Ekip, bilgisayar gözetiminin yöneticilerin başlangıçtaki niyetini yansıtmadığını ve gözetimi baştan düşünülmemiş işçileri de kapsayabildiğini buldu. Aynı zamanda ekiptekiler gözetim için yeni teknolojinin kullanılmasının “bilgisayarlı Taylorizm”den biraz daha fazlasını temsil edebildiğini söylemekteler.⁴⁶

New York’ta yapılan çalışma, bilgisayarların yöneticilerin işletmeleri içinde ne olup bittiğini daha açıklık ve kesinlikle “görmesine” imkan verdiğini gösterir. Diğer şeyler arasında yöneticiler, işçilerin tam tamına ne yapmakta olduklarını ve nasıl yaptıklarını daha iyi inceleyebilirler. Personel gözetiminin başlıca amaç olması şart değildir, ama önemli bir etken olduğu görülüyor. Böylelikle örneğin New York’taki çalışmada söz edilen “Dockside Grill”de garsonlar siparişleri alırlar ve bir terminale girişini yaparlar; garsonların mutfak personeliyle tek teması budur. Müşteriler sipariş ettiklerini eksiksiz alırlar ama sadece sipariş etmişlerse alırlar. Fakat bu verilerden yönetici kimin ne zaman, ne servisi yaptığını ve ötekilere kıyasla ne kadar verimli çalıştığını bulabilir. Böylelikle sonuç süreçlere daha fazla erişim veya haklarında daha fazla bilgi yoluyla ve potansiyel olarak bunlar üzerinde daha fazla denetimdir.⁴⁷ Fakat yöneticilerin başlangıçtaki hedefi daha fazla denetimin sağlanması değildi.

Yine aynı çalışmadan bir başka örnekte, “Mercury Taksi Şirketi”

gönderme hizmetini bilgisayarlı hale getirmişti. Mercury'yi yöneten kadın, taksilerin öncelikli muamele için para ödeyen Manhattanlı varlıklı hukukçularla sıradan yurttaşlar arasında ayrılmasını gerektiren bir sistem geliştirdi. Sıradan insanlara, hiçbir taksi bulunmadığı söylenen karlı bir gecede gerçekte ayrıcalıklı müşteriler çağırdığında on dakikadan daha kısa sürede taksi gelir. Fakat aynı sistem, telefon operatörleri ve taksi şoförleri hakkında çevrilen numaraları veya alınan ücretleri gösteren raporlar üretir; böylelikle bir kez daha, çalışma hayatlarına bilgisayarsız dönemden daha derinden ulaşılmasına izin verir.⁴⁸

Elbette ki bu durumdaki işçiler, bireysel performanslarının daha yakından gözlendiğinin farkına varırlar ve bu da başlı başına disipline edici bir etki yaratabilir. Yönetimin gözetim verileri kullanarak işçiler üzerinde daha fazla denetim sağlama yolundaki doğrudan girişimleri ise tam tersi sonuç verebilir ve direnişe neden olabilir. Fakat bireysel sorumluluğun bilincine varış, doğrudan denetimi gereksizleştiren kişinin kendisini disipline etmesini sağlayan bir etki yaratabilir. Örneğin bir İngiliz sigorta şirketi olan ve katiplerin, iş arkadaşları ve yöneticilerle etkileşimlerini azaltıp terminalle etkileşimlerini artıran bilgisayar teknolojisini uygulamaya başladıkları Powerco'da yaşanan tam da bu oldu. "Artık birikmiş işler için suçlayacağımız hiçkimse yok" diyorlardı. Yöneticiler, yeni teknolojiyi benimsemeden ve hiçbir bürokratik veya mekanik yardım almadan da öz-disiplin sayesinde göstermiştir bu sonucu elde ederler.⁴⁹

Zuboff'un çalışması, asıl olarak büyük ölçekli işlemlerdeki bilgisayarlı gözetimi yorumlar ve özellikle üretim ve büro işçilerinin gözetime karşı savunmasız oldukları sonucuna varır. Bu arada New York'da ortalama personel sayısı 57 olan firmalarla yapılan çok daha geniş bir örneklem (184 Firma) hangi grupların gözetime karşı savunmasız olduğunun tahmin edilmesinin karışık bir iş olduğunu göstermiştir. Bu ikinci çalışmada iş gözetiminin üç alanı arasında ayırım yapılmıştı; satış analizi, iş-sipariş izleme ve stok kontrol. İster çelik kısımlarda fabrikasyon satışlar, ister bir veteriner kliniği iş sipariş sistemi, ister ambar stoğu olsun, yöneticiler bilgisayarla izlemek suretiyle işçiler hakkında daha derin bilgi edinirler.

Hangi tür işçilerin etkilendiğine gelince, New York'ta yapılan çalışma, üretim işçilerinin kesinlikle gözetime maruz kaldıklarını, ancak büro işçilerinin tüm personelin maruz kaldığından daha düşük oranda gözetime uğradıklarını gösterdi. Öte yandan, tüm işçilerin %8.6'sını oluşturan satış ve pazarlama personeli, bilgisayarlı gözetime maruz kalanların yüzde 18.63'ünü oluşturunuyordu.⁵⁰ Bunun için yapılan açıklama şudur: iş emirlerinin bilgisayarlı gözetimi, çoğunlukla öteki amaçlarla gerçekleştirilen bilgisayarlaştırmaların bir yan ürünüdür. Örneğin, bir matbaa şirketinde müşterileri, siparişlerinin fabrikanın tam olarak neresinde olduğundan ve teslimat için ne kadar beklemek zorunda kalacaklarından haberdar edecek araçlar aranmıştı. Bekleneceği gibi bu, iş emirlerinin ve dolayısıyla işçilerin öncekinden daha yakından incelenmesine yol açtı. Personelin performansı, müşteri ilişkilerini iyileştirmenin dolaylı ve kasıtsız bir sonucu olarak incelenmeye başlandı.⁵¹ Bir "dağınık gözetim" vakası ile mi karşı karşıyayız?

Son bir örnek olarak Britanya'da yabancı sermayeye ait bir elektronik tüketim malları üreticisi olan "Kay"e bakalım. Burada Japon yönetim tarzları diye adlandırılan tarzlar, özellikle "tam zamanında" (JIT)* ve "toplam kalite kontrol" (TQC) büyük etki yapmak üzere benimsenmişti.⁵² "Tam zamanında" tarzı, üretimi piyasayla uyumlulaştırmaya çalışır; arzı, fabrikanın içindeki ve dışındaki taleple bağlar, hiçbir kıtlık, hiçbir fazla stok ve hiçbir atık yoktur. Öte yandan toplam kalite kontrol, üretimi, müşteri arzularının tatmininin üzerine oturtma çabasıdır. Her ikisi de gerçekte birbirlerini gerektirdikleri için daima bir arada görünürler.

Graham Sewell ve Barry Wilkinson, Kay'deki tam zamanında/toplam kalite kontrol uygulamasının, alışlagelmiş bürokratik yönetim piramidinden çok Panoptikona benzediğini savunurlar. Bu iki yazar, özellikle, tam zamanında/toplam kalite kontrol rejimlerinin uygulandığı yerlerde daha fazla görülürlüğü'nün olması üzerine odaklanırlar. Fabrika, ürünleri süreç içinde görmeyi kolaylaştıracak şekilde organi-

* JIT İngilizce Just - in - Time'in kısaltılmışı. (Y.N.)

ze edilir. Yöneticiler, sorunları çok daha çabuk inceleyebilirler ve böylesi koşullar altında suçluyu bulabilirler. Üstelik toplam kalite kontrolde, her bir operatör, kendi kalitesinden sorumludur, böylelikle, Foucault'nun terimleriyle “kendi gözetiminin taşıyıcısı” haline gelir. Bildirilmeyen hatalar, elektronik olarak derhal saptanır ve operatöre kadar izlenir. Birleşik Krallık'taki Nissan fabrikası, bir “görevli gözleme gözetimi” sistemi uygular, bu sistemde işçiler kendi komşularını gözlerler, bu da yönetimin belirli denetim görevlerinin hafifletilmesidir. Tüm bunlar, daha önce söz edilen “müşterinin baş tacı edilmesiyle” ilişkilidir.

Sewell ve Wilkinson bunu, Rule'un gözetim kapasitelerinin, işyerinde elektronik olarak artırılabilirdiği bir genel sürecin parçası olarak görürler. Gözleyenin fiziksel varlığı, giderek daha az gerekir, fabrika bir açık-plan olabilir, orta yönetici kadrosu dağıtılabilir ve sorumluluk devredilir. Fakat merkez yönetim, tam olarak ne yapılmakta olduğunu öncekinden çok daha iyi görür ve nihai denetimi sağlayacak yeni yapıtımlar koyar -işçilerin öz-disiplini. Sorun şudur: kalite için yüklen-dikleri tüm yeni sorumluluklarıyla işçiler, hâlâ niçin yönetime gerek olduğunu sordukları zaman ne olacak? Gözetim araçlarını elde tutmak, yöneticilerin işçiler üzerinde sahip oldukları iktidarı geride kalan tek zeminidir.

Post Fordizm, Dağınık Gözetim ve Ötesi

“Post-” örneklerinin tehlikesi, telkin güçlerinden gelir. Bu ekler, sıklıkla, en büyük toplumsallığın gerçekleşmiş olduğunu ima ederler. Özellikle yeterince gerçek olan teknolojik dönüşümlerle birlikte, post-modern, post-Fordist ya da “post-endüstriyel” sözleri, hayli yanıltıcı olabilir. Üstelik, katılanların birbirine geçmiş anlatıldığı, biri değişmiş koşulları vurgularken ötekinin kalıcılık ve sürekliliği öne çıkardığı sahte tartışmalar yaratabilirler.

Bence, işyeri gözetimine ilişkin tartışmada durum tam da böyledir. Zuboff'un kitabının adı, “makine”yi vurgular. Zuboff, bilgisayar sistemlerinin benimsenmesini izleyen süreksizliği (kesiklilik) ve dönüşümü vurgular. Fakat New York'taki incelemeyi yapan Rule ve öteki-

ler, kuşkuçudur. Onlar, bilgisayarlı Taylorizm görürler. Dandeker de bürokratik örgüt ve gözetim arasındaki bağlantıyı elde tutmayı ister. Rule ve Dandeker, güçlendirilmiş gözetim kapasitelerini kabul ederler, ancak böylesi bir yaygınlaşma süreklilikle karakterize edilen bir bağlamda yer alır, dönüşümle değil.

İşyerinde mikroelektronik teknolojisinin uygulanmaya başlanması, kendi başına değil ekonomik işletme ve yönetimin değişen kalıpları zemininde ele alınmalıdır. "Post-Fordizm" tamamen yeni bir sosyal formasyonu değil, seri üretimin eski Fordist yöntemlerinden -eş zamanlı olarak post-Fordist yöntemlere paralel işlerler- önemli bir çıkış noktasını temsil eder. Tüketim üzerindeki vurgu, bilişim teknolojisinin daha fazla kullanılmasıyla hem mümkün hale gelir hem de bu kullanımları canlandırır. İşletme yönetimi, böylesi teknolojileri hem, bölümler arasında koordinasyon ve bilgi alışverişi ve işyerinin iç denetimi gibi geleneksel amaçlar için hem de *niche - marketing* arayışında, müşteri hizmeti ve hatta şirketlerin ve müşterilerin "elektro-nik kilitlenmesi" -tam zamanında/toplam kalite kontrol ile de ilişkili-dir- için benimser. Bu, "dağınık gözetim"dir.

Bazı şirketlerde geleneksel Taylorizm "teknolojikleştirilirken", bazı şirketlerde, işçilerin gözetimi sürekli daha fazla verimlilik, üretkenlik ve en hayati olarak da kârlılık arayışının hedeflenmemiş bir sonucudur. Gördüğümüz gibi Taylorizmin kendisi de ender olarak saf biçimiyle ortaya çıkar; günümüzde eski halinin bir gölgesidir. Çok daha önemli olan, Zuboff'un Cedar Bluff kağıt fabrikasında⁵³ belirttiği geleceği düşünerek uyum gösterme ile "Powerco" sigorta şirketinde veya elektronik fabrikası "Kay"de sergilenen kendi kendini disiplin altına alma uygulaması çok daha önemlidir. Zuboff ve New York araştırmacıları, fikir birliği içinde, yeni teknolojili gözetimde Taylorizmin mükemmelleşmiş bir türünü görürler, fakat yeni gözetimin benzer özellikler kadar farklı özellikleri de yok mudur?

Rule ve Brantley, Zuboff'un işçilerin bilgisayar teknolojisinden memnun oldukları ve buna olumlu yaklaştıkları yolundaki kanıtları nereden çıkardığına şaşarlar. New York'taki kendi örneklemeleri arasında bu yönde hiçbir kanıt bulamamışlardır.⁵⁴ Fakat, Birleşik Kral-

lık'ta bir çalışma yürüten Knights ve Sturdey de olumlu tutumlar sap-tadılar ve bu tutumları, işçilerin yeni teknoloji sayesinde işe daha fazla hakim oldukları duygusu içinde oldukları şeklinde yorumladılar.⁵⁵ Ne var ki, paradoksal olarak işçileri kendilerini disipline etmeye ve böylelikle örgütün normlarına birebir uymaya teşvik eden de, yine bu egemen olma duygusudur. Fakat bu, gözetimin ve teknik denetimin ezici biçimde olumsuz, vasıfsızlaştırıcı ve zorlayıcı etkilerinden çok uzaktır; oysa Braverman'ın okunması, insanı o tip birşey beklemeye yöneltir.

Bu tür bir analiz, işyeri gözetiminin, yeni teknoloji aracılığıyla yoğunlaştırıldığını bir an bile reddetmez. Bununla birlikte sorun, yeni teknolojinin tek başına etkilere neden olup olmadığı ve yeni etkilerin eski nedenlerle ilişkili olup olmadığıdır. Bu şu demektir: yeni teknolojiler, post-Fordist uygulama bağlamında çoğu kez *ad hoc* tarzda benimsenirler. Ve bu Post-Fordist uygulama, eski Taylorizm'den açıkça farklılaşır öyle ki, günümüzün gözetimi pür yönetim denetiminden ziyade kişinin kendini disipline etmesine ve geleceği düşünerek uyum göstermesine neden olur.

Ancak, Braverman'ın kapitalist entrikalarından böylesi uzaklaşılması, kendini beğenmişlik olarak yorumlanmamalıdır. İşyeri gözetiminin yoğunlaşması gerçek ve acil sorunlar doğurur. İnsan onuru sorunları ve işçilerin şeffaflığının artmasıyla ilişkili gerçek korkuların dile getirilmesi Puretex Örgü Şirketi'nin video kameraları vakasında Ellis tarafından öne çıkarılmıştı. Bilgisayarlar tarafından sürdürülmekte olan çalıştırma görevinin uygun sınırlarına ilişkin sorunlar; daha az tehdit edici, daha az nüfuz eden ve daha az bireyci olabilen alternatif sistemlere ilişkin sorunlar; David Noble'ın bilgisayarla sayısal denetim bilgi işlem aygıtı hakkındaki argümanını hatırlatır. Yönetimin bu durumda "hiçbir tercihi" yoktur.⁵⁶

Gerçekten de, Noble'ın vurguladığı, bunun kesinlikle yönetimin seçimi olduğudur. Bilgisayar aygıtları dükkanındaki otomatize üretim sisteminde, sayısal denetim, yazıyla belgeleme denen öteki sistem karşısında tercih edilmişti. Yazıyla belgeleme, artakalan insan vasıflarını elde tutuyordu ve böylelikle de potansiyel bir tehdit kaynağı

olarak görüldü; yönetimin tümünden denetimi altına girmeme tehdidi. Bilgisayarla sayısal denetim, galip geldi çünkü yönetim amaçlarına çok daha uygun görünüyordu. Böylelikle sosyal seçimler, bu özel teknik gelişmeyi etkiledi; bu seçimler, Noble'a göre, üretim ilişkilerinin aynasıdır.

Yönetim denetimi için böylesi çıplak arzunun, 1990'larda, 1970'lerde görüldüğü kadar yaygınlığı zorunlu olmayabilir. Fakat kapitalist işyerinde yeni teknolojilerin benimsenmesi -doğrudan gözetim amaçlarıyla olsun ya da dolaylı gözetim sonuçlarıyla olsun- seçimlere daha az konu olmaz. Gerçek makineler veya tam zamanında/toplam kalite kontrol gibi yönetim tarzlarına ilişkin kararlar alınabilir. Bu seçimlerin nasıl ve kim tarafından yapıldığının ortaya serilmesi ve bunların sonucu olan sosyal ve kişisel gerçekliklerin -iktidarın yeni türlerinin burada işin içinde olma olasılığı dahil- analiz edilmesi, çağdaş sosyal analiz için hayati bir görevdir. En azından şunu söyleyebiliriz: dağınık gözetimin gelişi, yalnızca verimlilik, karlılık kriterlerine dayalı seçimlerin veya işçilerin zekası ve güvenilirliği hakkındaki kuşku-
kuların alternatiflerinin incelenmesi için yeni fırsatlar sunar.

Hedeflenen Tüketici

Junk Mail* Pazarlama

Ontario'da geçerli yeni bir sürücü ehliyeti için sınavı geçtikten birkaç hafta sonra, Kanada Otomobil Derneği'nden (CAA) üyelik daveti aldım. Düşündürücüydü; ehliyet aldığım haberini onlara Ulaştırma Bakanlığı mı vermişti? Bir telefon soruşturması, gerçekten tesadüf olduğunu ortaya çıkardı. Otomobil Derneği, Bell Canada'dan (Kanada Telefon Şirketi) ad ve adres listelerini alan Informart adlı bir şirketten bu listeleri satın alıyor. "Birleştirme-silme" diye adlandırılan bir bilgisayar eşleştirme sürecinde, üye olmayan biri olarak kolayca açığa çıkmışım. Devlet dairelerinde tutulan kişisel verilere böylesine doğrudan erişim, aslında Kanada'da yasadışı; fakat bu ayrımlar çözülme-ye başlıyor.

Junk mail, yirminci yüzyılın son on yılından önce bilinmeyen bir

* *Junk mail*, banlı toplumlarda doğrudan pazarlama mektup ve broşürlerine tüketici tarafından verilen ve duydukları rahatsızlığı dile getiren bir addır. Kelime anlamıyla, postayla gönderilmiş kıvrır zıvrır demektir. Kitapta bu olumsuz anlamı önc çıkarılmaksızın kullanıldığı yerlerde, junk mail terimini doğrudan pazarlama olarak çevirdim, ama olumsuz anlamı ağır basan yerlerde yeni ve pek de anlaşıl-mayacak bir terim türetmektense aynen bırakmayı tercih ettim.Ç.N.

olgu.¹ Başlamak için önemsiz bir nokta gibi görünebilir, ama *junk mail* tüketici gözetiminin tam göbeğinde yer alır. Tüm bu “kişiye özel” ilanlar nereden geliyor? Ve sosyolojik anlamları ne? Yanıt şu: mallarını ve hizmetlerini satmak isteyen pekçok şirket, potansiyel tüketicileri tam bir kesinlikle hedeflemenin elektronik araçlarına sahiptir. Nerede yaşadığımızı, kiminle yaşadığımızı, ne kazandığımızı ve ne kadar harcadığımızı kesinlikle biliyorlar. Bunun sosyolojik anlamı nedir? *Junk mail*, ileri toplumların “tüketici kapitalizmi” döneminde olduklarını gösteren önemli bir kanıttır. Öz-kimlik ve sosyal entegrasyon, artık piyasayla eklemlenir, işyeriyle değil. Fakat paradoksal olarak tüketici özgürlüğü dünyası aynı zamanda sosyal denetim dünyasıdır da.

Kısaca ortaya koyarsak, paradoksal argüman şöyle işler. Kapitalist ulus devletler içinde sosyal düzeni sürdürmenin zora dayalı araçları, sadece marjinal önem taşıdıkları noktaya kadar getirilmiştir. Bununla birlikte kenar (margin) gereklidir, çünkü bu bir gurup referans insanı her zamanki yerinde bırakır. Tüketici olmama kaderinden kaçınmak için hertür maaliyeti ödemeye hazır bu guruba isterseniz alt tabaka da diyebilirsiniz. Buna karşılık çoğunluk için tüketim, refah toplumlarında çağdaş hayatın herşeyi içine alan, ahlaki olarak yönlendiren ve sosyal olarak bütünleştiren özelliği haline gelmiştir. Sosyal düzen -ve böylelikle sosyal denetimin yumuşak bir biçimi- tüketimin canlandırılması ve yönlendirilmesi yoluyla sürdürülür; burada tüketici gözetimi işbaşındadır. Fakat bu bireysellik, seçimlerin çokluğu ve tüketici özgürlüğü adına gerçekleştirilir.²

Bununla birlikte, tekrar “*junk mail*”e dönüp iki örneğe göz atalım. Georgia’da Atlanta’daki Dataman Information Services bir isim ve adresten, o kişinin yaşını, hanedeki çocuk sayısını ve evinin kaç yıllık olduğunu anında bulabilir. Britanya’da Nottingham merkezli bir doğrudan posta veri tabanı şirketi olan CCN’nin bilgisayarlaştırılmış yentilerinin ölçeği ancak Ulusal Polis Bilgisayarınıninkilerle tam tamına kıyaslanmaktadır. Bu şirkette iki dev bilgisayarda, 43 milyon insan, 18 milyon hane, 330 milyon mali bilgi kalemi ve 2.500.000 kişi profiline fazla ayrıntı tutulur.³ Böylesi pazarlama şirketleri, bireylerin

gelirini ve genel özelliklerini satışa sundukları ürünleriyle dikkatle eşleştirmek suretiyle tüketici talebini yönlendirmeye çalışıyorlar. Bu, tüketici toplumunun sosyal düzenine bir katkıyı temsil eder.

Gerçekten de, *junk mail*, ticari gözetimin yumuşak ucu olarak görülebilir; ticari gözetimin bazı türleri çok daha kısıtlayıcıdır. Rudine Pettus, Los Angeles'ta bir daireyi uzun süreli ödeme (leasing) yöntemiyle satın almaya kalkıp da geri çevrilince, kuşkulana başlandı ve ev sahiplerinden birine niçin reddedildiğini sordu. "İstenmeyen"ler listesinde yer aldığını öğrendi ve bu sonuca nasıl ulaşıldığını araştırmaya başladı. Uzun süre süründükten sonra, bir "UD Registry"nin kendisiyle ilgili ayrıntılar hakkında bir bilgisayar dosyası bulundurduğunu öğrendi; mahkeme raporları gibi kamu kaynaklarından toplanan bilgilerle, öteki kaynaklardan elde edilmiş olan kredi dereceleri gibi bilgiler birleştirilmişti.⁴ Bu, ister haklı olsun, ister olmasın, Rudine Pettus'un konut piyasası halkasından dışlanmasının nedenini açıklıyordu.

Burada olan nedir? Bu ilk örnekler, önümüzde ne uzandığı hakkında bazı ipuçları veriyor. Bilişim teknolojisinin devasa teknik kaynakları, kimlik saptama, iz sürme ve ileri toplumlardaki hanehalklarının tüketim faaliyetlerini yönlendirme girişiminde kocaman yeni bir alan bulur. Satın alma davranışları ve alım gücü hakkında ulaşılabilen kayıtlardan derlenen veriler hem, tüketicilerin gözünde daha da özel harcama biçimlerini cazip kılmak için, hem de hakkındaki kayıtlar, bir noktada geçerli tüketim normlarına uymadığını veya kendi harcama gücünün üstüne çıkıp onaylanamaz borçlara girdiğini gösterenlerin seçimlerini sınırlamak üzere biraraya getirilir.

Bu bölümde, kapitalist işletmelerin uyguladığı gözetim bağlamında zaten tartışmış olduğumuz bazı temaları, özelde de yeni teknolojilerin işyerinin özelliği olan uygulamaları, yani Taylorizmi, ne kadar genişlettiği sorununu ele alacağız. Bununla birlikte, pazarlama konusu, elektronik gözetimi işyerinin ötesine ve evin içine götürmektedir. Yeni teknolojilerin gözetim kapasitesini artırdığı argümanı özel alana ne kadar uygulanabilir? Kuşkusuz ev, ticari gözetimin üzerinde yayıldığı yeni bir sınır, yeni bir eşik olmuş görünüyor. Bu bile, yanlış bir

ayrım olabilir. Tüketimin gözlenmesi genel olarak, gündelik hayatın tüm rutinlerinde gözetimi yoğunlaştırır.

Önemli soru böylesi gözetimin, sosyal denetim anlamına ne kadar geldiğidir. Yirmibirinci yüzyıl Amerikas'ında, Büyük Ağabey'in siyasi bir diktatör değil de bir "pazarlama dehası" olacağı söylenmiştir.⁵ Fakat bu analogi doğru mudur? Büyük Ağabey, bilgisayar öncesi çağın siyasi alanına aittir. Tüketiciliğin sosyal düzeni ise, gözetiminin piyasa üzerinde odaklanması ve bilgisayara dayalı olmasıyla iki yanıyla ondan ayrılır. Bu da Orwellvari olanın ötesinde sonuçları olduğu anlamına gelir.

Şimdi bankalardan ve sigorta şirketlerinden doğrudan postanın sayıları giderek artan uygulayıcılarına, ticari gözetimin çeşitlerine bakalım ve bu görece yeni piyasadaki enformasyon girişimcilerinin rolünü inceleyelim. Bunun bir piyasa olduğu gerçeği, belirtilmeye değer; verilerin metalaştırılması anlamlı bir şekilde verilerin statüsünü değiştirir. Son olarak, gözetim kapasitesi kriterleri bakımından potansiyel tüketicilerin ticari olarak izlenmesini değerlendireceğiz ve sadece gözetim kapasitesinin büyüdüğü yolları değil, fakat bizzat gözetim kuramı için sonuçlarının neler olduğunu soracağız. Modern, üretim-yönelimli bağlamda gözetim için geliştirilen kavramlar, günümüzün tüketim toplumunun gerçekliklerine denk düşmekte midir?

Taylorizm Saf mı Değiştiriyor?

Ticari gözetimin veya tüketici gözetiminin kapitalist girişimlerin stratejisinin bir parçası olduğu açıktır. Ancak henüz pek az sosyolojik analiz ticari gözetimi incelemiştir. Fakat bu analizlerdeki ortaklık, kapitalist gözetimin, geleneksel olarak işyeriyle ilişkilendirilen öteki türlerinin bir yayılması olarak görülmesiyle başlar. Varsayılan bu yayılmaya çeşitli başlıklar altında atıf yapılır; bu başlıklardan biri, "sosyal yönetim" terimidir. Diğerleri arasında Vincent Mosco bu fikri kullanır ve iki önemli önermede bulunur; biri, gözetimin, elektronik bilgi hizmetleri ve işlemleri aracılığıyla ticari alanda hem daha yaygınlaştığı hem de daha derine nüfuz ettiğidir. İkincisi de, bunun sonuçlarının, "gizliliğe (mahremiyete) tehdit" terimlerinin kapsayabildi-

ğinin çok ötesine geçtiğidir.⁶ Mosco'ya göre bu tip ticari gözetim, sosyal denetimle ayrılmaz biçimde bağlıdır. Ben de bu kanıdayım. Fakat bunun mekanizmaları tam olarak nelerdir? Tüketici gözetimi modern yönetim tekniklerinin bir genişlemesi midir yoksa içinde tüketiciliğin merkezi yer tuttuğu farklı bir sosyal düzenin bir parçası mıdır? Bunun ötesinde, gözetim sadece sosyal denetime mi ilişkindir?

Mosco, yönetim motifinin fabrika dışına ve ev içine yayılma yollarını açıkca Marksist bir yaklaşımla ele almaz. Mosco, burada Marksizm'den fazlasına ihtiyaç olduğunu ima eder. Foucault'nun sosyal organizmanın "kılcal düzeyi"nde meydana gelen gözetime yaptığı vurguya başvurur.⁷ Yani hiçbir kökten sosyal dönüşüm gerçekleşmez. Daha ziyade, organik büyüme (accretion) süreciyle, "insan gruplarının pazarlama, yönetme ve denetleme işlemlerini ölçen ve izleyen güçlü elektronik sistemler... hızla daralan teknolojik sınırlar tarafından gözetim, pazarlama ve denetim süreçleri üzerine... inşa edilir."⁸ Mosco, bunda, alttan alta gerçekleşen sürecin, bireyleri atomize ettiğini, böylelikle de "sosyal topluluğu" aşındırdığını ve "kendî kaderini kendi belirleme temel hakkını" çiğnediğini görür. Ancak bu son yargılar, Foucault'nun değil, Mosco'nundur.

Aynı sorunlar hakkındaki çeşitli kapsamlı tartışmalarda Kevin Robins ve Frank Webster de ticari gözetimi işyeri yönetiminin bir ürünü olarak görmekle ve Taylorizmin bir değerlendirmesi üzerinden bağlantıları izlemekle başlarlar. Onların gözlemine göre Karl Marx, kapitalist iş örgütlenmesinin üretkenliği artırmak ve denetim sağlamak için, zihinsel emeği kol emeğinden kasdi olarak ayırdığı şeklindeki klasik bakışı dile getirdi.⁹ Frederick Taylor'ın bilimsel yönetim planlarındaki zihni çalışma, "planlama bölümü"nde yoğunlaştırılır. Fakat eğer insani beceriler, makinelerde dışavurulabilirse, o zaman emeğe boyun eğdirme süreci daha da basitleştirilebilir; bunun zirvesi de, Henry Ford'un montaj bandıdır.

Kevin Robins ve Frank Webster bunu daha da ileri götürerek kapitalist kökenli bilgi, beceri ve enformasyon toplamanın artık Fordist fabrikanın ötesinde gerçekleştiği gözlemini yaparlar. Kısacası, tüketici toplumunda "Sosyal Taylorizm", ortaya çıkmıştır. Bu iki yazar, iş-

yeri ve ev gözetimi arasındaki bağlantının, General Motors'dan Alfred Sloan'ın pazarlama uygulamalarında bulunabileceğini savunurlar. 1920'lerde Sloan, bilimsel yönetim ilkelerinin mal piyasalarına ve tüketici davranışına uygulanmasının öncülüğünü yapmıştı. Tüketicilerin profillerini çıkarmak için, satınalma alışkanlıkları hakkında veri toplamıştı.¹⁰ Demografik ve sosyo-ekonomik verilerin biraraya getirilmesi demek olan piyasa araştırması, bu tip "Sloancılığın" enformasyon-denetim yönüne büyük vurgu yaptı. Uluslararası İş Makineleri (IBM) 1930'larda, böylesi ticari gözetimin avantajını kullanmak isteyen şirketlere veri hizmetleri sağlayan ilk şirketlerden biriydi.

Günümüzde, milyonlarca tüketici, onların satınalma davranışını yönlendirmeyi ve onları tüketici becerileri konusunda eğitmeyi amaçlayan girişimlere konu olur. Robins ve Webster, ortaya çıkan bilgisayarlı Sosyal Taylorist durum içinde yeni iktidar ilişkilerinin uygulandığında ısrarlıdırlar. Gerçekten de devlet iktidarı, bu denklemin bir parçası olarak görülmelidir; çünkü tüketiciliği tamamlayan sosyal Taylorcu özellikler sergiler. Aynı yazarlar, ticari gözetim bağlamı içinde pekçok iktidar merkezi -belki de Manuel Castells tarafından "güç akışları" ya da Lash ve Urry tarafından "dağınık kapitalizm" in bir özelliği olarak daha iyi betimlenen¹¹- pekçok iktidar merkezi ayırtederler. Bu değerlendirmenin arkasında Foucault'nun ruhu kendini hissettirir.

Ne var ki, Robins ve Webster Marx'ın yerine Foucault'yu koymazlar. Şunu eklerler: "(iktidar ilişkilerinin) herbirinde sosyal bilgiye ve kaynaklara sahiplenilir ve iktidar ile sermayeye dönüştürülür."¹² Taylorizm'e bağlanmak, gerçekten de "sermaye" ve "tüketici" arasında epeyce doğrudan ve zorlayıcı bir bağlantı varsayar ve bu bazı güçlükler çıkarır. Bu güçlüklerin başlıcası burada tam da ne tür bir iktidarın varolduğudur. Benim görüşüm, ticari gözetimin hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde sermayenin iktidarını tüketici denetimiyle bağlantılandığı, ama bunu sadece dolaylı ve zorlayıcı olmayan yollarla yaptığıdır.

Söylemesi gereksiz, tüketici gözetiminin yükselişinin çok daha müşfik olduğuna ilişkin başka bazı açıklamalar da vardır. Tüketicici-

nin bakış açısından, harcamanın emrine girmiş yeni teknolojilerin gelişile, sunulan yeni imkan ve yararlar bollamış görünür. Örneğin, tüm masrafları doğru olarak izleyebilir, sözüm ona sizin kendi durumunuza uygun ürünler hakkında bilgi alabilir, nakit para gereksindiğinizde 24 saat açık otomatik banka makinelerini kullanabilir, hatta bazı durumlarda iki yönlü kablolu hizmetleri -bunlar da bu maddeleri tanıtır- kullanan satıcılardan mal ve hizmetleri doğrudan doğruya sipariş edebilirsiniz.

Gerçekte kişisel ayrıntıların inceden inceye irdelenmesini gerektiren tüketim maddeleri için duyulan yaygın coşkuyu ele alırken bu hesaba katılmalıdır. 1980'li yılların ortalarında, New York'ta bir caddeden geçenlere, "modern teknoloji" tarafından "gizliliğin istilası" hakkındaki fikirleri soruldu. Yüzde doksanı kaygı duyduğunu belirtti. Fakat ertesi gün elverişli faiz oranına sahip bir kredi kartı sunulduğunda zaman, aynı caddeden geçenlerin yüzde doksanı sosyal sigorta numarasını, banka hesap numaralarını ve öteki kredi kartları hakkındaki bilgileri gerektiren başvuru formlarını eksiksiz doldurdu.¹³ Bu yaklaşımda tüketici gözetimi, bizi standart, birörnek ürünlerin ve bunların eşliğinde tüketici seçimi üzerindeki sınırların dünyasının ötesine götüren özel tasarlanmış malların, müşteriye özel hizmetlerin ve öteki ilerlemelerin bir parçasıdır.¹⁴ Olanaklı kılan kapasitesi sorgusuz sualsiz arzulanıyor gibi görünüyor.

Bu son yaklaşım, naif görünebilir, fakat ben böylesi bir yaklaşımın gerçekte, tüketici kapitalizmi içindeki sosyal düzen hakkında yukarıda değinilen yaklaşımla uygun olduğunu savunacağım. Braverman'ın yeni teknolojiler tarafından emeğe boyun eğdirilmesi şeklindeki kaba analizinin nasıl büyük ölçüde geçersiz olduğunu görmüştük. Taylorizm ve yeni teknoloji hakkında sorulmuş olanlarla aynı türden sorular tüketici bağlamında da sorulmalıdır. Tıpkı üretim alanında daha incelikli ve ayrıntılı bir yaklaşımın gerekmesi gibi ticari gözetimin içinde meydana geldiği farklı bağlamlar da özenle değerlendirilmelidir. Üstelik, ticari gözetimin içinde gerçekleştiği alanda ne tür iktidar ilişkilerinin sergilendiği hiç açık değildir. Yeni gözetim tarzlarıyla tüketim ne kadar mümkün kılınır, ne kadar kısıtlanır? Kı-

sacası hem Marx'tan hem Foucault'dan türeyen analizler dikkatli bir yaklaşımı ve dikkatli bir eleştiriyi gerektirir.

Böyle bir yaklaşım ve eleştiri için elverişli üç özel görev, bir gözetim alanı olarak evin “yeni sınırı”nı , tüketici gözetiminde teknolojik yenilenmenin gidişatını ve benim “veri girişimcileri” dediklerimin enformasyon aktarma piyasasındaki rolünü incelemek olmalıdır. Bunların herbirine bakmak ve sonra gözetim kapasitesine katkılarını değerlendirmek suretiyle, tüketici gözetiminin çağdaş rolünün ve erkinin daha iyi bir tablosunu elde edeceğiz

Ev Eşiği

Elbette ki modern gözetim, ticari olmayan çeşitli kanallardan ev eşiğini zaten aşar. Devletin idari birimleri kimin nerede, kiminle, hangi ekonomik düzeyde vs yaşadığıyla uzun süredir ilgilidirler. Bununla birlikte, tüketici gözetiminin ev eşiğini yalayan dalgaları artık daha yoğun ve yeni kanallardan akıyor. Üstelik, -mecazı değiştirelim- devletin antenlerinin artık her eve uzanması, çoğu kez modern hayatın tabii kabul edilen bir olgusuyken, pekçok hane halkı, bir sonraki ticari haberleşmenin nereden geleceği ve kendilerinin bu ticari haberleşme için nasıl seçtikleri hakkında çok daha az şey biliyor. Kitabın bu bölümü, doğrudan pazarlamanın değerlendirilmesiyle başlar, sonra doğrudan pazarlama benzeri bir alana, kredi derecelendirmesine uzanır ve iki yönlü elektronik hizmetlere bir bakışla sonuçlanır.

Nova Filmlerinden ilk kez 1991'de Amerika kamu televizyonunda gösterilen çarpıcı bir TV belgeseli, “Nerede Yaşadığınızı Biliyoruz” başlığı altında tüketici gözetimi için kullanılan elektronik aygıtların tamamını ortaya serdi.¹⁵ Karmaşık bilgisayar gücü kullanmak suretiyle hanehalklarının şaşmazlıkla hedeflenmesi, çok kârlı bir alandaki hayati bir pazarlama aracıdır; ticari veri sanayisinin kendisi ABD'de yılda 50 milyar dolar değerindedir. Büyük başarısının sebebi, şirketlerin genel piyasaya ürün ve hizmet satmakta kullandıkları yöntemdir. Britanya'da Doğrudan Pazarlama Enformasyon Hizmetleri'nin yaptığı bir araştırma, doğrudan pazarlama kampanyalarına verilen yanıtın gönderilenlerle aynı oranı koruduğunu göstermektedir.¹⁶ Üretilmesi

ve postalanması 750 milyon pound tutan doğrudan pazarlama malzemesi, veri girişimi hizmetlerinden yararlanan şirketlere 7 milyar poundluk iş hacmi yaratabilir.

Bu şirketler, sosyo-ekonomik verileri jeo-demografik verilerle biraraya getirmek suretiyle “nerede yaşadığımızı bilirler”. Bir başka deyişle, farklı bölgelerde bulunan fakat benzer zevk ve alım gücüne sahip tüketicilerin tam incelenmesi ve kümelenmesiyle birlikte, görünürde ilişkisiz çeşitli veri tabanlarının içerikleri, isim, adres, telefon numarası, gelir ve tüketici öncelikleri gibi kişisel bilgileri biraraya getirecek şekilde harekete geçirilir. Bu sınıflama etnik köken ve cinsiyete göre ayrımları da kapsar. Dallas'taki bir zenci avukata, Yahudi davalarına katkıda bulunması için baskı yapılır, çünkü adı Cohen'dir. Kadınlara, regl günlerinden hemen önce, doğumdan hemen önce ve sonra kuponlar ve örnek ürünler gönderilir.

Pekçok veri, anabilgisayardan anabilgisayara (ya da ana işlem biriminden ana işlem birimine) doğrudan bilgisayar ağları içinde toplanır. Üç büyük Amerikan kredi hizmet bürosu, TRX AŞ, Equifax AŞ ve Trans-Union Şirketi -doğrudan pazarlamacılara veri satarlar- büyük veri tabanı yönetim sistemleri olan çevrimiçi (on-line) dayalı anabilgisayarlar kullanır. Sözgelimi, bir banka, istediği kredi raporunu beş saniyede alabilir. Böylesi raporlar isim, adres, sosyal güvenlik numarası, kredi tarihçesini içerir ve bankalar, kredi kartı şirketleri, perakendeciler ve araba kiralama şirketleri dahil çeşitli kaynaklardan her ay otomatik olarak güncelleştirilir.¹⁷

ABD'de halen, rakamlı posta kodlarının nüfus sayımı verileriyle ve diğer verilerle biraraya getirilmesi uygulaması, doğrudan pazarlamacılara zengin veri kanallarını açar. O halde, acemi davranışçı “sosyoloji”, tüketicileri bilgisayarda yaratılmış “tiplerine” göre kümelenendirir. Burada iki önemli nokta belirtilmelidir. İlki şudur: tüketicilerin bu şekilde profillerinin çıkarılması, devlet organlarınca hazırlanan nüfus sayımı verilerinin mikro analizinden yararlanır. Yasa gereği vermek zorunda olduğumuz bilgiler, kâr amaçlı ticari kurumlar tarafından oburca tüketilir. Bu noktada bu hâlâ bütün veridir, fakat ne var ki bilişim teknolojisinin bunun tanımlanabilir kişisel verilerle birara-

ya getirilmesinin altyapısını oluşturarak sunduğu kolaylık gözönüne alındığında, yeni sorunlar doğar. Yeni teknolojiyi kullanan gözetim, bir zamanlar ayrı tutulan sosyal alanlar arasındaki alışlagelmiş ayrımları çığner ve böylelikle bulanıklaştırır. Bu da devletlerin, bir amaçla toplanmış verilerin -adaletle veya yargıyla ilişkili olabilir-epeyce başka bir amaç için, yani ticari kâr için, sözkonusu veri öznel-lerinin bilgisi veya rızası olmaksızın kullanılmasına ne kadar daha izin vereceği sorularını doğurur.

Bu davranışçı tüketici sosyolojisiyle ilişkili olarak belirtilecek ikinci nokta, sadece teknolojik donanım ve yazılıma değil, ayrıca istatistiki analize de bağımlı olmasıdır. Bu nedenle müşterilerin istenen profilini yaratan şey sadece güçlü veri tabanından ibaret değildir, ayrıca böylelikle derlenen olguların istatistiki olarak sindirilmesidir de. Böylesi bir istatistiki sindirim, belirli nüfus grupları hakkında, belirli bir gelir aralığından geldikleri, benzer hayat tarzı ve eğitim geçmişleri olması eğilimi taşıdıkları hatta aynı etnik geçmişten geldikleri konularında öyküler anlatır. Resmi istatistikler böylelikle öncelikle toplandıklarından gayet farklı amaçlarla aranır ve kullanılırlar. Bu sonuçlara yol açan, tekbaşına yeni teknoloji değildir, aynı zamanda istatistik tekniklerle donanmış bilgisayar gücüdür de.

Bununla birlikte burada da ironiler pek bol. Madalyonun görünen yüzü, devletin topladığı tüm verilere serbestçe erişimi mümkün kılacak olan bilgi özgürlüğü bahanesidir. Özellikle Reagan-Thatcher yeni-muhafazakarlık yıllarında liberal -ve zaman zaman siyasi bakımdan radikal- şikayet, hükümetlerin kamusal olarak erişilmesi gereken bilgiyi kısıtlamasıydı.¹⁸ Bu ikileme (açmaz) verilecek uygun karşılığın ne olması gerektiği konusunda net değilim, ama bu ikilem bilginin belirli türlerinin iktidar dolayımı olarak rolünün artması ve böylesi bilginin piyasaya çıkarılma politikası üzerinde yeniden düşünme ihtiyacını öne çıkarır.¹⁹

Yeni pazarlamacılar için telefon numaraları da gayet yararlıdır; gerçekten de, telefon pazarlama aracı olarak postadan daha önemli hale gelebilir. "Akıllı" diye anılan telefon ağları, sipariş vermek veya tüketici soruşturmalarını cevaplamak için bedava numaraları arayan-

ların kimliklerini saptamakta kullanılır. Telefon edilen kişi, çoğu kez, arayanın alım gücü ve öncelikleri hakkındaki bilgiye anında bilgisayarın belleğinden elde eder arayan kişi daha telefonun açılmasını beklerken, kendisiyle ilgili bilgiler bir ekranda belirir. Burada yeni olan, ekrana gelme sürecinin anında ve arayanın bilgisi dışında gerçekleşmesidir.²⁰ Fakat burada da büyük ölçekli kamu politikası gereklidir; böylesi “akıllı” telefon gücü, son yıllarda çeşitli ülkelerde devlet müdahalesinin en aza indirildiği (deregulate) Entegre Sayısal Servis Ağlarının (ISDN) kurulmasına bağlıdır.

Illionis'de, Oakbrook'ta, Telesphere Communications, “900”lü hat abonelerine, şirketin, alan kodunu ve arayan numaranın ilk üç rakamını kullanarak, arayanın yerini saptamasına imkan veren bir hizmet sunmaktadır. Telefonun nereden geldiğini bilen satıcılar, teklif hazırlayabilirler. Sonra bilgisayarlı ters yönlü rehber, arayanın kimliğini saptar ve kırk nüfus kümesinden hangisinin potansiyel tüketiciye “uygun” olduğunu belirlemekte bir veri tabanı kullanılır. Telesphere Communications, kısa süre içinde bu hizmeti daha tüketici şirketle konuşulurken sağlayabileceklerini umuyor.

Virginia'da yerleşik bir veri tabanı şirketi olan PRİZM, Telesphere'e demografik veriler sağlar. Farklı mahalleler, pazarlamacıya elverişli özelliklere göre sınıflanır. Burada da, yukarıda anılan davranışçı sosyolojinin sonuçları vardır. “Kürk ve Station Araba tercih edenler, hızlı para harcayan yeni zengin kişilerdir.” “Hemen hemen yüzde 80'i siyahlardan, kalanı da büyük ölçüde İspanyol kökenlilerden ve öteki yabancı doğumlu azınlıklardan oluşan... eğitim düzeyleri ortalamanın altında, istihdam oranları beyazların ortalamasından düşük “Yükselen Azınlıklar” gibi kümeleri ise, sözkonusu şirketler daha az tercih ederler. Yoksulluktan kurtulma mücadelesi, hâlâ, bu mahallelerde gözle görülür.”²¹ Kendilerinin haberi olmaksızın, telefon müşterilerinin ikametgahı, geliri ve geçmişi satıcılara bildirilir, onlar da satış stratejilerini bu bilgi üzerine oturturlar.

Bunun hangi boyutlara ulaştığı, 5. Bölüm'de tartışılan veri-imge temasının bir çeşitlemesidir. Bu örnekte veriler, büyük ölçüde resmi - ve kamusal- kaynaklardan toplanmış olmalarına rağmen varsayımsal

bir veri-imge oluşturacak temel kişisel bilgilerle bağlantılandırılır. Biz, bu şirketler tarafından bylesı bir veri-imge aracılığıyla “tanını-
rız” ve bu satış yöntemi bir kez daha ‘işe yaradığı’ için, veri-imge, bi-
zim doğru portremiz olarak alınır. Üstelik, bylesı bir tüketicici-
yönelimli veri imgesine görece kolay ulaşılabildiği gözönüne alındı-
ęında, yakında bunlardan devlet dairelerinin de yararlanabileceği pek
akıl dışı görünmemektedir.

Bu kitapta daha önce betimlenen Lotus Household Marketplace,
elektronik araçlarla tüketicici gözetiminin daha da ileri yanlarını belir-
ginleştirir. Piyasaya sürüldüğünde -benzeri bir şey başka bir isim al-
tında piyasaya sürülebilir- pekçok orta ve küçük boy şirketin, yzyir-
mi milyon Amerikalı tüketicici hakkındaki demografik verileri, özellik-
le sosyal sigorta numarasıyla ulaşılan, erişimi gayet kolay kompakt
disklerden elde etmesini sağlayacaktı.²² “Nerede yaşadığınızı biliyo-
ruz” demek yetersiz kalıyor; bireyler ve tüketicici kategorileri hakkın-
daki dosyalar şaşırtıcı ölçüde doludur. Varlıkları ortaya çıktığı za-
man bylesı sistemlerin yayılmasına direnç olması daha az şaşırtıcı-
dır. Household Marketplace’in kişisel verileri kullanmasına karşı ya-
zılı itirazların, şirketi bu uygulamadan vazgeçmek zorunda bıraktığı
söylenir. Bir sonraki kesimde göreceğimiz gibi, “telefon edenin kimli-
ęi” (Caller ID) imknının bazı şirketler tarafından kullanılması da
muhalafet yaratmaktadır.

Kredi puanlaması yapan şirketler çoğu kez doğrudan posta örgüt-
leriyle bağlantılıdır. Pek az tüketicici, krediyle alışveriş kapasitesinin
taşıdıkları riskin büyüklüğüne nasıl da bağlı olduğunu farketmeyebi-
ilir. Bu risk, elektronik olarak puanlanır. Benim kendi kaydım, Greater
Toronto Kredi Bürosu’nun dosyalarında tutulur; bu büro, Ontario’da
yaşayan 6 milyon kişi hakkında kredi bilgilerini izler.²³ Kredi kartı
kullanıcılarının harcama faaliyetleri izlenir, hem alımlarının kayde-
dilmesi anlamında hem de şirketin bizim satın alma işlemi sırasında
nerede olduğumuzu bilməsi demek olan anında (on-line, evrimii)
doğrulama anlamında.

Doğrudan pazarlamayla ilişkili olanlara da, kredi puanlamadakine
benzer taktikler uygulanır. Gerçekten de, aynı şirket çoğu kez bu iki

işi de yapar. Örneğin Britanya'da, CCN nüfus sayımı kayıtlarını güncelleştirmek için seçim kütüklerini (seçmen listelerini) satın alır ve bunu Postahane'nin Posta Adresi Dosyası'na ekler; burada yirmiüç milyon beşyüz bin adres, bir milyon beşyüz bin posta koduna göre sıralanır. Tüketiciler hakkındaki bilgiler ve bölgesel veriler, motor üreticileri ve sağlık sigortası firmaları gibi şirketlere de satılır. Onların oluşturduğu jeodemografik kümeye "mozaik" denir. Fakat CCN Kredi Sistemleri kredi kontrol hizmetleri de sunar. Bunun ilan edilen yararı, müşterilerin süratle kredi kullanabilmesidir. Ama işin görünmeyen yüzü, -kredi talebi geri çevrilenler için- gayet kısıtlayıcı sonuçları olabilen kişisel mali verilerin, görünürde hiçbir sınırlamaya uğramadan dolaşımda olmasıdır.

Kredi alabilirlik kontrolleri gitgide daha artan bir hız kazanıyor. Örneğin Britanya'da 1985-86 yılları arasında kontrollerin sayısı iki katına çıktı.²⁴ Bunların en somut sosyal yararı şudur: borçların katlanarak aşırı miktarlara ulaşması, tüketim toplumunun büyük bir sosyal hastalığı olarak görülür ve kredi alabilirlik kontrolleri sayesinde borçlanmaya daha kolaylıkla sınır konabilmektedir. Borç tuzağının ağzı, hiçbirşeyden şüphelenmeyen fakat fazlasıyla coşkulu kredi kârlı alışverişçiyi yutmak için masumca açılmaktadır. Böylelikle kredi-kontrol şirketlerinin, tüketicilerin borç almasıyla ilgili bilgiyi merkezileştirecek tümleşik sistemler için duydukları arzuyu gerekçelendirmesi zor değildir; sosyal bir acı dindirilebilecektir. Bu, gerçekten de, 1987'de Ticaretin Korunması için Britanya Birleşik Devletleri'nin bilgisayar sistemini güncelleştirmesi ve adını "Infolink" (enformasyon ve link kelimelerinden oluşan ve bilgi-hattı anlamında bir kısaltma, Ç.N.) olarak değiştirmesi için gösterilen nedendi.

Kredi kontrolüyle ilgili kamusal hoşnutsuzluk "kara listeye alma" uygulaması üzerinde odaklaşmıştır; bu uygulamada geçmişteki borçlarını ödemedikleri iddiaları nedeniyle tüketicilerin kredi talebi reddedilir. Elbette ki, görmüş olduğumuz gibi bilgisayarlı kredi engeli, çaresiz borçluluk kısır döngüsünün önlenmesine yardım edebilir. Fakat, çoğu kez daha ziyade ayrımsız bir araçtır ve kayıt eşleştirme yoluyla uygulanır; bu da sadece bireyleri değil bir kategoriye dahil olan herke-

si şüphe altına sokar. Aynı evin eski sakinlerinin kayıtsızlığı yüzünden, aynı adı taşıyan bir akraba veya sadece verilen adres “yolun yanlış tarafında” olduğu için kredi talebinin nasıl geri çevrildiği yolundaki öyküleri işitmemiş pek az kişi var günümüzde. Sadece bu değil, borçlar temizlendiği veya şirket hataları tanımladığı ve kabul ettiği zaman bile kayıtlar silinmez.

Bir örnekte, 1984'te British Family Album postayla sipariş sistemi, CCN Sistemleri kredi kontrol kurumuna 16 dolarlık bir borç gönderdi. Kaydedildiği sırada borç ödenmiş olmasına rağmen, 1988'de, hala dosyadaydı ve tüketicinin büyük bir dükkandan hemen kredi almak için başvurusunu geçici olarak durdurulmasına yol açtı. Şubat 1989'da tüketici şikayet ettiği zaman Family Album kaydı silmeye karar verdi, fakat Veri Koruma Kayıt Bürosu, Aralık 1989'da kaydın hala silinmemiş olduğunu buldu.²⁵ Yani, bu müşteriye kendi verimgesi olan hayalet dadanmıştı. Fakat bu, kötü bir rüyadan öte birşeydi. Kişisel olarak olumsuz borçlanmayı önlemek üzere tasarlanan sistem, gerçekte tüketiciyi, -mali bakımdan- tamamen muktedir olduğu faaliyetlerinden alıkoyuyordu.

Yukarda anılan örneklerde ev eşiği, posta kutusu ve telefon hatları aracılığıyla geçilir. Alımların ve diğer mali işlemlerin başka bir yerde değil de alışlagelmiş dükkanlarda, bankalarda ve alışveriş merkezlerinde gerçekleştiğini önermek için hiçbir neden yoktur. Bununla birlikte 1980'lerde bazı ülkelerde “ev ağı”nın (home networking, evlerin ağlara entegre edilmesi ve böylece evlerden çeşitli bilgi işlem ağlarına ulaşılabilmesi, Ç.N.) gelişi, elektronik gözetime yeni bir boyut getirdi: dış hizmetleri doğrudan doğruya haneyle bağlantılandıran iki yönlü interaktif sistemler. Daha eski vizyonların potansiyel gerçekleşmesi olarak şimdiye kadar sadece kısmen yapılan ev ağı -varolduğu yerde- kişisel verilerin elektronik olarak toplanması, saklanması, işlenmesi ve çağrılmasıyla yani gözetimle ilişkili uygulamaların daha da büyük yayılmasını temsil eder.

İlk ve ünlü bir denemede, Ohio, Columbus'taki Qube sistemi, kablolu televizyon kullanarak evden alışveriş ve öteki hizmet olanaklarını sergiledi. Görüntüyü televizyon ekranına getiren kablo sis-

temi, tıpkı telefon hatları gibi, öteki yoldan mesajları geri alabilir. Buna rağmen, telefon hatlarının tersine kapasitesi çok daha büyüktür; örneğin, katalog “sayfaları”nın ekrana çağrılmasına ve mallar için siparişlerin alınmasına imkan tanır. Kamuoyu yoklaması ve başka tür oylamalar da gerçekleştirilebilir. Ayrıntılı işlem verilerinin toplanması potansiyeli açıkça çok büyüktür. Herşey, film başına ödeme yapılan kanallarda hangi tür filmlerin seyredildiğinden, satın alınan malların türlerine veya belirtilen görüşlere kadar herşey, ilke olarak çağrılabilir.

Teknolojik potansiyel ve sosyal gerçeklik arasındaki çizginin, ev ağı durumunda bir ölçüde bulanıklaştığı belirtilmelidir. Britanya’da böylesi interaktif hizmetler, büyük ölçüde ölü doğmuştur çünkü kablolu televizyonun önceden benimsenmesine bağımlıydılar, onun da eğlence güdümlü tüketici talebi üzerinden gelişeceği varsayılmıştı ve bu hiçbir zaman gerçekleşmedi. Öte yandan Fransa’da “Minitel” diye bilinen sistem (gerçekte, evlerdeki ve işletmelerdeki bilgisayar terminallerinin adı; uygun sisteme “Teletel” denir) devlet destekli bir ulusal bilgisayar-telekomünikasyon ağı kurma planının bir parçası olarak kurulmuştu. Başlangıçta, abonelere parasız dağıtılan terminaller, basılı telefon rehberinin yerini aldı; veri tabanındaki isim ve numaralara ekranda doğrudan erişiliyordu. Tüm bu videotex sistemleri içinde Minitel, en başarılı olanıydı. Fakat devlet desteğine rağmen, Minitel bile, ev bankacılığı ve evden alışveriş gibi öngörülen alanlarda başlangıçta umulduğu kadar başarılı olmamıştır. Kişisel mesaj hizmetlerinin çok daha popüler olduğu kanıtlanmıştır.²⁶

Kuzey Amerika’da ev ağı, tereddütle ortaya çıkmış ve ortaya çıktığı yerlerde de sosyal analizcilerin dikkatini haklı olarak çekmiştir. Kanada’da yapılan iki araştırmada David Flaherty ve Kevin Wilson²⁷ iki yönlü interaktif hizmetlerin gözetim ve gizlilik bakımından açılımlarını tartışırlar. Flaherty, böylesi sistemlerin tüketiciye yararlarını kabul eder, fakat “potansiyel olarak daha karanlık - gözetim- yanı” hakkında uyarıda bulunur. Özel alan kaygılarını ve kablo şirketlerinin nasıl da “gizlilik” bakımından yasalara göre de-

ğil de kendi koydukları kurallara göre çalışabildiklerini vurgular. Bu kendi koydukları kurallar konusunun da ötesinde Flaherty, üçüncü kişiler izin alınmaksızın toplanmış kişisel verilere eriştiği zaman bireylerin yargıya başvurma hakkının kesin olması gerektiğini savunur.

Öte yandan Wilson, toplum/teknoloji ilişkisinde herhangi bir “bilanço” yaklaşımına eleştirel bir tutum içindedir ve daha ziyade interaktif sistemlerin, “insani faaliyetleri pazarlanabilir metalara dönüştürmek için tasarlanmış ekonomik baskılara” maruz kalmasından kaygılıdır.²⁸ Ev ağının “gizlilik” yönleri hakkında kaygılanmıyor değildir, ancak daha öte potansiyel etkilerini analiz etmek için sosyal yönetim nosyonundan da yararlanır. Wilson, piyasa araştırmacıları ve tahmincileri tarafından iki yönlü hizmetlerden toplanan anonim verilerin kullanımının sosyal denetim tehlikeleri de taşıdığını öne sürer. Söylediği gibi, “kendi başına gözetim baş eğmeyi garanti etmez fakat gözetimin varlığını hisetme bireylerin kuralları içselleştirmesini sağlayarak bunu gerçekleştirir.”²⁹

Wilson'ın yaklaşımında, şirket inisiyatiflerine verilen sosyal yanıtlar, asla kamusal tartışmaya konu olmamış ihtiyaçların yaratılması ve manipülasyonu suretiyle düzenlenir. Wilson'a göre, sosyal yönetim, bilgi eşitsizliklerini abartarak ve tüketicileri şirket iktidarına karşı gitgide daha savunmasız kılarak demokratik yönetimi tehdit eder. Eğer buna, yukarda ortaya konan sorunlara tüketici gözetiminin, resmi verileri yaygınlıkla kullandığını ve böylelikle ortaya çıkan veri imgeye ciddi bir ağırlık verildiğini eklersek, ev eşiğinin aşılmasına, ağır etik ve siyasi sorunların eşlik ettiği açıkça görülür..

Telefon Edenin Kimliği ve Akıllı Kartlar Yeni Gözetim Teknolojileri mi?

İki yönlü kablo ile ticari gözetim örneği, zaten var olana karşıt olarak ortaya çıkan gözetim uygulamalarını ne kadar incelememiz gerektiği şeklindeki önemli soruyu doğurur. Belki de, böylesi yeni teknolojilerin gerçek sonuçları bilinene kadar yorum yapmamalıdır. Herşeyden önce, teknolojik potansiyel asla sosyal kader değildir. Yeni maki-

nalar ve teknolojik süreçler kültürel ve tarihsel durumun çeşitlenmesine göre farklı şekillerde biçimlenirler ve ekonomik veya teknik başarılarına, önceden hesaplanamayan etkenler karışır. Kablolu televizyona dayanan iki yönlü hizmetler, 1990'ların başlarındaki gözetim sorunlarının en önemlisi değildir. Doğrudan pazarlamaya, Lotus Household Marketplace örneğinde olduğu gibi tüketici direnişiyle, veya Kuzey Amerika'da özel girişim alanını da kapsamaya başlayabilen yasalarla etkide bulunulabilir.³⁰

Dolayısıyla, etkileri belirgin hale gelene kadar yeni buluşlar hakkında yorum yapmakta duraksamak iyi bir tavır gibi görünebilir. Önümüzdeki kanıtlarla biz sözkonusu gözetim kapasitesi ve gerçek sosyal sonuçları hakkında bilgimize dayanarak yargılara varabiliriz. Elbette ki bu yaklaşımda sorun, bu bekleme stratejisine başvurulup da bir kez yeni sistemler yerleşiklik kazandı mı sonra değiştirilmelerinin çok zor olmasıdır.³¹ Üstelik otomatik banka makinelerinde (ABM) olduğu gibi, kullanımları çabucak sosyal sonuçlar yaratan ilişkili teknolojik yenilemeler yapılmasına yol açabilir. Bir de teknolojik ilerlemenin hızı çoğu kez çok yüksektir ve sosyal emniyet mekanizmalarının yeni teknolojilerin içine dahil edilmesi argümanı sıkça öne sürülür.

Örnek olarak otomatik banka makinelerini alalım, bunlar yirminci yüzyılın sonlarında süratle hayatın bir özelliği haline geldiler. Bunları kullanan bankalar açıkça kârlılar; kurulma maliyetleri bir insan veznedarın maliyetinin yarısından daha az. Tüketicilerin sağladığı başlıca yarar ise muhtemelen kolaylık; otomatik banka makineleri, tek bir yerde bütün mali hizmetlerden yararlanmak isteyen müşterinin 24 saat hizmetinde. Fakat gözetim perspektifinden bakıldığında, bir kez daha, otomatik banka makineleri, bankaların kişisel öncelikleri ve hatta fiziksel hareketleri ayrıntılarıyla bilmesini ve bunları, işlem modellerinden çıkardığı profile eklemesini olanaklı kılmaktadır. Artık kart sahipleri, kendi bankalarından başka bankalardan da hizmet alabilirler, özellikle de Citicorp gibi bir bankaholding şirketinin pekçok küçük otomatik banka makinesi ağına sahip olduğu yerlerde.³²

Müşteri avantajlarının artırılması olarak satılan daha yeni gelişmelerin herbiri de artırılmış bir gözetim kapasitesine sahiptirler. Örneğin, Amerikan telekomünikasyon devi AT&T geçtiğimiz yıllarda, çeşitli işlevleri biraraya getiren bir “evrensel kartı” uygulamaya soktu. Bu aynı anda bir banka kartı, bir kredi kartı ve bir telefon kartıydı. Kuşkusuz, müşteri için rahatlık; fakat evrensel kart, başka türlü dağıtım halde bulunan ve AT&T gibi şirketlerin daha kolay erişmekten hoşnutluk duyacağı verileri bir araya da getirmektedir. Kaybolması, taşıyanı bir ölçüde savunmasız hale sokabilir.

Kişisel veriler üzerindeki giderek artan trafiğe katkıda bulunma vaadi taşıyan yeni gözetim teknolojilerinin bir başka örneği, “telefon edenin kimliği”dir (Caller ID). Bu telefon hizmeti, aranan kişinin telefona cevap vermeden önce arayan tarafın numarasını görmesini mümkün kılar. Bazı bilgisayarlı telefon anahtarlama sistemlerinde bulunan aygıt telefonun ilk çalışıyla devreye giren bir modemden yararlanır, arayanın numarasının geçici hafızada saklanan verisini çağırır ve bunu telefon cihazına bağlı bir ekranda gösterir.

Telefon edenin kimlik kartının Müşteri Hat Tanıma olarak da bulunduğu Avustralya’da Optus’un Telecom’un eskiye dayanan tekeline yönelttiği tehdit, telefon edenin kimliğini mümkün kılan rakip sistemler arasındaki karşılıklı bağlantıyla ilgiliydi. Telefon edenin kimliği uygulamasının Kuzey Amerika’da büyük ihtilaf yarattığını belirten raporların ardından 1992’de nasıl bir yasal düzenlemenin gerektiğini belirlemek üzere bir soruşturma yapıldı.³³ Kanada’da, telefon edenin kimliği, ilk önce, bazı seçilmiş kentlerde -Montreal, Ottawa, Toronto ve eyaletinde 1991 yılı boyunca kullanıldı. Polis, Ottawa’da ve Quebec Eyaletleri’nde kimliği bilinmeyenlerce edilen telefonlarda ani ve ciddi düşüşler bildirdi. Bununla birlikte, Montreal’de bu yeni kolaylık sayesinde eşlerini döven kocaların, eşlerinin nerede olduğunu keşfedebildiklerine ilişkin şikayetler alındı.³⁴

Telefon edenin kimliği, ilk kez, ABD’de, New Jersey’de 1987’de “Custom Local Area Signalling Service”in bir parçası olarak uygulanmaya başlandı. O zamandan beri, konu, insan hakları savunucuları ile tüketici grupları arasında *cause célèbre* (önemli dava) gibi birşey ha-

line geldi. Oscar Gandy'nin dediği gibi, telefon edenin kimliği, iki yanı keskin kılıçtır.³⁵ Satıcıların parasız hatlardan arayan tüketici ve müşteriler hakkında neler bildikleri sorununu hatırlayın. Satıcılar arayanın sosyo-ekonomik durumunu ve coğrafi yerleşimini önceden bilirlerse -ya da daha kötüsü, bildiklerini düşünürlerse- tüketiciler, gizliliklerinin ihlal edilebilmesi veya seçimlerinin sınırlanabilmesiyle karşı karşıya kalırlar. Öte yandan, arayanın kimliğini saptama, kimliği meçhul kişilerin aramalarını durdurmak, sahte pizza siparişlerinden kaçınmak veya hırsızların izini sürmek isteyenler tarafından savunulur. Elbette ki tartışılacak bundan daha fazla şey var, fakat açıktır ki ikilemler derinde yatıyor.³⁶

Telefon edenin kimliği ve bağlantılı hizmetlere ilişkin tartışmanın, ISDN sistemleri daha eski telefon anahtarlama sistemlerinin yerini alırken 1990'lar da yoğunlaşması muhtemeldir. "Zeki ağ" (intelligent network) denen şey bir gecede ortaya çıkmayacak. Gelişme, daha ziyade, bölük pörçük, parça parça, bazen duraksamalı ya da dolambaçlıdır.³⁷ Fakat gelişmenin açığa çıkarttığı sorunlar, siyasetçilerin günümüzdeki deneyiminin ve zaman zaman yeterliliklerinin ötesine geçer. İlk ne olursa, o sonraki gelişmeler için belirleyici olma eğilimindedir.

Örneğin, aranan kişiye telefon numarasının açıklanmasını önleme yeteneği, ya serbest "arama başına" ücretlendirmeye ya da arayanın kimliğinin saptanmasının bloke edildiği her sefer için müşterinin ödeme yapmasıyla başarılabılır. Telefon şirketleri her hizmet için ödeme yapılmasını tercih eder, fakat yasal düzenleme yapan kurumlar, bunun kabul edilmesi imkansız bir eşitsizlik yaratacağını düşünebilirler.³⁸ Şimdilik bir parça mutabakat var, fakat teknoloji politikasında daha ulusal ve uluslararası anlaşmalara yönelik trendle birlikte, uygun politikaların ortaya çıkması muhtemeldir. Bu, siyasetçiler için, adalet ve özgürlük konularını ilk denemeler sırasında dışlamayacak ölçüde esnek türde gelişmelere izin verme şeklinde dev bir meydan okuma oluşturur.³⁹

O halde gözetim için bilişim teknolojisinin yeni kullanımlarının, eleştirel sosyal analizciler tarafından izlenmesi tamamen uygundur.

Bazı alengirli yeni araçlar, kendilerine yer bulamazken, uzun erimli sonuçları olan gerçek yenilikler de meydana gelebilir. Tıpkı arayanın kimliğinin saptanması gibi akıllı kartlar da şimdilik böylesi bir fark yaratma potansiyeline sahip görünmektedir.⁴⁰ Akıllı kartların içinde, entegre devrelerden oluşan ince yongalar (chip) vardır ve bunlar kart içinde verilerin saklanması mümkün kılar. Bunlar için, özellikle telefon kartlarının yaygın olduğu Avrupa'da pek çok kullanım zaten vardır; bankalar ve sağlık kurumları da bu kartları kullanır ve pek çok şirket iç güvenlikde bu kartlardan yararlanır.

Kanada'da ve ABD'de hem büyük hem de küçük ölçeklerde çeşitli akıllı kart denemeleri yapılmıştır veya yapılmaktadır. Örneğin, Vancouver'de bir lokanta sahibi düzenli müşterilerinin profillerini çıkarmak için bir akıllı kart sisteminden, yararlanır bu akıllı kartlarda bireysel kart sahibine kadar izlenemeyen bir sistem kullanır.⁴¹ Çok daha büyük ölçekte, çok sayıda farklı kurumla ilişkili ayrıntılı verileri saklayan pilot planlar vardır. Quebec'te 1990'da bir ticari kart sistemi uygulanmaya başlandı, Ontario'da tıbbi, sigortaya ilişkin, ilaçlarla ilişkili verilerle diğer verilere sahip bir kartın denemesi yapılıyor.⁴²

Bu tip akıllı kartlardaki gelişmenin gözetim analizcilerini ilgilendirmesinin bir nedeni de saklama kapasitesinin ve entegrasyonun artması kadar bu tip planların kamusal -devlet idaresi- ve özel -ticari- kurumların veri tabanlarını birleştirmekle ilişkili olmasıdır.⁴³ Aynı zamanda, suistimallere karşı konan yeni önlem ve sınırlamaların akıllı kartları kullanırken de geçerli olduğu savunulmaktadır. Örneğin, bunlara sahip oldukları için kart sahiplerinin kendi kişisel verileri üzerinde daha fazla denetime sahip oldukları söylenir.

Sürekli olarak varolan teknolojinin yaygınlaşmasına dayalı yeni hizmetler ortaya çıkıyor. Tüketici kapitalizmi aralıksız olarak yeni pazarlar bulma, kâr paylarını koruma arayışında yenilikler yapıyor. Bugünün telekomünikasyonda devlet müdahalesinin azaltılması ve büyük ölçekli ISDN sistemlerinin kurulması ortamında, bırakın ciddi bir analizi, böylesi yeniliklerin sosyal sonuçlarının izlenmesi bile zordur.

Ancak, burada verilen örneklerin işaret ettiği gibi, şirket örgütlenmesi ile bireysel tüketici arasındaki asimetric ilişki her yeni alengirli araç ve hizmetle büyütölme eğilimindedir. Bir sonraki yeniliğin piyasaya çıkmasından önce, tüketici yararı ile ilgili iddiaları -ki bazıları son derece meşru olabilir- doğrulayacak zaman bulunması zordur. Ve burada betimlenen tüketici gözetiminde doğru olarak yansıyan sosyal bölünme sorunlarının ve insan onurunun gözönüne alınması bile nardir. Analizler, habire yenilenen teknolojinin sürekli arkasında kal-salar bile, böylesi trendlerin sorumlu bir sosyal ve siyasal analize konu olması zorunludur.

Veri Girişimcileri ve Stratejik Enformasyon

Bu ticari gözetim tiyatrosundaki başlıca aktörlerin büyük şirketler olduğu zaten gayet açıktır. Dev elektronik sistemlere yatırım yapacak sermayeye ve pazar payları ile kar güdüsüne sahiptirler; ayrıca, dünya kapitalist sistemi içinde gitgide daha sertleşen rekabetle de onları teşvik etmektedir. Bu bölüm bu tür şirketleri ele almaktadır ve iki ana odağı vardır. İlki, bu şirketler ve onların kişisel verilere yönelik gitgide daha oburlaşan iştahları için “bilgi metası”nın önemi, ikincisi de, yaptıkları işin tanımlanması ve gerekçelendirmesinde askeri benzerliklerin rolü. Bu dünya, şirketlerin haklarında “haberalma” zorunda oldukları müşterilerin “hedefler” haline geldiği bir “stratejik bilgi sistemleri” dünyasıdır.⁴⁴

Başka yerde de belirttiğimiz gibi, yirminci yüzyılın ikinci yarısında ileri toplumların ortaya çıkan sosyal formasyonlarına “bilgi toplumları” denmesi yanıltıcıdır. Toplumlar bir anlamda daima bilgiye dayalı olmuşlardır.⁴⁵ Bilgi değiş tokuşu, öbür söylenişiyle iletişim, tüm insan sosyalliğinin bir kurucu ögesidir. Daha da ötesinde, bilgileri veya elektronik teknolojilerini kullanmalarına bakılmaksızın tüm modern toplumlar bilgi toplumlarıdır; ulus devlet ve işyeri içindeki tâbi topluluklar hakkında düzenli olarak kişisel veri toplanır.

Öyleyse, günümüzün elektronik teknoloji yönelimli “bilgi toplumları”nı ayırteden şey nedir? Harold Innis’in yaklaşımı içinde çalışan William Melody, canalcı farkın bilginin piyasayla ilişkisinde yattığını söyler. Dijital formda devasa miktarlarda bilgi arz edecek teknoloji-güdümlü kapasite, bu tip bilginin çoğu kez yüksek bir piyasa değerine sahip olduğunun keşfiyle çakışmaktadır. Bir başka deyişle, veriler bir meta olarak fiyatı yönetebilir.⁴⁶ Melody’nin gözlediği gibi, “daha önceleri piyasanın dışında olan ve ekonomik bir faaliyet olarak piyasaya dahil edilmeyen bilgi artık, piyasayı belirlemektedir.”

Artık endüstriyel, mesleki ve ticari kullanım için arananlar gibi bu bilginin de büyük bölümü, yaygın dağılımda değil kıtlıkta en büyük ekonomik değere sahiptir. Böylesi kullanımlarda amaç, rakiplerin, piyasaya ürün sürenlerin, devletin karar alıcılarının ve elbette tüketicilerin özgül “iç” ya da üstün bilgisini elde etmektir. Bu verileri kim tekeline alabilirse o üstün konumunu sürdürebilir. Ve büyük veri tabanları kurmak görece pahalı fakat yaratılmış olan hizmetler için piyasayı genişletmek görece ucuz olduğu için eğilim, uluslararası zeminde merkezileşme ve tekelleşme yönündedir.⁴⁷ Aynı faktörler, rakip şirketler arasındaki yoğun rekabeti de kışkırtır.

O halde, veri girişimcilerinin, askeri anolojileri serbestçe kullanmalarına şaşırmamak gerekir. (Elbette, onların teknolojik araçları, sıklıkla, askeri alanlardan gelir.) İşletme stratejisi - özellikle daha önce tartıştığımız jeodemografik verileri kullanan- savaş filmlerinin harita odası sahneleriyle kıyaslanabilir. Masaüstü eşleme yazılımı hakkındaki bir makalenin belirttiği gibi, “eğer sen iş savaşının ön saflarındaysan... işletme verilerinin kapsadığı mekansal ilişkileri kavramak, yeni mağazaların yeri, yeni bölgelere genişleme ve yeni ürünler geliştirme gibi konulara ilişkin kararların başarısında can alıcı unsurdur.”⁴⁸ Yazılım paketlerinin “Taktisyen” gibi programlar içermesi şaşırtıcı değildir; bu programın jeneriği, miğferli bir askeri, kafasının üzerinde veriyle kuşatılmış bir dünyayla bilgisayar ekranlarının önünde gösterir.

Kurama gelince, bazı analizciler, bilgi yönetimi için tamamen yeni bir paradigmanın ortaya çıkmış olduğunu savunurlar. Charles Wiseman buna “stratejik bilgi sistemleri” veya “SIS” der.⁴⁹ Bu, “haber top-

lama" işlevini kapsar fakat bizi bu işlevin ötesine, bilgi sistemlerinin rekabetçiliği güçlendirecek şekilde daha genel kullanımına götürür. Piyasaların genişlemesi, verimliliğin artırılması veya pazara ürün sunanlarla bağlantı gibi çeşitli araçlarla gerçekleştirilebilir.

Wiseman'ın "SIS vizyonu"na sahip olduğunu ileri sürdüğü pekçok şirketten biri Amerikan Dun ve Bradstreet'tir. 1841'de Louis Tappan ABD'deki ilk kredi raporlama şirketi olan Mercantile Agency'yi kurdu. Kısa süre sonra şirket R.G. Dun tarafından işletildi. Birkaç yıl sonra Bradstreet Agency kuruldu ve sonunda bu iki şirket 1930'da birleşti. 1978'e gelindiğinde D&B ticari bilgi, yayıncılık, pazarlama ve radyo-TV yayını bölümleri dahil 763 milyon dolarlık farklılaşmış bilgi hizmetleri sunan bir şirket haline gelmişti. 1979'da başka bir televizyon istasyonu ve çeşitli kablo sistemlerinin yanı sıra, önde gelen bir bilgisayar hizmetleri şirketi olan National CSS'yi satın aldı. 1983'te D&B gelirinin %45'i ticari bilgi hizmetlerinden gelen 1.5 milyar dolarlık bir örgüttü. 1984'te D&B önde gelen bir tüketici araştırma şirketi olan A.C.Neilson'u satın aldı; bu hikaye böyle sürüyor.

Bu gezide önemli nokta, tüketici gözetiminin niçin çağdaş toplumların böylesine önemli bir özelliği haline geldiğini göstermesidir. D&B'nin "SIS vizyonu" denen şey, bilgi toplama, teknoloji uygulama ve yönetimin koordineli gelişmesini şirket ilkesi haline getirmesinde somutlaşır. Benzer görünüm, ticari bilgi alanındaki başka büyük şirketlerce paylaşılır, bunlara yukarda adı geçmiş olanlar dahildir: PRIZM, Equifax, Informart, Infolink, CCN ve diğerleri.

Böylesi şirketlerin stratejileri çeşitli biçimler alır ve gözetim yaklaşımı bakımından bunların birbirinden ayırılması önemlidir. Bu noktada yapılabilecek en genel ayrım belki de bireysel kimliklerle bağlantılandırılması zorunlu olmayan istatistiki verilere dayanan piyasa araştırması ile kimlikleri saptanmış bireylere sunulan gerçek pazarlama arasındadır. Piyasa araştırması, yukarda söz edilen "meslektaş ve komşu grupları" veya "yükselen azınlıklar" gruplaşmaları gibi büyük veya küçük kolektiflerin davranışını yönetme girişiminin bir parçasıdır. Bu, sosyal yönetim ve ona eşlik eden sosyal denetimden korkunun ortaya çıktığı noktadır.

Pazarlama, bireyleri ürünleri veya hizmetleri satın almaya ikna etme uğraşında kullanılır. Disipline edici öğeler taşıyabilir, fakat özerkliğin tehdit edilmesi anlamından çok burada dile getirilen mahremiyet kaygıları öne çıkar. Askeri tip "taktisyenlerin" niçin bakkaliye kuponları ve kişisel bakım ilanları ile ilgilenen büyük çoğunluğu kadın müşterileri hedeflediği üzerine biraz düşünülmesi, bunun toplumsal cinsiyet boyutunu ortaya serecektir. Fakat, sosyal yörünge ne olursa olsun, mahremiyet yasalarının veya düzenlemelerinin varolduğu yerlerde bile sosyal yönetimin meydana gelebildiğinin belirtilmesi önem taşır. Gerçekten de, gizlilik yasalarının varlığı, elektronik bilgilendirme ve iletişim sistemleri kullanılmasına ilişkin kamusal ketumluğu bozmak suretiyle yumuşak sosyal denetim işlevinin meşrulaşmasına hizmet edebilir.⁵⁰

Ticari Gözetim Kapasiteleri

Anonim olsun olmasın, kişisel veri toplayan bu devasa sanayinin gözetim kapasitesi bakımından sonuçları nelerdir? Kuşkusuz, gözetim kapasitesi bu bölümde incelediğimiz sistemlerin bazılarınca çoğaltılır. Gözetim kapasitesinin öğeleri hatırlayacaksınız, dosyaların büyüklüğü, menzilin kapsamlılığı, veri akışının hızı ve özneşeffaflığının derecesidir.⁵¹ Elektronik Fon Transfer (EFT) sistemleri, gözetim kapasitesindeki büyümeyi gayet iyi örneklerler.

Bilişim teknolojisinde geçtiğimiz on yılda yaşanan en önemli gelişmelerden biri, Satış Noktası kolaylıklarını giderek daha fazla kullanan Elektronik Fon Transferlerinin büyümesidir (İngilizcesinin baş harfleriyle EFTPOS kısaltmasını oluşturur). Örneğin, Britanya'da Sainsbury perakende yiyecek mağazaları zinciri bir süredir bunları kullanmaktadır. EFT sistemlerini kullanan herhangi bir şirket, tercih edilmiş uygulamalardan sapan müşterileri üzerinde daha fazla denetim uygulamak suretiyle elde ettiği faydayı artırabilir. Bir banka ağına bağlı bir satış noktası terminalinin kullanılması müşterilerin hizmetler verildiği zaman ödeme yapabilmesini garantileyebilir. Rob Kling, şu gözlemi yapar: günümüzdeki kredi kartı kontrolleri "sadece bir müşterinin genelde iyi kredi riski olduğunu doğrular, yoksa belirli bir

işlem sırasında kredi kullanabilir olmadığını göstermez. Böylelikle bilgi akış hızının artmasına işletmelerin kötü kredi kararları yüzünden uğradıkları kayıpları azaltmasına yardımcı olur.”⁵² Dosyalar daha büyük, menzil daha uzak, işlemler daha hızlı, özneler daha şeffaftır.

Bununla birlikte, her zaman tüketiciler böylesi gözetim sistemlerinin eline düşmezler. Gerçekten de yukarda belirttiğimiz gibi, sistemlerin temsil ettiği hizmetler veya kolaylık, kâr olarak değerlendirilir. Çünkü arzulanır kaynaklara kolayca erişilmesine izin verirler. Tüketim, bir kişisel seçim meselesi olarak gösterilir. Alternatifler arasından seçim yapma özgürlüğü sınırlanmamış bir hayatın zirvesi olarak övülür. Ancak müşteri borca battığı ya da yanlış kayıt kullanıldığı⁵³ zaman zora dayalı eylemin ağırlığı hissedilir. Arzulanır tüketim düzeylerinden sapmayanlar, ticari gözetimin pekçok biçimini, tüketim toplumunun sağladığı kolaylığın ve rahatın özelliği olarak değerlendirir. Gizliliğin aldığı geçici yaralar, zaman zaman yüzeye çıkabilir, fakat bunlar sürekli olarak kişisel verileri toplayan, saklayan, eşleştiren, işleyen ve satan tıkr tıkr işlemekteki bir mega-makinedeki yankılardan ibarettir.

Bankacılık, sigorta, kredi kartı ve diğer kurumların ticari gözetim yönleri ayrıntılı olarak incelendiğinde, daha önceki örneğimizin de gösterdiği gibi gözetim kapasitesinde dikkate değer bir artış ortaya çıkar. Genel terimlerle söylersek, genellikle de veri-öznelerinin bilgisi veya rızası olmaksızın daha fazla kişisel veri dolaşıma girmektedir. Veriler tüketicilerin, grupların mensupları olarak (sosyal yönetim) ya da bireyler olarak (doğrudan pazarlama, telefonla satış vd yoluyla) ikna ya da manipüle edilmelerinde kullanılabilir; sahte-sosyolojik istatistikler ve kaba sınıflamalar yoluyla onları sıralarlar. Doğrudan postalamaya kadar izlenebilen kitlesel satışlar, bu tip uygulamaların faydalılığını açıkça doğrular.

Aynı mekanizmalar eş zamanlı olarak tüketici toplumunun istenmeyenlerin, tüketici olmayanlardan oluşan alt tabakanın, müstakbel tüketicilerin ya da kusurlu tüketicilerin dışlamasına yardım eder. Onlar için, daha eski, daha tam panoptik gözetim ayrılmıştır; bu gözetim

onları sadece kategorilere sokmakla kalmaz, ayrıca seçeneklerini kısıtlamak üzere sapkınları otomatik olarak kuşatır. Tüketici gözetimi kesinlikle panoptik özellikler -varlığı kesinleştirilemeyen gözleme, davranış sınıflaması vd- sergilerken, sosyal entegrasyonun gerçek mekanizması ve sosyal katılım kriterleri piyasadaki “özgür seçimlerle” ilişkilidir.⁵⁴ Disiplin vardır, fakat bu panoptikonun hapseden, zorlayıcı disiplini değildir. Daha ziyade tüketiciler, şirket gücünün sunduğu şeyi tüketmenin hazlarıyla uyum içinde olmaya ayarlırlar.⁵⁵ Bu, bu bölümün başlangıcında betimlenen yumuşak sosyal denetimin dolaylı aracıdır.

Elbette ki, tüketici piyasası içinde “özgür seçim” nosyonuna pek çok şey yüklenir. “Gözetim kapasiteleri” tartışması taşıdığı olumsuz çağrışımlarla “özgür seçim” söyleminin egemen olduğu bir alan için gayet uygunsuz görünebilirdi. Bununla birlikte bunun aldatıcı yönleri sergilenmelidir. -Kablolu TV gibi- temel hizmetlerin maliyetleri sıklıkla daha fazla seçim imkanı sunulması kisvesi altında yapay olarak oluşturulmuş “seçimlerle” yükseltilir. Bir diğer örnek ise, arayanın kimliğidir. CLASS servis alanları içindeki müşterilere, hem arayanın kimliği imkanları hem de kendileri aradıklarında telefon numaralarının bildirilmemesi imkanını birlikte sunabilir ve bu hizmetlerin her birinin bir tarifi vardır. Bundan sonraki aşama, belki de cep telefonları; bu durumda bir hanenin her bir üyesinin iletişim kimliği sahibi olmak için kendine ait alıcısı taşımak zorunda olacaktır.

Tüketicilik ve Gözetim Kuramı

Kapitalist işyerinin veya ulus devletin ötesinde uygulanan tüketici gözetimi, kendi başına büyük bir alanı temsil eder. Gözetimin sosyolojisi için onu özellikle önemli kılan da budur. Orwell, bu tip gözetim ve denetim güçlerine ulus devlet dışında sahip olunacağını hiçbir zaman düşünmemişti. Buna rağmen, tüketici gözetiminin devlet dairelerince özellikle nüfus sayımlarından toplanan verileri kullanması ve devletin izin verdiği veya düzenlediği ISDN gibi yeni bilişim teknolojisi sistemlerine dayanması belirtilmeye değer.

İşyeri gözetimiyle bağlara gelince, “Sosyal Taylorizm” kavramı,

tüketimi denetlemeye girişen yönetim stratejisi hakkında bazı ipuçları verebilir, fakat tüketim toplumundaki gözetim deneyimine veya onun araçlarıyla sağlanan sosyal düzen türüne pek az ışık tutar. Tüketici gözetimi genellikle, doğrudan veya zorlayıcı değildir, fakat tüketici becerilerini öğretme ve tüketicileri piyasa kurallarına göre davranışı içselleştirmeye özendirme konusunda özellikle başarılı olmaktadır; bu, pekçok tüketici doğrudan postayla gönderilen reklamlar hakkında kuşkularını bildirmesine rağmen böyledir.

Bilgi denen metanın hızla büyüyen rolü, tüketici gözetiminin kavranmasında merkezi yer tutar ve bunun iki yüzü vardır. Büyük şirketler -veri girişimcileri- bazı devlet veri tabanlarının kapsamıyla kolayca uyuşan (match) dev operasyonların içindedirler. Bu şirketler stratejileri için askeri analogilere sık sık başvururlar ve sürekli olarak bu stratejileri destekleyecek ve geliştirecek teknolojik yenilikler peşinde koşarlar. Veri girişimcilerinin gücü, herhangi bir direnişi veya değişimi etkileyecek bilgiden, iradeden veya örgütten çoğu kez yoksun olan bireysel tüketicinin gücüyle hayli eşitsizdir. Lotus Household Marketplace yazılımının reddedilmesi, buradaki bilinçlenmenin pırıltılarını temsil edebilir, fakat daha fazlasını iddia etmek, gerçekçi olmayacaktır. Telefon edenin kimliği konusundaki tartışmaların, bilinç yükselmesi bakımından bundan öte bir sonuç yararıp yaratmayacağı ilerde görülecek.

Bilgi metasının öteki yüzü, tüketici gözetimi terimleriyle özel bir tür veri imgesiyle oluşturulmasıdır. Farklı kaynaklardan dijital olarak alınan verilerin istatistiki sindirimi, kabaca tanımlanmış belirli sosyal gruplamaların üyeleri olarak tüketicilerin profillerine sahip veri girişimcilerini ortaya çıkarır. Bireysel tanımlamaya dayanan öteki tüketici profilleri ise sadece farklı tüketici tiplerini -cinsiyet (gender) ve etnik geçmişin önemi büyür- ayırt etmek için değil, ayrıca kimin kredi alabilir kimin alamaz olduğu konusunda hükümler oluşturmak için herşeyden önemli olan kredi puanı gibi verilere bağımlıdır. Bu sıralama mekanizmaları, açıkça panoptik terimlerle kavranabilir, fakat sadece panoptik terimlerle kavranamaz. Tüketici gözetimi, tüketme yeterliği düzeyine dayanan sosyal bölümlenmeleri yansıtır ve pekiştirir,

fakat bu arada çağdaş tüketicilerin genel şeffaflığını da artırır.

Tüketici gözetimi, toplumda gözetimin kitlesel yoğunlaşmasına yol açar ve teknolojik yenilik sürekli olarak gözetim kapasitesini güçlendirir. Özne şeffaflığı özellikle artırılır. Ulus devletle ve kapitalist işyeriyle bağlantılar -Sosyal Taylorizm- izlenmelidir fakat tüketici gözetimi, gözetim hakkında bildiklerimizden ayrı bir eğilim olan tüketimle eklemlenen ve yeni ortaya çıkmış bir sosyal düzenlemeler dizisinin parçası olarak görülmelidir. Benzer olarak, Orwellci ve panoptik mecazlar hâlâ ipuçları sunarlar fakat öykünün bütünü anlatmaları beklenemez.

Hızla değişen teknolojiler hakkında yapılan yorumlar, burada akılda tutulmalıdır, yeni düşünce ihtiyacı ve esnek siyasal-belirleme önde gelir. Şimdiye kadar, bazı kanıtlar doğrudan pazarlamadan, telefonun televizyon reklamcılığıyla bağlantılı kullanılması yönünde bir kaymaya işaret eder. Telefonun televizyon reklamcılığıyla bağlantılı kullanılması halinde, ISDN sistemlerinin interaktif potansiyeli sonuna kadar tüketilecektir.⁵⁶ Süpermarketlerde, sürekli müşterilere otomatik olarak indirim yapılmasını sağlayan, müşterileri alışveriş yaparken ve indirimli ürünler alırken izleyen elektronik tarayıcılar, kağıt kuponların kullanışlılığına tehdit oluşturmaktadır. Bu kaymalar ile tüketimin sosyal düzeni kuramı arasındaki bağlantılar yeni yeni kurulmaktadır.

Gerçekten de kişisel zevklerin, modaların ve simgelerin, burada belirtilen türlerde süreçler aracılığıyla sistematik olarak izlenmesi ve bunlara müdahale edilmesi, gözetimin sosyal kuramlarının yeniden ve daha genel bir biçimlendirilmesini gerektirir.⁵⁷ Zygmunt Bauman'ın varsayılan postmodernliğin merkezi bir özelliği olarak tüketicilik hakkındaki çalışması, fevkalade önemlidir; hatta Bauman, tüketicilerin sofistike gözetiminin postmodernlikle nasıl eklemlendiği hakkında pek az şey söylemiştir. Ne var ki, eleştirel bir yaklaşım arayışımızda, Bauman'ın tüketicilik aldatmacası hakkındaki yorumları dikkate alınmaya değer. Tüketiciliğin bir yüzü seçme özgürlüğünün ardından gelen evrensel mutluluk (yanlış) vaadidir, öteki yüzü ise, bir kez tüketici özgürlüğü sunulunca özgürlük probleminin (güya) çözüleceğidir.⁵⁸ Tüketiciliğin sosyal düzeninin dayandığı bu gizli varsayımlar,

tüketici gözetimi hakkındaki herhangi bir sorumlu kûram içinde görmezden gelinemez.

Bu nedenle gözetim kuramı, hem veri-öznelerin nasıl tüketiciler olarak oluşturulduklarını hem de tüketim kalıplarının nasıl ticari gözetim yoluyla kanalize edildiğini dikkate almak zorundadır. Veri öznelerin tüketiciler olarak oluşturulması bakımından, özgürlük sorunlarının yanı sıra insani kimlik ve onur gibi hayati sorunlar çıkar. Tüketim kalıplarının ticari gözetim yoluyla kanalize edilmesi konusuna değinildiğinde ise hem tüketiciler ile tüketici olmayanlar arasında hem de toplumsal cinsiyet ve ile etnik köken şeklindeki yanlış ayrımlarda sosyal bölünme sorunları adalet ve sosyal katılım bakımından eleştirel bir analiz yapılmasına sevkeder.

Biz ne sosyal katılımın tüketim etrafında yapılanmasının, ne de tüketici gözetiminin disiplinleri aracılığıyla kişisel veya kolektif sorumluluğun sınırlanmasının uzun dönemli sonuçlarını tahmin edebiliriz; buna rağmen, bunların, önceki modern deneyimde eşi görülmemiş bazı sosyal koşullar getirdiği açık gibi görünmektedir. Pek çok tüketici gözetimi uygulaması, Taylorist veya panoptik yöntemlerle benzeşebilir ancak, tüketici düzeninin yol gösterici ilkesinin acı veya zorlama değil haz olduğu kabul edilmelidir. Sosyal olarak analiz edilecek ve siyasi olarak tavrı alınacak şey, tüketici gözetiminin yarattığı, sosyal bölünmeyi şiddetlendirme ve insan onurunun temellerini yok etme şeklindeki kendine özgü tehdittir.

III

Karşı Gözetim

Kalan dört bölümde gözetim toplumunun yükselişine analitik yaklaşımların ve siyasi yanıtların ne kadar yeterli olduğunu değerlendireceğiz. 9. Bölüm'de, gözetimin yarattığı meydan okuma tam olarak nedir ve yirminci yüzyılın ikinci yarısında gözetime karşı meydan okumalar nelerdir sorularını soruyorum. Gözetime karşı meydan okuma sorunu bir yandan ifadesini özelde gizlilik yasalarında bulan teknik sorunlar biçimini, öte yandan harekete geçme sorunları diye adlandırılan biçimi alır. Harekete geçme sorunları, sadece yasalardan ibaret olmayan daha geniş tabanlı değişim yaratma girişimindeki sosyal hareketlerin oynadığı rolle ilişkilidir. Her iki cephede de ilerleme sağlanmıştır, ancak ben çağdaş gözetimin ortaya çıkarttığı sorunların ancak gerçekten uygun yanıtlarla karşılanması gerektiği sonucuna varıyorum. Yani, hem insan onurunu ve kimliğini hem de adaleti ve sosyal katılımı ciddiye alan yanıtlarla.

10. bölümde gizlilik sorununu şimdiye kadarkinden daha derinlemesine inceliyorum. Bu, bu kavramın muhalefete uygunluğuna, önemine ya da yararlılığına büyük umut bağladığımdan değil. Tersine, dikkatle tanımlanmış bağlamlarda sınırlı kullanılmasına rağmen, gizlilik kavramının günümüzdeki gözetimin ortaya çıkarttığı meydan okumalarla başa çıkmanın bir aracı olarak temelden noksan olduğunu savunuyorum. Gizlilik kavramının uzun bir tarihi vardır ve önemli soruların ortaya atılmasını sağlamıştır, fakat sonunda umarsız biçimde mülkiyet, ataerkil düzen ve ayrıcalıkla bağlıdır. Gizlilik, gözetimle aynı modern toprakta yetişir, bu da “karşı-gözetim” aracı olarak fay-

dasından kuşkulandırılmasının bir başka nedenidir.

11. bölümde Büyük Ağabey ve Panoptikon imgelerine dönerek soruyu genişletiyor. Bunlar sosyal kurama katkıda bulunmuşlardır, ama aynı zamanda, kara-ütopyadırlar, istenmeyen toplum görüşleridirler. Her ikisi de, gözetimin ikiliklerini ve muğlaklıklarını görmeyi reddedererek sosyal analize yanaşmazlar. Siyasi genel görünümüler olarak ise bizi, kötümserliğin ve paranoyanın bataklığına gömmeye eğilimindedirler. Oysa alternatifler vardır. “Tahrif edilmemiş iletişim” fikri, bizi doğru yöne, henüz temelleri oluşturulmamış bir eleştirel kurama doğru yöneltir. Augustine’in “öteki kent”i de, hayati ipuçları sunar. Yapıcı alternatifleri oluşturan kilit kavramlar arasında, kişiselilik, katılım ve amaçlar yer alır.

Son bölümde bu fikirler biraz daha ileri götürülecektir. Günümüz gözetiminin gerçeklikleri, özellikle de bilgisayar ve tüketici meseleleri, modernitenin son derece temel bir değişim sürecinde olduğuna kuvvetle işaret eder, buna rağmen, postmodern söylemin henüz paranoyanın ötesine geçmeye ihtiyacı vardır. Bu bakımdan katılım, kişiselilik ve amaç kavramları, farklı ve daha arzulanır bir gelecek için gözetimin biçimlenmesine yönelik bir katkı olarak sunulmaktadır.

Gözetim ve Meydan Okuma

Teknolojik gelişmeyle yükselen gerçek sorunların bugünkü (veri) derinliği düşünüldüğünde, katı anlamında hiçbir siyasi eylem yeterli değildir bugün.

Jacques Ellul

Gözetimin Yarattığı Meydan Okuma ve Gözetime Karşı Meydan Okuma

Bu bölümün başlığı kesinlikle iki anlamlıdır (double entendre). Bu kitap, yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki gözetimin anlamını, özellikle yeni gözetim teknolojilerinin hızlı gelişmesi ve yayılması-
nın ışığında incelemeyi amaçlar. Şimdi odağı bir ölçüde kaydırmak istiyorum. Bir yandan, durup çağdaş gözetim sistemlerinin hem sosyolojik analize hem demokratik yönetime karşı ortaya çıkardığı meydan okumaların doğasını değerlendirmek uygundur. Öte yandan, gözetimin kendisine ne tür meydan okumaların dayatılmış olduğunu sormalıyız. Aracın yolunda ne tür direnişler yer alır, bu direnişlerin

nedenleri ve etkileri nelerdir? O halde, bu bölüm gözetimin dayattığı ve gözetime dayatılan meydan okumaları inceler ve bir ara çizgiyi temsil eder.

“Meydan okuma” kelimesi de kasıtlı kullanılmıştır. Gözetimin pekçok tartışması, kolayca gözetimin ezici ve yekpare biçimde bir tehdit olarak görüldüğü bir paranoyaya sığar. Bu, Panoptikonun her yere uzanan iktidarından yola çıkan gözetim analizleri için özellikle doğrudur, fakat “Büyük Ağabey” fikrinde de yankı bulur. Ama, paranoyaya direnmek için iyi nedenler var. Bir neden şu; gözetim sistemleri tarihsel olarak demokratik yönetimle ve yurttaşlık haklarının genişlemesiyle çiftyaşamlı bir (symbiotic) ilişki içinde ortaya çıkmıştır. Bir başka neden, burada tartışılan hiçbir vakada gözetimin, çift-yönlülükten yoksun veya hafiflememiş bir kötülük olarak ortaya çıkmamasıdır. Gerçekte her vakadaki yayılışına, şu ya da bu oranda açık bir sosyal yarar eşlik eder. Bu, 4. bölümde tartışıldığı gibi denetimin bir diyalektiği olarak düşünölsün düşünölmesin, gözetim daima iki ayrı yüz sergiler görünmektedir. Bu koşullar altında gözetimin insan sosyal hayatı için sonuçlarının zorunlu ya da kaçınılmaz olarak olumsuz veya kısıtlayıcı olduğunda ısrar etmek zordur.

Ne var ki, bu kitapta tekrar tekrar ortaya çıkan soru şudur: yeni teknoloji nasıl bir fark yaratır? Gözetim coğrafyasında meydan okuma olmaktan çıkıp tehdit oluşturma yönünde bir değişim algılanmasını sağlayabilecek yeni özellikler meydana geliyor mu? Daha önce çözümlediğimiz çeşitli faktörlerin gözden geçirilmesi, bize modern toplulukların gitgide daha bağımlı hale geldikleri daha çok şey bilen örgütlerin dolaylı, kişi ötesi denetiminin yaygınlaşmasının alt yapısını elektronik teknolojilerin sunduğunu hatırlatır. Elektronik teknolojiler, gözetim kapasitelerini birçok çarpıcı biçimde çoğaltmış ve büyötmüşlerdir öyle ki, hakkında başka ne söylenirse söylensin, gözetim çağdaş ileri toplumlarda açıkça yoğunlaşmıştır. Günümüzde, bu yoğunlaşmanın niteliği veya büyüklüğü, insan kişiselliği veya demokratik yönetim için yeni meydan okumaları hangi yollardan sunar?

Bu soruya iki tür yanıt verilebilir. Biz, yoğunlaşmış gözetime geçtiğimiz yirmi yılda verilmiş olan karşılıkları değerlendirebiliriz. Bun-

lar teknik karşılıklar ve seferberlik (mobilization) karşılıkları olarak kendi içlerinde ikiye ayrılırlar. Teknik karşılıklar; gözetim sistemlerini sınırlamanın ya da onlara güvenlik özellikleri eklemenin yasal veya teknolojik araçlarını ararlar. Seferberlik karşılıklarıysa gözetime karşı kamuoyu veya muhalefet örgütlenme peşindedirler. Teknik karşılıkların örnekleri, veri koruma ve gizlilikle ilgili yasalar çıkarılmasını kapsar. Seferberlik karşılıklarının örnekleriye yasalar, lobicilik veya diğer araçlarla gözetimin yaygınlaşmasını protesto etmeye veya sınırlandırmaya girişen insan hakları veya tüketici grupları faaliyetleridir. Elbette ki bunların faaliyetleri ve alanları çakışır ve biri -kamuoyunu harekete geçirme- ötekine -yasaların değişmesine- yol açabilir. Böylece bir bütünün iki ucu olarak görülebilirler; bir uçta tevekkülle kabuleniş vardır, öteki uçta kökten karşı çıkış.

Modern toplumların hemen hemen tümüyle kafalarını bu sorun işgal eder. Bu, şu demektir: toplumların yönetim, planlama vs. süreçleri dolayımıyla gitgide kendilerinin bilincine varmaları modernitenin bir koşuludur. Teknolojik ve bürokratik gelişmenin mantığı sıklıkla, şu varsayım üzerinden yürür: onlar tarafından yaratılan sorunlar, ilkesel olarak benzer bir mantıkla çözülebilir. Gözetim de istisna değildir. Eğer teknolojik ilerleme hissedilir sorunlar yaratırsa, o zaman, bazı teknolojik çözümler -şifreleme? güvenliğin artırılması?- veya yasal çözüm -veri koruma veya mahremiyet yasası- bu sorunun üstesinden gelmekte kullanılabilir. Bu tip çözüm, düzeltmelerin daima arzulanır olduklarını kabul ederek temelde *statükoyu* benimser. Diğer bir yaklaşım, *statüko* hakkında çok daha kuşkucudur ve bu yaklaşım, sosyal hareketlerin analizi dolayımıyla ortaya çıkar.

Modern dünyadaki sosyal kurumların -sanayicilik, ulus devlet, militarizm- dinamiklerinin kavranışı, bazı sosyologları bu kurumlara karşı muhalefetin sosyal hareketler yaratmasını beklemeye yöneltmiştir. Gerçekten de geçtiğimiz yirmi yılda sosyologlar, ilgileri sınıfa, ulusa ve benzerlerine ² dayanan geleneksel tartışmaları aşan sosyal hareketlerin modern toplumların daha alışlagelmiş politikası için bir meydan okuma oluşturduklarını kuvvetle savunmuşlardır. Fakat Yeşil hareketlerin sanayiciliğe veya barış hareketlerinin militarizme

muhalefeti, daha saygın ve tarihsel bakımdan daha uzun dönemli olan işçi hareketlerinin kapitalizme direnişinde yankısını bulabilir; oysa, gözetimin, tanımlanabilir sosyal hareketler anlamında sistematik muhalefet denebilecek bir muhalefete yol açtığını söylemek, bunun değişmekte olduğu yolundaki işaretlere rağmen pek mümkün değildir. Bu bölümün kalan kısmında, böylesi grup ve hareketlerin hem statüsünü ve başarılarını hem de görece az oluşlarının veya zayıflıklarının muhtemel nedenlerini inceleyeceğiz.

İkinci olarak, elektronik gözetimin sosyolojik analizi, daha uygun ve daha az uygun sosyal ve siyasi yanıt türleri hakkındaki soruları kışkırtır. Bu kısmen seçilen analizin çerçevesine bağlıdır. Görünürdeki adaylar arasında, “sanayi sonrası toplum” (post-industrial society) teorik yaklaşımından çıkan gizlilik söylemi, Marksçı -kapitalist toplum- veya Weberci - “bürokratik toplum”- yaklaşımlarından çıkan denetim söylemleri ya da Foucaultcu veya “postmodern” yaklaşımlardan çıkan iktidar söylemleri yer alır.

Bununla birlikte, verilebilen karşılık türleri herbir durumda da iki başka soruyla ilişkilidir. Gerçekten de, tüm sosyal kuram, zımnen veya açıkça, iki konu hakkındaki görüşler üzerinde yükselir: insan kişiselliğini ne oluşturur ile “iyi toplum”u³ ne oluşturur. İzleyen bölümlerde gözetimin sosyolojik analizine uygulanmaları ölçüsünde bu iki soruna da değineceğim. Ayrım çizgisinin bir yanında modern toplumlarda gözetimin kökenleri, gelişmesi ve sonuçları hakkında bu kitapta üstlenilen soruşturma vardır ve yeni teknolojilerin rolüne özel bir atıf yapılmıştır. Öte yanda ise, gözetime verilen gerçek ve potansiyel karşılıkların analizi yer alır. Tarz olarak ikisi de benzer biçimde sosyolojiktir. Fakat ilki daha betimleyici ve analitikken, ikincisinde temeldeki normatif duruşa ve bunun eleştirel bir gözetim kuramı için açılımlarına daha bir açıklık kazandırmaya çalıştım.

Sıklıkla “gizlilik” üst başlığı altında değinilen sorunlar kümesinin, özellikle kişisellik ya da felsefi antropoloji sorunlarıyla yakından bağlantılı olduğu, buna karşılık “denetim” terimiyle ifade edilenlerin siyasi felsefeyle daha fazla ilgili olduğu söylenemez. Herbiri diğeriyle karmaşık şekillerde bağlıdır, öyle ki, biri diğerinden ayrı değerlendirildi-

rilemez. Hem pratikte bağlantılıdırılar hem de gözetimin sosyal kuramı için tümleşik bir normatif zemin gerektirirler.

Gözetimin Meydan Okuması

Gözetim insan toplumu için hiçbir şekilde yeni bir özellik değildir, ancak modern dünyada gözetim, hem daha yoğun hem daha yaygındır. Bugün modern toplumlarda gayet istilacı olduğu düşünülen gözetim, geleneksel köy topluluklarında kurallara uygun saldırılar olarak düşünülürdü. Gündelik hayatın rutin ve sıradan faaliyetleri, ötekilerin didiklemesine açıktır, gerçi bu, sistematik olmayabilir. Köylüler birbirlerini imöce ortağı, akraba olarak veya dinsel ve yönetsel toplulukların üyeleri olarak tanırırlar. Bu tür gözetim, modern toplumlarda büyük ölçüde gerilemiş ve azalmıştır. Pekçok kişi için bu tip gözetim eğer hâlâ varsa, artık sadece yüzyüze ilişkilerin ve sınırlı coğrafi hareketliliğin herkesin ötekinin işini bilmesi anlamına geldiği yerlerin ve zamanların anısından ibarettir. Geride hala izler kalmıştır ama çok daha azdır.

Elbette ki belirli bağlamlarda antik dönemde de sistematik gözetim vardı; devlet ne zaman istediye o zaman topluluklar hakkında askeri nedenlerle ya da kamu işleri için işgücünü denetlemek üzere kayıt tutmuştu. Eski Ahit döneminde, güya Israililerin kırlardaki göçebe yaşantısını daha düzenli hale sokmak veya monarşi kurumunu desteklemek üzere nasıl nüfus sayımları yapıldığını görmüştük.⁴ Fakat bu örnekte, numaralama ve sınıflamaya daha çok zaman vardı ve sadece belirli grupların hayatlarına üstelik sınırlı noktada değişiyordu. Denebilirdi ki, modern olmayan bağlamlardaki gözetim ya yoğundur fakat sistematik değildir ya da sistematiktir fakat uzaktır. Tersine, günümüzde gözetim büyük ölçüde hem sistematiktir hem de yoğun.

David Flaherty "gizlilik"le ilişkili araştırma yaptığı sömürge dönemi New Englandında bile gözetimin günümüzde yaşanan yaygınlıkta veya sistematik kapsamlılıkta meydana gelmediği açıktır. 17.yy Püriten sömürgecilerin, gayet katı bir karşılıklı gözleme rejimini kurumlaştırdığı doğrudur. Flaherty'nin söylediği gibi, "Püritenler, gizliliği, insanlığın kalanının aydınlatılması için bir tepenin üzerine kurul-

muş bir kentin yaratılmasında işbirliği yapma şeklindeki daha önde gelen bir amaca tabi kılmaya teşvik edildiler.”⁵ Fakat Puritenlerin iktidarı sönerken, “rutin faaliyetler üzerindeki egemenliği de geriledi...”⁶ Büyük örgütlerin gündelik hayatı gözetiminin artan bir süratle genişlemeye başlamasından önce iki yüzyıl geçmesi gerekti.

2. Bölümde, modern toplumlarda gözetimin, demokrasinin ve özelden yurttaşlık haklarının gelişmesine eşlik ettiği savını incelemiştik.⁷ Bu sav çeşitli nedenlerle en azından gözetim ile sosyal katılım imkanları arasındaki ilişkide odaklanması yüzünden önemlidir. Gözetim artık ulus devletin ve kapitalist işyerinin gereksinmelerinin ötesine geçip tüketim ve ev alanına ulaştığından, gözetimin sosyal katılımı nasıl ilişkilendiğinin tekrar sorulması değer taşır. Gözetim bu bakımdan ne kadar olanak sağlar, ne kadar kısıtlayıcıdır?

Bununla birlikte burada sorulan bir başka büyük soru, yeni gözetim teknolojilerinin gelişmesinin gözetim trendlerinde belirleyici bir fark yaratıp yaratmadığıdır. Bu “yeni gözetim” modern toplumların Orwellvari bir *Bindokuzyüzseksendört* durumuna doğrumu Gary T. Marx'ın “azami güvenlik toplumu” dediği topluma doğru mu, yoksa henüz sadece hayal meyal seçilebilen⁸ başka bir şeye doğru mu yönelmesine yardım eder? Hapishane benzetmesi, elektronik gözetimin kullanılmasının önemini ve şeklini kavramanın bir aracı olarak Panoptikon kavramına dayandırılan yakın tarihli çeşitli çalışmalarda yankısını bulur. Fakat Gary T. Marx'ın başlıca ilgi odağı, yeni ve asıl olarak elektronik teknolojilerin kendileridir.

Gary T. Marx, bazı gözetim teknolojilerinin karanlığı ve mesafeleleri aşmakla, daha yoğun, görünmez oluşlarıyla gönüllü katılım gerektirmeyişleriyle vs. yarattıkları kümülatif farka ilişkin iyi bir örnek sunar. Fakat Marx bir de “örgütsel belleklerin zaman ve yer içine yayıldığı”⁹ gözler ki bu, yeni teknolojilerin gerçekten de yeni bir gözetimin taşıyıcısı olduğu daha ciddi yolların alarmı olabilir. 3. bölümde savunduğum gibi¹⁰, burada, herşeyden önce bilişim teknolojisi ele alınmaktadır; yani telekominikasyonla bağlantılı bilgisayarlar.

Yeni tekniklerin kendileri de özgül sosyal koşulların ürünü olan sosyal hayatı düzenlenme tarzlarında belirleyici bir fark yarattığı an-

lar modern toplumların tarihine damgasını vurur.¹¹ 19.yy ile 20.yy'ın ilk yarısı boyunca programla bağlantılı olarak saat, insan faaliyetlerinin zaman ve yer içinde koordinasyonunda merkezi önem taşıyan bir aygıt haine geldi. Benzer bir kaymanın 20. yy'ın ikinci yarısında gerçekleştiğini söylemek epeyce doğru görünüyor. Artık, telekomünikasyonla birleşen bilgisayar, insan faaliyetlerinin eklemlenmesine ve koordinasyonuna hizmet ediyor, fakat saatin ve programların başardıklarıyla karşılaştırıldıklarında kütleli olarak büyütülmüş bir ölçekte yapıyor bunu.

Böylece, teknolojik gelişmenin sonuçları üzerinde yoğunlaşmak, kesinlikle teknolojik determinizm değildir. Herşeyden önce, bir süre önce işaret ettiğim gibi yeni teknolojileri şanslı kılan şey, daha fazla askeri ve ekonomik koordinasyon ihtiyacı hissedilmesinin yanı sıra kesinlikle demokratik yönetimin büyümesiydi. Artık tam da bu tip süreçlerde cisimleşmeler, dışavurulsalar ve aslında bu süreçleri pekiştirenler de akılcı, araçsal hesaplama, bilgisayarlardan çok önce de vardı. Fakat, bilgisayarları tüketim bağlamında böylesine önemli kılan şey, kesinlikle onların koordinasyon ve kontrol süreçlerine katkıda bulunma kapasiteleridir.¹²

Gördüğümüz gibi bilgisayar gücü artık ulus devlet içindeki (ve küreselleşmiş bir olgu olarak, ötesindeki) gözetim aygıtında ve işyerindeki izleme ve inceleme içinde -ve yine ötesinde- merkezi konumdadır; "yer" bilgisayarlı işletme için gerçekte daha az önemlidir. Bilgisayar gücü kimilerinin "sosyal yönetim" olarak gördükleri ticari gözetim için de merkezidir. O halde, hem özel bakımdan hem bilgisayarlaşmanın genel etkisi bakımından yeni teknoloji bir "yeni gözetim" için canalcı olabilir. Bununla birlikte bilişim teknolojisi kullanımının, örgütlerin gözetim altındaki topluluklar üzerindeki iktidarını ne kadar artırdığı sorusu açıkta kalır. Sosyal düzen, tüketicinin ayarlanması ve bilgisayarların sınıflayıcı kısıtlaması üzerinden nasıl kurulur ve sürdürülür?

Bu noktada, Panoptikon hakkında daha önce yaptığımız tartışma öne çıkar. Gitgide yaygınlaşan bir sav, Bentham'ın Panoptikonunun eksikliğini çektiği teknolojik işlenmişliğin günümüzde 'bilişim tekno-

lojisi sayesinde gerçekleştirilmekte olduğudur. Görünürlüğün bir tuzak haline getirilmesi, belirsizlik yoluyla itaat ettirme, sınıflama ile kural oluşturulması¹³; tüm bunlar, bilgisayar veri tabanlarının rutin, uzaktan ve verimli kullanılmasıyla gerçekleştirilir. Kredi kartları kullanılarak, sürücü ehliyet numaraları alarak, telefon ederek, veri özneleri kendi gözetimlerine katılırlar. Panoptikon mecazı, hem devlet idaresi ve polislik düzeylerindeki gözetimle etkin biçimde bağlantılanmıştır hem de işyeri ve tüketici bağlamlarındaki kapitalist gözetim içinde bulunur. Bunlardan bazıları topluluk çapındaki bir Panoptikonun oluşmasına fazlasıyla işaret eder.

Gördüğümüz gibi, gerçekten de burada farklı türlerde savlar var. Panoptikon mecazı, epeyce geniş bir çeşitlilik gösteren yaklaşımlar içinde yardımcı almaya zorlanmaktadır. Bunlar, hayli özgül ve özel yaklaşımlardan -yönetim uygulamaları hakkında Zuboff ya da suç araştırması konusunda Gordon¹⁴- genel olanlara doğru sıralanır. İlk gruptakiler arasında özgül durumlar analiz edilmelidir. Özü bakımından modern Panoptikonun, sanki sosyal denetimin bu biçimi bir kez kurulunca zorunlu olarak sürecekmış gibi, elektronik olarak yeniden üretilip güçlendirildiğini saptamak yeterli olmayacaktır. İkinci gruptakiler arasında Poster'ın "Süper panoptikon" dediği analizi öne çıkar. Poster, Foucaultcu anlamda bir iktidar teknolojisi olarak Panoptikonun 20. yy sonlarında elektronik olarak yaygınlaşma tarzlarını tartışır. Bu sadece topluluğun "gündelik hayatın işlemleri sırasında sessizce, sürekli ve otomatik olarak"¹⁵ izlenmesi anlamına gelmez, ayrıca Poster'a göre kamusal/özel ayrımı aşınır ve birey için başka bir ben oluşturulur, bu "sokakta yürüyen ben kadar sosyal bakımdan etkin" olabilir.¹⁶

Poster'in yaklaşımı ile, Panoptikonu elektronik bağlamda tartışan ötekilerin yaklaşımı arasındaki fark, Poster'ın elektronik ortamın içinde dilsel deneyimi gerekli kılmasına yaptığı vurgular gelir. Bu gözetimi ötekilerden ayırt eden şey, iletişimin elektronik doğasıdır. Poster, sosyal analizin, "hangi ölçüde yeni egemenlik tarzları yarattıklarını ortaya serecek şekilde" bu "yeni dilsel deneyim tarzlarını"¹⁷ incelemekle ilgilenmesinde ısrarlıdır. Bu elbette ki, tam da bu kitaptaki ana-

lizimizin, özelde de dört gözetim alanının -idare, polislik, işyeri ve pazaryeri- ampirik incelenmesinin vurgusudur.

Bununla beraber, Foucaultcu Panoptikon yaklaşımıyla ilişkili belirli potansiyel tuzakları belirtmiştik. Poster bunlardan bazılarına, özellikle Foucault'nun kendisine rağmen taşıdığı, açıklamasını “toplamını alma” (totalize) eğiliminden kaçınma gereğine duyarlıdır. Bu, herşeyin, heryere uzanan bir iktidara dayanılarak açıklandığı ve bazen epeyce farklı sosyal konumlanmaların -hapishaneler, fabrikalar, evlerin oturma odaları- aslında özsel olarak aynı tür iktidara maruz kaldıkları bir yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olur. Foucault “metafiziksel”den dikkatle kaçınır¹⁸ fakat bunu yaparken, ya onun doğruluğunu kabul etmeden ya da dayandırıldığı ilkelerin ayrıntılarına girmeden bir ahlaki öfke nöbetine tutulur.

Elektronik gözetimin hükmedici erkinin analizinde Poster'ın yaklaşım gücünün kabul edilmesi, gördüğümüz gibi bazı görevler yaratır. Bunlardan biri herşeyden önce, eğer insanlar etkinliğinin farkında değilse “süper panoptiko”nun nasıl çalışacağını irdelenmesidir. İkincisi, analiz edilen sosyal konumlar arasındaki farkların doğru kabul edilerek toplamının alınmasından kaçınmaktır. Bu, ampirik analizin geldiği noktadır. Üçüncüsü, eleştirinin zemininin ortaya serilmesidir ve sonraki iki bölüm buna ayrılmıştır.

Ampirik çalışma¹⁹ söz konusu olduğunda, bu kitabın ana sonuçları aşağıdaki gibi özetlenebilir. İlk olarak, içinde elektronik gözetimin sorgulanmasının üstlenildiği eğilim dizisi çok geniştir. Diğer şeyler arasında, Britanya Sosyal Güvenlik Birimi'ndeki Operasyonel Strateji'ye, Ontario Sağlık Kartı'na, ABD Vergi Dairesi'ne İsveç'teki Metropolit Projesi'ne, çeşitli ülkelerdeki elektronik kimlik kartlarına, suçlulara elektronik künye takılmasına ve ABD'deki gizli polis operasyonlarına göz attık. Özel girişim alanında, çeşitli bağlamlarda bilgisayar eşleştirmeden söz edilebilir; çalışanların ekrandan izlenmesi, uzaktan izlenmesi, bilgisayar veri tabanları kullanan bilgi yönetiminin gözetim yan etkileri, doğrudan pazarlama, telefonla aranana kimlik bildirme hizmetleri, pazarın jeo-demografik özelliklere göre kümelenmesi ve videotex. Bu sistemler, çoğu kez James Rule'un söylediği gibi

“kendilerini besleyerek” sürekli olarak çoğalıyorlar ve yaygınlaşıyorlar.²⁰

Bilgisayara dayalı teknoloji uygulamalarının çok geniş bir yelpaze oluşturduğunun farkında olunması önemlidir, çünkü bilgisayar böyle-
si bir fark yaratır. Herşeyden önce bilişim teknolojisi, pekçok başka sürecin işlemlerini ve görevlerin yerine getirilmesini mümkün kılar. Bilgisayarların izinden gelen niteliksel değişimleri tek tek göstermesek bile, bu yeni teknolojilerin yarattığı değişikliklerin büyüklüğünün kavranması esastır. “Teknolojik toplum” konusundaki çalışması, teknoloji konusundaki bugünkü sosyolojik meseleden daha eski tarihli olan Jacques Ellul'un söylediği gibi, “teknolojik dünya hakkındaki kuramımın epeyce bir kısmını gözden geçirmek zorundayım, çünkü bilgisayarın başka *bütün teknolojilerden farklı olarak* her yere uzanan sonuçları var.”²¹(italikler bana ait).

İkinci olarak, bazılarında diğerlerinden daha fazla vurgulanmış olmasına rağmen bu bağlamların tümünde, bilişim teknolojisinin kullanılması gözetim kapasitelerini artırır. Dosyaları saklama yeterliği, erimin kapsamlılığı, sistemler içinde ve arasında veri akış hızı ve özne şeffaflığının derecesi bakımından gözetim yoğunlaşır. Gözetim kapasiteleri kavramını ortaya atan James Rule'a göre, “mutlak gözetim toplumu”yla aramızda duran tek şey gözetim kapasitelerine konan sınırlardır. Günümüzde, şimdiye kadar ayrı olan gözetim alanları arasında gitgide daha fazla temas kuruldukça, gözetim kapasitelerinin artması daha genel hale geliyor ve bu alanlar arasındaki daha önceki sosyolojik ayrımların sürdürülmesini giderek daha zorlaştırıyor.

Üçüncüsü, “veri-imgeye” dayanan yeni sosyal ilişki kategorileri ortaya çıkıyor gibi görünmektedir. Yeri gelmişken, bu, Poster'ın belirttiği “elektronik metnin” önemli bir yönüdür. Bilgisayar-telekomünikasyon sistemleri, zaman ve yer içinde sosyal faaliyetlerin koordinasyonunu ve eklemlenmesini kolaylaştırır, böylelikle insanlar arasındaki bu tür uzaklığı azaltırken, paradoksal olarak uzaklaşmanın diğer türleri ortaya çıkabilir. Veri-özneler gelince, hepimizin her gün bel bağladığı soyut sistemlere güvenilmek zorundadır. Fakat bu, tipik olarak insanlar arasında kazanılan güvenden farklıdır.²²

Güven ve kimlik sorunları, insan onuru kavrayışlarıyla yakından ilişkilidir. Fakat gözetim sistemleri böylesi kriterler üzerinde işlemezler ve bunun başka türlüünü düşünmek de zordur. Yeni gözetim sistemlerinin anlamı tamamen açık hale geldikçe, veri-öznelerin duyduğu güvenin yerini kuşkuculuğun alması şaşırtıcı olmaz. Ve sadece veri-özneleri açısından da değil. Bilgisayar dolandırıcılığı, hacking (program kırma, şirket ve devlet bilgiyar ağlarına izinsiz bağlanıp işlemler yapma. Bilgisayar korsanlığı da denebilir. Ç.N.) vb olgular, yeni teknolojinin, “sistem”den kaçınmak üzere kredi kartı kullanmayı reddetmek gibi yollar dışında da yeni ölç alma imkanları sunduğunu gösterir. Kaldı ki sisteme “mesafe koyma”nın tek nedeni, ahlaki ayırt edişten²³ yoksun araçsal bir gözden duyulan paranoyak bir korku değildir. Mesafe koyma, ten rengi, toplumsal cinsiyet veya özürlülük zemininde ayrımcılığa uğrayanlar için bir nimet olarak da görülebilir. Yazılım, önyargıyı azaltmak üzere yapılandırılabilir.²⁴ Öyle görünüyor ki denetimin diyalektiği, sadece zayıf bir şekilde ya da geçici olarak perdeleniyor.

Dördüncüsü, bu kitabın izleyen bölümlerindeki farklı sosyal alanlardan kanıtlar şunu gitgide daha açık hale getirmiştir ki kendi başına sonuçları olsun olmasın, yeni gözetim teknolojileri varolan sosyal bölünmelerin yeniden üretilmesine ve pekiştirilmesine yardım ederler. Sosyal yardım idaresi, polislik, işyeri veya pazaryeri, emek ve sermaye arasındaki veya belki daha bile önemli olarak tüketiciler ile tüketici olmayanlar arasındaki çatlaklar yeni gözetim süreçlerinin gelişliği ile kapatılmadığı görülmektedir. Tersine, toplulukların kapsayıcı düzen veya dışlayan denetim için kategorize edilmesiyle birlikte, bilişim teknolojisi panoptik sınıflama mekanizmalarını, teşvik eder ve mümkün kılar.

“Yeni gözetim”den söz etmek veya ortaya çıkan “gözetim toplumu”nun boyutlarını tartışmak abartma değildir. Tek başına niceliksel değişimlerin yelpazesi ve derinliği asla teknolojik belirleyiciliğe düşülmeksizin böylesi bir dilin kullanılması için yeterli olurdu. Bununla birlikte, burada sunulan kanıtların büyük kısmı niteliksel değişimler olasılığının kolayca dışarda bırakılamayacağına kuvvetle işaret eder.

İdare ve ekonominin alışlagelmiş sınırları boyunca entegre olan gözetim ağlarının yükselişi, yeni bir dağınık,-yani hiyerarşik bakımdan daha az sistematik- bir gözetimin işyerinde görünür olması fikri, tüketici gözetiminin ev eşiğini aşmasının yeni yolları ve önce veri-görüntüde görülen elektronik dilin yayılan önemi: bunların tümü, gözetim üstbaşlığı altında, görünüşte eşine rastlanmadık sosyal düzenlemelerin ortaya çıktığını kanıtlar.

Yeni teknolojilerin, kökenleri ve sonuçlarının sosyal analizi için çok şey var. Bu yeni gözetim maruz kalanlar tarafından gerçekte nasıl yaşanıyor? Eğer bir an için, gözetim toplumunun olumsuz yönleri üzerinde yoğunlaşırsak, belirli motifler nüksetme eğilimi gösterir. 'Büyük Ağabey' hakkındaki korkular, demokrasi hakkındaki kaygılar, kişisel onur hakkında endişeler, sınırlı ve sessiz türden de olsa direnişe yol açmaya başlamıştır. Böylesi kaygı, şüphe ya da düşmanlıklar, elektronik gözetimin yaygınlaştığı geçtiğimiz yirmi yıl boyunca çeşitli yollardan dile getirilmiştir. Bunlardan bazıları veri toplama, saklama veya kullanma tarzlarına yasal sınırlar koyma şeklinde kendini ortaya koyar, bazıları ise bu tip düzenlemelerin ötesine geçip daha radikal muhalefete yönelir. Buna tekrar döneceğiz.

Gözetime Yönelen Meydan Okuma:I Mahremiyet Yasası

1973'te İsveç, dünyadaki ilk ulusal veri koruma yasasını kabul etti. İsveç, dünyada brokratik olarak en iyi örgütlenmiş refah devleti toplumlarından biri olarak da görülebilir, dolayısıyla da bu başarının gayet yerinde olduğu düşünülebilirdi. Örneğin, İsveç, 1947'den beri vatan-daşları için ulusal kimlik numaraları sistemine sahip; 1947 tam da Britanya'da, savaş dönemi önlemi olarak konmuş benzeri bir planın uygulamadan kaldırılması için baskıların ayyuka çıktığı dönem. Öte yandan, karşıtları, İsveç'te kurulan tip veri korumanın kendisinin hayli bürokratik düzenlemeye bağlı olduğunu vurgulamakta gecikmediler.

Tıpkı veri koruma yasaları geliştiren öteki ülkeler gibi İsveç de böylesi yazarları uyaracak bir "olay" kollar. Olay, bu örnekte, 1970 İsveç nüfus sayımına ilişkin duyulan kaygıydı.²⁵ ABD'de Watergate

bunalımı, gizliliğe ilişkin yasal önlemler alınması için kitlesel bir tepki yaratmıştı. Britanya'da ise, Avrupalı ticaret ortaklarından gelen baskı, sonunda yasama sürecine zorunlu bir ivme kazandırdı.

Gerçekten, 1970'li yılların birinci yarısı, ilk veri koruma önlemleri için verimli bir yatak oluşturunuyordu. Almanya'da Hesse Eyaleti 1970'te bir Veri Koruma Yasası'nı kabul etti. 1972'de İsveç Tanıtım ve Resmi Belgelerin Gizliliği Parlamento Komisyonu, *Bilgisayarlar ve Mahremiyet* konusunda bir rapor yayınladı. Kanada'da da Mahremiyet ve Bilgisayarlar konusunda çalışan Kanadalı bir özel komisyon aynı yıl kendi raporunu yayınladı. 1973'te Amerika Sağlık, Eğitim ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *Kayıtlar, Bilgisayarlar ve Yurttaşların Hakları* başlıklı raporunu yayınladı. 1974'te Fransız Adalet Bakanlığı, Bilişim ve Özgürlükler Komisyonu'nu kurdu.²⁶

Kişisel dosyaların bilgisayarlaşmasının sonuçlarının değerlendirilmesi, genellikle, yasaların birkaç yıl önünden gitmiştir. Veri koruma yasaları sözkonusu olduğunda, Doğu Avrupa'daki totaliter rejimlerin soğuk savaş dönemi tasvirlerinin Orwelvari toplum korkularını alevlendirdiği bir sırada devlet dairelerinin ciddi bilgisayarlaştırma programlarına başlamaları tesadüf değildir. 1970'li yılların ilk yarısına gelindiğinde, sorunun, kişisel verilerin bilgisayarda saklanması nasıl önleneceği olmadığı, fakat bunun olumsuz algılanan etkilerinin nasıl hafifletileceği olduğu siyasetçiler için açıklık kazanmıştı. Bu, bugüne kadar tartışmanın nasıl yönlendirildiğini de gösterir.²⁷

İnsanlara “gözetim”den ve fırsatlardan söz edin, konuşma kısa sürede “gizlilik” konusuna getirilecektir. Gizlilik, gözetimin karşısına veya belki panzehirine denk görülür. Bunun sosyal bakımdan geçerli nedenleri vardır; özel diye adlandırılan alan bireyciliğe vurgu yapılmasıyla birlikte liberal kapitalist toplumların avantajlı bir bileşeni haline gelmiştir. Devlet sosyalizmi toplumlarında, gözetim dendiğinde akla gelen ilk alternatif terim gizlilik olmayabilir. Geçtiğimiz yirmi yılda ileri toplumların yurttaşlarıyasal olarak yeni gözetimin istilacı yönleri olarak algılanan şeye karşı durmaya çalışacak gizlilik veya veri koruma yasaları arayışındaydılar. Göreceğimiz gibi, kimileri İsveç örneğini izledi, kimileri buna alternatifler buldu.

Bu tür yanıtlar, sosyolojik olarak, “sanayi sonrası toplum kuramı” denebilecek kuram içine yerleştirilebilir. Bu yaklaşımda teknolojik değişim, ileri toplumların gelecekteki ilerlemesine göbekten bağlıdır. Bu değişimin sunduğu güçlüklerin üstesinden yapısal değişikliklerle değil, fakat parça parça düzeltmelerle gelinebilir. Veri toplama, mahremiyeti tehdit mi ediyor? Bu tip tehditleri etkisizleştirecek teknik ve yasal çözümler aranabilir. Gerçekten de, teknik kararlar egemen hale gelince, siyasi nifağın ortaya çıkması daha uzak bir ihtimaldir.

Bu, gizlilik yasalarına kinik (cynical) bir giriş yapma amacı taşı-mıyor. “Burjuva haklar” denen hakları aşağı görmek kolaydır. Ben, gizlilik yasasının son derece önemli olduğunda ısrar etmekteyim; bu ısrarımın en önemsiz nedeni, gözetimin sınırsız büyümesine izin verilmeyeceği fikrini yasalarda kurumlaştırılması değildir. Fakat, yasal önlemler aracılığıyla başarılabilenin, sadece bu önlemlerin “fazla küçük, fazla geç” olabilmesi anlamında değil, hukukun kendisinin elektronik gözetimin düzenlenmesi görevi için yetersiz olması anlamında da kronik biçimde sınırlı olduğunu düşündüğümü saklamak ikiyüzlülük olur. Daha az somut olmalarına rağmen sosyal, kültürel ve siyasi yaklaşımlar daha uygun olabilir.²⁸

Bunları söyledikten sonra, izin verirsiniz veri koruma ve mahremiyet yasasının gerçekte ne yapmaya çalıştığı sorusuna döneyim. Veri koruma yasalarının şu ya da bu biçimini benimsemiş olan çeşitli ülkeler arasında gerçekten de farklar var, ancak herbir örnekte çeşitli ortak özellikler de görülüyor. Bu ortak özelliklerin ilki, tüm veri koruma yasalarının ortaya çıkmasına yol açan şeyin bilgisayarların kişisel dosyaları saklamak için kullanılır olmasıdır. Bunun başlıca nedeni, bilgisayarın sadece verileri değil, bilgiyi saklama, işleme ve manipüle etme kapasitesi gibi görünüyor. Yani, bilgisayarın verileri bitiş-tirme yeteneği, canalıcı önem taşımaktadır.²⁹ Bir veri, mesela bir isim, kendi başına pek az anlam taşır. Ama adres, telefon numarası ve banka numarası ile biraraya geldiğinde hassas bir bilgidir. İsveçlilerin ve Britanyalıların “veri koruma”dan söz etmeyi seçmeleri burdan kaynaklanır. Yasa, makineleri, verileri veya kullanıcıları değil, fakat yalnızca bilgisayarların yerine getirdiği görev türlerini -

“uygulamaları” ya da “işlemi”- düzenl r.

Benzer biçimde, Britanya'nın “Lindop” Komitesi'nin 1978 yılında ki tavsiyelerinde gözetilen tür ilkeler, pekçok yasanın arkasında yatar. Amaç şudur: “doğru insanlar (ve sadece doğru insanlar) doğru kişisel bilgiyi (ve yalnızca doğru kişisel bilgiyi) doğru amaçlar (ve sadece doğru amaçlar) için kullanabilmelidir.”³⁰ Bu ikinci özellik, kişisel bilgilerin veri öznenin denetimi ötesinde dolaşıma sokulabilmesinin kolaylık derecesiyle ilişkilidir.

Lindop Komitesi'nin çalışmasından çıkan ilkeler artık Avrupa Konseyi Anlaşması'nda yeralıyor; tüm Avrupa Topluluğu  lkeleri, bu anlaşmanın gereklerini yerine getirmek ve Kuzey Amerikalı ticaret ortaklarını da etkilemekle yükümlü. Bu ilkeler bilginin yasal ve adil biçimde elde edilmesi, tanımlanmış ve meşru amaçlar için toplanması ve bu amaçlarla uygunsuz yollardan ifşa edilmemesi, bu amaçlar bakımından yeterli, geçerli ve sınırlı nitelik taşıması, doğruluk ve güncel özellik taşıması, ilan edilen amaçlar için zorunlu olandan daha uzun süre tutulmaması ve isimle ulaşılan biçimde tutulmasıdır. Bu ilkeler ayrıca, veri öznelerinin verilere erişim hakkına ve yanlış verileri düzeltme veya silme yetkisine sahip olduklarını, yetkisiz kişilerin verilere erişmesine, verileri değıştirmesine, yaymasına, kaybetmesine veya yoketmesine karşı güvenlik önlemleri alındığını belirtir.

Veri koruma yasalarının üçüncü özelliğı, genel olarak bir “ ıkarlar dengesi” arayışı olarak görülmesidir. Yani, eğer gizlilik ama sa, mutlak bir değıer olarak görülemez, ancak diğ rleriyle ilişkisi içinde değıerlendirilebilir, tıpkı doğıum, evlilik ve ölümlerin kaydedilmesinde ısrarlı olmak suretiyle devletin tüm yurttaşlara eşıt muamele etme görevi gibi. Bu    nc  özelliğın arkasında John Stuart Mill'in ruhu seziilebilir.  ıkarlar dengesi, sık sık, banka kayıtlarının doğıruluğu, sosyal yardım ödemelerinin çabukluğu, hastaların doğıru teşhis ve tedavi görmesi gibi 'özne dostu' çıkarların karşıısına gizliliğı koyar.

Veri koruma yasasının dördüncü bir özelliğı -bazı ülkelerde, ABD'de göze çarpacak ölçüde değıil³¹- çıkarların  atışması durumlarında karar vermek üzere bağımsız organları yetkilendirir. Bu tip çatışmalar, ya özne-dostu sistemler içinde hatalar veya suistimal saptan-

dığında meydana gelmektedir' (diyelim hatalı silmelere veya dosyaların gerçekten yanlış ellere düşmesine yol açan). Ya da özne-düşmanı sistemler kullanılıyor: zaman çatışma ortaya çıkmaktadır. Özne düşmanı sistemler kredi raporlama, istihdam öncesi izleme ve güvenlik kurumlarının kullandığı sistemle ile polis istihbaratı ve göçmen denetimini kapsar. Devletin, bilgisayarlı gözetim sistemlerinin en büyük kullanıcılarından biri olduğu düşünülürse, veri koruma kurumlarının devlet içinde yer alması pek uygun düşmez. Ama Britanya örneğinde, ironik biçimde en özne düşmanı sistemlerden bazılarını kullanan İçişleri Bakanlığı, Veri Koruma Dairesi'ni kurmakla görevlendirildi. Tevekkeli değil der Paul Sieghart, Britanya bu yasaları yürürlüğe sokmakta bu kadar yavaş!³²

Veri koruma uygulamasında da bazı önemli farklar var. Bu farklardan biri hangi tür veri bankalarının kapsandığıyla ilişkili. Örneğin Britanya'da devlet daireleri kadar özel şirketler de yasanın gereklerini yerine getirmek zorunda, fakat Kanada'da yasa sadece devlet dairelerini kapsıyor -örneğin kredi kartı şirketleri Kanada'da büyük ölçüde yasa kapsamı dışında. Bir başka fark, bazı yasaların sadece bilgisayar dosyalarını (Britanya'da olduğu gibi), buna karşılık bazı ülkelerde elle tutulmuş dosyaları da (ABD veya Kanada'da) kapsaması. Sadece bilgisayar dosyalarının kapsanması durumunda, veri koruma yasasının etki alanından kurtulmak isteyen şirketlerin, yapması gereken tek şey, dosyaları elle tutulan bir sisteme aktarmak. Üçüncü fark, zaten kısaca değinmiştik, Fransa ve İsveç gibi bazı ülkelerin tüm veri bankalarını kaydetme gibi gayet bürokratik bir yöntem seçerken başka ülkeler, mahkemelere (ABD'de olduğu gibi) veya bir komisyona (Kanada) dayanma yoluna gitmiştir. David Flaherty, Amerikan modelini, gözetime direnme görevinin büyüklüğü karşısında epeyce yetersiz görür, ancak bir yandan da Fransız modeli gibi ağırlıklı bürokratik modellerin, yeni teknolojinin meşrulaştırıcısı olmaktan öteye pek geçemeyebileceği korkusunu taşır. Üstelik, bürokrasinin bürokratik yoldan tedavisi, *iatrogenes*, yani daha başka sorunlar yaratan bir panzehire dönüşebilir.

Söylemesi gereksiz, eğer Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'ya değil

de daha geniş bir bağlamdaki gözetime ve veri korumaya bakılmış olsaydı daha da büyük farklılıklar ortaya çıkardı. Avrupa içinde bile Batı Alman Veri Koruma Komisyonu'nun Doğu Almanya'yla birleşmenin ortaya çıkardığı gözetim sorunlarıyla nasıl ilişkileneceği henüz açık değildir. Japonya ve "Pasifik havzası"ndaki diğer ülkeler, kendi hukuki ve kültürel geleneklerine uygun yasalar formüle ederken güçlüklerle karşılaşabilirler. Gerçekten de veri koruma, hukukun küreselleşmesinin ilginç bir örneğini sunar. Singapur Ulusal Üniversite-si'nden Eddy Kuo geçtiğimiz yıllarda, "istihbarat adası" Singapur'daki gözetim sistemlerinin gelişmesi ile yurttaşların yasalarla korunması arasındaki tehlikeli uzaklık hakkında uyarıda bulundu.³³ Ve Tayland, Endonezya ve Filipinler gibi, zaman zaman Batılı devletlerin yasaklamış olduğu türlerden karmaşık gözetim teknolojilerini hızla benimseyen ülkelerde, henüz hiçbir yasal koruma yoktur.³⁴

Veri koruma yasalarını eleştirenler kaygılarını farklı düzeylerde dile getirirler. Kimileri kabul edilen yasaların bazen tanım veya kapsam bakımından, bazen düzenleyici organa verilen "dişlerin" keskinliğiyle ilişkili olarak değiştirilmeyi ve güçlendirilmeyi gerektirdiğini savunur. Örneğin John Shattuck, ABD'nin 1974 tarihli Mahremiyet Yasası'nı, "kayıtlar" veya "kayıt sistemleri" gibi totolojik tanımları nedeniyle eleştirir.³⁵ Flaherty, günlük talepleri karşılamakla uğraşırken veri koruma ajanslarının kolaylıkla gözetim alanında meydan gelen hızlı teknolojik değişmelerin gerisine düşebileceği, çünkü bu değişimlerin bırakalım hüküm vermeyi kavramakta bile yetersiz kaldığımız değişimler olduğu uyarısını yapar.³⁶

Bazıları da, veri koruma yasalarının temel bir yanılsı temsil ettiğini savunur. Bu, Britanya'nın 1984 Veri Koruma Yasası'nı, tek kaygıları Avrupalı ticaret ortaklarını yatıştırmak için zorunlu asgari koşulları yerine getirmek olan bürokratların yönettiği ve sonuçta da içerdiği boşluklarla bilmeceye dönmüş kinik bir uygulama olarak gören Duncan Campbell ve Steve Connor gibi kuşkucular için bile geçerlidir.³⁷ Ne var ki, Geoffrey Brown'ın gözlediği gibi, veri koruma yasalarıyla ilişkili derin güçlükler hala vardır ve bunların en önemsizi öz-korunmanın öne çıkarılması değildir.³⁸ Brown'ın belirttiği gibi, öz-

korunma, yurttaşların yeterince bilgili olduğu ve elverişli bir koruyucu aygıtı kullanmaya teşvik edildiği varsayımını içerir. Oysa burada birincil olarak ele aldığımız ülkelerde bile yurttaşların büyük bölümü, başbakanın veya devlet başkanının adını bile bilmeyebiliyor; dolayısıyla bu mantıklı bir varsayım değildir.

Çağdaş toplumların sosyolojik analizinde ortaya serilen gözetim sorunu ışığında veri koruma-yasalarının yeterli bir güvence sayılması zor. Batı toplumlarının ortaya çıkardığı yasalar az çok daha işgörür olabilir ve kötü tanımlanmış tehlikelere karşı bazı çok gerekli temel korumaları sunabilir. Fakat teknolojik değişimin hızı -örneğin *de facto* ulusal veri sistemlerinin altyapısını sağlar- ile bu veri sistemleriyle ilişkili gözetimin sosyal hayatın -tüketim alanı gibi- geniş alanlarına çoğu kez hemen hiç yasal düzenleme olmaksızın yayılması, tek başına yasaların yetersizliğini gösteren iki büyük etkidir.³⁹ Üçüncü bir etken, çağdaş bilgisayar gözetiminin tam olarak nasıl işlediği ve uzun dönemli sosyal ve kültürel sonuçlarının neler olacağı konusundaki belirsizliktir. O halde bazı grupların yasal çözümler için duydukları kaygıyı daha radikal eleştirilerle desteklemeleri ya da bu kaygının yerine bu eleştiriyi geçirmeleri şaşırtıcı değildir.

Gözetime Meydan Okuma: II

Sosyal Hareketler

1985'te Avustralya hükümeti ulusal bir elektronik kimlik kartı planı önerdiği zaman, kamuoyundan cesaret alan birçok grup ve kişi, planı engellemeyi başardı.⁴⁰ Bilgisayar bilimciler, planın teknik ayrıntıları konusunda bu fikre karşı çıktılar⁴¹, Yeni Güney Galler Mahremiyet Komitesi ve diğerleri planın vergi ve sosyal yardım sahtekarlıklarını azaltma konusundaki etkililiğini sorguladılar.⁴² Konu ülkenin gazetelerinde kıran kırana tartışıldı ve sonunda insan hakları savunucusu Ewart Smith'in Senatör John Stone'a, muhalefete önerinin yasallaşmasını engelleme şansı veren yasal bir boşluğu göstermesiyle parlamentoda reddedildi.⁴³

Bu, gözetimin meydan okuması karşısında "harekete geçme tavrı" olarak adlandırılabilir ve gözetim toplumunun yükselişini sosyal ha-

reketlerin büyümesine bağlar. Başka ve belki de dāha açıklayıcı bir örnek, Langdon Winner'ın "bilgisayar popülizmi" diye adlandırdığı ve 1991'de Lotus'un tanıttığı "Household Marketplace" yazılımına karşı protestolarda ortaya çıkan şeydir.⁴⁴ Bu örnekte, Toplumsal Sorumluluk için Bilgisayar Uzmanları adıyla bilinen örgüt, ülke çapındaki ve uluslararası ağları kullanarak eylemi canlandırdı. Tüketici grupları ile mesleki gruplar, bu pazarlama aracının sunduğu kişisel tanımlamalar için koruma olmayışı ve bir de sosyal güvenlik numaralarının evrensel tanımlayıcı olarak kullanılması olgusu hakkında kaygılıydılar.

"Yeni sosyal hareketler" diye adlandırılan hareketlerin ortaya çıkması konusundaki bir yaklaşım da bu hareketleri, örneğin Giddens'in bu ilişkiyi kurma şeklinden sonra, modernitenin kurumsal boyutlarıyla ilişkilendirmektir. Bu ise modernitenin merkezi kurumlarına karşı faaliyette bulunan tanımlanabilir örgüt ve gruplar aranmasına yol açacaktı. Bu bir yandan yararlı bir sıçrama tahtası sağlarken, bir yandan da çeşitli güçlükler çıkarır. Bu güçlüklerden biri, kurumsal alanların tanımlanması sorunudur -örneğin, bu planda patriyarkanın yeri nerededir? Çağdaş feminizm günümüzde ifadesini, "hareketler"de bulur.

Konumuzla ilişkili olarak doğrudan karşılaştığımız bir başka güçlük de Giddens gibi birinin gözetim hakkında aydınlatıcı yazılar yazarken, bir yandan da gözetimle ilişkili olarak sadece, belirsizce tanımlanmış "konuşma özgürlüğü", "demokratik" veya "insan hakları" hareketlerinden söz etmesidir.⁴⁵ Ama hayal kırıklığı yaratan bu görünürdeki belirsizlik belki de bir erdemdir. Belki de modernitenin özgül kurumsal boyutlarının yarattığına benzer türlerde sosyal hareketler beklememeliyiz.

Şimdi, bunu söyledim diye sosyal hareketlerin egemen siyasi ve kültürel güçlerin basıncıyla bir ölçüde çözülüp, bastırıldığını ima etmiş olmayayım. Olan bu değil. Gerçekten de Alain Touraine'in belirttiği gibi sosyal hareketlerin bu şekilde sahne dışına sürülmesine Foucault'nun kötümser izleyicilerinde rastlanır.⁴⁶ Ben sadece, elektronik teknolojiler tarafından siyasi ve kültürel denetim mekanizmalarının nasıl düzenli olarak pekiştirildiğini göstermeye çalıştım. Fakat böyle-

si bir sonucun, dengeleyici güçlerin önemli bir mevzi kazanması olasılığını dışarda bırakmadığı açıktır.⁴⁷ Gerçekten de, denetimin diyalaktığı teoremi, tam da böylesi olasılıkların ortaya çıkmasını beklemeye yönelir.

Eğer gözetimin meydan okumasına verilen teknik karşılıklar, sanayi sonrası toplum kuramı terimleriyle düşünülebilirse, o zaman harekete geçme tavırları bir tür postmodernite eleştirisi kuramıyla ilişkilidir. 11. bölümde bu konuda, sosyal katılımın ve “iyi toplum”un tartışılması bağlamında daha ayrıntılı yorum yapacağım. Şimdilik, sadece “karşı gözetim” hareketlerinin sosyolojik olarak nasıl kavranabileceğini göstermekle yetiniyorum. Bir yandan gözetimin yeni biçimlerini gemlemeye yönelen bu tip hareketlerin yaygınlaşmasına tanık olmayı ummalıyız diyorum, fakat öte yandan bu hareketlerin ille de hayli görünür, örgütsel bakımdan güçlü veya uzun ömürlü olmayacağını söylüyorum.

Alberto Melucci, sosyal hareketler analizinde, bu hareketlerin sunduğu simgesel meydan okumanın alabildiğine önemli olduğunu savunur.⁴⁸ Melucci, barış “hareketlilikleri” -“hareketler” olarak nitelenmezler bile- dediği hareketliliklerin hiçbir analitik birlik sergilemediği yorumunu yapar. Bu hareketliliklerin, sadece nükleer yokoluş tehdidi-ne verilen karşılıklardan ibaret olmadıklarını, karmaşık toplumların çatışmalarını ifade eden hareketlilikler olarak kavranmalarını önerir. Öyle diyelim; o halde bu “çatışmalar” nelerdir? İşin ilginç yanı, Melucci'nin yanıtının tam da, bu kitabın ağırlığını oluşturan sorunlar üzerinde odaklanmasıdır.

Çağdaş toplumlar, gitgide daha “bilgi”leşmektedirler, der Melucci, ve böyle olunca da yapay, (elektronik olarak) “inşa edilmiş” ortamın egemenlik alanı sürekli olarak genişler. Zaman ve yer önemli tarzlarda yeniden tanımlanır öyle ki, “kişisel kimliğin parçalarını birleştirmek” için pek az yer kalır.⁴⁹ Üstelik işlemsel mantıkla, bilgi paylaşılan ve yaygınlıkla ulaşılan değil, daha ziyade az sayıda kişi tarafından kontrol edilen bir kaynaktır. Bilgiye ve enformasyona erişim, bir iktidar ve çatışma alanı haline gelir. Melucci, nükleer savaşı, yapay bir dünyadaki nihai sosyal müdahale olarak görür; bu, burada

bizi ilgilendirmemekle birlikte önemlidir. Önemli olan şudur: “sosyal” alan bir iktidar, risk ve sorumluluk alanı haline gelir.

Melucci, sosyal hareketlerin analizinin iktidarın, “bilgi” toplumu koşulları altında “görünür” kılınma yollarının bir analizine vardığı sonucuna ulaşır. Böylesi hareketlerin aşırı-kurumsal terimlerle görülmesine karşı uyarıda bulunur. Oysa bunlar daha ziyade, geçici örgütler, kamuoyu kampanyaları ve “perde arkası ağları” ile çalışırlar.⁵⁰ Melucci, sanayi sonrası demokraside anahtar görev olarak, hareketlerin partiler haline gelmesi için değil, özerkliklerini kaybetmeden mesajlarını duyurabilmeleri ve bu mesajların siyasi kararlara dönüştürülebilmesi için kamusal alanın kapsamının genişletilmesini önerir.

Bu analiz, kitabın bu kesiminin başlangıcında yer alan “Avustralya Kartı”nın kavranması için makul bir çerçeve sunar. Ve Lotus Marketplace gibi diğer örnekler, aynı çerçeve içinde anlam kazanırlar. Bu, perde arkası ağlar diye anılan ağların bir kilit konu etrafında nasıl geçici olarak görünür hale gelip seferber edildiğini ortaya serer; perde arkası ağlar denen ağların bir kilit konu çevresinde geçici olarak görünme ve hareketli hale gelme yollarının altını çizer; zorunlu olarak ya da her zaman alışlagelmiş baskı grupları, lobi grupları veya siyasi partiler biçiminde olmamalarına rağmen, gerçekten de gözetime karşı dengeleyici güçlerin var olduğuna işaret eder.

Elbette ki, bazı böyle görece tüzel nitelikli örgütler var ve özellikle, “önemli olaylar” meydana geldiği zaman arkaplan araştırmanın sağlanmasında can alıcı bir rol oynamaktalar. Amerikan Yurttaş Hakları Birliği veya Britanya Özgürlük Grubu (resmi olarak Yurttaş Hakları Ulusal Konseyi) önde gelen örneklerdir. Almanya'daki Yeşil Parti gibi diğer örgütler, ana uğraş alanları başka olmakla birlikte, gözetim ve yurttaş hakları tartışmalarına değerli katkılar yapmışlardır. (Elektronik kimlik kartlarına karşı Alman güç birliği gruplarının, bu kartların 1987'de benimsenmesini önleyemedikleri belirtilmelidir!) Britanya'da ve başka yerlerde, özellikle borçluların kara listeye alınması ve doğrudan pazarlamayla ilişkili olarak tüketici grupları, elektronik gözetime atfedilen yararları sorgulayanlarla güçlerini birleştirmişlerdi.⁵¹

Bence, denetimin diyalektiğinin bir başka örneği, kendileri de aynı ilgileri paylaşan bilgisayar ağları olan hareketlerin çoğalmasındır. Bunlar arasında, ABD'deki "Computer Proffessinals for Social Responsibility" ile bağları olan yeni "Privacy International", "Electronic Frontier Foundation" ve "American Liberties and Informatics" yer alır. Bu tip ağ kurmanın, elektronik medyanın gözetiminin doğru değerlendirilmesini harekete geçirmenin bir aracı olarak gitgide daha fazla önem kazanması muhtemeldir.⁵²

Burada daha önce değinmedik; ancak gözetimin analizinin sağlanmasında kitle iletişim araçlarının rolü de önemlidir. "Bilgi Toplumlara" bağlamında, sosyal farklılaşma (çatlak), geleneksel olmayan hatlar boyunca ortaya çıkar ve gazetecilik, alternatif yaklaşımların bir kaynağı haline gelebilir. Özel olarak gözetim bakımından, Britanya'da "Gizli Toplum" adında hayli tartışmalı bir dizi 1987'de BBC'de gösterildi; bu dizi, 'Zirkon' casus uydusu hakkında bir bölüm de içeriyordu ve bu bölüme BBC'nin Glasgow stüdyolarında MIS (İngiliz gizli servisi, ç.n.) tarafından elkondü. ABD ve Kanada'da izleyicilere, doğrudan pazarlamada konusunda bir program olan "Nerede Yaşadığınızı biliyoruz" gibi ayrıntılı belgeseller gösterilmiştir.

Ayrım Çizgisinin Ötesi

Çağdaş gözetimin büyümesi, haklı olarak "yeni gözetim" olarak veya bir "gözetim toplumu" bakımından görülebilir. Gözetim ortamlarının yelpazesi ani ve ciddi olarak artmıştır ve gözetim kapasiteleri herbir boyutta genişlemektedir. Veri-imgeyle ilişkili olarak yeni sosyal ilişki kategorileri ortaya çıkıyor, ve sosyal bölünmeler, özellikle de tüketimde ifade edilen sosyal bölünmeler pekiştiriliyor.

Gözetim kapasitelerinin bu büyümesine verilen teknik karşılıklara özellikle de yasal sınırlamalar şeklinde olanlara göz attık. Bunlar bazı hayati ilkeler içerirler ve suistimallere karşı bazı tamponlar sağlanmasına hizmet ederler ancak aynı zamanda minimalist, iki yanlı, yurttaşların kendilerini korumalarına izin verilmesine bağlı olma eğilimindedirler. Harekete geçme tavırları diye adlandırıldıklarında ana hedefleri çoğu kez yasal sınırların benimsenmesi için baskı yapmayı

içerse de, gözetim uygulamalarının farkedilen olumsuz sonuçlarını daha radikal sorgulamaya ve muhalefete kalkışmalarıyla teknik yanıtlardan ayrılırlar. Sosyal hareketlerle ilişkilidirler ve 'karşı gözetim' olarak adlandırılabilirler. Şeyi yapanların sayısının artmasını, çoğu kez telefon edenin kimliği, akıllı kartlar ve ulusal tanımlama sistemleri gibi teknolojik gelişmeler teşvik eder. Bazıları, kamuoyunda gürültü çıkarmış bazı suçları önlemek üzere kısa ömürlü, özgül hareketlilikler olabilir; bazıları, direnişin daha kalıcı dışavurumlarıdır.

Peki, başka ne yapılabilir? Ellul'un bu bölümün başındaki alıntıda söylediği gibi, ortaya serdiğimiz sorunların derinliği gözönüne alındığında, alışlagelmiş siyasi karşılıklar bana yetersiz görünüyor. O halde daha acil bir görev, bu sorunların ne olduklarının daha da incelenmesidir. Dolayısıyla, bundan sonraki bölümlerde, gözetim toplumunun sosyolojik analizini izlemeye devam ederken, bu analiz için uygun gördüğüm normatif çerçeveyi, öncelikle gizliliğin ötesine geçip kişisel ve insan onuruna uzanması bakımından, ikinci olarak da kara ütopyanın ötesine geçip sosyal katılım ve "iyi toplum"a ulaşması bakımından daha somutlaştıracam. Daha önce belirttiğim gibi, ilahi olanın herşeyi bilmesinden Bentham'ın çıkardığı seküler parodinin alt üst edilmesi ve himaye (şefkat) ve denetim olarak gözetim temasının sosyal analizi beslemesine izin verilmesi, yapıcı bir eleştiri için temel öğeleri sağlar.

Mahremiyet, İktidar, Kişiler

*But he that filches from me my good name,
Robs me of that which not enriches him
And makes me poor indeed.*

Iago, Othello'dan

Modernitenin Serapları

Yirminci yüzyılın sonunda isimler çok değerli. İyi bir isim demişti Iago, ruhun mücevheridir; Iago, isimlerin para terimleriyle daha da değerli hale gelebileceğini pek tahmin edemezdi. Fakat tüketici gözetimi herşeyi değiştirdi. Bir zamanlar sadece ulus devletin idari bakımdan değerlendirdiği isim listeleri artık alınıp satılıyor. Kimlik saptama bir meta haline geldi. Doğrudan pazarlama, ayrı ve uzak veri tabanlarından elektronik olarak toplanabilen isim listelerini talep ediyor ve bu listeler büyük kârla satılıyor. Böylelikle adlarımız tamamen kendi denetimimizin dışında ve bunlardan kazanç sağlayan başkaları arasında dolaşımda.¹ Fakat, yurttaşlar ve tüketiciler olarak bu işlemde gerçekten kaybeden taraf mıyız?

Bu sorunun çeşitli cevapları var. Kimileri tüm sorunu, tüketici-

yönelimli bir ekonomiye doğru ilerlemenin önemsiz bir ayrıntısı olarak umursamıyor. Kimileri gizliliğin istilasının söz konusu olmasından korkuyor; başkaları -hükümetler veya şirketler- isimle bağlantılı bana ait kişisel ayrıntılara ne diye girsinler? Kimileri de bunda, kapitalist sosyal ilişkilerin pazar yerinin içine bir genişlemesini görmektedir. Bir zamanlar işçilerin geri kalması sağlanırdı, şimdi tüketiciler vasıfsızlaştırılıp kişisel özerklikleri kaybettiriliyor. Dördüncü yanıt, gerçekte, “birey” ve “özerklik” gibi kavramların modernitenin serapları olduğunu ileri sürülüyor; elektronik gözetimin yaptığı şey, “ben”lerin nasıl oluşturulduğunu ve denetlendiğini daha açıkça göstermekten ibaret.

Bu bölümde bu yanıtları ve bunlar arasındaki bağlantıları inceleyecek, özelden de en yaygın yanıtı, yani “gizlilik” tartışmasını irdedeleyeceğiz. Ama bunun sebebi, gizliliğin en inandırıcı veya uygun karşılık olması değil. Gizliliğin, ulus devletinin uyguladığı gözetime karşı çıkmak açısından taşıdığı değer zaten kuşkuluydu; tüketici gözetimi dönemindeki yararlılığı ise daha da az. Gerçekten de, eğer gözetim toplumunun meydan okumasına hakkıyla karşılık verilecekse, gizlilik ve iktidar kavramlarını kavramak, fakat bu kavramların ötesine, daha uygun bir kavram olan kişilik (personhood) kavramına geçmek zorunda olduğumuz kanısındayım. Görünüşte sıradan bir “isim” bilgisayar veri tabanı içindeki bir milyon başka isimle aynı potaya akıtıldığı zaman, bu ‘ismi’ hiçbirimizin kaybetmeye razı olmayacağı “iyi adımızdan” (itibarımızdan) ayrılmıyabilir.

İstila Edilen Gizlilik

Birileriyle elektronik gözetim hakkında konuşun, size hemen neyin problem olduğunu söyleyeceklerdir. Gizlilikleri istila edilmektedir. Talihsiz yurttaşlarının işlerine burnunu soktuğu, gözetlediği ve hafiyelik yaptığı için devlet daireleri suçlanır. “Büyük Ağabey” faaliyetlerini işyeri bilgisayarına doğru genişletmiş gibi görünür; çalışanların faaliyetleri giderek artan bir yoğunlukta incelenir. Bizi yeni mallar almaya ayartmak için hakkımızdaki kişisel bilgileri dur durak bilmeden eleyip dokuyan pazarlamacıların amansız gözü, bir zamanlar

kutsal sayılan eve bile artık sızmakta. Saklanacak hiçbir yer yok gibi görünüyor; her yer kamusal, şeffaf ve görünmeyen ötekilere görünür halde. Gizliliğin koruyucu duvarları dijital olarak yıkılmış durumda.

Gizlilik, geçmişte nasıl algılanmış olursa olsun, günümüzde bu kavram gözetimden kaçınmayla sıkı sıkıya ilişkilidir. Gözetim sosyal hayatın tüm alanlarında yoğunlaştıkça, bazı kişisel bilgilerin saklanması veya bu bilgilerin sınırlandırılmadan dolaşımının denetlemeye çalışılması için bir gerekçe olarak gizliliğe gitgide daha fazla başvurulmakta.² Eğer kamuoyu yoklamalarına bakılırsa, özellikle yeni teknolojiyle ilişkili olarak gizlilik kaygısı yükseliyor.

1980'lerin ortalarında Ontario'da London'da yapılan bir araştırmada Kanadalılar yirminci yüzyılın son yıllarında gizliliğin azaldığını ve kişisel banka bilançoları, kredi puanlamaları, gelir ve sağlık kayıtları konulu verilerin şeffaflığının artmasından özellikle sıkıntı duyduklarını ileri sürdüler. Soruşturma kapsamındakilerin yaklaşık yarısı, federal yönetimlerin veya il yönetimlerinin enformasyonu doğru kullanıp kullanmadığı hakkında kaygı duyduğunu bildirdi, ama özel işletmelere bu bakımdan güvenilemeyeceğinden korkanların oranı daha da yüksekti. Gerçekten de, çekince bırakmalarına rağmen araştırmayı yanıtlayanlar, hükümetlerin özel şirketlerin kişisel verileri kullanımını düzenlemesi gerektiğini düşünüyordu.³ 1993'e gelindiğinde, o sırada yapılan daha kapsamlı bir çalışmaya göre, Kanadalılar, hâlâ gizliliklerine ilişkin kaygı taşımaktaydı. 3 bin Kanadalıyı kapsayan bir araştırmada, katılanların %60'ı on yıl öncesine göre daha az kişisel gizliliğe sahip olduğunu ileri sürdü. Hemen hemen aynı günlerde, Quebec, Kuzey Amerika'da veri korumanın özel sektörü kapsamasını öneren ilk tasarı olan 68 tasarısını sundu. Kanada Doğrudan Pazarlama Birliği, kendi "Gizlilik Yasası"nı hazırladı. Kamuoyunun gizlilik konusundaki kaygısı, en azından Kanada'da az da olsa hafifleme işareti göstermekte ve korkuları yatıştıracak önlemler alınmaktadır.⁴

ABD'de de, mahremiyet konusunda kaygıların bildirilmesinde artış var. 1970'lerin ortalarında yaşanan Watergate olayından sonra da, gizliliğe ilişkin kaygılar ifade edilmişti. Fakat 1980'lerin ortalarından itibaren, bu kez bilgisayar teknolojilerinin daha çok yayılması ve po-

tansiyellerinin daha fazla yaşama geçirilmesiyle ilişkili olarak, göstergeler kıpırdamaya ve tekrar yükselmeye başladı.⁵ 1990'ların ilk yarısına gelindiğinde, belirli teknolojiler -telefon edenin kimliği gibi- ve süreçler -doğrudan pazarlama- sivrilmeye başladı, gizliliğin korunmasına duyulan ilgi de tekrar arttı.

Time dergisinde yeralan 1991 tarihli bir araştırma, görüşü sorularının %76'sının devlet ve ticari kurumlar tarafından toplanan kişisel veri miktarı hakkında "bir ölçüde" veya "çok" kaygılı olduklarını gösterdi.⁶ Equifax'ın yaptığı bir çalışma, soruları cevaplayanların %70'inin, kendilerinin tüketici özelliklerine ilişkin işletmelerin veri satın alabilmesinin 'kötü bir şey' olduğunu belirttiğini ortaya koydu.⁷ Öyle görünüyor ki pekçok Amerikalı, kişisel veriler bir şirketten ötekine geçirilmeden önce izin istenmesini tercih etmektedir.⁸

Tüketici gözetimi, özellikle olumsuz bir noktaya vurmakta , çünkü tüketim özgürlük alanı olarak düşünülür. Sınırsız seçim modern piyasanın özüdür öyle ki, seçimin, alttan alta ve açıktan açığa yönlendirildiğinin keşfedilmesi bir ölçüde rahatsız edicidir. Yoğun incelemenin bir alanı, sosyal denetimin demeyelim de gelecekteki tüketicilerin kısıtlanmasının bir alanı olarak kendini ortaya koyan alan, sınırsız özgürlük sunar görünen bu tüketim alanından başkası değildir. Tüketim alanında gizlilik talebi, böylelikle paradoksal olarak tüketimin yerleşik kurallarına hapis olanların protestocu talepleridir. Sosyal bakımdan entegre olmak demek, uygun malları satın almak suretiyle insanın kişisel duruşunu kanıtlamak demektir. Simgesel tüketim, merkezidir; fakat neyin uygun olduğunun bilinmesi hedefe yönelik pazarlamaya, o da kişisel verilerin dolaşımına bağlıdır.

Gizliliği, tüketim kalıplarıyla ilişkili görmek sadece paradoksal, düz bir çizgi üzerindeki tek pürüz değildir.⁹ Ayrıca, sosyal ve kültürel akımlarla değişmesi, toplumdân topluma farklı anlam taşıması da gizliliğin belirtileridir. Günümüzde gizliliği yeterince kavramak istiyorsak, bu kültürel çeşitlenmeyi başlangıç noktası olarak almak zorundayız. Dolayısıyla modern dünyada gizliliğin yakın tarihine kısa bir göz atmakla başlayıp, gizlilik alanının daraldığı hissini hangi şekillerde ortaya çıktığına değineceğiz.

Kamusal ile Özel

Topluluğa açık, sulh mahkemelerine konu olan kamusal dünyayla özel olan arasında daima, sağduyuya dayalı ayrımlar yapılmıştır. Fransız sosyal tarihçi Georges Duby'nin sözleriyle

dünyalarında varoluşun her dilde “mahrem” eşdeğeri bir kelimeyle anlatılan kısmı, geri çekilebileceğimiz veya kaçabileceğimiz bir bağımsızlık alanı, kamusal alanda ihtiyaç duyduğumuz silah ve zırhları bir kenara bırakabileceğimiz, gevşeyebileceğimiz, rahatımıza bakabileceğimiz ve dış dünyada korunmak için giyilen çalınmış kabuğu çıkarıp attığımız bir yer için berraklıkla tanımlanmış bir alan ayrılmıştır.¹⁰

Tarihsel olarak özel alan genellikle eviçiyle ilişkilendirilmiştir, dolayısıyla gizlilik yalnızlıkla özdeş değildir. Ev alanı, farklı yaşta insanları, kadın ve erkekleri, antik çağda ve bazı daha modern dönemlerde efendileri ve hizmetkarları kapsar. Dolayısıyla da, dışarıdan tacize veya sızma girişimlerine uğrama olasılıklarına rağmen, içeriden bakıldığında, gizlilik alanının huzurlu olması hiç de şart değildir. Yakın tarihinin ve sosyolojisinin gösterdiği gibi, gizlilik alanı hayli sıkça, hem erkekler ve kadınlar hem de anababalar ve çocuklar arasında gerilim ve çatışma alanı olabilir.

Antik dönemlerde gizlilik, kendini geliştirmenin önemli bir alanı olarak görülmezdi. Gizlilik daha ziyade bir mahrumiyet, evin dışında bulunan gerçek sosyal ilişkilerin reddedilmesi çağrışımı yapardı; en azından Yunanlılar için, özgürlük ve eşitlik, kamusal alanda bulunmalıydı.¹¹ Bu elbette ki ev alanındaki cinsel eşitsizliğin ve kamusal alanın hem özel alandaki eşitsizliğe hem de köleliğe bağımlı olduğunu gözden kaçırır. Fakat dikkate alınması gereken nokta, gizliliğin her zaman değerli bir ahlaki durum olmadığıdır.

Roma döneminde, aslında o dönemden bugüne, bir evin mimarisi, neyin kamusal ve neyin gizli olduğu hakkında kuvvetli ipuçları verirdi. Hem mülkiyeti hem ahlakı koruyan kapıdan ziyaretçilerin kabul edilebildiği yarı kamusal odaların dizilişine kadar, duvarlar ve kapatı-

labilir geçitler, alanlar arasındaki kesin ayrımları ortaya koyuyordu. Roma evinin girişindeki sundurma, “ikiyanlı alan”¹² olarak özellikle önemliydi, caddeye açılıyordu fakat eviinin bir parçası değildi. Kamusal ile gizliyi ayıran sınır, iki yanlı ve böylelikle dönem dönem çatışmalı alan olarak kalır.

Gördüğümüz gibi, orta çağlardan beri devlet yurttaşların gündelik hayatlarıyla gitgide daha fazla ilgilenmektedir. Aynı zamanda da kolektif ritüele katılımın gerilemesiyle kapitalizmle ilişkili ekonomik hayatın yeni biçimlerinin gelişmesi, dinsel hayatın içselleştirilmesiyle birlikte bireyi ne çıkardı ve özel hayatı daha değiştirdi. Böylelikle evcillik bir kadın hali -tabii elbette ataerkillik egemendi- olmaya başladı, atölyelerde ve bürolarda özel işletmeler kuruldu, kafeler ve klpler gibi özel toplanma yerleri ortaya ıktı. Bununla birlikte modern ulus devlet ortaya çıkarken, bu özel alanlar bile yönetime, izinsiz müdahale ya da düzenlemeye karşı savunmasız hale geldiler.

Bu örneklerde bile iki yanlılık vardır. Fransız Devrimi dönemindeki salonu ele alalım. Salon, muhaliflerin polis muhbirleri korkusu olmaksızın biraraya gelebildiği özel bir evdeki toplantı yeriydi, fakat hâlâ ev sahibesinin tanımladığı hoş sohbetin gereklerini ve zevk seviyesini gözetmek zorundaydılar. Ancak tartışmalar “kamusal” konularla ilgiliydi; gerçekten de modern anlamıyla “kamusallık” bu gibi yerlerde doğdu.¹³ “Kamusal” kafe, henüz “zel” bir toplantı alanı olarak salonu demokratikleştirdiği zaman bile, burası, hâlâ asıl olarak müdavimi olan erkeklere aitti; onların zaman geçirdiği ve ev yükümlülüklerinden kurtuldukları yerdı. Alvin Gouldner’in gözlediği gibi, ortaya çıkan modern kamusal alanda insanlar sorumlu tutulurdu -sorunları dile getirmek, hesap vermek zorundaydılar- fakat bu alan bir başka alanın, erkeklerin tahakküm ettiği ve pek az hesap verdiği gizli alanın üzerinde yer alıyordu. Başkalarının çıkarlarıyla atışabilen özel çıkarlar, oraya bilgi akışının kısıtlanmasına yol açtı. Gouldner’e göre, gizliliğin gelişmesinin altında, “hükmedici , kendini koruyan bir bireycilik” yatar.¹⁴ “Bilgi ağı” bunu silmek için pek az şey yapmıştır.

Bir diğer iki yanlılık, kamusal ve özel alanın toplumsal cinsiyet bi-

leşimiyle ve ev alanı içinde dış müdahalelere yönelik tutumlarla ilişkilidir. Dövülen kadınlar çoğu kez böylesi bir dikkatten hoşnut kalırlar; gerçekten de pekçok kadın, aile içi şiddet ve tecavüz gibi sorunları polis gibi kamusal otoritelerin ele alışındaki ciddiyet yoksunluğundan şikayetçidir. Bu, bilişim teknolojisi dönemi için de geçerlidir; telefon edenin kimliği gibi gözetim yöntemleri tam da böylesi kadınların yararına kullanılabilir. Kendilerini, tipik olarak eşitsiz bir gözetim altında bulan ve aynı zamanda da onları ırkçı saldırılardan koruyan gözetim planlarından memnun olan etnik azınlıkların durumunda da benzer ikiyanlılıklar söz konusudur.

Kamusal ve gizli alanlar asla birbirinden bağımsız gelişmez. Modernitenin gelişiyile yeniden düzenlenirlerken, aralarındaki ayrım da keskinleştirilmiştir. Kamusal alanı yasalarla yöneten devlet, yine yasalarla, gizli alanı devletin müdahalelerine meşru biçimde direnilebilecek bir yer olarak tanımladı. Ama “gizli”nin başka fakat ilişkili bir anlamı da ötekilerden saklanılabilendir. Modern dönemin büyüyen kentlerinde ne kadar anonim, kişi ötesi ilişkiler geliştirse, “gizli” ilişkiler de o kadar farklılaşmaya başladı. Giddens’in ortaya koyduğu gibi, “kamusal, özel olandan sadece tam anlamıyla bir yabancılar toplumu kurulduğu zaman, yani ‘yabancı’ kavramı anlamını kaybettiği zaman tamamen ayrı hale gelir.”¹⁵ Bunun sonucu, Gouldner’in kelimeleriyle “hem gizli hem kamusal alanların kaderi, böylelikle ayrılmazcasına birbirine geçmiştir. Kamusal alanda, aynı zamanda mahrem alanı da dönüştürmeyen hiçbir dönüşüm mümkün değildir.”¹⁶

Gizlilik Alanı Daralıyor mu?

Ancak modern toplumlarda, gizlilik, Habermas’ın çarpıcı anlatımıyla, “hayat-dünyanın” amansızca “sömürgeleştirilmesi”nden¹⁷ arzulanabilir bir durum bir özgürlükler alanı olarak yüksek bir konuma yükselebilir. Sömürgeleştirme sürecinin, farklı yerlerde farklı oranlarda yer aldığı gözlenebilir. 1930’larda ABD’de dinleyiciler, ilanlar yoluyla ticaretin eve sızması yüzünden radyo istasyonlarına ve ağlara acı suçlamalar yöneltmişti. Modern refah devletleri ne zaman gelişmişse, sömürgeleşme hızlanmıştır ve yirminci yüzyılın sonlarında,

bu, tüketici gözetiminin büyümesiyle korkunç ölçülerde artmıştır. Ne var ki, kapitalizmin ilk aşamalarından beri, öngörülebilir denetim arayışının, “hür teşebbüs”çülere rağmen, hayli disipline edici ortamlar yarattığının hatırlanması da önem taşır.¹⁸

Gizlilik, özgürlükle yakından bağlantılıdır; hiç değilse, erkeklerin anlatımlarında böyledir. Gördüğümüz gibi kadınların bu konuda pek emin olmamak için nedenleri var. Bununla birlikte, konuşma dilinde hem erkek hem kadın tarafından çoğu kez, bir yandan devletin ve ekonominin tecavüzlerinden kurtulma öte yandan insanın istediğini sadece istediğine söyleme özgürlüğü olarak algılanır. Fakat artık aşına olduğumuz bir paradoks burada da kendini göstermektedir. Edward Shils ve başkalarının vurgulamış olduğu gibi, her iki anlamda da gizliliği tehdit eder görünen gözetimin yaygınlaşması gerçekte böylesi özgürlüğü korumak için oluşturulmuş süreçlere karşılık olarak ortaya çıkar.¹⁹ Yurttaşlık hakları “konuşma özgürlüğü” gibi ayrıcalıklara yasal olarak başvurulmasını sağlamak suretiyle bireyleri keyfi devlet iktidarına karşı korur. Üstelik modern kapitalizm, aile ilişkileri ve kendini ifade etme için şimdiye kadar benzeri görülmemiş “özel alan” bölgeleri yaratmıştır.²⁰ Ve çağdaş tüketici kapitalizmi, kişisel özgürlük bağlamında kendini tanımlar ve denetim mekanizmalarını örgütler. Öyleyse günümüzde gözetim niçin habis, tehditkar ve olumsuz görülüyor?

Sosyolojik bakımdan söylersek yanıt, modern dünyada öz-kimliğin içinde oluşturulduğu ve sürdürüldüğü karmaşık sosyal ilişkiler ağında yatar. Tıpkı “özgürlük” veya hatta “teknoloji” gibi, gizlilik de bir *sosyal* ilişkidir.²¹ Onu sadece teknik veya yasal olana indirgemek yanlış olur.²² Yukarda belirttiğimiz gibi, modern dünyada, kamusal ve gizli alanlar Simmel’in “yabancılar toplumu” kurulana kadar tam anlamıyla ayrılamazlar.²³ Modern öncesi dönemlerde gözetim genellikle eğer yüz yüze değilse, başkalarının kişisel bilgisi sorunuydu; şimdiyse, kişi ötesi ve gitgide daha soyut sistemler bizim kişisel verilerimizi izliyor ve işlemekten geçiriyor. Şimdiye kadar tanrının, ailenin, klanın, topluluğun ve belki ulusun verdiğini düşündüğümüz öz-kimlik artık bir pazarlık konusu.

Günümüzde öz-kimlik, hâlâ, kısmen kişisel bilgiye dayanır fakat bunun yanı sıra, sadece pasaport ve doğum kağıdının değil, sürücü belgesi, sosyal sigorta numarası ve kredi kartı dahil belgelerin üretimine de dayanır. Kişisel bilgi zemininde pazarlık konusu olan öz-kimlikten hâlâ geride kalan şey hayli değerlidir. Erving Goffman hayatın “arka bölgeleri”, şu kamusal üretimin ve performansın gevşetilebildiği “sahnedışı” alanlar hakkında pekçok şey yazmıştır.²⁴ “Hesap vermek” zorunda olunmaması rahatlığı, bu arka bölgelerin yani özel alanın arzulanırlığının merkezinde yer alır. İnsanların kaçınmayı umdukları şey, tam da Goffman’ın “mutlak kurumlar”ı gibi ortamlarda -hapisane veya akıl hastanesi- iş görme baskısının artmasının yarattığı gerilimdir. Böylelikle evler, kamu önünde sorumlu olma taleplerinden kurtulup soluk alma imkanı sunduğu için özellikle değerli olmaya başlar.

Yine de, bu gizlilik nosyonu ikili özelliğini sürdürür. Toplumsal cinsiyete duyarlı herhangi bir yaklaşım, haklı olarak, “gizli” alanda açıkça hiçbir hesap verme olmayışını ele alacaktır. Bu alanın suistimalci ilişkileri gizleyebildiği kesindir. Ataerkillik, bu tip gizlilik kavramlarından destek alır. Ev alanındaki adaletsizlik gerçekte kamusal bir sorundur.

Fakat sorumluluktan kaçış olarak gizliliğin başka boyutları da vardır. “Gizlilik yönelimi” (privatism) olgusu, özellikle Batıda 2. Dünya Savaşı’nı izleyen tüketim patlamasından beri, sosyal analizcileri düşündürmektedir.²⁵ Gerçek hayatın yaşandığı yer, “toplum”un taleplerinin dışındaki haz dünyası olarak özel alan üzerinde odaklaşma, toplumun ortak iyiliğine yöneltilebilecek her enerjiyi eve doğru saptırır. 1990’larda bu olgu, daha da belirginleşmiştir ve halk arasında “kabuğuna çekilme” olarak adlandırılır.

Modernitenin hakim siyasi çerçevesi olan liberalizm, gizliliğin bu kavranışını pekiştirmiştir. John Stuart Mill’in düşüncenin ve eylemin alanı olarak “gizli” alanı görmesi özünde kamu müdahalesinden kurtuluşla ilişkilidir. “Kendisi üzerinde (sic)”, der Mill, “kendi bedeni ve aklı üzerinde, birey egemendir.”²⁶ Bu yaklaşımda gizliliğin korunması, -bir uçta-kendi başına bir değer olarak, ya da -daha sık olarak- öte-

kilerle dengelenen bir değer olarak ya da -ara sıra- öteki değerlerin gerçekleşmesinin bir aracı olarak görülür.

Gizliliğin korunmasının alternatifi sık sık, totaliter terimlerle ifade edilir. İşin özü en iyi muhaliflerinden alıntı yapılarak verilir; Lenin 1920'de ilan etmişti ki, "hiçbirşeyi gizli saymayız. Bizim ahlakımız tamamen proletaryanın sınıf mücadelesinin çıkarlarına tabidir."²⁷ 1930'lu yıllarda Naziler şu açıklamayı yapmıştı: "Almanya'da hâlâ özel bir birey olan tek kişi, uyuyan kişidir."²⁸ Ya da 1960'larda Çin Kültür Devrimi'nde Mao Zedung, iyi bir komünistin nasıl olacağını açıklarken, komünistlerin "Parti ve kitlelerle, herhangi bir özel kişiden daha ilgili" olacaklarını söylemişti.²⁹

Gizliliğin bu kavranışı, özel mülkiyetle doğrudan bağlantılıdır. Mill'in egemen bireyleri, müdahale olmaksızın kendi çıkarlarının peşinden gitme özgürlüğüyle, doğayı kendi amaçları için dönüştürmede akılcı, hesaplı ve özyönelimli olarak karakterize edildi.³⁰ Bu, hayli rekabetçi bir ortamı öngörür. Bu ortamda bir kişinin özgürlüğü ötekine tecavüz edecekti, bu nedenle "gizlilik" gibi değerleri başka değerlerle dengeleme gereği vardır. Bu gelenekte, gizlilikle ilişkili yasalar özel bireyin çıkarlarını, devletin, bu birey hakkında seçmen haklarını güvenceleme veya sosyal yardım taleplerini karşılama amaçları için "bilme ihtiyacı"yla dengelemeye çabalar.

Liberal gizlilik yaklaşımının çağdaş ifadesini bulduğu incelemeler ve yasalar Alan Westin'in eserleriyle ilişkilidir. Bilgisayarlarla gözetimin sistematik analizini ilk yapanlardan biri olan Westin'in liberal yaklaşımı, pekçok kişi tarafından esin kaynağı ve klasik olarak kabul edilir. 1960'larda Westin, yeni teknolojilerin özel verileri kaydedenlerin istenmeyen merakı için şimdiye dek benzeri görülmedik fırsatlar sunduğu uyarısını yapmıştı. Bununla birlikte, "toplum" kendisini anti-sosyal davranıştan korumak zorunda olduğundan, sınırlı gözetim bu zeminde haklı bulunabilir.³¹

Westin'in görüşleri, bilgisayar gözetimi ve gizlilik alanında çok etkili hale gelmiştir. Göreceğimiz gibi, liberal yaklaşımı onu çağdaş tüketici gizliliğini, piyasanın çözeceği bir soruna dönüştürmeye yöneltmiştir ama buna rağmen eserin değeri, gizliliğin bilgisayar veri-

leriyle ilişkili olarak yeni bir anlam taşımak zorunda olduğu önermesinden gelir. John Stuart Mill, herşeyden önce, m  d  rn devletin idari g  zetiminin h  l   g  rece olgunlaşmamış bir aşamada olduğu bir d  nemde yaşadı. "Veritim" onun için hiçbir anlam taşımayacaktı; Mill'in gizli alanı, bizim bug  nk   gizli alanımız değildi.   zelde, g  n  m  z  n gizliliği cinsel ilişkiler, dışkılama ya da uykuyu daha az, bilgiyi   ok daha fazla anlatır. Bilgi ve bilgi edinme, veri gizliliğinin aslında gizliliğin   teki t  rlerinden farklı olduğunu   nermek suretiyle, kendilerinden başka birşeyi anlatırlar.³²

  arpıcı antitezi totaliterlik olan liberal yaklaşım, n  fuz etmelere ve m  dahalelere direnen gizliliği , kendimiz hakkında ne ifşa ettiğimizi kontrol eden gizlilikle birleştirme eğilimindedir. Liberal yaklaşım, "başka   lkelerde" ya da başka tarihsel d  nemlerde g  r  len totaliterliğin demokratik denen toplumlar içinde bir eğilim olarak var olabileceğini bazen belirtmez. Fakat   ıkarlar dengesi fikrinin, sadece devletin değil ayrıca dev şirketlerin de b  y  k   l  ekli g  zetim yaptıkları g  n  m  z ger  ekliğiyle yanyana durması kolay değildir. Gizliliğin bilgiyle bağlantılı   zg  l sorunlarına dikkatimizi y  nelttiğimizde, pop  lerliğini s  rd  rmesine rağmen liberal yaklaşımın giderek daha az yardımcı olduğunu g  receğiz.

Gizlilik ve M  lkiyet

Bilgiyle ve   zellikle bilgisayar verileriyle ilişkili olarak gizlilik   teki t  r gizliliklerden farklıdır. Bu, hem sosyolojide hem hukukta geleneksel olarak izlenen yaklaşımlardan farklı yeni bir yaklaşım gerektirir. 1960'larda Amerikalı bir j  ri   yesi Dean Prosser farkında olmadan bir farkı açığa   ıkardı. Prosser, bilginin   z  n  n, kamusal man olmuş bir kişinin her şeye burnunu sokan gazatecilerin   zel hayatına sızmasından korunmaya   alıştığı zaman g  r  lebildiğini s  yledi. Fakat ger  ekte bu durum g  n  m  z  n gizlilik tartışmalarında tersine   evrilmiş ve yaygınlaşmıştır; sıradan inşanlar kendilerini meraklı kamu kurumlarının, polis, devlet dairelerinin veya kredi kartı şirketinin sızlamalarına karşı savunmaya   alışmaktalar.³³ Prosser'in   nermesi kapanmış bir d  neme aittir.

Birşeylerin gerçekte değişmiş olduğunu anlayan Britanya Hükümeti'nin veri koruma konusunda çalışan Lindop Komitesi (1978'de rapor verdi)³⁴ veri gizliliğinin “bireyin kendisi hakkındaki verilerin dolaşımını denetleme hakkı”na atıf yapması gerektiğini savundu. Bu, sosyolojik olarak ikili anlam taşıyan “ gizli alan”dan da aynı ölçüde belirsiz kategoriler olan “sır saklama” (sececy) ya da “anonimlik” olarak görülebilen katogorilerden dikkati derhal başka yöne kaydırır.³⁵ Yine de Geoffrey Brown'ın haklı olarak itiraz ettiği gibi ,bu tanım çok genel.³⁶ Benim hakkımda bir sürü kişisel bilgi, arkadaşlar, meslektaşlar ve akrabalar arasında hiçbir kötülük çıkmaksızın serbestçe dolaşımda ve buna hiçbir kısıtlama koymuyorum.

Brown, gerçek problem, “yanlış bilgi parçalarının yanlış ellere gitmesi veya yanlış araçlarla veya yanlış kanallardan gitmesi olasılığıdır” diye devam eder. Odağa bu konunca, sadece adaletsizlik veya sosyal denetim sorunları değil ayrıca iktidar ve kişilik sorunları da gözönüne çıkmaya başlar. Bu yaklaşım da dikkatleri, Prosser'ın örneğinin de dayandığı mülkiyeti merkeze alan ve ayrıca özel alanın sınırlandırılmasıyla bağlantılı olan yaklaşımdan uzaklaştırır.

Ne yazık ki, gizliliğin *mülkiyet* olarak tartışılmasının bizi usandırmak için geri ööndüğü bugünkü tüketici ortamında Brown'ın önerilerini kimseye duyuramaması muhtemeldir. İnsanlar haklı olarak kendileri hakkındaki kişisel verilerin kendi erişimlerinin ötesinde, bazı devlet daireleri veya tüketici şirketleri içinde dolaşımda olduğunu keşfetmekten rahatsız olabilirler; eğer kişiliklerinin ve öz-kimliklerinin rızaları alınmamış ifşaatlarla ihlal edildiği ve güven ilişkilerinin bundan böyle daha kırılgan hale geldiğine ilişkin fikir birliği varsa haklıdırlar. Fakat gitgide yaygınlaşan ortak yanıt, sadece kişisel verilerin dolaşımına nezaret etme veya denetleme haklarının değil, gerçekte bu verilere sahip olma hakkının talep edilmesidir. Bilgiyi, tüketicilik üzerinden sosyal denetimi sonsuzlaştırmanın bir aracı olarak hızla metalaştıran toplumlarda, insanların kendi verimlerinin sahibi olduklarına inanmaları şaşırtıcı olmamaya başlar.

ABD'de, bir grup hane halkı, kendilerini *junk mail* ile kuşatılmış hissederek “Yurttaşlar Anonim Şirketi” diye bir örgüt kurdular. Ev te-

lefonlarının, zamanlarının ve haklarındaki kişisel ayrıntıların kullanımı karşılığında tele-pazarlamacıların şirketlerine fatura çıkarmaya girişmek suretiyle tele pazarlamacıları hedef aldılar.³⁷ Diğerleri, kişisel verilerin ticari kullanımı üzerinde mülkiyet hakkı bulunmasını önermişlerdir. Komisyoncu firmalar, girişimi doğrudan pazarlamacıların kullandığına benzer bilgisayar ağları üzerinde işleterek bu tip hakları kendi müşterileri adına idare edecekti. Talep edilmemiş postanın niteliği yükselirken niceliği azalacaktı.³⁸

Bu tür bir yaklaşımı Alan Westin de savunur. Amerikan Senatosu Devlet Enformasyonu Altkomitesi önündeki bir tanıklığında Westin, 1990'da gizlilik konusunda Equifax'ın yaptığı araştırmanın sonuçlarını yorumladı.³⁹ "Gizlilik köktencileri" ve "çok kaygılı" dediği grupların arasında, "kaygı duymayanlar" dediği ve görüşleri bir dizi etkene bağlı olarak her iki yana da yalpalayan bir grup yer alır. Westin, bireylerin tüketici kârı sağlamak için niçin gizlilik pazarlığı yapabileceğini açıklayamadığından, buna piyasanın karar vermesi gerektiğini önerdi. Şirketler, kişisel bilgi üzerindeki denetimden feragat etmeye gönüllü olanlara özel teklifler yapacaklar, bu da gizlilik köktencileri diye adlandırılan gruptakilere daha yüksek fiyat ödeyecekti. Ne güzel (et voila)! Bunu "...tüketici seçimini kurumlaştırmanın hayli etkili ve demokratik bir yolu" diye ilan eder Westin.⁴⁰

Kuşkusuz, ne olup bittiği hakkındaki kamusal bilinçle birlikte kişisel verilerin değeri yükselirken bu tartışma devam edecek ve yoğunlaşacaktır. Tamamen serbest piyasa alternatifi, izin verilen ülkelerde kanlarını satan en yoksul kesimin durumuna benzeyen bir istismara davetiye çıkarmak gibi geliyor bana. Doğrudur, zaten kişisel verilerin meta olduğu, bazı insanların -fakat bu insanların veri-özneleri olmadıkları belirtilmeye değer- bunların satışlarından kâr ettiği toplumlarda yaşıyoruz. Fakat sadece bir "ödemeler/telif hakları" sistemi kurarak bu adaletsizlik düzeltilebilir, kişisel veriler üzerindeki denetim veri-özneler tarafından bir ölçüde yeniden kazanılabilir mi? Bence böylesi bir arayış basitçe, daha az varlıklı olanların aleyhine olurdu.⁴¹

Gizliliğe ilişkin tartışmanın düğümlerinin çözülmesi, cesaret kırıcı bir görevdir. Kişisel verilerin dolaşımının denetimi olarak gizlilik

ile alanı korumak olarak daha eski gizlilik düşüncesi arasında ayrım yapılması, çağdaş bakımdan geçerli bir soruna katkı olarak olumlu görülebilir. Fakat eğilim, en azından Kuzey Amerika'da⁴², gizliliğin iletişim, öz-kimlik ve dolayısıyla insan onuru ile ilişkisi içindeki daha derin anlamını keşfetmek değil, onu ekonomik alana yerleştirmektedir. Bu, kişisel verilerin telif hakları tehlikesidir. Gizlilik, burada da bir maldır.

Gizlilik mi Özerklik mi ?

Pekçok kişinin “gizliliği”, gözetimin eleştirisine giden yol ya da gözetimin sınırsız yayılmasını önlemenin bir aracı olarak kullanmasına rağmen, kimilerinin tüm yaklaşım hakkında kuşkucu olmaları anlaşılabilir birşeydir. Dolayısıyla günümüzün gözetim toplumunun -ve özellikle tüketim yanının- bize öyle öne çıkan ve/veya şimdiye dek benzeri görülmedik meydan okumalar sunduğu, kabaca “gizliliğe” geri dönmenin işin özünü gözden kaçırdığı söylenebilirdi. Burada aklımızdaki tür eleştiriler genellikle Marxçı ve Foucaultcu fikirlerden beslenen yaklaşımlardan gelir. Herbir durumda da gizlilik hakkındaki söylem, haklı olarak ortadaki gerçek sorunlardan bir sapma olarak dışta bırakılır. Marxçı açıdan bakıldığında gözetim, kapitalist sosyal ilişkilerin menzilini genişletir; Foucaultcu yaklaşımla ise, “bireyleri” her yerde bulunan bir iktidarın pençesine yerleştirir.

Kevin Wilson, ev iletişim ağları konulu çalışmasında, devlet ve birey arasındaki “çıkarlar dengesi” şeklindeki eski liberal kavramın, büyük şirketlerin kapsamlı gözetim teknikleri kullandığı günümüzdeki durumda hiçbir şey anlatmadığını belirtir. Klasik olarak gizliliğe ilişkin söylem, bireyin yalnız bırakılma hakkı ile devletin birey hakkında gerekli bilgi elde etme görevi arasında bir denge kurulması gerektiğini belirtir. Fakat Wilson var olan koşulların bunu anlamsız kıldığı gözlemini yapar. Görmüş olduğumuz gibi modern devlet, sosyal istikrarı sürdürmek için bir dizi gözetim aygıtı kullanır; bu, “denge” üstbaşlığı içinde değerlendirilebilecek olanın çok ötesindedir.⁴³

Aynı zamanda da, gizliliği koruyan yasal hükümlerin, hiçbir zaman hükümetlerin yurttaşlarını korumak için duydukları özgeci (altu-

ristic) bir istekle yasa kitaplarına girmiş olmadığı da bir sır değildir. Bunlar çoğunlukla asgari birer tavizdir. İronik olarak gizlilik yasaları, kişisel verilerin toplanması, saklanması ve çağrılmasını daha karmaşık değil daha basit hale getirmenin bir aracı olarak da okunabilir. Kuzey Amerika'da tüketici gözetimi, zaten birçok durumda yasal sınırlamalardan muaftır, ama ayrıca bu tip bütün yasalarda boşluklar ve eksikler vardır. Wilson'ın söylediği gibi, ABD ve Kanada'da gizlilik tartışmasının üzerinde döndüğü konu, enformasyon toplama, saklama ve aktarma teknolojilerindeki hızlı değişimler bağlamında, temel kurallar ve kabul edilebilir kurumsal davranışın sınırları oluşturulurken, hiç de bireyin, gizlilik istilasından korunma hakkı yoktur.⁴⁴ Gözetim uygulamaları, insanları alttan alta kurumsal kurallara itaat etmeye ve uymaya teşvik etmeyi, ironik biçimde gizlilik hukukunun yasal desteğiyle sürdürür.

Şimdiye dek ulus devletin alanı olarak düşünülen kamusal gözetim, yirminci yüzyılın ikinci yarısında belirleyici bir tarzda tüketici gözetimiyle veya kimilerinin söylediği şekliyle “sosyal yönetim”le birleşmiştir. Tüketici gözetiminin yolunda, kamusal gözetimin yolundakilerden bile daha az engel vardır. Gizliliğin eleştiri tarzları, burada hâlâ sınırlı bir önem taşıyabilirlerken, bazı yorumcular sermayenin artan güçleriyle daha fazla ilgilidir. Örneğin Kevin Robins ve Frank Webster, bu “sosyal bilgi toplanmasının”, “toplumun tüm alanları boyunca hakim olan” kapitalist ussallığın kuruluşunun bir parçası olduğundan yakınırlar.⁴⁵

Eleanor Novek ve diğerleri, tüketicilerin konum kaybetmesinin özgül yolunun vasıfsızlaştırma olduğu yorumunu yaparlar. Yani, “tüketiciler satın alma kararlarını abone bilgi akışlarına (doğrudan pazarlama gibi) dayandırdıkları zaman, alternatifleri tanımlama yetenekleri azalır ve kendi normal bilgi kontrol davranışları sınırlanır.”⁴⁶ Bunun, tüketicilerin bilgi edinebilirliğini ve anlayışını pek çığ bir ışıktaki sunduğu itirazı yapılabilir ama Novek'in vurguladığı şey, şudur: Tüketiciler, doğrudan pazarlamadan gelen dar bilgi akışına gitgide daha bağımlı hale geliyorlar; bunun sonucu da bilgili bir tüketici olarak seçim yapma imkanlarını aşamalı olarak kaybetmeleridir. “Sosyal yöne-

tim", bu bakımdan işyeri yönetiminden çok daha etkilidir. Ve kişisel bilgi ticaretinin yapılması, sadece gizliliğe tecavüz olarak değil, kişisel özerkliğin aşınması olarak da görülür. Bu son noktayı ben hakiki meydan okuma olarak ele alıyorum; kişisel özerkliğin aşınması, gizlilik söylemine yapışıp kalanlar tarafından gözden kaçırılacaktır.

Görmüş olduğumuz gibi, bu gizlilik söylemi, tıpkı karşılık verdiği sorunlar gibi modern bir bağlamda ortaya çıktı. Oysa bilişim teknolojilerinin yayılmasının ve veri tabanlı gözetim toplumunun yükselişinin bizi modern ötesine götürdüğüne inananlara sorunlar bambaşka görünmektedir.

Süperpanoptikon mu?

Postmodern bir açıdan bakınca, veri-imge üzerindeki odak, soruyu gizlilikten tamamen uzaklaştırır. "Veri tabanlarını gizliliğin bir istilasını olarak değil" diye yazar Mark Poster, "fakat bireyin çoğaltılması olarak görürüz."⁴⁷ Sorun: elektronik ben, "sokakta dolaşan kişi kadar sosyal bakımdan etkin" olabilirken, veri imgenin yaratılması süreçleri yeni egemenlik biçimleri oluşturabilir.⁴⁸

Poster'in iddiası elektronik teknolojilerin dilsel boyutuyla ilişkilidir. Poster veri tabanlarını "süperpanoptikon" olarak görür. Panoptikonun bireylerin sınıflandırılıp farklı kategorilere yerleştirildiği ve sürekli denetim altında tutulduğu "görünmeden gözleme" ve "tecrit etme" yanlarını derinlemesine ele almıştık. Fakat Poster, iktidar/bilgi ilişkisinin bir başka yönüne dikkat çeker. İnsanlar sadece, örneğin teknik anlamda, kredi alabilirlik kategorileri içine sokulmazlar; kategori ayrıca onların toplum içindeki konumlarını da belirler ve tüketiciler, işçiler ya da yurttaşlar olarak varoluşlarına anlam katabilir. Poster'ın vurguladığı gibi, "dil basitçe bir ifade aracı değildir; ayrıca, iletişimin sınırlarını tanımlayan ve konuşan öznelere biçimlendiren bir yapıdır."⁴⁹

Kimilerine göre, bu tür bir analiz, "bireyleri" bir kurgu, modern "söylemlerin" bir yarattığı modernitenin serabıdır. Foucault'ya göre öz-kimlik, yirminci yüzyılın ikinci yarısında "sürekli" ve "teknokratik" hale gelmiş olan ve ilahi standartlar ya da insan eylemi tarafından

engellenmeyen iktidar stratejilerinin sadece bir etkisidir. Kimi analizciler, piyasaların tekel denetiminin liberal denge ve gizlilik kavramlarını anlamsız kıldığı yaklaşımıyla bu plan içinde kapitalist iktidar için fazla (residual) bir yer ayırırlar. Fakat Poster'ın kaygısı farklıdır. Onun yaklaşımında elektronik medya oyunun kurallarını değiştirir.

Eski Panoptikondaki gibi, -Poster'ın artık "tahakküm yapılan" dediği- iktidar teknolojileri uygulamalarla oluşturulur. Bu uygulamalar da söylemler tarafından organize edilir. Hapishane söylemi ya da "sosyal metni" mahkumun deneyiminin tanımlanmasına hizmet eder, böylece mahkumun kurallara (norm) sürekli uyumu yeniden sağlanır. Günümüzün haberleşme devreleri, elektronik olarak, eski duvarların, kepenklerin ve denetçilerin sürekli gözlemesini kolaylaştıran diğer mimari özelliklerin yerini alır ve Süperpanoptikonu yaratır.

Artık hepimiz disipline edilmiş tüketiciler ve yurttaşlar olarak katılırız; uysallıkla form doldurma, sürücü ehliyetleri ve kredi kartları üretme yoluyla sürekli olarak kurala uyarız. Kişisel verilerimizin dijital kodlanması, bu verilerin özgül bir "okunuşu"nu dayatır, örneğin, veri-imgenin sonucu olarak güya bizim tüketici önceliklerimizi vurgulayan bir okumayı. Böylelikle biz gerçekte, "benlerimizi" çoğaltan bir süreçte katılırız. Poster'a göre "dijital olarak kodlanan bilgi aracıyla yapılan gözetim, veri tabanlarında kullanılan dille yeni özneler yaratır."⁵⁰

O halde, modern analizden postmodern analize dümen kırdığımızda gizlilik kavramı, iktidar kavramının içerisinde eriyip gider mi? Bir zamanlar veri imgelerinde soluk bir görüntü halinde yansıdığını düşündüğümüz kişiler, aslında hiçbir "gerçekliğe" sahip değiller mi? Ya devletin ve şirketin birbiriyle kenetlenmiş veri tabanlarında süperpanoptikon oluştuysa? Bu süperpanoptikonun iktidarını geriletecek herhangi bir eleştirel strateji var mı?

İzin verin, kısaca bu sorunların herbirine değineyim. İlk olarak, bu analiz biçimi gizliliğin önemini inceden inceye sorgular. Modern bireyciliğin ussal beninin gizlilik sorunları olması beklenebilir; bunlar aynı modern çerçevenin iki yönüdür. Ussal ben, sosyal olarak oluşturuldu; gizlilik de öyle. Eğer elektronik gözetim gerçekten de yeni

“benler” yaratıyorsa, o zaman bu şekilde bize gerçekten egemen olan bu sürecin iktidarı, sosyal olarak oluşturulmuş gizli alanın tehdit edilip edilmediğinden daha ilginç görünür.

İkincisi kişisel sorundur; artık hiçbir “gerçek” ben yok mudur? Foucault’nun böylesi ontolojik konularla ilgilenip ilgilenmediği sorunu bir yana bırakan Poster, hâlâ “gerçek” benlerin dünyada varolduklarını vurgulamaya çabalar. Fakat bize bundan fazlasını anlatır; belki de artık kim olduğumuzu bilemeyiz. Örneğin Jurgen Habermas’ın burada bazı yanıtlar sunduğu düşünülebilirdi, çünkü o insanların ayırtedici özelliği olarak “iletişim eylemini” önerir. Fakat Poster’a göre, Habermas’ın söz üzerinde odaklaşması, işin özünü gözden kaçırır; elektronik diller aslen farklıdır. Habermas’ın ontolojik ve epistemolojik çıkış noktası kuramcıya imtiyazlı bir yer verir, der Poster.⁵¹

Üçüncüsü, bir eleştirel strateji sorunu vardır. Daha önce söylediğim gibi bu, seçilen analiz tarzıyla bağlantılıdır. Böylelikle liberal analiz gizlilik yasasıyla yetinir, çünkü bu, ussal bene ve teknik çözümlere uygun düşer. Bürokratik yapı üzerindeki Weberci odak, eylemin hedeflenmemiş sonuçlarının nasıl bir demir kafes oluşturabileceğini, gözetimin de bu kafesin bir özelliği olduğunu gösterir. Demokratik kısıtlamalar bunu hafifletebilirdi. Hâlâ üretim tarzıyla ilgili olan Marxçılar, tahakkümün ve direnişin eylem üzerinden dışavurulması üzerinde odaklaşmayı sürdürür. Ama Foucaultcular, analizin nesnesi olarak eylemi değil dili vurgular. Fakat dikkatlerin eylemden uzaklaşmasıyla, bu kabulün eleştirel bir kuram için nasıl olup da herhangi bir başlangıç noktası sağlayacağı henüz açık değildir.

Gözetim ve Kişilik

Eğer, bilgili ve uygun karşılıklar için zemin sunabilen eleştirel bir gözetim kuramı geliştireceksek, “iyi toplum” kavrayışıyla birlikte insan kişiliği kavramı da bu kuramda yer almak zorundadır. Veri tabanlarının Poster’ın işaret ettiği boyutlarının eleşirisinin yetersizliği ortaya çıkmış olsa bile, kişiliğin hayati yönü olarak kendisi iletişim kuran (Self Communicate) yaratık olarak insan kavramını almak istiyο-

rum. Bu noktada, bizi buraya getiren argümanlardan bazılarını gözden geçirelim. Ben, “postmodern” durumdan ne tür bakışlar sağlanabildiğini yorumlamadan önce, “modern” gizlilik söylemi içinde çalışmakla başlayacağım.

Modern toplumlarda gözetim, olumsuz açıdan bakıldığında, bireylerin (ya da en azından bireyler hakkındaki verilerin) korunmasını gerektiren farklı boyutlara sahipti. Gizlilik, bu tip bir korumanın aracı olarak ortaya çıkar. Fakat gözetimin kendisi, altttan alta dönüşümlere uğramaktadır. Bir yandan elektronik olarak güçlenir, bu da ona sosyal doku içinde daha büyük ve daha yaygın güçler sağlar. Fakat öte yandan sosyal denetimdeki rolü, tüketimin daha yumuşak sosyal düzenine -ki hâlâ bunun hizmetindedir- yerini bırakıyor görünmektedir.

Modern gözetim sorunu, açıkça veya zımnen gizliliğe atıfta bulunan yasalarla, modern bir tarzda karşılanmıştır. Gizlilik de, bireyi topluluğun çıkarlarıyla dengeleyen modern, liberal terimlerle kavranır; bu çıkarlar, tüketici kapitalizmi içinde gitgide daha fazla mülkiyet çıkarları olarak ortaya çıkarlar. Gözetimin yararları, örgütlerde ve tüketici piyasasında olduğu kadar, terörizmin önüne geçilmesi, sahtekarlığın azaltılması, suçun önlenmesi ve seçimlerde katılımın sağlanması, daha iyi sağlık imkanları sunulması olarak da kabul edilir. Ve özgül gözetim uygulamalarından en fazla rahatsız olanların ya da en çok kaygılananların bile bu tip yararları reddetmesi zor olurdu. Böylelikle gizlilik, iyimser yaklaşımlarda bile baskın değer olarak değil de öteki-ler arasında bir “değer” olarak, belki de yirminci yüzyılın sonlarında en öne çıkan değer olarak düşünülür.⁵²

Kişisel verilerle ilişkili yasalar, iki nedenle gayet zayıf olma eğilimi taşırlar. İlk neden, böylesi yasalar pek sık olarak, siyasi çıkarların ve ekonomik tehdidin ürünü olarak çıkarlar bu nedenle asgari gerekliliklerdir ve zar zor uygulanırlar. Söz düzeyinde liberal “bireysel” değerlere ağırlık verilmesine rağmen, gerçekte, enformasyonel uygulamaların belirli türlerinin meşrulaştırılmasına hizmet edebilirler.⁵³ Madalyonun öteki yüzündeki neden, gizliliğin öğeleri olarak insan onuruna veya öz- kimliğe pek az önem verilmesidir. Kuşkusuz bu tip meseleler, yasama görevi içinde ele alınmayacak kadar gizemli görünmektedir.

Görmüş olduğumuz gibi bunun sonucu, gizliliğin bir öz-korunma konusu olmasıdır. Veri koruma ve gizlilik yasalarının varolduğunun farkında olup bunlardan yararlanacak kaynak ve motivasyona sahip olanlar kendilerini koruyabilirler. Girişim inisiyatifine sahip olanlar, daha da ileri gidip, “kendi” kişisel verileri üzerinde mülkiyet haklarını deklare etmek suretiyle ticari gözetime kollarını açabilirler. Bu kabaca, modern dönemin başlarında, mülkiyetçi ve öz-korumacı bireycilik üzerinde ki ilgi odağını genişletir. Öyleyse gizliliğin modern dönemin başında, egemen sınıfların bir imtiyazı olmasına ve sonra kamusal olmayan alanla tanımlanır hale gelmesine ⁵⁴ rağmen, haklı olarak, bir kez daha başladığımız yere döndüğümüz söylenebilir: gizlilik bir imtiyazdır.

Ama, merkeze koymamız gereken şey, insan kişiliği ve öz-kimlik üzerindeki vurgu mu? Başlamak için iyi bir nokta, veri-imge kavramıdır. Modern bir çerçeve içinde çalışan Kenneth Laudon, veri-imge kavramını, hayatlarımızın bilgisayarlatırılmış betimlemesinin veri bankaları için önemine dikkat çekmenin bir aracı olarak sunar.⁵⁵ Bizi “insan onuru” bakış açısından veri imge konusunda rahatsız eden şey, aşağıdaki alıntıda gayet iyi dile getirilir:

Makinedeki elektronik imgem, benden daha hakiki belki de. Eksiksizdir; tamamlanmıştır; çağrılabilir; istatistiki terimlerle öngörülebilir.... başım belada; ve ne yapacağımı bilmiyorum. Makine daha iyisini biliyor -istatistiki terimlerle. Dolayısıyla benim gerçekliğim, saklanan imgemden daha az hakiki. Bu olgu beni eksiltiyor.⁵⁶

Şimdi, niçin bu “beni eksiltiyor”? Burada ne oluyor?

Bir an için Geoffrey Brown'ın bilginin denetimi tartışmasını bıraktığımız yere dönelim. Brown, kişisel bilginin dolaşımının denetlenmesinin, farklı bağlamlar içinde açığa vurmanın (ifşa etmenin) uygunluğu sorunu olduğunda ısrarlıdır.⁵⁷ Böylelikle belirli bir bilgiye erişim, bir kişinin, toplumsal rol yapısı içerisindeki konumlarına göre diğerleri karşısındaki durumunu belirleyen sosyal ilişkiler ağıyla uy-

gun biçimdeki sistematik bir ilişki içindedir.⁵⁸ Bu yaklaşımda gizlilik ihlalleri, sosyal kimliğin bütünlüğüne saldırılardır. Benliğin anlamının statüsü düşürülür ve özgürlük kısıtlanır.

Elbette ki, bu yaklaşım birçok başka soruya yol açar (eğer bana biçilen bazı rolleri kabul etmezsem ne olur?). Fakat gözetimin sonuçlarına, diyelim potansiyel bir tehdit ya da en azından isteneni karşılamayan birşey olarak yanlış verilere değil de modern gözetimin kendisine vurgu yapması, ilk avantajıdır. İkinci avantajı, bu tür yaklaşımın, yasa -ve politika- belirleme sürecine angaje olanlara sunacak çok şeye sahip oluşudur. Kişilik ve sosyal kimlik sorunu, daha önce tartıştığımız kimliğin nasıl pazarlık konusu olduğuyula, bu da insani iletişim süreçleriyle bağlantılıdır.

Gözetimin, iletişimin sosyal süreçleriyle ilişkili olarak kavranması, yeni kapılar açar. Öz-kimliğimizi pazarlık yoluyla oluşturup sürdürdüğümüzün söylenmesi, bize bazı önemli faktörleri hatırlatır. Modern gözetim sistemlerinin gelişinden önce, bu gözetim sistemlerinin gerektirdiği kişisel veri türünün iletilmesi, bir dizi özel ilişkiye bağlıydı. Doktora neyin anlatılabildiği, rahibe ya da bir yakın arkadaşına neyin itiraf edildiği, ilişkinin doğası ve niteliği ile ilintiliydi. Belirli mesleklerin ve akrabalığın gizlilik vaatleri gözönüne alındığında, birine söylenen şey ötekine aktarılmazdı. Öyleyse, yüz yüze ilişkilerle karakterize edilen bir dünyada kişisel veriler, güven ilişkileri içinde seçilmiş sırdaşlara gönüllü olarak açıklananlarla sınırlı olma eğilimindeydi.

Elbette ki bu, geleneksel ilişkilerin idealleştirilmiş ve dedikodunun, iftiranın ve arkadan konuşmaların gözardı edilmesi eğilimleri olarak görülebilirdi. Ama varlıklarının kabul edilmesi bile, bunların arzulanmayan uygulamalar sayıldığıının belirtilmesidir. Sosyal beklenti ve gerçekte sosyal ilişki olasılığı, güven ve adabın varlığının sürmesine bağlıdır. Goffman'ın çalışması, geçici ve belki stratejik "roller" oynayan "aktörler" tarafından olayların ve insanların kinik bir manipölasyonunun tasviri olarak okunabilir gerçi; ama orada bile karşılıklı vaatlerin ve sosyal işbirliğinin temel anlamı ortadadır.⁵⁹ Günümüzde, dijital sembollerin manipölasyonuna bağımlı soyut sistemlerin dünyasında, güven artık yüz yüze ilişkilerden doğmuyor.

Burada anlatılan durumlar, daha eski zamana ait durumlardan benzer yönden farklıdır. Kişisel veriler, dev şirketlerin ve devlet dairelerinin veri tabanları içinde ve arasında dolaşımdadır. Yabancılar toplumu artık, hiçbir yüz yüze insan ilişkisinin mümkün olmadığı makine sistemleri içinde soyutlanır. Veriler toplanır, aktarılır, elenir, sıralanır ve rastgele paylaşılır, öyle ki, gönüllü haberleşme ve hatta izin nadiren düşünülür. Ve bu artık, bizim olduğu gibi kabul ettiğimiz gerçekliğimizdir. Artık, güven bağlarıyla bağlandığımız özel kişilere seçilmiş konuları gönüllü olarak açıklanmanın doğasında gerçekleşen kişisel bilginin aktarımı olasılığının beklenmesi, basitçe geçersiz görünür.

Fakat, böyle bir kişilik yaklaşımının ciddiye alınması tamamen anakronizm (tarih yanılgısı) değildir. Kişisel bilginin kontrol edilmesi fikri zaten, pekçok veri koruma ve gizlilik yasasında ifadesini bulmaktadır. Örneğin Britanya Veri Koruma Yasası, şu ilkelere dayanır: “sadece bu amaçlarla toplanan ve sadece (belirli) insanlara açıklanacak olan kişisel veriler, adil ve yasal olarak elde edilmeli ve işlenmelidir....” Yasa “bireylerin kendileri hakkında toplanan verilere erişmesini ve gerektiğinde verileri düzeltilmesi veya yoketmesi” hakkını da sunar.⁶⁰ Öyleyse, hiç değilse ilkesel olarak insanlar kendileri hakkında toplanan verileri bilebilirler ve eğer motivasyonları varsa, bunların son durumu yansıtma ve doğru ve uygun olmalarını sağlayabilirler.⁶¹ Belirli bir örneği ele alalım; Boston Kamu Kuruluşları artık bilgisayar eşleştirme yoluyla kusurluları saptadığı zaman hizmeti kesmeden önce müşterileriyle temas kurmakla yükümlüdür.

Bununla birlikte görmüş olduğumuz gibi gerçeklik, “gizliliğin” sık sık bir imtiyaz olarak kaldığıdır. Veri koruma yasasında ifade edilen, zorunlu ve asgari bir gerekliliktir fakat daha derindeki soruna ulaşması zordur. Günümüzün gözetimi, sadece devlet tarafından değil, ayrıca büyük şirketler tarafından da ve sadece ulus devlet içinde değil, insanlarca yaratılmış sınırları aşan ağlar içinde gerçekleşmektedir. “Çıkarların dengesi” fikri komiktir. Ve gözetim toplumunun korkulan totaliter eğilimlerinin zaten demokratik denen yönetim içinde çoğalmasının son derece gerçek olasılıkları vardır.

Üstelik bu gözetim, hem kapitalist iktidarın bir yayılması hem de dijital dili aracı olarak kullanan yeni egemenlik yapılarının filizlenmesi olarak görülebilir. Bunu söylemek, topluluk ölçüsünde bir elektronik hapishanenin kurulmakta olduğunu tasavvur etme tuzağına düşmek değildir; bu fikir, 4. bölümde postmodern paranoya olarak dışlanmıştı. Daha ziyade, panoptik disiplinin belirli yönlerinin, ya bireyleri değerli tüketiciler olarak tanımlamak, ya da daha sert panoptik gözetime maruz kalması gereken sapkınlar olarak belirlemek üzere, çağdaş ileri toplumlar da hâlâ kendilerini göstermeleridir.

Gizliliğin Ötesi

Gizlilik kavramı, çağdaş gözetime ilişkin tartışmanın üzerinde döndüğü konuyu kapsamaya yeterli değildir. En kötü yanı, gizlilik tartışmasının baskın çerçevesi -kendine hakim, özerk bireycilik- bizi, kendini korumanın sadece pazarlık edebilenler için mümkün olduğu bir imtiyazlar dünyasına terkeder. İyi yanı, öz-iletişim merkezli kişilik kavramıyla ilişkili olarak kavrandığı ve böylece insan onuru ve insan özgürlüğü gibi fikirleri çağrıştırdığı zaman, gizliliğin -eğer hâlâ bu terimi kullanmak zorundaysak- yerini bulmasıdır. Bu ışıktaki, büyük ve kişi ötesi örgütlerin uyguladığı gözetimin arzulanmayan bir gözetim olduğunu ya da hiç değilse katı bir düzenleme gerektirdiğini görebiliriz. Şu ya da bu gözetim sisteminin hâlâ izin verilebilir olup olmadığı sorusu hep sorulmalıdır.

Bu tip sorular sorulabilir ve yasal sınırlar bilginin hareketinin çerçevesini çizebilir. O halde kilit sorunlar olarak, güven ve ifşaatların gönüllüğü düşünülebilir. Bu her iki ilke de yasa haline getirilebilir -ve sınırlı bir anlamda getirildi de. Fakat eğer bir gözetim toplumunun tüm sonuçları kavranmak ve tüm meydan okumaları karşılanmak isteniyorsa bundan çok daha fazlası gereklidir. Düşüncenin ve eylemin bir çok cephede seferber olması kadar, eğitici bir süreç de gerçekleşmek zorundadır. Yasal yaklaşım gereklidir, fakat yeterli olmaktan uzaktır.

Gizliliğin yetersizliği, değişen koşullarla da ortaya çıkar. Tüketici kapitalizmi bağlamında elektronik gözetim, devlet bürokrasilerinin

yazılı belgelerindekinden ya da işyerlerinde çalışanların Taylorcu izlenişininkinden farklı bir sosyal dünyayı temsil eder. Bu bağlamda, bizim gerçek katılım yeteneğimiz, plastik kartlarda kodlanmış belirli numaralara sahip olmamıza bağlıdır. Michael Rubin'in ortaya koyduğu gibi, “(Amerikan) toplumuna giriş pasaportumuz, çalıştırılabilir ve kredi verilebilir oluşumuzun kabul edilmesi için ötekilerle değiş-tokuşta, tıbbi tedavi görmek için, vergi ödeme hakkı için ve gerektiğinde devlet yardımından yararlanmak için paylaştığımız bilgidir.”⁶²

Elektronik “pasaport” a böylesine güven, kontrolümüzün ötesinde dolaşımda olan ve gerçek hayatta bize “iyi bir ad” ya da “kötü bir ad” veren ve böylece hayatta önümüze çıkan fırsatları etkileyen veri-imge bakımından da ele alınabilir. Veri tabanlarının oluşturduğu ağ sistemi, potansiyel bir egemenlik tarzı olarak hizmet eder; belli etmeden olsa da, tüketici yurttaşlığın hakim kurallarına uymak üzere bizi disipline eder. Sorunun “gizlilik” sorununa indirgenmesi, kabaca, kişisellikten ve elektronik dillerin bizi tanımlamasına ve sosyal katılımımızı yönlendirmesine izin verilen sosyal durumdan dikkatleri uzaklaştırır.

Dolayısıyla, Aydınlanma epistemolojilerine dayalı olan, ancak artık elektronik olarak ifade edilen gözetim dili, çoğunlukla sınıflar, böler ve dışlar. Basitçe ya da gerçekçilikten uzak bir şekilde gözetimden kurtulmaya çalışmayıp, onu başka bir bağlama yerleştiren bir alternatif gereklidir. Bu, Habermas'inki gibi bir planın kapsayıcılığını çekici kılar, çünkü bazı sosyal sözleşmelerde bulunmayan fakat “anlaşma”da⁶³ bulunan güven öğelerini çağırıştırır, aynı zamanda da bize dil olmaksızın bir “ben” olamayacağını hatırlatır.

Önemli soru şudur: veri tabanının özel dillerinin baskın olduğu bir dönemde, bir güven topluluğu içinde öz-iletişimle ilişkili bir kişilik düşüncesi varlığını sürdürebilir mi? Ben, yanıtın olumlu olduğuna inanıyorum, çünkü postmodern durum ortaya çıkıyor çıkmasına ama moderniteyle içiçe -çakışarak-. Bu yaklaşımda hâlâ “gizliliği” aşma sorunuyla karşı karşıyayız. Bir bakıma, veri tabanının dilini tanıyan modern gözler de, Habermas'ın “ideal konuşma durumu” gibi karşılıksal bir durum adına bu dile karşı çıkabilir. Bununla birlikte, eş

zamanlı olarak “çarpıtılmamış iletişimin” ötesinde, bir başka cephe-
de daha çaba harcanması gerekir. Poster'den alıntı yaparsak, bu öteki
teorik/siyasi sorun, “gerçek dil durumlarının tahakküm yapılarını ve
özgürleştirici değişim potansiyellerini içermek şeklini hesaba kat-
mak”tır.⁶⁴ Burada bile, elbette ki, insanların nasıl tanımlandığı soru-
nundan kurtulamayız. Gerçekten de, Poster'in görüşü bu meydan oku-
mayı keskinleştirir.

Bu elbette ki, daha başka sorular yaratır ve böylece tartışmayı, sa-
dece kişisel alanına değil, fakat “iyi toplum” alanına iteler. Mahre-
miyeti merkez alan modern analiz, bir dünyayı ya da imtiyazı amaç-
lar. Postmodern gözetim analizi için ortaya çıkan çerçeve bizi en kötü
olasılıkla, heryere uzanan bir iktidarın dünyasına yöneltir. Eleştirel
bir gözetim kuramına akılcılık sağlayabilecek başka bir bağlam var
mı? Yeterince ilginçtir, modern ve postmodern analizler, kara ütopya
modellerine atıf yaparlar -sırasıyla *Bindokuzyüzseksendört*'e ve Pa-
noptikon'a. Bunlar, eğer totaliter ya da azami güvenli geleceğin
önünü kesmek için hiçbirşey yapılmazsa ne olabileceği hakkında uya-
rıda bulunan toplum modelleridir. Fakat gözetim bakımından, ne tür
bir toplumun arzulanır olduğu sorusu hâlâ ortada kalır. İzleyen bölüm-
de ele alacağımız sorun, işte budur.

Kara Ütopyaya, Uzaklığa, Bölünmeye Karşı

Şimdi gördüğümüz, aynadaki gibi zayıf bir akisten başka bir şey değil; o zaman birbirimizi yüzyüze göreceğiz. Şimdi kısmen tanıyorum; o zaman tamamıyla tanıyacağım, nasıl ki ben de tamamen tanıyacaksam.

St. Paul¹

Gerçek-Zamanlı Kara Ütopya

Los Angeles'da bir gelecek var mı ? Son yıllarda, yüksekten geçen otoyollar ağı ve karbondioksit yüklü duman örtüsü, Pasifik kıyısında ki büyük kentin cazibesini söndürüyor. Fakat orada, başka tür bir gelecek daha sezilebilir ama bu gelecek de aynı ölçüde belirsizdir. Günümüzde, Los Angeles'in batı yakasının düzenli çimenlikleri arasından "Silahlı Cevap" uyarısı yapan küçük, uğursuz işaretler fışkırıyor.² Watts'ta der Mike Davis, insan "metal çitlerle çevrilmiş büyük bir panoptikon çarşı ile merkezi gözetim kulesinde Los Angeles Polis Dairesinin bir karakolunu" bulur. Ve bir eski polis şefi, suçlularla mü-

cadele edecek sabit yörüngeli bir polis uydusu olan “dev göz” projesinden yana propaganda yapmaktadır. Hollywood’un kendisinin film-lere başvurmadan geleceğe ilişkin imgeler uyandırırken *Bıçak Sırtı*’na ya da *Zor Ölüm*’e ne gerek var? Otoyollar ağının üstüne artık, bir de elektronik ağ eklenmekte.

Mike Davis’in LA’sında, elektriğin ve yüksek teknoloji poli-sliğin gelişme düzeyi, zenginlerin “korunaklı hücreleri”ni suçla ilişki-lendirilmiş yoksulların çıplak sosyal denetiminden ayırır. Zenginleri ötekilerden ayırmak için özel güvenlik sistemleri satılır. Bir kez sa-vaş alanı - türü elektronik uydu kurulup çalışınca, sosyal bölünmeler, LA Polis Dairesi için daha da açık olacaktır; “iyi yurttaşlar, sokakla-rın dışındadırlar ve yüksek güvenli-likli özel tüketim alanlarına kapa-nırlar; kötü yurttaşlar, sokaklardadır (dolayısıyla meşru işlemlerle uğ-raşmıyorlardır) ve LA Polis Dairesi’nin uzay programının korkunç, Yehova tipi incelemesine yakalanırlar.”³

Benim bu kitabı yazmaya başladığım zamanla, yayım için gözden geçirmeye başladığım zaman arasında, kentin çeşitli bölgelerinde is-yan patladı. Bu isyan amatör bir video kameradan milyonlarca insanın bir siyah adamı döverken izlediği beyaz polisin beraatinin ardından gerçekleşti. Tıpkı durumun tanımlanışındaki keskinliğin artması gi-bi, güvenilmezliği de kamusal olarak çok daha gözler önüne serildi. Bazen olaylar, kara ütopyanın gerçekleşmesine yol açabiliyor - eğilim çözümlenmesiyle yapılan uyarı, eğer hiçbirşey yapılmazsa en kötü korkularımızın nasıl gerçekleşebileceğini öngörür⁴.

Gerçek süreli* (real - time) kara ütopya olarak LA, tam da bu bölü-mün temalarından birini saptar; çeşitli gelecekler bakımından analiz edilen gözetimden kaçınmak. Kara ütopya, ütopyanın ters çevrilmiş-i-dir, fakat bunlar birbirleriyle belirsiz bir ilişki içindedirler. Bent-ham’ın Panoptikonu onun için sosyal problemlere ütöpik -ideal- bir çözümdü, fakat aynı Panoptikon Foucault için açıkça kara ütopya tını-

* Gerçek süreli: bilgisayarda anında gerekli bilgiyi veren; veriyi alıp anında iş-leme koyup yürütölmekte olan etkinliğin ya da işlemin sonuçlarını dnetlemek, yönetmek v.b. için çıkışları hemen sergileme

ları taşır. Kara ütopyayı, bir durumu, felakete götüren eğilimler bakımından tanımlar; Orwell'in *Bindokuzyüzseksendört*'ü başlıca örneğini oluşturur.

Los Angeles gibi kentlerde yaygın olan topluluk polisliği retoriğine rağmen, aslında sosyal düzenin muhafızları elektronik teknolojiler yardımıyla uzaktan yönetirler. Denetimin aracı ise klasiktir; böl ve yönet. Elbette ki, LA'nın tüketicileri kendilerini gözetimin dışında tutamayabilirler. Onların seçkin veri tabanları ve ödemeli kablolu TV'leri, kredi kartları ve telepazarlama yoluyla, hayatlarının dakika dakika izlenme fırsatını sunar. Fark şurdadır: onlar tüketimi başkalarını tarafından belirlenmiş bir sosyal düzen olarak değil bir özgürlük alanı olarak yaşarlar. "Post modernitenin kötü ucu" burada yatar.⁵

Emin olun, umutsuz bir tablo. "Burada gerçekleşmez" diye kayıtsız bir yorum yapabiliriz; ya da gerçekleştiğinde sadece, elektronik izlerin doğru tarafında olmayı umabiliriz. İnkâr da bir diğer karşılıktır; ya "o yanlış anlamış" ya da "LA'da birşeyler abartılmış". Ancak yine de, Davis'in "LA kalesi"nde -şimdi ateş ve yapmayla umutsuzca yüz yüze-doğruluk payı olması korkusuyla enerjimizi, hangi güçlerin buna yol açtığını bulmaya ve bu güçlere direnmeye yöneltebiliriz.⁶ Bu karşılıklar içinde sosyolojinin yeri neresi? Ve özelde de, bu kitapta sunulan tür analizin bize gösterdiği yön hangisi?

Önümüzde üç görev var. İlki, gözetim kuramında kara ütopyanın rolünün incelenmesi. Bu olumsuz, dikkat çekici ruh halinde sosyal analizin çerçevesinin oluşturulmasıyla hangi etkiler başarılı? İkincisi, Panoptikonun yeniden ele alınması suretiyle alternatif ya da hiç değilse tamamlayıcı bir yaklaşım için yer açılmasıdır. Bu kez, görme ve bir de konuşma üzerinde odaklaşacağız. Üçüncü görev, yeni bir gözetim yaklaşımının ana çizgilerinin çizilmesi ve eleştirel sosyal analizde ve siyasi pratikte sahip olabileceği role işaret edilmesidir.

Gözetim Kuramında Kara Ütopya

Gözetim kuramı büyük ölçüde kara ütopyacıdır. *Bindokuzyüzseksendört*'te, *Damızlık Kızın Öyküsü*'nde veya hatta Mike Davis'in *Kuvarst Kenti*'nin ayrı basımında betimlenen çarpıcı karşıtlıklar ve

umarsız korku sosyolojide yumuşatılabilir. Fakat sık sık -örneğin gözetim kapasiteleri gibi- seçilmiş kavramlar ya da Büyük Ağabey'e, gözetlemeye yapılan atıflar gibi bilinçli imalar yoluyla, uyarılar felaket yüklü öngörüler yapılır. Kara ütopyanın, hem gözetimin kendisi hem de gözetime maruz kalanların onu nasıl algıladığına ilişkin bazı güçlü ipuçları verdiğini görmüştük. Fakat aynı zamanda kara ütopyanın olumsuzlayıcılığının hafifletilmediğinde nasıl yanıltıcı olduğunu da göstermeye çalıştım. Gözetimin iki yüzü vardır.

Bu temaları araştırma zamanı birazdan gelecek. Ben, sadece -*Bindöküzyüzseksendört* veya Panoptikon gibi- kara ütopyaların eğer sosyal analizin içine fazla sokulurlarsa yanıltıcı olduklarını değil, fakat bu karşı ütopyalarla ilk planda birşeyin gözden kaçırıldığını da savunacağım. Bir problem kara ütopyaların, sezinlendirme hariç, istenmeyen bir durumu değil de nasıl bir durumun arzulanabilir olduğunu ifade etmeye muktedir olmayışlarıdır. Bir başka sorun, kara ütopyaların bir tür kaderciliği teşvik etmesidir. Kara ütopyayı, eğer birşey yapılmazsa ne olabileceği hakkında bir uyarı olarak kavrasak bile, ne *Bindoküzyüzseksendört* ne de Panoptikon, yapılacak şeye ilişkin bir ipucu verir.

Hoşlansak da hoşlanmasak da, tüm sosyal kuram, açıkça veya zımnen bazı sosyal yargılara dayanır. Bu da kişiler ve 'sosyal' hakkındaki normatif kavramların tüm sosyolojik açıklamayı beslediğini söylemektir.⁷ Gözetim örneğinde, George Orwell'in ve Jeremy Bentham'ın eserlerinden kaynaklanan ilginç ve gerçekte bereketli modeller, sosyal kuramı aydınlatmıştır. Nitekim, bu yazarların ikisi de, eserlerinin bu şekilde kullanılmasını amaçlamamıştı; onların fikirleri, daha bir özgüvenle sosyal kuramcı olduklarını iddia eden başkaları tarafından aktarılır. Fakat her iki yazar da, eserlerinin yargı kriteri olarak alınmasını amaçlamıştı. Orwell'inki henüz ortaya çıkmakta olan siyasi eğilimlere ilişkin bir uyarıydı; Bentham'inki potansiyel siyasi genel çareydi.

Orwell'in ve Bentham'ın fikirleri sosyal bilimlerde ne kadar benimsemiştir? Bir yandan James Rule'un 1970'lerde gözetimi incelediği klasik çalışma doğrudan doğruya Orwell'e başvurur. Rule, gözetimin

büyümesini ölçmekte gayet değerli olan dört “gözetim kapasitesi” kriterini, bir “mutlak gözetim toplumu”nun Orwellvari resminden çıkarmıştı⁸ Rule'un gözetim analizi hayranlık uyandıracak ölçüde adil, özenli, dengelidir -Rule kıyametçi sonuçlar çıkarmaktan kaçınır-, ama kullandığı temel sosyolojik araç, toplumların çok kısa süre içinde *Bindoküzyüzseksendört*'e benzeyeceklerini ima eder. Dandeker gibi başka kuramcılar da aynı kategorileri kullanarak Rule'u izlemişlerdir.⁹

Sorunu azıcık daha farklı bir açıdan ele alan David Flaherty de benzer biçimde bu çizgiyi izler. Orwell'in hiç tanımadığı teknolojilerin mümkün kıldığı “gözetim toplumu”, kaçınılması gereken toplumu temsil eder. “Yirminci yüzyılın kalan yıllarında, teknokratik toplumlarımız George Orwell'in sadece fantazi sayabileceği şeyi gerçekleştirebilirler... Bizim gözetim toplumları yaratma kapasitemiz, bizi, bu toplumların istenirliği hakkındaki kökten sorularla yüzleşmeye zorlayacaktır...”¹⁰ *Bindoküzyüzseksendört*'teki ya da Atwood'un *Damızlık Kızın Öyküsü*'ndeki gibi dünyalarda yaşama düşüncesi bizi ürpertir der Flaherty. Bu, “ister özel dedektifler, polis, ister sosyal yardım ve vergi yetkilileri tarafından uygulansın, gözetimin hangi noktada kabul edilmez hale geldiği” sorusunu niçin sormamız gerektiğini açıklar.¹¹

Pekçok kuramcı, Orwell'in gözetim incelemeleri için geçerliliğine en azından geçerken değinir. 1980'lerde yazan Gary T. Marx gibi bazı kuramcılar, Orwell'in güncelleştirilmesi gerektiğini ve Orwell'in imgelerine dayanan analizin elden geçirilmesini açıkça savunurlar¹² Marx, hem yeni teknolojiler kullanan gözetimin kütleleştiği yayılmasının hem de yeni teknolojilerin devlet içinde ve devletin ötesindeki rolünün, Orwell'in katkısının yeniden düşünülmesi gerektiği anlamına geldiğini söyler. Marx'ın savı, sosyolojiye, demokratik olduğu varsayılan durumlar içinde, gözetimin topluluk ölçüsünde dallanıp budaklanmasını inceleme yükümlülüğü getirir.

Öte yandan, Bentham'ın Panoptikonu Michel Foucault ve onun klasik tarihi *Surveiller et Punir* üzerinden pekçok başka gözetim kuramcısına aktarılır.¹³ Bazı çağdaş yazılım tasarımları, kriminologlar, alışveriş merkezi mimarları ve polis şefleri için cazibesinden birşey kaybetmemiş olsa bile günümüz sosyal kuramında, bir ideal, her der-

de deva bir sosyal çare olarak Panoptikona bağı kimse bulmak hemen hemen imkansızdır. “Ahlaki öfke”sinin zeminini ifşa etmekte ketum davranmış olan Foucault'nun bile, belirsizlik yoluyla boyun eğdirmenin savunucusu olduğunun düşünölmesi epey zor olabilir. Ötekiler için, Panoptikon açıkça, Max Weber'in aynı ölçüde karşı ütopyacı olan ussallaştırılmış toplumun “demir kafesi”nin postmodern bir eşdeğeri olarak iş görür.¹⁴

Panoptikondan “kara ütopya” olarak söz etmek, birkaç soruya yol açacağını biliyorum. Bentham onu sosyal sorunlara ütopyacı bir çözüm olarak öne sürmüştü, ama Foucault -en azından Foucault'nun ışığında- basitçe, Panoptikonun ilkelerinin, sosyal hayatın her tabakasına sızma yollarını irdeler. Bununla birlikte Foucault'nun güçlü açılımı, bir hapishane rejimi tarafından denetlenen gündelik hayatlarımızın idealden uzak olduğudur. Foucault'daki Panoptikon tam tamına bir kara ütopyanın bütün kriterlerini yerine getirmese bile, bazı kara ütopya özellikleri taşıdığıının reddedilmesi zordur. Panoptikondaki ütopyacı ve kara ütopyacı temalar arasındaki apaçık çatışma, madalyonun iki farklı yüzüdür. Ruth Levitas'ın söylediği gibi, bu iki farklı yüz sık sık birbirine bitişik durur; “Geleceğin en iyi haliyle gerçekleşeceğine beslenen umut, en kötüsünün olabileceğinden duyulan korku”.¹⁵

Her iki model veya mecaz da -Büyük Ağabey ve Panoptikon- gözetim hakkında neyin olumsuz ve istenmez olduğunun altının çizilmesinin bir aracı olarak başarıyla kullanılırlar. İlginç olan şu ki, her ikisi de, gizlilik konularının ötesinde, sosyal denetim ve iktidar asimetrileri sorunlarını vurgularlar; gerçi, Orwell hâlâ kişisel onun yitilmesiyle ilgiliyken, Foucault'nun kişilerin bu tür kayıplarına ilgisiz görüldüğü belirtilmelidir. Her iki model de, kara ütopyacı biçimde “sosyal denetimin görme gücü” olarak kavranır.¹⁶ Her ikisi de, önemli biçimde, sosyal denetimi sürdürmek için “görme gücü”ne bağımlıdır. Orwell'in ve Bentham'ın orijinal imgelerinin elektronik eşdeğerlerinde gözünü dikip bakma, denetleyen ötekinin irdelenmesi, aynen bulunmayabilir, ama vardır; “gözler” sadece dijital uyarımlar olduğu zaman bile, görme ve görülme mecazları merkezi yer tutar.

Orwell'den ve Bentham'dan türeyen kara ütopyacı paradigmlar gerçekten de aydınlatıcıdır. Bunlar, geçmişte tahayyül edilerek zaten tartışılmış olan bugünün önemli sosyal yönelim veya eğilimlerine karşı bizi uyarma amacına hizmet ederler. İstenmeyen eğilimleri tanımlamamıza yardım ederler. Bizler, daha dramatik olan 'düşünce denetimi'ni sık sık Orwell'le ilişkilendiriyoruz; ama Orwell'in bakışı, pek çok bakımdan çok daha sıradan ve paniğe sokacak ölçüde çağdaştı. Stanley Cohen'in gözlemlediği gibi, nüfusun asıl kısmını oluşturan prolelerin denetlenmesini sağlayan sınıflama, ayırma ve davranış modifikasyonundan başka birşey değildi.¹⁷ Yirminci yüzyılın sonlarındaki suç denetimi, hapsetmeme hakkındaki bütün o insani laflarla Orwell'le şaşırtıcı benzerlikler taşır görünüyor; gözetim, tahmin, önleme, suç denetiminin parolalarıdır. Şu da eklenebilirdi ki, tüketici gözetimi de benzer bir mantıkla işler, ancak burada ayartma ve seçimlerin yönlendirilmesi "önleme"den daha uygun terimlerdir.¹⁸

Bu tür bir açıklama Orwell'i, Bentham'a daha da sıkı sıkıya bağlar; çünkü Bentham için öncelikli olan, davranışın araçsal olarak yönlendirilmesiydi. Panoptikonda amaçlanan teknik, sistemin otomatik işleyişini garanti edecekti, öyle ki, içindeki insanların belirsizliği pahasına örgütsel kesinlik elde edilebilecekti. Bentham kendi "ahlaki mimarisini" "erdemin imal edildiği" yer olarak düşünmüştü ama gerçekte Panoptikon erdemin kendisinin yeniden tanımlanmasına hizmet etti. Erdemin bu üretimi özünde kiniktir -Bentham "imal" kelimesini gayriihtiyari ikili anlamda kullanmıştır. En acınacak türün psikolojik koşullanması burada gerçek ahlaki sorumluluğun yerine geçer.¹⁹

Bununla birlikte, Orwell'in görüşüyle, Foucault'nun Bentham'ının görüşü arasında bazı farklar vardır. Orwell'inki "mümkün fakat önlenbilir" bir gelecek olarak görülebilirdi, oysa diyelim Rule'un ellerinde Foucault'nun Panoptikonu sık sık yakın ve kaçınılmaz görünür. Orwell'in kara ütopyasının çağdaş yorumcuları, belirli koşullar altında eylemi ve direnişi canlandırabilirler - "Büyük Ağabey seni gözlüyor" en ünlü gözetim karşıtı slogan olsa gerek- fakat Foucault'nun kara ütopyası daha ziyade insana paranoyayı ve donup kalmayı telkin

ediyor gibi görünüyor. *Bindokuzyüzseksendört* hala zayıf bir demokrasi ve görgü umudu taşıırken, *Dicipline and Punish* heryere uzanan bir iktidar söylemlerinde bu umutları yokeder.

Bununla birlikte farklar abartılmamalıdır. Orwell'in kara ütopyası bile sonunda bizi neredeyse avuntusu imkansız bir kötümserlikle baş-baş bırakır. Doğru, çatışma, mücadele ve direniş vardır, fakat sonunda sadece 'seçkin bir düzeyde kalırlar. Proleler -nüfusun yüzde 85'i- gayet uysal, haklarındaki kararlar başkaları tarafından verilen, tek boyutlu bir kalabalıktır. Orwell bile onların bilgililiğini ve akıllılığını, farklı olma kapasitesini küçümsemez mi? Raymond Williams'ın belirttiği gibi, "mücadeleyi ilgisiz bir kitlenin başları üzerindeki birkaç insan arasındaki bir mücadele olarak görmek suretiyle Orwell yenilginin ve umutsuzluğun koşullarını yaratmıştır."²⁰

Fakat Orwell daha olumlu bir mesaj taşısaydı bile, sorun şudur: Foucault'dan sonra Orwell'e geri gitmenin zorluğundadır. Çünkü Foucault, "özerk bireylerin" veya Orwell'in seçkinlerinin nasıl gerçekte Aydınlanma sonrası Batı düşüncesinin ürünü olduklarını göstermiştir. Dolayısıyla, bu yaklaşımla bağlı "gizlilik" arayışı, bir karşı gözetim aracı olarak aynı ölçüde kuşkuludur. Orwell'in onur ve görgü arzusunun doğru toprakta yeşerdiğini kabul etsek bile, nasıl korunacakları açık değildir. Tüm aydınlatıcı niteliğine rağmen Foucault'nun yaklaşımı da tatmin edici değildir, çünkü Panoptikonda tam olarak neyin yanlış olduğu ya da Panoptikonu sorgulamak veya ona direnmek için uygun stratejinin hangisi olduğu açık değildir.

Burada gözetim kuramı için bir görev yatar. Ben, bu kuramın, kendi yargı kriteri, kendi normatif zemini için, sıklıkla kara ütopyacı görüşlere dayandığını öne sürüyorum. Bunlar gözetimin olumsuz, kısıtlayıcı ve zalim yönlerine dikkatimizi çekme ve bir de bu bakış açısından hangi tür eğilimlerin özellikle tehlikeli olduğunu tanımlamamıza yardım etme özelliğine sahipler. Dezavantajları ise, gözetimin sadece bir yanını görmek suretiyle olumsuz olanı abartabiliyorlar, böylesi olumsuz özelliklerin üstesinden gelinebilmesi hakkındaki kötümserliği teşvik ediyorlar ve bir alternatifin içeriğinin ne olabileceği bakımından hiçbir işaret sunamıyorlar.

Bundan sonraki iki kısımda tam da böylesi alternatifleri değerlendirmek için kavramsal alan açmaya çalışacağım. Panoptikonu başlangıç noktası olara kullanarak biz, onun aralıksız bakışını tekrar düşüneceğiz; gerçekten ifşa edilen nedir? İkinci olarak dikkatimizi, sözel olarak neyi ifşa etmek istediğimize veya istemediğimize çevireceğiz. Bunun ötesinde veri tabanlarının sözel olmayan elektronik dilini de değerlendirmemiz şart.

Gören Bilir mi?

Panoptikondaki denetleyici, “işin içyüzünü bilendir”. Bilinen ise görüldür. Fakat görülen ifşa edilendir de. Hapishane gibi apaçık tecrit durumların dışında süren gözetim türlerinde ifşa edilenin büyük bölümü anlatılanlardır. Sosyal sigorta numaraları hatta adres ve telefon numaraları sorulduğu zaman söyleriz. Veri toplayan ile veri öznesi arasında sözel ve sözel olmayan iletişim yer alır. Fakat veri toplayan veriyi üçüncü bir taraftan, mesela enformasyon komisyoncularından elde ederse, bu iletişim gerçekte irade dışıdır. Ve veri imge bir kez böyle kendi başına hayat bulursa, artık bir veri öznesinden değil bir veri nesnesinden söz etmek daha uygun olur gibi görünüyor. Gerçekten de Süperpanoptikonun denetleyicisinin “bakışı” bu veri nesnesi üzerinde sabitlenir. Burada ne olmaktadır ?

Öyle görünüyor ki bilme, görme ve söyleme kategorileri birleştirilir ve birbirine karıştırılır. Bununla birlikte karışıklık, onun Panoptikonunda tam olarak neler olduğunu keşfetmek üzere Bentham'a dönerek açıklanabilirdi. Bentham'ın Panoptikonunda özel bir tür görme gücü hakimdir ve gözle görülen, öteki bilme türleri karşısında imtiyazlıdır. Eğer herşeyden önce bunu incelersek, o zaman -sonraki kesimde-başkalarına kelimelerle “söyleme” ya da ifşa etme sorununa dönebiliriz. İlk görev, gözetimin, “denetleyicinin” bakış açısından kavranmasıyla, ikinci görev, gözlenenin ya da daha iyisi iştirilenin bakış açısından kavranması ile ilgilidir.

Bentham'ın Panoptikonunu, kendi saldırgan seküler politika yaklaşımının zirvesi olarak planladığını hatırlayalım.²¹ Panoptikon, Bentham'ın dine karşı savaşında kullandığı bir silahtı. Bu hapishane planı

gibi bir sosyal mucizeyle din gereksizleştirilecekti. Erdem, dine, kili-seye, dinbilime veya tanrıya atıf yapmaksızın üretilebilecekti. Ancak paradoksal olarak Bentham'ın Panoptikonu bazı dini nesne ya da kavramları devam ettirmiştir. Bu panoptikon, seküler de olsa hâlâ bir “dinbilim”e yerleştirilmişti.²² Panoptikondaki denetleyici, Tanrının bir parodisidir; denetleyicinin görme gücü, herşeyi bilme ya da herşeyi algılama oyunudur. Hatta Bentham, bu noktayı belirtmek için bir epigram* olarak Mezmurlar Kitabı'ndan bir alıntı kullanmıştır.

Biz, Bentham'ın Panoptikonunun Foucault'nun ardından artık, kara ütopyacı bir görüş olarak görüldüğünü iddia etmiştik. Yani, Panoptikon, kaçınılmaz değilse de, istenmeyen bir gelecektir. Ancak, Aydınlanmanın belirli kilit fikirlerini ifade eder; bu fikirler gerçekte modernitenin kurucu öğeleri olmuşlardır. Panoptikonun ve modernitenin ötesinde ne olduğunu görmeye çalışmadan önce, belki de Bentham'ın kendi seküler ütopyasını kurmak için neyi alt üst ettiğine bakmak üzere geri dönmeliyiz. Günümüzde Panoptikondan duyulan huzursuzluk Bentham'ın esinlendiği metni (yanlış) okumasından kaynaklanmış olabilir mi? Bentham, Panoptikonun arkasında yatan temel fikrin kaynağına adaleti mi koymuştu? Bu seküler sosyal dinbilim, kutsal her yerde hazır ve nazır olmanın bir paradisi olarak bile ne kadar tamamlanmıştı?

Bentham, Panoptikon içinde gözleyiciyi büyük ölçüde görünmez kıldı; görme gücü tek yönlüydü. Böylelikle gözlenenler, görme gücü nesnesi haline geldiler, bu da Aydınlanma düşüncesini büyük ölçüde karakterize eden daha genel özne-nesne ilişkisini yansıtıyordu. *Felsefeciler* için bilgi, büyük ölçüde bu şekilde oluşturulurdu. Günümüzde bu “nesnel” bilgi, bilimsel kesinliğin bir kaynağı olarak gitgide daha kuşkulu olmasına rağmen,²³ hâlâ bilgisayar veri tabanlarında bir yere sahiptir. Elektronik gözetim, kişileri veri-imgelere indirgemek suretiyle bu aydınlanma motifini yirminci yüzyılın ikinci yarısına taşır. Dijital “bakış”ın nesnelerinin veri tabanında görebildiği, panoptikondaki mahkumların kubbeli yapı içinde görebildiklerinden daha fazla

* Epigram: nükteli söz ya da şiir.

değildir. İzleme kulesinin pancurlarının arkasında ne olup bittiğinin keşfedilmesi, gözlenenler bakımından kasıtlı, belirlenmiş ve belki hatta çapraşık eyleme bağımlıydı. Bu, veri özneleri olarak anılanların, kendi veri tabanı dosyalarına göz atma hakkına sahip olma çabasına benzemez değildir.²⁴

Böylesi bir sistem içinde veri imge, kişiden ve dolayısıyla ilişkilerde beklenebilecek olan hesap verme ve sorumluluk biçimlerinden de uzaklaşır. Beden dilinin, toplumsal cinsiyetin, özürllülüğün veya etnik kökenin ayrımcılık zemini olarak konumunu yitirebilmesi söz konusu olduğu ölçüde bir avantaj olarak da değerlendirilebilir, ancak teknolojinin bu “mesafe koyma” etkisi²⁵ burada hayli olumsuz çağrışımlar içermektedir.²⁶ Belki mesafe koyma 1991 Körfez Savaşının²⁷ bilgisayar oyunlarına uyarlanması kadar çarpıcı olmasa da elektronik gözetim yoluyla mesafe koyma daha az “nesnelleştirici” değildir. Bu, duygusal olan pahasına ussal olanı, şefkatten²⁸ çok denetleyeni vurgulayan ve böylece bize toplumsal cinsiyetle çarpıtılmış veri imgeleri sunan Aydınlanma epistemolojilerinin “erkeksiliği” ile de örtüşür. Elektronik gözetimin, kişiliğin, tipik olarak kadınlıkla ilişkilendirilen boyutlarını gözardı ettiği açıktır.

Oysa Bentham'ın alıntı yaptığı mezmurda bu türden bir nesneleştirme bulunmaz. Bentham'ın kendi seküler sosyal dinbilimi için bir epigraf olarak kullandığı bölüm şuydu: “Sen ki etrafındasın yolumun ve yatağımın; ve herşeyim hakkında casusluk yapmaktasın. Kazara desem ki karanlık beni örter, dönüşür gecem gündüze.”²⁹ Yalnız, 17. yüzyıl İngilizcesindeki “casusluk” şimdiki “casusluk” anlamını taşı-mıyordu. Gerçekten de orada mezmur, görmenin karşılıklı oluşuna dayanıyordu; görülen görülebilir, tanınan tanıyabilirdi.³⁰

Bu mezmurda karşılıklılık kadar bağışlama da vardır; mezmuru okuyan günahlarını “görmemezlikten gelmesi” için tannısal unutkanlığa başvurur. Bentham'ın kitaplarında böyle birşey yoktur; onun “gözetimde bulunması” suçlayıcı türden izlemektedir. Bunun elektronik olarak güçlendirildiği döneme gelindiğinde biz, kategorik şüphe içine gireriz. Bağışlama, ki kişiler arasında özünde güven olan her ilişkinin temeltası olmalıdır, günümüzün gözetiminde hemen hemen hiç yoktur.³¹

Bentham'ın *kibri* sınır tanımaz. Denetleyicisi, “herşeyi gören yer”de herşeyi bilme peşindedir. Kapsamlı bilgi, Panoptik mimarının özelliği idi. Ancak bu iddia, elektronik sistemlerde de sürdürülür. Veri imge, diyelim X ışını imgesi kadar açıkça sınırlı olmasına rağmen, sanki tam bir resim verirmiş gibi muamele görmesi eğilimi vardır. Motivasyonun ve niyetin açığa vurulduğu izlenimi verilir ama sadece gözlenebilir davranış kaydedilir. Bununla birlikte, veri öznesi için “gerçekdışı” olabilir, ama W.I. Thomas'ın başka bir bağlamda söylemiş olduğu gibi, sonuçları bakımından yeterince gerçektir.³² Bir tüketici toplumunda kredi alabilirlik, gerçekten de kişisel değer endeksi ve sosyal kabul zemini olarak alınır. Veri imgelere dayanılması bunu hafifletmez. Bentham'ın sonluluğu inkarı seküler bir herşeyi bilme arayışında görülür ve mezmurun “bu bilgi benim için fazlasıyla muhteşem” kabulüyle çarpıcı biçimde çelişir.

Bentham'ın Panoptikon fikri, sosyal faaliyetin farklı alanları arasında doğru olarak yapılmış ayrımları da çığner geçer. Herşey, her yerde ve her zaman yabancı bir gözetim mantığını dayatan sınıflayıcı uyarımın emrinde ve bu uyarıma tabidir. Gördüğümüz gibi, gözetim, yasalar karşısında herkese eşit muamele yapılmasını, oy hakkını veya tehlikeden kurtulmayı sağlamak suretiyle koruyabilir, muktedir kılabilir veya doğrulayabilir. Fakat aynı gözetim, başka bir bağlamda, ezebilir ve kısıtlayıcı olabilir. Eğer komşumdan gözünü çocuğumdan ayırmamasını istersem bağlam gözetimin muktedir kılıcı olmasını sağlar. Eğer devletin bir kolu -diyelim topluluk polisliği- komşumun gözünü benden ayırmamasını isterse, bağlam, gözetimi en azından tatsız ve muhtemelen yakışıksız kılar.

Bentham bu tip incelikleri bir yana bırakmıştı; bilgisayar eşleştirme, tüketici kümeleme vd de öyle. Gözetimin bağlama göre değişebilirliğinin gözardı edilmesi, sosyal rekabetin farklı alanlarının inkarına varabilir, oysa bu farklı alanların herbirinin kendi bütünlüğü ve sorumluluk yapısı vardır. Bu, görme ve bilmenin göreliliğinin inkarıdır. Kişisel veriler toplanma amacının ötesindeki bağlamlarda dolaşımda olduğu ve yeniden çevrime sokulduğunda, sosyal ilişkilerin çeşitliliğine ve özgüllüğüne ciddi bir şiddet uygulanmış olur. Böylesi bir bulgu,

önemli olanın yürürlükteki sosyal roller olduğu fikrinin ötesine geçer. Gözetimin uygun rollerle ilişkilendirilmesi, sosyal ilişkileri vurgulaması üstünlüğüne sahiptir, ama bu ilişkilerin kendilerine atf yapılması, rol kuramının içerdiği bireycilikten kaçınma imkânı sağlar.³³

Gözetimin, tanrısal herşeyi bilmenin seküler bir parodisi olarak görülmesi, Panoptikonu acıklı bir duruma sokar. İlahi görüşün tahrif edilmesi olarak görüldüğünde Panoptikon hakikaten bir kara ütopyadır. Los Angeles Polis Dairesi'nin gözetim uydusunun "Yehova gözü"nü'nün böylesine keskin, böylesine habis görünmesi şaşırtıcı değildir. Bentham ve Foucault üzerinden aktarıldığı ve elektronik tarafından büyütüldüğü zaman bu bakış, korkutacak herşeye sahiptir, seviyecek hiçbirşeyi yoktur. Kutsal kitap yaklaşımıyla Bentham'ın yaklaşımı arasında kaybolan şey kesinlikle sevgidir; sevgi farklı sosyal alanların bütünlüğü ve hesap verirliliğinin karşılıklı olarak görülmesinde, korunmasında, bakılması ve saygı görmesinde kendini dışa vurur. Bu, gözetim kuramı için alternatif bir normatif zemin oluşumuna katkı yapabilir miydi?

Bu soruyu yanıtlamaya girişmeden önce, bakış kadar sözü de değerlendirmemiz gerek. Sevgi ve güven, bu bakış -göz- yaklaşımında kaybedilebiliyor, fakat, dilin birleştirici niteliğini gözönüne alırsak, hiç değilse dil alanında oluşturulabileceğini umamaz mıyız? Ne yazık ki hayır. Hiç değilse, kendi başlarına bulunmazlar. Sosyal ilişkilerin en mahreminde bile iktidar ve denetim ayrıtedilebilir.

İtiraf, Denetim, Gizlilik

Aydınlanma gibi Panoptikon da, görme gücüne öncelik vermiştir. Fakat gözetim, kelime anlamına rağmen, mecaz bakımından sözel iletişime atıf yapar. Söylediğimiz, kanıt olarak kullanılır. Ya da belirli koşullar altında -polisin uyarısında olduğu gibi- sözlerimiz, bizi başka bir ışıktaki "görmek"te, ya da belki bizi tuzağa düşürmekte ve kısıtlamakta kullanılacaktır. Fakat bağışlamanın ve özgürlüğün yolu, itirafı da geçebilir. Gözetimdeki sözel öge de, tıpkı görsel öge gibi, bağlama göre değişir. Gözetimin paradoksları, iletişim alanında da bizi yakalar.

Bakıştan ziyade kelimelerin gözetimde yarattığı fark nedir? Önceki bölümde gizlilik kaygılarının veri koruma yasalarında sık sık “kişisel bilginin denetimi” gibi terimlerle ifade edilme şekillerini ele aldık. Ben, yüz yüze ilişkilerle karakterize edilen toplumlarda, kişisel verilerin genellikle güven ilişkileri içinde seçilmiş sırdaşlara gönüllü ifşaatla sınırlı olduğu önermesinde bulundum. Üstelik, gözetim sorunlarını teknik, yasal ya da piyasa düzeyindeki bir soruna indirgeyen çözümler hakkında kuşkularımı dile getirdim. Ortadaki mesele, bir bakıma “verili” olmasına rağmen, gerçekte sözel iletişim üzerinden kurulan ve sürdürülen öz-kimlik ile ilişkilidir.³⁴

Güven ilişkilerinde gönüllü ifşaatın bir örneği Katoliklikte rahibe itirafta bulunulmasıdır. Bununla birlikte, sözel itiraf Hıristiyanlık ve sosyal denetim arasındaki canalcı bir bağ olarak da analiz edilmiştir. Bir kez daha Michel Foucault, dile getirilmiş sözlere dayanan gözetimin modern gelişmesini açıklama girişiminde başlıca rolü oynamıştır; ve açıklama yine, dinsel pratik ile sıkı sıkıya bağlıdır, yalnız bu kez günah çıkarmaya ilişkindir.

Foucault, geleneksel Katolik itiraflarının modern dönemde pek de gerilemediğini, kendini yeniden oluşturulmuş ve yeniden dağıtılmış olarak güzelleştirdiğini savunur.³⁵ Özel hayat hakkındaki tıbbi, yasal ve bilimsel söylemler, bireyin idari ve bürokratik örgütler içinde düzenlenmesine yardım eden anketlere, incelemelere ve alan araştırmalarına dayanırlar. İtiraf olarak başlayan şey, modern dönemde nüfus sayımlarına veya vergi-iadesi sorularına verilen yanıtlar olarak ortaya çıkar. “....Ruhun dinsel olarak sorgulanması, yurttaşın seküler sorgulanmasıyla çakışır.”³⁶ Buna, elektronik dönemde “sorgulama”nın artık “yurttaş”ın cismiyle ilgilenmeye ihtiyaç duymadığını ekleyebiliriz. Veri tabanlarının doğrudan kontrolü, isteğe bağlı olmayan “itiraf”ı elde eder.

Foucault’nun analizinde ele almak istediğim tek nokta, Foucault’ya göre itiraf “iktidarın uygulanışı ve (orada) bulunuşuyla içiçe geçmiş”tir.³⁷ Rahip, iktidarı temsil eder; günah çıkarma yeri ise denetimi. Öyleyse eğer itiraf, iktidarın dini ve seküler söylemleri arasındaki bağ sağlamıyorsa, o zaman Hıristiyanlık -Bentham’ın Panoptikonundaki

gibi- sosyal denetimin modern biçimlerinin gelişmesiyle içiçedir. Bu Hristiyanlığı, bir eleştiri zemini olarak geçersizleştiriyor gibi görünebilir. Fakat, herşeyi bilmenin Bentham tarafından seküler açıdan yanlış kavrandığını ortaya sermemizden sonra tam da böylesi bir eleştiri mümkün olmuş görünmektedir.

Foucault'nun disipline edici toplumunda iktidar, arzunun bastırılması üzerinden değil, sınıflanması, sıralanması ve organize edilmesi üzerinden işler. Orta çağlardan beri itirafa arzunun dile getirilmesi ve uygun bir yönetim kodu bakımından değerlendirilmesi için izin verilmiştir. Bu, modern bireyciliğin öz-denetim özelliğinin büyümesinde ortaya çıkar. Bu tezin başarısı hakkında bir çok soru sorulabilir³⁸ fakat bizim amaçlarımız için en geçerli olan sorular, Hristiyanlığın sosyal disiplinle doğrudan bağları hakkındaki sorulardır.

Başlangıçta, Hristiyan topluluğun üyelerine rahibin şefkat göstermesi, gerçekten de toplam gözetimle ilgiliydi çünkü amaç toplam iyilikti. İtiraf karşılıklı bir konuydu ve bu vurgu, zaman zaman örneğin John Wesley'in anti-bireyci Methodizminde tekrar ortaya çıkmıştır.³⁹ Wesley, kişisel, dinsel cemaat sorumlusunun manevi destek vaadlerinin, sonraki yüzyılların daha bürokratik kiliselerinde dejenere edilmiş şekillerine itiraz etmiştir.⁴⁰ Böylelikle Hristiyanlığı disipline edici modern topluma bağlayan şey, onun başarısı kadar başarısızlığıdır da.

Kaldı ki Foucault aynı sosyal dünyanın köklerinde yatan, pagani, iktidar peşinde kahramanca koşmayı kendi içinde bir bitiş olarak keyifle göz ardı etmiştir⁴¹. Foucault, kekini hem elinde tutup hem de yiyemez. Hristiyan motifler, gözetim toplumu içinde ortaya çıkabilirler fakat bunlar kısmen hristiyan başarısızlıklar olarak meydana gelirler ve hristiyan öğretilerine tümüyle karşıt olan iktidar motifleriyle kaçınılmazca içiçedirler. Gerçekten de tanrının parodisi olan panoptikon denetleyicisi, bu sonuncu motiflerden gurur duyardı.

Hristiyanlığın Foucault'nun disipline edici toplumunun ortaya çıkmasından tamamen sorumlu tutulamayacağını savunmak birşeydir; disipline edici toplumun alternatifine yapıcı bir katkı yapabileceğini söylemek başka birşey. Fakat belki de, artık bir rahibin karşısın-

da değil de topluluk bağlamında yapılan itiraf sürecinde böylesi bir alternatifin ana hatları izlenebilir. Karşılıklı itiraf, aslında toplam şeffaflığa giden yolu temsil eder; toplam şeffaflık, elbette ki paranoyakların korkulu rüyasıdır. Fakat güven ve bağışlama bağlamındaki şeffaflık, iktidarın emrindeki şeffaflıktan tamamen farklı değil midir? Bunu günümüzde kabul etmek çok zor görünüyor. Böylesi bir şeffaflık ya kendinden yıkıcı sayılır ya da daha ciddiye alınarak öteki modern motiflerle ilişkilendirilerek uzlaştırılır.

Örneğin Richard Sennett, modern mahremiyet arayışlarıyla ilişkili “yıkıcı *Gemeinschaft*”ı şiddetle eleştirir. “Kendilerini herkese açan” insanlar basitçe, tüm ilgilenenlere, tahammül edilmez yüklerini dayatırlar uyarısını yapar.⁴² Ancak aynı zamanda da, “yabancılar toplumu”nda bireyler, ötekilerle iletişim yoluyla sürekli bir onaylanma ve öz-kimlik arayışı içindedirler. Niklas Luhmann'ın analizindeki gibi, böylelikle insanları birbirine bağlayan iletişim biçimi, “sevgi”dir.⁴³ Fakat muhakkak ki sınırları olan, ben-merkezcilik batağına batmış bir sevgidir.⁴⁴ Bir erdem olarak şeffaflığın böylesi bir eleştiri karşısında ayakta durabilmesi zordur.

Özgürleşme kuramına bir normatif taban olarak karşılıklı iletişimden yararlanmasına ilişkin kuşkucu kurala tek istisna, Jürgen Habermas'tır. “İdeal konuşma durumu”nda katılanlar “çarpıtılmamış iletişim” yoluyla özgürlüğü bulurlar.⁴⁵ Habermas'a göre iletişim eylemi insanın *par excellence* ayırt edici özelliğidir. Burada “ tarafların eylemleri başarının benmerkezci bir hesaplanması yoluyla değil fakat kavrayışa ulaşma edimleri yoluyla koordine edilir.... Taraflar, ortak durum tanımları zemininde eylem planlarını uyumlaştıracabilmeleri koşuluyla kendi bireysel amaçlarının peşine düşerler.”⁴⁶ Bu, zorlama olmaksızın iletişime ulaşır. Bu eleştirel kuram yaklaşımı, başlangıç noktasının netliği, etkileşim üzerinde odaklanması ve bir iletişim biçimi olarak gözetim için geçerliliği bakımlarından övgüye değerdir.

Bununla birlikte Habermas'ın yaklaşımının sunduğu çeşitli güçlükler de var. Çarpıtılmamış iletişimin ne hakkında olacağı açık değildir; katılanların yaptığı özgür seçimlerin içeriği nedir?⁴⁷ Sonra, özerklik teması Habermas'ta “öngörü ve denetim”in teknoloji dolay-

miyla kısıtlanmasının üstesinden gelmenin bir aracı olarak gücünü korur; fakat bu özerk özgürlüğün sonunda nasıl iktidardan başka birşey olduğunu görmek zordur. Aynı şeyin daha fazlası mıdır?⁴⁸ Habermas ayrıca, mecaz düzeyinde “sözleşme”ye karşı “anlaşma” kavramını kullanır. Bu, insani dayanışma gerçekliğini dinsel dayanışmayla bilgece bağlar, ancak bu bağ daha sıkılaştırılmadıkça burada sunulan problemleri çözmeye yeterli kaldıraç kuvvetini nasıl ürettiğinin görülmesi zordur.⁴⁹ Dördüncü olarak, -Zygmunt Bauman’ın “günahları kaçınılmaz ve kurtuluşu erişilmez kılar” dediği⁵⁰- elektronik medya zaten söylemimizin çerçevesini oluştururken çarpıtılmamış iletişime nasıl ulaşırız? “İletişim eylemi”nin kara ütopyacı olmayan bir gözetim kuramına zemin oluşturabilmesinden önce böylesi güçlüklerle dürüstçe yüzleşme zorunluluğu vardır. Ama bizi sevkettiği yön doğru yöndür.

Foucault, Katolik itirafı disipline edici toplumla ilişkilendirmişti, fakat analizi tamamlanmamıştır. Bunun kabul edilmesi, hapsedici olmayan bir toplum için, alternatif hatta Hristiyan bir katkıya açık kapı bırakabilirdi; böyle bir toplumda gözetim, ahlaki nezaret kadar rahibin manevi destek vaadleriyle de içiçedir. Fakat varolan sosyal kuram içinde, iletişimle ilişkili özgürleşme temaları, eski bireycilik ve özerklik söylemlerine yaslanır görünüyor. Eğer özgürlük iktidarsa ve sevgi ben-merkezliyse, bize sadece sosyal denetimin karanlık kara ütopyacı görüşleri kalır. Mesafe koyan teknolojiler, bölen gözetim; elimizdeki tümü işte bu olacaktır.

Los Angeles'tan Öteki Kente

Los Angeles'ın geleceği var mı? Bizi, duygulardan arınmış bir biçimde sınıflayan, tüketimci kriterlere göre için alan veya dışlayan, polis ve sosyal yardım birimlerince desteklenen elektronik teknolojiler dünyasında bekleyen nedir? Güney Afrika'da ırk ayrımı iktidarı çökerken, gözetim sistemlerinin ayırdığı yeni “insan olmayanlar” (non-persons) tüketici olamayacaklar mı?⁵¹ Doğu Avrupa'nın yeni ulus devletlerinde benzer şeyler meydana gelecek mi? Panoptikon imge, önemli sosyal ve teknolojik eğilimler yakalar; çağdaş gözetim, ah-

laki mesafenin alt yapısını sağlar ve sosyal bölünmenin yerleşmesine ve tüketici sosyal düzeninin pekiştirilmesine yardım eder.

Fakat burada dokunan öteki analitik iplikler bakımından, panoptik, tamamlanmamış bir paradigmadır. Gözetim, sınırladığı kadar muktedir de kılar, fakat Panoptikon imge bunu zımnen inkar eder (gerçi Poster'ın süperpanoptikonu resmedişinde bu inkar yoktur, Poster'ın 'süperpanoptikonunda kısıtlayıcı ve muktedir kılıcı özellikler birarada bulunur)⁵² Gerçekten de Panoptikon, sadece kötü haberler ve nefes aldırmayan bir kara ütopya yaratmakta Büyük Ağabey'i bile geçer. Topluluk gözetimi gibi panoptikon da, modernitenin bir ürünüdür. Öyleyse varsayılan çözümü de, gizlilik. Gözetime sunulan alternatif gözetimle aynı çerçeveden doğduğu taktirde gözetimin olumsuz yanından kurtulabileceğimiz fikriyle, sadece modernitenin büyüü başa çıkabilir.

Modernitenin öteki yüzü de daha içaçıcı değildir. Foucault'nun çalışması, bize yol gösterecek tek şey olmayabilir. Fakat ona göre post-modernite nihai olarak arı (katışıksız) iktidarın dünyasıdır. Foucault Panoptikonu olumsuz açıdan görür fakat asla tam olarak neden böyle gördüğünü bize anlatamaz. Üstelik bizi huzursuzluk duygusuyla bırakır. Bireyler modern kurgular olabilirler, fakat *kişiler* nerede? Disiplin edici toplum Hristiyanlıkla tarihsel bağlara sahip olabilir, fakat Foucault'nun bu öyküyü anlatışı biraz tek yanlı değil mi?

Foucault'nun atladığı şey, özellikle Hristiyanlık bakımından öylesine önemlidir ki. Foucault'nun eserlerinin hiçbir yerinde Bentham'ın 139. mezmuru kullanışı tartışılmaz, ancak Bentham mecazını tam da bu kaynaktan almıştı.⁵³ Fakat Panoptikon ile bu mezmur arasındaki karşıtlık daha dile getirilemedi. Bentham'ın herşeyi bilme iddiası onun sonluluğunu inkar eder, sosyal etkileşimin tüm alanlarını tek bir gözetim arenasına yığar, gözün üzerlerinde olduğu kişileri nesneleştirir, bağışlamayı inkar eder ve karşılıklı kötüzetimin* (malveillance) altyapısını sağlamak suretiyle güveni yıkar.⁵⁴ Günah çıkarma,

* *malveillance*, kötü anlamına gelen "mal" öneki ile gözetim anlamındaki "surveillance" kelimelerden türetilmiştir Ç.N.

kişisel olanın ifşa edilmesi sözkonusu olduğu zaman da Foucault sadece iktidar ilişkilerini işbaşında görebilir. Papazın şefkati yoktur, sadece sosyal denetim vardır.

Buna rağmen, bu gözardı edilmiş karşı noktalar birarada alındığında, bir alternatifin bileşenlerini oluştururlar. Modernite duraklar-ken, böylesi alternatiflerin, Akıl, Bilim veya herneyse o zeminde yükselemeyecekleri açık gibidir. Fakat bu onları kullanışsız ya da gayrimişru kılmaz. Sosyal kuram niçin, iktidar değil de barış umuduyla, dışlama değil katılım, korku değil sevgi umuduyla harekete geçirilmesin? Daha iyi bir hayat tarzı arzusu⁵⁵ bazı tarihsel koşullarda, diğerlerinden daha iyi gelişiyor olabilir, fakat bu arzunun yokedilmesi birkaç postmodern kötümserden daha fazlasını gerektirecektir.

Gerçekten de böylesi eklemleme ihtiyacı, sosyal kuram içinde gitgide daha sık dile getirilmektedir. Bunlar, Habermas'ta ideal konuşma durumu gibi bir amaç ya da Anthony Giddens ve Peter Berger gibi ideolojik bakımdan birbirinden çok ayrı kuramcılarda "ütopyacı gerçekçiliğe" bir çağrı biçimini alabilirler.⁵⁶ Bununla birlikte modern ütopyalar, özel modern *öncesi* ebeveynlerin üvey çocuklarıdır ve Batı geleneklerinde kutsal kitap peygamberlerinden doğarlar. Hem eğer halihazırdaki haksız ve gayriahlaki uygulamalar sürerse korkunç olanın gerçekleşeceği uyarısıdır *hem de* eğer adalet ve doğruluk sağlanırsa, huzur -ya da *shalom*, tanrı ile insan, toprak ile insan ve insan ile insan arasındaki doğru ilişkilere dayanan çok yönlü saadet- vadederler.

Eski ahit peygamberleriyle modern ütopyalar arasındaki hayli önemli bir bağ, Aziz Augustine'de ortaya çıkar. Augustine, *civitas dei*'yi -Tanrının Kenti'ni-, *civitas terrena* ile yani kendine hakim iktidarın ve ötekini inkar eden şiddetin saltanat sürdüğü dünyevi kentle karşıt kutuplara koyar.⁵⁷ Bu görüşte, mücadeleyle değil şükranla, akılla değil inançla kazanılır, sorumlu kişiler özerk bireylere indirgenmez ve iktidardan çok huzur -*shalom*- hakiki insani koşuldur. Yaratım, bu tip *shalom*'un ilk ipuçlarını sağlar, *dominium*'un olumsuz tahrifatı -hakimiyet- bununla örtüşür, fakat tahrifatları düzeltmek ve "Barışçı Krallığı" yeniden kurmak için İsa'da bağışlama ve uzlaşma vardır.

Söylenmesi gereksiz, bu görüşe karşı umulacağı gibi hiç de önem-
siz olmayan itirazlar yükselir. Bu itirazların ilki, Augustine'in uygun
olmayan politikası hakkındadır; özgürlük dinbilimcileri haklı olarak
Augustine'in seçkinciliğini, feministler ise kadınların itaat etmesi hak-
kındaki görüşlerini sorgularlar. Ama örneğin onun "sosyal" bir alanı
keşfetmiş olduğunu düşünen ilk dönem Fransız Hıristiyan sosyalist-
lerinin yaptığı gibi Augustine çok daha az seçkinci tarzlarda okuna-
bilir.⁵⁸ Ve feminist okumada -bağışlanamayacak hatalarını doğru bi-
çimde sergilemesiyle- seçicidir. Üstelik, sosyalist feminizmin, Karl
Marx'ın toplumsal cinsiyete ilişkin uygunsuzluğuyla benzer bir soru-
nu olduğu ve bunun Marx'ın diğer söylediklerini reddetmek için ender
olarak yeterli zemin oluşturduğu da gözlenmelidir.

İkinci olarak, bu dünyanın "öteki dünyanın büyük salonuna giden
karanlık bir geçit"ten ⁵⁹ başka bir şey olmadığı kanısı gözönüne alın-
dığında Augustine'in "ütopyacı" kategoriye uyması zordur. Bu yete-
rince doğrudur ve burada savunduğum şeyi, ütopyacılığın niçin böy-
lesine zayıf betimlediğini de açıklar. Fakat aynı zamanda Augustine
bu dünyayı küçük görmemişti; bu dünya onun için Tanrının amaçları-
nın arenasıydı. Tanrının Kenti, yani "öteki kent", hem yanlış olanı
açığa vuran hem de içinde bir alternatif sunan varolan gerçekliği, ge-
çici toplumu sağlamıştır.⁶⁰

O halde şöyle itiraz edilebilir: Augustine'in görüşü, önceden inan-
mayı gerektirir, gerçek epistemolojisi *fideizm* içerir. Buna ben, kabul
edelim derim, -Augustine'in bizzat söylediği gibi "inanç kavrayış
arar"- ama iki niteliğiyle. İlk nitelik alternatifin ne olduğudur -ampirik
olarak gösterilebilen görüş nedir? Bu ampirisist sonrası ortamda, bi-
raz zor olacak! Her özgün eleştirel kuramın dayandığı bir zemin var-
dır; Augustine'inki Hıristiyandı. O halde bu görüşün açılımları ille de
Hıristiyan bağlılığını gerektirmez. Umudun biçimleri pekçok kaynak-
tan doğabilir, fakat bu biçimdeki umut, gözetim sorunları için geçerli
görünmektedir. Henüz eksik olan şey, umutları görüşe dönüştürecek
farkı yaratma gücüne sahip bir araçtır.

Aracı aranması ve umut olasılığı, siyasi bir sorundur.⁶¹ Ben, Fou-
cault'dan ve Orwell'den türeyen kara ütopyacı gözetim modellerinin

kötümserliği ve kaderciliğinin tam da bu noktalarda çöktüğünü savunmuşum. Bu bölümü sonuçlandırırken, izin veriyorsanız, bizi kara ütopyanın, mesafe koymanın ve bölünmenin ötesine götüren 'öteki kent'ten türeyen bir alternatifin çerçevesini çizeyim.

Bir Alternatife Doğru

Gözetim hem sosyal analizin hem de siyasi eylemin başlıca konusu olmalıdır, çünkü çağdaş ileri toplumların merkezi bir özelliği haline gelmiştir. Burada sunulan alan araştırması, gözetimin ortaya çıkardığı sorunların artık marjinal, bölük pörçük bir tarzda ele alınmaması gerektiğini açıkça gösterir; artık eğer kara ütopya tipi bir gelecekte kaçınmak istiyorsak böyle olmamalıdır. Bununla birlikte, en kötü korkularımızın gerçekleşmesine direnmek bir şeydir ama eğer arzulanır bir geleceğin neye benzeyebildiği hakkında daha fazla fikrimiz olsaydı, tutumlarımız ve eylemimiz daha temelli olurdu. Kara ütopyacı kötümserlikle karşılaşacak genel olumlu duygular ortaya çıkabilir ama umudun ve aracının tanımlanması şeklindeki siyasi sorunun üstesinden gelinmesi, özgül politikalar düzeyinde öneriler gerektirir.

Geoffrey Brown doğru olarak, gözetim sorunlarının uzun dönemli çözümünün, "açıklık, hesap verme ve işbirliği" gibi soyut alanlarda yattığı sonucuna varır.⁶² Zımnen, Brown da modernitenin tipik çözümlerinin en iyi yaklaşımla gayet sınırlı, en kötü yaklaşımla ise yarsız olduğunu kabul eder. Açıklık, hesap verme ve işbirliği gibi pratiklerden günümüzün gözetim zorluklarına gerçek alternatifler çıkabilirdi. Aynı ölçüde, sorunu belki daha sosyolojik açıdan *katılım*, *kişilik* ve *amaçlar* bakımından dile getirebiliriz. "Katılım"dan gözetimin dışlayıcı iktidarına bazı alternatifler, "kişilik"ten veri imgeyi yargılamakta kullanılacak bazı kriterler ve "amaçlar"dan gözetim teknolojilerinin kendisinden beslenerek gelişmesine bir antidot çıkarılır.

Katılım. Gözetimin büyümesinin tarihsel kökenleri kısmen, yurtsaışlığın gelişmesine kadar izlenebilir. Bu demektir ki ulus devletlerin mensupları için tam sosyal katılımın gitgide artması yerleşik medeni, siyasi, ekonomik ve sosyal haklar zemininde mümkün oldu. Böylesi

hakların idaresi, belgesel tanımlamaların kullanılmasına ve kişisel dosyaların oluşturulmasına yol açtı. Bunun dayattığı kısıtlamalar, ne olurlarsa olsun, sunduğu yararın ışığında kavranmalıdır.

Bununla birlikte, bürokratik örgütün diline yeni teknolojilerin dilinin eklenmesi ve gözetimin tüketim alanına doğru genişlemesi, artık bu hakların bazılarını tehdit ediyor; öyle ki, kısıtlama ve muktedir kılma eşitliğinin kurulması daha zor. Hem sosyal analiz hem siyasi pratik için merkezi bir kavram olarak “yurttaşlık” a duyulan ilginin canlanması, bu bakımdan memnuniyetle karşılanmalıdır.⁶³ Yurttaşlık, gözetimle ikili yaşam biçiminde iç içe geçmiş olan adil toplumun daha önceki hedeflerini hem genişletir hem de günün gereklerine uyarlar; aynı zamanda da marjinalleştirilmiş ve dışlanmış grupların tam sosyal katılımı için çağdaş arayışla bağlantılıdır.

Gözetim uygulamaları, kredi kartları, ISDN telefon hizmetleri vs ile tüketiciliğin sosyal düzenini giderek daha fazla pekiştiriyor görünmektedir. Aynı zamanda da, özellikle tüketici olanlar ile olmayanlar arasında, veya mesleki yapı içinde olanlarla dışında bırakılanlar arasında varolan sosyal bölünmeleri sürdürmektedir. “Bireyler” ve şirketler ya da “devlet” arasında bir “çıkarlar dengesi” aramak, çıkış noktası böylesi bir iktidar asimetrisi olduğunda umutsuzca yetersiz görünmektedir. Sosyal katılımı genişletme veya açık tutma stratejileri, elbette ki sadece gözetime odaklanmış bir yaklaşımdan daha geniş bir zemine sahip olmalıdır, fakat böylesi bir odak da stratejinin zorunlu bir bileşenidir.

Kamu politikası ile şirket politikasına gelince, bilgisayar ağları kamusal hizmetlerin ortak taşıyıcıları olarak, ele alınarak, azami sosyal katılım amacı aranabilirdi. Elbette ki bu halihazırdaki yasalarla düzenlemekten vazgeçilmesi durumuna uymaz, ama bu seçeneğin düşünülmesi zorunlu olarak gerçekçilikten uzak bir ütopyacılık da değildir.⁶⁴ Bu seçeneğin erdemi, hem tüketicilerin hem tüketici olmayanların seslerini duyurmalarını sağlamak suretiyle “sosyal yönetim” in gücünü azaltmak olurdu. Benzer şekilde, gizlilik yasalarında neyin korunacağı konusunda, sadece öz-korunma vurgulanmakla kalmamalı, veri toplayanlara daha fazla yükümlülük getirilmeli; verilerin dürüst

yollardan elde edilmesi, veri öznelerin yararına ve sadece bu amaçlarla kullanılması ve hakkında veri toplananların mümkün olduğu kadar fazlasının bu verilere erişebilmesi sağlanmalıdır. Bu kulaklara çok gerçekdışı gelebilir, ama bunun nedeni “gizlilik” ve veri koruma yasalarının o kadar kinik ve özne-düşmanı olmasıdır.⁶⁵

Kişilik. Bu katılımın gerekçesidir ve katılımı sıkı sıkıya eklemlemiştir. Burada üzerinde durulan ve tüm çağdaş gözetim için öylesine merkezi olan özgül sorun, veri imgedir. Bu el ürününün nasıl can alıcı biçimde hayatta karşımıza çıkan fırsatları etkilediğini ve ayrıca kişinin itibarını kırılgan kılabildiğini görmüştük. Veri imge, hem “iyi bir hayatı”, hem “iyi bir ismi” tehlikeye sokabilir. Neredeyse tamamen tek yönlü bilgi aktarımına dayanan ve buram buram stereotip erkek özelliklerini hatırlatan veri imge dışlaştırır; oysa veri imge kategorileri sadece gözlemlenebilen davranış çevresinde kümelenir. Dahası, veri imge şimdiye kadar hayal meyal seçebildiğimiz bakımlardan da egemenlik aracı olabilir.

Bununla kastettiğim şey şudur; sadece hayatta karşımıza çıkan fırsatlardan veya iyi ismimizden ziyade, bizzat insanlığımız gitgide daha fazla veri imge bakımından tanımlanır. Bizim her yerde bulunan aygıt, her yerde bulunan bağlantıya göre kim olduğumuz, kendimize ya da birbirimize göre kim olduğumuzdan daha önemlidir. İnsan olmak, bir özellik olmaktan o kadar uzaktır ki, ister Habermas'ın dilinden ister *imago dei*'den kaynaklansın, insan oluş, kendilerine karşı sorumlu olduğumuz gözetim tabanlı güçlerce yeniden tanımlanabilir.⁶⁶

Bu özellikler etkililik, üretkenlik, doğruluk ve öngörülebilirlik arayışını yansıtır; bunlar çağdaş gözetimin işaretleridir. Fakat bunların yanı sıra ya da bunların yerine başka özelliklerin bulunmamasını gerektiren hiçbir teknik neden yoktur. Örneğin, şefkat ve koruma motiflerinin inceleneceği bir alan olabilirdi. Ve veri imge, sadece mekanik davranışı değil de onun kadar neyin kastedildiğini ve bağışlamayı da kapsayacak şekilde oluşturulabilirdi; bu durumda artık gerekmediğinde kayıtlar silinirdi. Bunu becermek üzere, sistem tasarımcılarından kalite kontrolcülere uzman gruplar sürece katılmak zorunda kalırdı.

Bu konuda, Alan Dix şu öneriyi yapar; “hesap verme, halk-dostu bir şirketin bilgi politikalarının can damarı olabilir” ve böylece gözetimi gerçekleştiren tüm örgütler “kişisel bilgiyi kullanım veya yanlış kullanım şekilleri bakımından bilgi sistemlerini inceleyecek” olan kişiler çalıştıracaklardır.⁶⁷ Böylesi denetçiler bu şekilde örgütlerine yardım edecek yeni kriter dizileri geliştirebilirler. Bununla birlikte Dix'in de ironiyle gözlemlediği gibi “böylesi bir bilgi yapısıyla asıl sorun, teknik değildir; sorun, bu bilgi yapısının, şirketin iktidar yapılarıyla çatışacak oluşundadır”.

Özellikle dikkat edilmesi gereken bir alan bilgisayar eşleştirme alanıdır. Görmüş olduğumuz gibi, bilgisayar eşleştirme, ister devlet bağlamında ister ticari bağlamda olsun gözetimin kapsamlı ve hızla büyüyen bir yanını temsil eder. Ancak aynı zamanda da, hakkındaki ayrıntılı bilgi pek az olan bir alandır. Kendisinden yararlanma sözkonusu olduğunda büyük erdemi, veri öznelerinin tüm kategorilerini, belirli kriterlere göre ayırabilmesidir. Bununla birlikte bu aynı “erdem” bize Gary T. Marx'ın “kategorik şüphe” olarak adlandırdığı şeyi sunar.⁶⁸ Kendi rızaları olmaksızın gözetim operatörlerine ifşa edilen bir istatistiki “grubun” yine kendi rızaları olmaksızın üyesi olan insanlar, tüketici reklam kampanyalarının hedefleri veya vergi kaçırmanın ya da sosyal yardım sahtekarlıklarının şüphelileridir. Bilgisayar eşleştirme konusu sadece uyanık olunması gereken bir konu örneği olarak değil, aynı zamanda katılım ve kişisel konularında uygulanan ölçütler açısından da ele alınmalı ve bu tür sistemlerin bazı biçimlerinin yasaklanmasının gerekip gerekmediği sorulmalıdır.

Amaç. Önceki ilkelerin -katılım ve kişisel- zeminini oluşturan şey, gözetim sistemlerinin sürekli bir sosyolojik inceleme ve siyasi ilgi konusu olacağı varsayımdır. Bu böyledir çünkü, böylesi amaçların bozulması, görmezden gelinmesi veya yerlerine başka amaçlar geçirilmesi kolaydır. Modern toplumlardaki gözetimin öyküsü, bürokratik büyümeye ve teknokratik genişlemeye atıflarla süslüdür; bunların herbiri özerklik yönünde güçlü eğilimler sergiler. Bu da demektir ki araçsallık -dominium, hakimiyet- üstün gelir.

Buradaki alternatif uygun gözetim için belirlenmiş ve duragan

“amaçlar” değil, bunların uygunluklarını ölçmek için dinamik ölçütler tanımlamak olacaktır. Panoptikondan beri pekçok gözetim planında bulunduğu görülen mağrur hırs gözönüne alındığında, sınırlar üzerine yoğunlaşma burada uygun olacaktır. Bilginin sınırlanması, herşeyi bilmekten ziyade belirli şeyler üzerinde yoğunlaşmanın aranması, en açık sınırları oluşturur. Fakat, yeni teknolojilerin kullanımının önceleri ayrı olan alanlar arasındaki sınırların bulanıklaşmasına hizmet ettiği bir çağa hayli uygun bir başka sınır, gözetim işlemlerinin tek tek her alanda kontrol edilmesi olurdu. Bir sosyal alanda ahlaki olarak veya siyasi olarak itiraz edilemez olabilen şey, çoğu kez, öteki sosyal alanda kabuledilemez. Bu da, bilgisayar eşleştirme hakkında ve ayrıca veri öznelerin kendileri hakkındaki kişisel bilgiyi kontrol edebilmelerinin derecesi hakkında sorulara yol açar.

Katılım, kişilik ve amaçlar şeklindeki bu üç kategori, kara üopyanın egemenliğindeki bir analitik alanda umuda yol bulmaya bir katkı olarak sunulur. Bunlar, Augustine’in “öteki kent”iyle gayet iyi uyarlar fakat öteki bağlanışlara da aynı ölçüde uygun olabilirler. Bu kategoriler, gözetim kuramının normatif içeriğinin artırılmasını, yeni bir kuramın tasarlanabilmesini sağlayabilecek bir araç olarak önerilir. Özellikle elektronik dillerin hayatta karşımıza çıkan fırsatlar ile “bireyler”in oluşması üzerindeki özgül sonuçlarını daha iyi kavramaya başlayarak bu kategorileri artırabiliriz.

Kuramın ötesinde, böylesi kategoriler, hem politika hem de önceki bölümde tartışılan hareket/harekete geçme düzeylerinde siyasi pratik içinde bir rol bulabilirlerdi. Orwelvari kötümserliğe veya Foucaultcu kaderciliğe rağmen, değişimi gerçekleştirecek araçlar hala mümkündür. Tüketiciler ve yurttaşlar, kendilerinin bazı determinist kuramların imkan verdiğinden daha bilgili ve yetenekli olduklarını gösterirler. Bazı militanlar ve sorumlu savunucular fikir ortamında değişiklik yaratırlar.⁶⁹ Ve Lotus Household Marketplace’in aşırılıklarına karşı kazanılan gibi sembolik zaferler, gözetim uygulamalarının daha da sorgulanmasını ve yeniden yönlendirilmesini teşvik eder. Tekil aktörlerden kolektif stratejilere, yeşil filizler uç vermekte.

Postmodern Paranoyanın Ötesi

Postmodern Paranoyaklar

Modernite, gözetimi merkezi bir sosyal kurum olarak kurmuştur. Günümüzde, gözetimin elektronik teknolojiler kullanılarak yaygınlaştırılması, gözetimin kendini ifade ediş yollarını tüketicilikle ve tüketiciliğin heryere uzanan küreselliğiyle bağdaştırılması, gözetim ve modernite için büyük sorunlar çıkarmakta. En azından gözetim konusunda modernitenin, ya yeni bir aşamaya girmekte olduğu ya da belki devrinin kapandığı yorumu rahatlıkla yapılabilir. Gözetimi konu alan çalışmalar, postmodern tartışmanın ateşini harlandırırlar ve iyi ki de bunu yaparlar.

Bununla birlikte bu, gözetim hakkında düşünme tarzlarımızın gözden geçirilmesini gerektirir. Şimdilik, gözetim kuramında, modern dönemden türeyen modeller ve mecazlar baskındır. Büyük Ağabey söylemi bunu en açık örneğidir; Orwell'in ileri görüşlülüğü, devlet iktidarı ve ilkel teknolojiyle sınırlıydı ve kötümserliği miras bıraktı. Orwell, küreselleşmeyi ve bilişim teknolojisinin incelikli gelişmişliğini öngörememişti. Postmodern analiz için geçerliliği günümüzde avantaj olarak incelenen Panoptikon örneği bile, en iyi ihtimalle korku en kötü ihtimalle de paranoya doğurur. Elbette ki bu tip paranoya, bi-

lîmsel çevrelerin dışında, koruyucu duaların yerine kayıt kameralarını koyup, yüksek teknolojili ev güvenlik sistemlerine güvenenler arasında da görülür.

Ama paranoyanın çağdaş gözetime bir yanıt olamayacağı açıktır. Kuşkusuz, elektronik gözetimin yaygınlaşması, sosyal katılıma ve insanın kişiselliğine yönelen başlıca meydan okumanın bir yanını temsil eder. Fakat paranoya patolojik bir karşılıktır. Paranoya, gözetimin, göstermiş olduğum gibi, eylemi kısıtladığı ve sınırladığı kadar muktedir kılıp güçlendiren inceliklerini görmez. Ve siyasi felce yol açar. Ya kadercilik biçimini alır, ya da gizliliği bir ayrıcalık alanı olarak korumaya çaba harcanır.

Böylesi bir kötümserliğin ve paranoyanın açıklanması zor değildir. İlk olarak, doğası gereği elektronik gözetim belli belirsiz görünür. Bilinmeyenden de çoğu zaman korkulur. Bir başka neden, gizli bireye; özelin içine geri çekilmede tüketim alanı herhangi bir potansiyel dış tehdidin büyütülerek görünmesini sağlar. Üçüncü olarak, çağdaş çöküş ortamı kara ütopyayı besler;¹ ekonomik durgunluk, ekolojik felaket, kıtlık ve tedavi edilemeyen hastalıklar; bunların tümü birden dünyaya ölçeğinde umuda pek az yer bırakırlar.

Yani karmaşık bir sorunumuz var. Gözetim alanları tüketiciliğin, aynı zamanda kendi başına bir sosyal düzen kaynağı olarak da görülebilen yeni ve geniş alanını kapsayarak genişlemektedir. Gözetimin dolayımı, belirleyici biçimde kağıt dosyalardan ve doğrudan gözlemden, verileri elektronik dilin eleğinden geçiren ve telekomünikasyonlarla bir ağ oluşturan bilgisayar dosyalarına kaymıştır. Gözetim trendlerini açıklamayı amaçlayan kuramlar, modernitenin yarattığı mecazlardan kaynaklanır ve sık sık da yanıltıcı biçimde tek boyutludurlar. Pratik mantıkları onları ya yasal çözümler arayan teknik düzeltmeciliğe ya da tevekkül ağırlıklı siyasi edilgenliğe yöneltir.

Gözetimi, geç dönem modern ya da postmodern terimlerle yeniden değerlendirmeye yönelik övgüye değer çabalara rağmen, kötümserliğin ve paranoyanın bir saplanıldı mı kurtulunması zor bataklığından kaçmayı pek az kuramcı başarabilmiş gibi görünüyor. Bununla birlikte bu kitabın mesajı paranoyak tavrın anlamsız olduğudur. Gözetim

paradoksaldır ve iki yanlıdır, birden fazla yüz sergiler. Özellikle de, Kartezyen “göz” takıntılarından kaynaklanan Panoptikon, kaçınılmaz biçimde dikkatleri, gözetimin ikili karakterinden uzaklaştırıp, biraz fazla basitleştirirsek, denetim ve himayeden, yasaklamadan ve korumadan söz eder. Şimdi, bizi postmodern paranoyanın ötesine götüren bu çalışmanın başlıca temalarını özetlemeye çalışayım.

Günümüzde Gözetim Toplumu

Sosyoloji, epeyce gecikerek de olsa gözetimi, modernitenin merkezi bir boyutu, kendi başına var olan ve kapitalizme, ulus devlete hatta bürokrasiye indirgenemeyen bir kurum olarak tanımaya başladı.² Böyle olunca, gözetim birden fazla yüz gösterir. Öne çıkan paradoks, gözetimin eş zamanlı olarak, hem bir sosyal denetim aracını hem de yurttaşların haklarına saygı gösterilmesini sağlamanın bir aracını temsil etmesidir. Örneğin, topluluğu fişleyen devleti, bu topluluk bu fişler üzerinden etkileyebilir. Bu paradoksa rağmen, gözetimi kavramaya çalışırken kullanılan modellerin sosyal denetimin karanlık, olumsuz yönü üzerinde odaklanması olgusu değişmeden kalır.

Bununla birlikte sosyolojinin gözetim konusunda açık bir çözüm bulmasıyla odağın tekrar belirsizleşmesi bir oldu. Olaylar, en azından iki önemli bakımdan gözetim analizinin önüne geçer gibi görünüyor. İlk olarak, yirminci yüzyılın ikinci yarısında gözetim yeni bir aracı, elektronik teknolojileri benimsedi. Birdenbire daha önce varolandan niteliksel bakımdan farklı bir “yeni gözetim”den söz edilmeye başlandı.³ Böylesi açıklamalar, teknolojik belirleyicilikten türetilmiş benzetmeleri şişiren yüksek teknoloji gözboyamacılığından öte pek bir anlam taşımaz. Fakat, söylendiği gibi, yeni teknolojilerin peşinden çeşitli değişimler gelecek gibi görünüyor.

Örneğin yaygınlık kazanma ve yoğunluk bakımlarından elektronik, gözetimi kesinlikle artırır. Bu, hem özellikle izlemek ve kontrol etmek üzere kurulmuş sistemler için, hem de başlangıçta görünüşte farklı amaçlarla kurulmasına rağmen daha sıkı gözetimi de teşvik eden sistemler için geçerlidir. Bunun nasıl hem devlet idaresinde hem de kapitalist işyeri içinde yaşanan durum olduğunu görmüştük. Mo-

dernitenin gelişyle birlikte gündelik hayatın bir parçası halini alan gözetim, artık bu rutinlerden daha da derinlere nüfuz etmektedir. Ve biz, alışkanlık içinde, çoğu kez bilinçsizce, kendi kendini disipline eden taşıyıcılar olarak kendi gözetimimize katılıyoruz.

Uzun erimli sonuçlar var. Veri imge tarafından yapılandırılan yeni sosyal ilişki kategorileri ortaya çıkıyor. Bu veri imge, farklı kaynaklardan alınan veri parçalarını biraraya getirmek suretiyle “benler” oluşturuyor. Bu günlerde, yeni teknolojiler ayrı alanlar içinde içerilen gözetim yerine, sınırların bulanıklaşmasına imkan vermekte. Bilgisayar ağları, alışlagelmiş kişisel bilgi kanallarını aşılıyor. Tanımları zorlayan bir sürü yeni kanal yaratılıyor. Özellikle bilgisayar eşleştirme, istatistiki analizle bağlantılı olarak bu etkiyi görünür kılmakta, grupları birbirinden tecrit etmekte ve potansiyel sapkınları kolayca tanımlamakta.

İkinci olarak, gözetim yeni bir alana, tüketim alanına yönelmiştir. Bu da gözetimi daha geniş sosyal dönüşümler -bu örnekte tüketici kapitalizminin gelişmesi- içine yerleştirir, fakat ne var ki, gözetimin kendisi tüketici evresinde yeniden değerlendirilmelidir. Paradoksal olarak -yine paradoksal!- tüketici toplumu, piyasa ağır gözetim altında olsa bile bireysel özgürlük yoluyla sosyal denetim uygular. Özellikle TV, tüketimin sosyal düzeninin yapılaşmasına yardım eder.⁴ Her iki örnekte de süreç, küreselleşmiştir.

Burada iki şeyin belirtilmesi gerek. Gözetim, tüketicileri dikkatle eler, onları özgül becerilerin öğretileceği ve ekonomik durumlarına göre eğitilecekleri kaba kategorilerde kümelandirir. Bunun gözetimin zorlayıcı bir biçimi olması zordur; ama pazarlama şirketlerinden alınan bilgilerle karar verilmesi, tüketimci düzene katkıda bulunan ve insanların keyifle uyduğu bir biçimdir. Böylesi bir gözetim bir yandan da piyasa durumları kendilerinin tüketimci çevreye katılmasını önleyenleri de birarada sınıflar. İşte bu grubun, sadece şirketlerden değil ayrıca sosyal yardım ve polis kurumlarından da hapseden (carceral) türde bir gözetimi yaşaması çok daha olasıdır. Tüketiciliği, istenir bir sosyal düzen ayarına yükseltmediğimi, daha ziyade tüketicilikle bağları kesilenlerin çokluğu hakkında yorum yaptığımı vurgulamak isti-

yorum. Tüketici gözetimi böylesi ayrımları yeniden üretir ve pekiştirir.

Kısacası, çağdaş gözetim genişleyen bir dizi ortamda varolur; bu ortamların her birinde gözetim kapasiteleri artırılır ve bunlara yeni teknolojiler gitgide daha fazla katkıda bulunur. Veri imgeye dayanan yeni sosyal ilişki kategorileri ortaya çıkmakta; veri imge, hayatta karşılaşılacak fırsatları, kişisel adı ve belki de insan olarak ontolojik konumumuzu gitgide daha fazla etkiliyor. Gözetimin yumuşak sosyal denetimi ender olarak algılanabilir ve pekçok kişi için görece zararsızdır ama özellikle tüketim eksenine dayanan sosyal bölünmenin sonsuzlaşmasına hizmet eder.

Bir gözetim toplumu fikri, modernitenin bu merkezi boyutunun uzun erimli dal-budak sarmalarına dikkat çekmeye yarayabilir. “Gözetim toplumu”nu incelemek, günümüzün sosyal ilişkilerini, gözetim açısından incelemek demektir; bu inceleme, kapitalizm, ataerkillik ve bakımlarından da olabilir. Aynı şekilde, gözetim toplumu kavramı, “bilgi toplumu”⁵ gibi başka teknoloji güdümlü kavramlarla ilişkilendirilirse ya da gözetimin “iki yüzü” görmezden gelinirse yanıltıcı olabilir. Bu potansiyel tuzakların açıklanması önem taşır. Bunlar, gözetimin sosyolojisinin içine yerleştirilmesi gereken -bu konuda ısrarlıyım- başlıca iki bağlamla ilişkilidir: tarihsel bağlam ve normatif bağlam.

Analizimizin canalcı sonuçlarından biri tarihsel bağlamdır; bilgisayar ve telekomünikasyon teknolojileri çağdaş gözetimin doğasındaki değişikliklere katkıda bulunurken, yeni olduğu varsayılan üzerinde odaklanmak ve uzun dönemli tarihsel bağlamı gözardı etmek ciddi biçimde hatalıdır. Tıpkı modern toplumların baştan “bilgi toplumları”⁶ olmaları gibi, bunlar da tanım gereği “gözetim toplumları”dır. Kesiklilik gibi süreklilik de gözetim uygulamaları ve süreçleri içinde ayrte-dilebilir. Kesiklilik büyük ölçüde elektronik etkide izlenebilir. Fakat elektroniğin çeşitli yeni şekillerde hatalı iletişime yol açtığından emin olsak bile, bu hâlâ salt gözetim bağlamından daha geniş bir bağlamda ele alınmalıdır.⁷ “Bilgisayarlar sizi kontrol ediyor” dilinde saklı teknolojik determinizm basitçe bir işe yaramayacak.

İkinci bağlama, normatifiğe dönersek, gözetimin her iki yüzünü kuramlaştırmadaki başarısızlıkta odaklanırsız; bu başarısızlık, gözetimin eleştirisi için benimsenen modellerde görünürdür. Paradoks, kabul edilebilir -insanlar gözetimde sosyal yarar bulurlar- fakat vurgu katı biçimde olumsuzdur; gözetim, denetimdir, kısıtlamadır, herşeyi inceleyen gözdür, özgürlüksüzlüktür. Bir başka deyişle öne çıkan Büyük Ağabey ve Panoptikon modelleri kara ütopyacıdır, -sosyolojik işlemlerde- korkulu geleceklerle ilgilidir. Sadece bunun için değil, günümüzde kullanıldığı zaman da bu modellerin güncelleştirilmesi ihtiyacı ortaya çıkar. Örneğin “Büyük Ağabey, 1994” başlıklı bir makale, tüketici gözetimi ve devlet gözetimi arasındaki bağlantıların bir analizinden söz eder,⁸ Poster’ın “SüperPanoptikon”u ise, açıkça Bentham’ın hapishane mimarisine benzeyen ama onu aşan bir gözetim durumunu anlatır. Benim kanım, bu yaklaşımların sadece güncelleştirilmeye değil ayrıca yeniden düşünölmeye de ihtiyacı olduğu şeklindedir.

Böylelikle gözetimin içinde yeniden düşünöleceğı bağlam, sadece -yeni teknolojilerin niçin belirli bir tarzda biçimlendiğı konusunda güçlü ipuçları veren- tarihsel bağlam değildir, ayrıca teorik ve eleştirel bağlamdır. Önermiş olduğum gibi gözetim kuramı, sosyolojik bakışlardan büyük yarar sağlamıştır fakat normatif bir kuram yaratma bakımından hala güçlükler vardır. Ne yazık ki en açıklayıcı bakışlardan biri, olumsuzu vurgulayan ve nihai olarak paranoyaya karşı hiçbir çare önermeyen kuramdan gelir.

Buna bir alternatif olarak ben, gözetimin sosyal analizinin sadece “kötü”nün karşıtı olarak “iyi toplum”un düşüncesinin öğelerinin emrine verilmesini öneriyorum. O halde soru, “iyi toplum”ne olduğudur. İyi toplum ütopya değildir, fakat ütopyacı yönler taşıyan bir durumdur. Ben, Habermas’ın “çarpıtılmamış iletişim” durumunun bu bakımdan çok şey sunduğuna işaret etmiştim. Dil ve iletişim üzerinde odaklanmış olması Habermas’ın yaklaşımını, gözetimin -iletişimsel bir süreç olarak görölebilir- analizi için uygun kılar ve ayrıca ben ya da kişilik ve sosyal katılım sorunlarını da ortaya getirir. Yine de bu görüş kendi başına yetersizdir. Söylemin elektronik çerçevesinin so-

nuçlarını inceleyen başka çalışmalar da gereklidir.

Hem Foucault'nun 139. mezmuru kavramaktaki başarısızlığına yönelttiğim eleştiride hem de Habermascı kuramın -"anlaşma" mecazının tüm olanaklarını kullanmayışı ve "veri tabanı söylemi"nin ince-liklerini kapsamaktan yoksun oluşu- kusurlarında ortaya çıkan kişisel görüşüm, Augustine'in "öteki kent"inin kılavuzluğuna yönelmeyi içe-rir. Burada sosyal katılım, bırakalım piyasa durumunu, çabaya da de-ğil kelimenin tam anlamıyla "verili" olan insani dayanışmaya daya-nır. Bunun gibi, kişilik de Augustine tarafından saldırılan -ve günü-müzde gizlilik söylemi içinde altın çağını yaşayan- kendine hakim bir bireycilik olarak değil, fakat yine dayanışmayı, onuru ve sorumluluğu vurgulayan *imago dei* olarak kavranır.

Yapıcı bir eleştirel kuram oluşturulabilmesi için, bir "iyi toplum" öğelerinin berraklıkla kavranışının gözetimin analiziyle eklemlenme-si zorunludur. Bugünkü durumu kavrayışım, beni, katılım, kişisellik ve amaçlar gibi kavramların yararlı olacağına ikna ediyor. Kötümser tahminlerle veya gizlilik uğraşılması ilk adımlar oldu ve uygun karşı-lıklar yönünde gerçek bir ilerleme sağlandı. Fakat, sanki bu faaliyet ahlaki ve siyasi bir özel ortamda gerçekleşmiş gibi sadece analitik bir değer olmaz. Katılım, kişisellik ve amaç kavramları, gözetim alanın-daki politikanın ve uygulamanın yeniden biçimlendirilmesine de hiz-met eder.

Gelecek İçin

Kadercilikten ya da paranoyadan kaçınmak birşeydir; geleceği gerçekçilik ve umutla karşılamak başka birşey. Ben, umudun bazı öğelerini yakalayan bir görüşün ana hatlarını çizmeye ve bunu sosyo-lojik analizin gerçekçiliğiyle birleştirmeye çalıştım. Fakat bu bile, bugünkü durumu farklı ve istenir birşeye dönüştürme yeteneğine sa-hip bir veya birçok aracının tanımlanması olmadan pek az işe yarar. Bu kitapta incelendiği üzre gözetim, ne etkileri bakımından ezici bi-çimde olumsuzdur ne de niteliği bakımından düzeltilemez biçimde kötüdür. Fakat şimdilik bazı hızlı değişimlere uğramaktadır, öyle ki tam olarak ne olduğunu kavramak zordur.

O halde ilk aracı gerçekten de sorumlu sosyal analiz olurdu. Elektronik dillerin anlamının ve tüketim, sosyal düzen ve gözetim arasındaki ilişkinin anlamının daha iyi kavranmasıyla uygun siyasi eylemin önündeki ortak engeller kaldırılır. Bu ne kadar çağdaş toplumun eğitici süreçleri içinde düşünülebilirse, o kadar iyi olur. Bilgisayarlı verimlilik ilerlemeyle aynı şeydir ya da gizlilik yasaları yurttaşları korur gibi umursamaz varsayımların hüküm sürdüğü bağlamlarda, gözetimle ilgili en kötü korkularımızın gerçekleşmesi çok daha kolay olacaktır. Böylelikle eğitici girişimler memnuniyetle karşılanmalıdır. Örneğin ABD'de üniversite ve kolej bilgisayar bölümlerinde okumak, "bilgi işlemle ilgili sosyal ve ahlaki konuların" ders olarak alınmasını gerektirir.⁹ Britanya'da Açık Üniversite'nin Bilişim Teknolojisine Giriş'inde de benzer sorunlar yer alır.

Gözetim sorunları hakkında bu tip kamusal bilinç, meslek grupları ve örgütleri, özellikle de bilgi işlem, bilgi yönetimi vb ile doğrudan ilgili olanlar üzerinden daha da yükseltilebilirdi. 8. bölümde anlatılan "harekete geçirme" karşılıklarının önemini ve 1991'de Sosyal Sorumluluk İçin Bilgisayar Uzmanları grubunun Lotus Household Marketplace yazılımını engellemek için bilgisayar ağları oluşturmalarının etki-leyici sonuçlarını hatırlayalım. Onların tüketici gözetiminin yayılmasının sınırlandırılmasını savunma girişimleri tam da benim katılım, kişilik ve amaçlar kriterlerime uygundur. Elektronik gözetimin büyümesine direnmek, *per se* sonuçsuz bir tavır olurdu. Elektronik gözetimi etik ve siyasi olarak uygun yönle kanallara yönlendirmeye girişmek ise, sosyolojik bakımdan çok daha yerindedir.

Daha geniş olarak öteki tür hareketler de gözetimin kontrol altında tutulmasına katkıda bulunabilirler. Eğer "gözetimi ayrı bir mücadele alanı" olarak düşünmekte haklıysak,¹⁰ o zaman, bu alanda değişik türlerde grup ve hareketlerin, kuşkusuz gizlilik adına da mücadele etmelerini beklemek için her neden vardır. Tüketici grupları ve örgütler, görmüş olduğumuz gibi zaten gücünü göstermiş önemli bir kesimi temsil ederler. Britanya'da bankacılık uygulamaları ve tüketicilerin kara listeye alınması, eleştirilmeye başlandı; ABD'de özellikle bunun için oluşturulmuş gruplar istenmeyen doğrudan pazarlamaya karşı

direnif örgütlemekteler.

Elbette ki varolan aracılara düşen bir başka görev de, günümüzün gözetim toplumunun gerçekliklerine denk düşen politikalar ve yasalar yaratılmasıdır. Gizlilik yasalarının kinik, elek gibi oldukları ve özne dostu olmadıkları yolundaki iddiamı hafifletmeksizin, yine de böylesi yasaların zorunlu bir asgari temel oldukları söylenebilir. Gücsüz yasalar, hiçbir yasa olmamasından daha iyidir. Korumaların örnekleri bu şekilde başlar ve düzeltmelerin temeli atılır. Gözetimin gitgide küreselleştiği bir durumda, yasal sınırların da benzer biçimde uluslararası sonuçlar taşımaya başlaması ilginçtir. Örneğin Avrupa Veri Koruma Sözleşmesi Avrupa içinde olduğu kadar Avrupa ötesinde de yurttaşlar için yararlı sonuçlar sağlayabilir. Avrupa, ticaret ortaklarının bu sözleşmeye uymasını isterken, ABD ve Kanada yasalarını, halen eldeğmemiş halde duran tüketici gözetimi alanını da kapsayacak şekilde genişletmekle yükümlü tutulabilirler.

Söylenmesi gereksiz, siyasi problem sadece dönüştürücü faaliyeti teşvik edebilecek araçların tanımlanmasını değil, ayrıca bunu yapmanın uygun yollarının aranmasını da içerir. Örneğin, gözetim uygulamaları konusundaki bazı yasal düzenlemeler, azaltmayı amaçladıkları uygulamalardan aşağı kalmayan istilacı bürokratik aygıtlar yaratabiliyor. Eğer gözetim paranoyak bir tarzda ele alınmazsa, o zaman onun sadece “zorunlu kötülük” olarak değil ayrıca “daha iyi” olarak da görülmesi için yer açılması gerektiği de aynı ölçüde açıktır. Arayanın kimliği telefon hizmetleri örneği bunu gayet iyi gösterir. Bu hizmetleri, tehlikedeki kadınlar ve azınlık grupları için sürdürülmesini, ama doğrudan pazarlamacılara sunulmalarının önlenmesini sağlayacak teknik araçlar vardır. Burada kritik olan soru, hangi amaçlara hizmet edildiğidir.

Bu bizi, tekrar asıl noktaya götürür. Gözetim, çağdaş toplumların merkezi bir kurumsal alanıdır ve böyle olunca da yerel ve parça parça olanı kapsamakla kalmayıp bunları aşan sosyal analiz ve siyasi eylem biçimlerini gerektirir. Kuşkusuz, gözetimin ortaya çıkardığı sorunlara yasal, teknik ve hatta eğitimsel çareler yetersizdir, tıpkı modern paradigmalara bağlı analitik yaklaşımların da yetersiz olması gibi. Çağ-

daş gözetim, değişen koşulların, özellikle tüketimin merkeziliğinin artmasının ve bilişim teknolojilerinin benimsenmesinin ışığında kavranmak zorundadır.

Katılım, kişilik ve amaç kavramlarına dayanan yapıcı ve eleştirel kuramla desteklenen hayal gücüne sahip analiz, sadece baskın modellerden bize kalan kötümserlikten ve paranoyadan bizi kurtaracak uzun bir yolu katetmek olmazdı, ayrıca hakiki alternatifler için yer de yarattı. Biz bu alternatifleri henüz açıkça görmüyor olabiliriz ama bize umut verebilecek olanları pek de fazla değildir.

1

Beden, Ruh ve Kredi Kartı

1. Aktaran David Rubin 'Sosyal Bilimlerde Gerçekçilik', Lisa Appiginesi ve Hilary Lawson'ın *Dismantling Truth*, Londra, Weidenfeld ve Nicholson, 1989, sf 58.

2. Gözetim toplumu kavramı ilk kez Gary T. Marx tarafından bilgisayar teknolojisiyle, bütünsel denetimin önündeki son engellerinden birinin yıkıldığı "bir duruma atıf yapmak üzere kullanıldı. (Gözetim Toplumu: 1984 tarzı tekniklerin tehdidi", *The Futurist*'te, Haziran 1985, 21-26. sayfalar). Daha sonra *Protecting Privacy in Surveillance Societies* adlı kitabında David Flaherty gibi başkaları tarafından da kullanıldı.

3. James B. Rule'un *Private Lives, Public Surveillance* adlı yapıtı, 1974'te, günümüzün sosyal sorunlarıyla ilgili en iyi sosyal bilim eseri olarak SSSP'nin C. Wright Mills ödülünü kazandı.

4. Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence*.

5. Örneğin Sandra Lee Bartky'nin "Foucault, kadınlık ve azerkil iktidarın modernleşmesi" makalesi, Irene Diamond ve Lee Quinby'in derlediği *Feminism and Foucault: Reflections on Resistance*, adlı kitapta, Boston, Northeastern Üniversitesi Yayını, 1988.

6. Michel Foucault, *Discipline and Punish; The Birth of the Prison*(Panoptikon, bu kitabın 4. bölümünde tartışılır.)

7. Ben "gözetim toplumu" terimini, bilişim teknolojilerinin yaygınlıkla be-

nimsenmesinin tamamen yeni bir durumun ortaya çıkmasına yol açtığını düşün-
düğüm için değil, bunun belirli eğilim ve süreçlerin hem etkisini artırdığı hem de
bunların hızlandırdığını anlatmak için kullanıyorum. Gözetimin çağdaş sosyal ha-
yatın önemi giderek artan bir boyutu olduğunu ve sosyolojik ve siyasi bakımlar-
dan incelenmesi gerektiğini belirtiyorum.

8. Bu şekliyle, Christopher Dandeker tarafından örneğin *Surveillance, Power and Modernity*'de kullanılır.

9. Alvin Toffler, *The Third Wave* Londra, Pan, 1980.

10. Karl Marx, *Capital*, Harmondsworth, Penguin, 1976, cilt 1, sf 435.

11. Bunu daha kapsamlı olarak "Yeni teknoloji ve Luddizmin sınırları"nda
ele aldım, *Science as Culture*, 7(1989), 122-134. sayfalar.

12. Gary T. Marx, *Undercover: Police Surveillance in America*

13. Ocak 1993'e gelindiğinde görev güçlü henüz onaylanmamıştı. Resmi ola-
rak Yasama Meclisi Sürekli Komitesi için bir rapor olan *Privacy and Computer
Matching*'de salık verildi, Toronto, IPC, 1991.

14. Simon Davies'ten alıntılandı. *Big Brother: Australia's Growing Web of
Surveillance* adlı kitaptan.

15. Bkz. örneğin Michael Rubin, *Private Rights, Public Wrongs* ve David
Flaherty, *Protecting Privacy in Surveillance Societies*.

16. John Shattuck "Bilgisayar eşleştirme bireysel haklara ciddi bir tehdittir"
communication of the ACM June 1984 sayfa 538 - 451.

17. David Burnham, *The Rise of the Computer State*.

18. Kevin Wilson, *Technologies of Control: The New Interactive Media for
the Home*.

19. Jacques Ellul, *The Technological Society*.

20. Anthony Giddens, *Social Theory and Modern Sociology*, Cambridge, 1
BK, Polity Press, 1985.

21. Anthony Giddens, *The Nation State and Violence*, sf 303.

22. James B. Rule, *Private Lives, Public Surveillance*.

23. Christopher Dandeker, *Surveillance, Power and Modernity*.

24. Zygmunt Bauman, *Modernity and the Holocaust*, Cambridge, BK, Polity
Press, 1989, 101-102. sayfalar.

25. Aktaran Duncan Campbell ve Steve Connor, *On the Record*.

26. Privacy International ilk toplantılarını Avustralya'da Sydney'de yaptı, fa-
kat örgüt, Washington DC'deki Sosyal Sorumluluk İçin Bilgisayar Uzmanları'yla
bağlantılıdır. Bkz. *The International Privacy Bulletin*, Kensington, Avustralya,

27. Aktaran Gary T. Marx, *Undercover*, sf 54.

28. Geoffrey Brown, *The Information Game: Ethical Issues in a Microchip World*, sf 4.

29. Geoffrey Brown'ın eseri en azından kısmi bir istisnadır. Brown'ın analizi, kesinlikle teknolojik bakımdan bilgilidir ve sosyal-siyasi içgüdüleri onu, bu kitapta daha sonra tutulan yöne benzer bir yöne yöneltir.

30. David Flaherty, *Protecting Privacy in Two-Way Electronic Services; Privacy in Colonial New England; Privacy and Government Databanks: An International Perspective*, White Plains NY, Knowledge Industry, 1979.

31. Bkz. örneğin Elizabeth Pleck *Domestic Tyranny: The Making of Social Policy against Family Violence from Colonial Times to the Present*, New York, Oxford University Press, 1987.

32. Caller ID, bu kitabın 8. Bölümünde incelenmektedir.

33. ABD Telefon Birliği'nde konuşma, Washington DC, 13 Eylül 1989; aktaran Simon Davies, *Big Brother*.

34. Bkz. Gary T. Marx "Privacy and Home: The King doesn't have to enter your Cottage to invade your Privacy; *Impact Assessment Bulletin*, 7(1), 31-59. sayfalar.

35. Bkz örneğin Carol Pateman, "*Kamusal/Özel Kutupsallığının Feminist Eleştirileri*", S.I. Ben ve G.A. Gaus'un derlediği *Public and Private in Social Life* adlı kitapta, Bechenham, Croom-Helm, 1983.

36. Bkz örneğin Christopher Bryant, "The diological model of applied sociology", C. Bryant ve D Jary'nin derlediği *Giddens' Theory of Structuration: A Critical Appreciation* adlı kitapta, Londra ve New York, Routledge, 1991.

37. Bkz Barry Smart, *Modern Conditions, Postmodern Controversies*.

38. Jean François Lyotard, *The Postmodern Condition*.

39. Daniel Bell, *The Coming of Postindustrial Society*.

40. Mark Poster, *The Mode of Information*.

41. Age, 97-98. sayfalar.

42. Kenneth Laudon bundan, *The Dossier Society: Value Choices in the Design of national Information Systems* adlı kitapta "vergi-görüntü" olarak söz eder. Bu, kitabın sonraki bölümlerinde de tekrar ortaya çıkan bir temadır.

43. Bkz. robert S. Fortner "*Physics and metaphysics in an Infomation Age*", *Communication* (9), 1986, 151-172. sayfalar.

44. Bkz. daha fazlası için David Lyon, "Bentham's Panopticon; from moral

architecture to electronic surveillance", *Queen's Quarterly* 98:3, 1991; ayrıca "Whither Shall I Flee? Surveillance, omniscience and normativity in the Panopticon" *Christian Scholars' Review*'ün çıkacak sayısında, 1994.

45. Gözetime verilen karşılıklar bakımından globalleşmenin başlıca sonucu, iletişimin artması ile devlet ve ticaret anlaşmalarının koordinasyonunun, veri koruma politikalarının da gitgide uygunlaşması anlamına gelmesidir. Bkz örneğin Colin Bennett, *Regulating Privacy: Data-Protection and Public Policy in Europe and the United States*. Bu kitapta Bennett, bu alandaki politika-oluşturuluşunun "uygunluğunu" tartışır.

46. Bkz Anthony Giddens, *Social Theory and Modern Sociology*, Cambridge BK, Polity Press, 1987, 30-31. sayfalar.

2

Modern Toplumda Gözetim

1. V.H.Galbraith, *Domesday Book: Its Place in Administrative History*, Oxford, Oxford Üniversitesi Yayın, 1974, sf 172.
2. V.H.Galbraith, age, sf 182.
3. R.W.Finn, *Introduction to the Domesday Book*, Londra, Longmans, 1963, sf 7.
4. V.G.Galbraith, age, sf 166.
5. R.W.Finn, age, sf 3.
6. Harold Adams Innis, *The Bias of Communication*.
7. Bkz. ayrıca James Carey, *Culture and Communication*, 142.sayfa ve sonrası.
8. "Gözetim kapasitesi" kavramı James B.Rule'un *Private Lives, Public Surveillance* adlı kitabında ortaya atılmıştır, elinizdeki kitapta da tartışılmaktadır.
9. Christopher Dandeker, *Surveillance, Power and Modernity*, sf 217.
10. Bkz. Sidney Pollard, *The genesis of Modern Management*.
11. Christopher Dandeker, age, sf 10.
12. Benim görüş noktam başka ve bu kitabın 11. ve 12. bölümlerinde kendi yaklaşımıımı irdeliyorum. Gözetimin, sadece, "disipline edici toplum"daki iktidarın uzağı göremeyen ve olumsuz ışığı altında görülmesi şart değildir. Eğer böy-

lesi bir görüşün zımnen eleştirel bir taşıdığı kabul edilirse, bu kavramın alternatifleri olduğu da apaçık ortada olduğuna göre, neden sosyal kûrâmın normatif kılavuzu olarak başka bir kategori -"iktidar" değil de "baş" gibi- geçerli olmasın?

13. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, Glasgow, Collins, 1968.

14. David Lyon, *The Information Society: Issues and Illusions*, Bkz ayrıca Jacques Brier, Adnrew Clement, Richard Sizer ve Diane Whitehouse (der.), *The Information Society; Evolving Landscapes*, New York ve Heidelberg, Springer-Verlag, ve Toronto Captus Press AŞ.

15. Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence*.

16. William McNeill, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force and Society since AD 1000*, 125-143. sayfalar.

17. Martin Shaw, *War, State and Society*, Londra, Macmillan, 1984, sf 5.

18. Modernitenin boyutlarının bu görüldüğü, Giddens'in çeşitli kitaplarında özellikle *The Nation State and Violence* ile *The Consequences of Modernity*'de tartışılır. Bununla birlikte Giddens'teki bir sorun şudur; kültürel boyut ya muğlak bir tarzda vardır ya da tamamen yoksayılar. Kültür, Giddens'in *Social Theory and Modern Sociology*'de Cambridge BK, Polity Press, 1987, 28-29. sayfalar adlı kitabında "beşinci boyut" olarak ortaya çıkar. Ben modernitenin kurumsal boyutlarının dörtle -örneğin modern patriyarka bunun neresine sığar?- sınırlandırılmasını yanaltıcı olabildiğini düşünüyorum, ama bu kesinlikle, Giddens'in eserleri içinde basit ve fikir verici bir proje oluşturur.

19. Christopher Dandeker, *Surveillance, Power and Modernity*.

20. Christopher Dandeker, age, sf 223.

21. Arthur Marwick, *Total War and Social Change*, Londra, Macmillan, 1988.

22. H.O.Dovey, "Why National and Social Change had to go", *Public Administration* 64, 1986 (kış), 459-462. sayfalar.

23. Aktaran David Beetham, *Max Weber and The Theory of Modern Politics*, Cambridge, Polity Press, sf 81.

24. Anthony Giddens, *Social Theory and Modern Sociology*, Cambridge BK, Polity, 1987, sf 156.

25. Terim Kenneth Laudon'dan gelir; *The Dossier Society*.

26. Aktaran J.E.Hodgett; "The Civil Service when Kinston was Capital of Canada", *Historic Kingston*, 5, 1956.

27. Stanley Cohen, *Visions of Social Control*, sf 210

28. T.H. Marshall, *Citizenship and Social Class*

29. T.H.Marshall, age sf 11. Bu tez konusundaki tartışmaya yapılan en önemli katkılardan bir bölümü, Anthony Giddens'tan *Nation State and Violence*, sf. 201.ve sonrası) ve David Held'den ("Citizenship and Autonomy" David Held ve John Thompson tarafından derlenen *Social Theory of Modern Societies* adlı kitapta, Cambridge Universty Press, 1989 ve Bryan Turner'dan, *Sociology*, 24 (2), 1990, 189-217. sayfalar gelmiştir.

30. Nicholas Abercrombie ve arkadaşları, *Sovereign Individuals of Capitalism*. Bunu, David Lyon da tartışır; "Citizenship and Surveillance" İletişim ve Bilişim Teknolojileri Çalışma Notu no 23, Queen's University, Kingston, Ontario, 1991.

31. David Beetham, *Bureaucracy*, Milton Keynes, Open University Press, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1987, sf 16.

32. E.P.Thompson, "Time, work - discipline and Industrial Capitalism", *Past and Present*, 38, 1967.

33. Anthony Giddens, *Social Theory and Modern Sociology*, Cambridge BK, Polity Press, 1987, sf 152.

34. Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence*, 191. sayfa ve sonrası.

35. Bkz Christopher Dandeker, *Surveillance, Power and Modernity*, sf 35.

36. Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence*, 201. sayfa ve sonrası.

37. Benzer özellikler hakkında daha fazla yorum David Held'in *Political Theory and the Modern State*, der. Held; Cambridge BK, Polity Press, 1989 adlı kitapta "Citizenship and Autonomy" adlı makalesinde.

38. Jurgen Habermas, *Legitimation Crisis*, Londra, Heinemann, 1976, 20-24.sayfalar.

39. Bkz. örneğin Scott Lash ve John Urry, *Disorganized Capitalism* ve David Harvey, *The Condition of Postmodernity*.

40. Bkz. örneğin Desmond Ball ve Jeffrey Richelson, *The Ties That Bind*, Boston, Cambridge MA, Ballinger, 1989.

41. Kuzey Amerika'daki hükümetler, süren ticaretin bir koşulu olarak Veri Koruma konulu sözleşmeye uygun davranmak konusunda Avrupa Topluluğundan gitgide daha fazla baskı görüyorlar.

42. 1992'de kurulan Privacy International, bu kitapta daha sonra tartışılacak.

43. Dandeker *Surveillance, Power and Modernity*'de, (46. sayfa ve sonrası) gözetimin farklı türleriyle ilişkili olarak yönetimin farklı türlerini yorumlar.

Yeni Gözetim Teknolojileri

1. "Kağıtçılar" terimi Charles Tilley tarafından *The Formation of Nation-States in Europe* adlı kitapta kullanılır.
2. A.N.Maiden, "Watching Big Brother", *Time*, 11 Şubat 1991, 40. ve 46. sayfalar.
3. Duncan Campbell ve State Connor, *On the Record*, sf 15.
4. David Flaherty, *Protecting Privacy in Surveillance Societies*, sf 3.
5. Simon Davies, *Big Brother*, sf iv.
6. James B. Rule, *Private Lives, Public Surveillance*, sf 13.
7. Mark Poster, *The Mode of Information*, sf 98.
8. Bu imaj, Anthony Giddens'tandır, *The Consequences of Modernity*, sf 139.
9. *The Independent*, Londra BK, 12 Ocak 1990.
10. Örneğin, David Burnham'ın *The Rise of the Computer State* kitabının alt başlığı "bilgisayarın topluma yönelttiği tehdidin ürkütücü bir anlatımı"dır. Bununla birlikte sadece bu örnek için konuşursak, Burnham'ın 'yumuşak' bir determinizmdir. Bkz David Lyon, "The New Surveillance: Technologies and the Maximum Security Society", *Crime, Law and Social Change*, 1992, 17:2.
11. David Held, "Power and Legitimacy in Contemporary Britain", G. McLennn ve arkadaşlarının derlediği *State and Society in Contemporary Britain* adlı kitapta; Cambridge BK, Polity Press, 1984, sf 356.
12. Bkz başkalarının yanı sıra, Steven Yearley, *Science, Technology and Social Change* ile Donald McKenzie ve Judy Wajcman (der.), *The Social Shaping of Technology*, Milton Keynes, Open University Press, 1985.
13. Benim teknoloji konusundaki eleştirel ve normatif yaklaşımlarım Jacques Ellul, Langdon Winner, Egbert Schurmann ve Stephen Monsma gibi yazarların eserlerini okumak suretiyle biçimlenmiştir. Bkz. Jacques Ellul, (mesela *The Technological Bluff* Grand Rapids, Eerdimans, 1990), Langdon Winner *The Whale and the Reactor*, Chicago, University of Chicago Press, 1986; Egbert Schurmann *Technology and the Future*, Toronto, Wedge 1980 ve Stephenf Monsma ve arkadaşlarının *Responsible Technology*, Grand Rapids, Eerdmans, 1986.
14. Bu James Carey tarafından ustalıkla tartışılır; *Communication as Culture, Essays on Media and Society*, 142. sayfa ve sonrası.
15. Bkz. William Melody, "Some Characteristics of Knowledge in an Infor-

mation Society", Canada House Lecture, no 31, Londra BK.

16. Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence*, 7. bölüm.

17. Buna 1. Bölümde değinildi daha sonra tekrar ele alacağız.

18. İzlenen kategorileri Geoffrey Brown, *The Information Game*'de önerir.

19. Bölümde Lotus Household Marketplace'ten söz edildi, daha sonra tekrar adı geçecek.

20. Duncan Campbell ve Steve Connor, *On the Record*.

21. James Leith, *The Financial Times*, Londra, 17 Temmuz 1985.

22. Roger Clarke, "Information Society and Dataveillance", *Communications of the ACM*, 31 (5), sf 499.

23. *We Know where You Live* 'de seyredilir, Coronet/Nova Films, 1991.

24. Roger Clarke, age, sf 500.

25. Roger Clarke, age, sf 501.

26. Bkz. David Lyon, "British Identity Cards: the unpalatable logic of European membership", *The Political Quarterly*, 62, (3), 1991, 377-385. sayfalar.

27. Roger Clarke "Just another piece of plastic for your wallet: the Australia card schem", *Prometheus* 5 (1), 1987, 29-45. sayfalar.

28. Gary T. Marx, *Undercover*.

29. Gary T. Marx ve Nancy Reichman, "Routinizing the discovery of secrets: Computers as informats", *American Behavioral Scientist*, 27(4), 1984, sf 430.

30. *Time*, 26 Temmuz 1976, alıntı yapılan yer "We know where you Live". (yukarda 23. dipnot).

31. John Shattuck, 'Bilgisayar eşleştirme kişi haklarına ciddi bir tehdittir', *Communications of the ACM*, 27 (6), 1984, 538-541. sayfalar.

32. John Shattuck, age.

33. James Rule, *Private Lives, Public Surveillance*, 3-40. sayfalar.

34. Gözetim kapasiteleri kavramı, Christopher Dandeker tarafından *Surveillance, Power and Modernity* adlı kitabında kullanılmıştır. Başkaları da bu kavramı kullanmıştır.

35. R. Baldwin ve R. Kinsey, *Police Power and Politics*, Londra, Quartet, 1982.

36. Norberto Bobbio'ya göre bu, demokrasi için bir tehlikedir. Onun deyişiyle böylesi "görünmeyen iktidar", "görünür iktidarın yüceltilmesi olarak demokrasi ideali"yle uyuşmaz. *The Future of Democracy*, sf 97.

37. James Rule ve arkadaşları, "Documentary identification and Mass Surve-

illiance in the United States", *Social Problems*, 31 (2), 1983, sf 232.

38. Gary T. Marx, *Undercover*, sf 208.

39. G. Goodwin ve L. Huphreys, "Freeze - dried stigma: cyberneticcs and so-
cial control", *Humanity and Society*, (6), Kasım 1982.

40. Stanley Cohen, *Visions of Social Control*.

41. Gary T. Marx, *Undercover*.

42. Kevin Robins and Frank Webster, "Cybernetic Capitalism: Information,
tecnogy, everyday life", Janet Wasko ve Vincent Mosco'nun derlediği *The Politi-
cal Economy of Information*, Madison, Universty of Wisconsin Press, 1988, sf 71.

43. Bkz. James B. Rule, "Sadece kimlerin gözleri için?", *The New York Ti-
mes*, 4 Mart 1990, ve David Lyon 'Britanya Kimlik Kartları: Avrupa üyeliğinin
tatsız Gereği?', *The Political Quarterly*, 62 (3), 1991, 377-385. sayfalar.

44. bu kitap çağdaş gözetimin etrafı bir ampirik dökümünü sunma taklidi
yapmaz; daha çok gözetimin sorunsal olarak ortaya çıkardığı önemli sorular de-
metini ortaya serer. Fakat çeşitli bağlamlarda ampirik araştırmalar da yapılmış-
tır. örneğin işyeri gözetimi, James B. Rule ve arkadaşlarının yaptığı bir dizi
önemli incelemede analiz edilir; tüketici gözetimi hakkındaki en yeni blgular ise
Oscar Gandy'nin *The Panoptic Sort* adlı kitabında yer alır.

4

Büyük Biraderden Elektronik Panoptikona

1. James Martin ve Adrian Norman, *The Computerized Society*, Harmond-
sworth, Penguin/New York, Random House, 1973.

2. Theodore Lowi, The Political Impact of Information Techonology, *IEEE
Transactions on Communications*, 23 (10), 1975, Tom Forester'in derlediği *The
Microelectronics Revolution* adlı kitapta yeniden basıldı; Oxford, Blackwell/
Cambridge ABD, MIT Press, 1980, sf 466.

3. Oscar Gandy'nin *The Panoptic Sort* eseri iyi bir örnektir.

4. "Artık, görmeye başladın mı, yarattığımız dünya neye benziyor? Eski re-
formcuların hayal ettiği aptal, hazzı ütopyaların tam tersi... büyümesine büyüye-
cek ama daha acımasız olacak bir dünya". George Orwell, *Bindokuzyüzseksen-
dört*, Harmondsworth, Penguin, 1954.

5. George Orwell, age.

6. Bkz Gary T. Marx, "Fraudulent Identification and Biography".
7. ABD Hükümeti'nin ülke çapındaki veri tabanlarını inkar edişleri belgelenmiştir, örneğin David Flaherthy'nin *Protecting Privacy in Surveillance Societies* adlı kitabında.
8. Bilgisayar gözetimiyle farkedilebilirlik (detectability) arasındaki bağlantıyı büyük ölçüde Gary Marx kurar. Bkz bu kitabın 3. bölümü.
9. Bu nokta için Bob Fortner'a şükran borçluyum. Bkz. R.S.Fortner, "Physics and Metaphysics in an information age", *Communication*,(9), sf 166.
10. Stanley Cohen, *Visions of Social Control*, 142. ve 202. sayfalar.
11. George Orwell, *Bindokuzyüzseksendört*, Harmondsworth, Penguin, 1954, sf 60.
12. Bu terimin sefalet ve dezavantaj içindeki insanlar şeklinde muhafazakar bir bakış içerdiği, ya da ille de durağan bir sosyal gruplanma anlattığı kanısında değilim. 'Alt tabaka', bana, bugünün kapitalist toplumları içindeki tüketim araçlarıyla bağları koparılmış olanların hayatının gerçekliğini kavrayabilen bir kavram gibi geliyor. Bkz örneğin Kirk Mann, *The Making of the English Underclass?*, Milton Keynes/Pennsylvania, Open University Press, 1991.
13. Sosyal denetim olarak tüketimciliğin böyle ele alınışı, en işlenmiş olarak Zygmunt Bauman'ın eserlerinde özellikle *Freedom* adlı eserinde ortaya konur.
14. Gary T. Marx yakında yayınlanacak olan makalesinde "mühendislik" olarak sosyal denetimin öteki yönlerini tartışır. "The Engineering of social control: the search for Silver bullet", J. Hogan (der.), *Crime and Inequality*, Chicago, University of Chicago .
15. Gary T. Marx, *Undercover*, sf 231. Bu temayı Andrew Scud da *Decarceration* adlı kitabında ele alır.
16. Gary T. Marx, *Undercover*, sf 232.
17. Foucault'ya yöneltilen bu eleştiriler arasında Michael Ignatieff'in *A Just Measure of Pain* öne çıkar.
18. Mark Poster bunu, *The Mode of Information* ve *Critical Theory and Poststructuralism* kitaplarında tartışır.
19. Jeremy Bentham, *Collected Works*, der. John Bowring, Londra, 1843.
20. Gertrude Himmelfarb, "The Haunted House of Jeremy Bentham", *Victorian Minds*, New York, Knopf, 1968, sf 32.
21. Jeremy Bentham, age, sf 39.
22. David Lyon'un "Bentham's Panopticon" makalesinden alıntlandı; *Queen's Quarterly*, 1991, 98 (3)

23. Bentham'ın Panoptikon için ılımlı olmaktan uzak hırsları, Panoptikonun İngiltere'de çağdaş hapisane reform hareketindeki rolüyle bağlantılıydı. Bentham'ın Panoptikon'un yönetiminde yer almaktan kişisel kazanç umutları hakkında Bkz David Lyon, "Bentham Panopticon" (yukardaki dipnota bak). 'Saat İmgesi' mecazı, Donald MacKay'dan türetilmiştir; *The Clockwork Image*, Leicester BK, Intervarsity Press, 1974.

24. Jeremy Bentham, age, sf 40,

25. Bunu, Zygmunt Bauman *Modernity and Ambivalence*'te artırır.

26. Jeremy Bentham, age, sf 40.

27. "Panoptik" terimini sadece Panoptikonda cisimleşen ilkelere atıfta bulunmak için kullanıyorum.

28. Jeremy Benthm, age, sf 64.

29. Jeremy Bentham, age, sf 64.

30. Michel Foucault, *Discipline and Punish*, sf 201.

31. M. Foucault, age, sf 201.

32. M. Foucault, age sf 204.

33. M. Foucault, age, sf 221.

34. Anthony Giddens, *The Nation State and Violence*, sf 183.

35. Michel Foucault, *Discipline and Punish*, sf 228.

36. Panoptikon, tekniğin öteki türleriyle, özellikle belki de biyoteknolojinin kullanılmasıyla ilişki içinde görülebilir. Fakat biyoteknolojinin gözetim iktidan bile, mikroelektronığa bağlıdır.

37. Anthony Giddens, *The Nation State and Violence*, 1-15. sayfalar ile 175. sayfa ve sonrası.

38. Stanley Cohen, *Visions of Social Control*, sf 222.

39. Gary T. Marx, *Undercover*, sf 220.

40. Diana Gordon, "The Electronic Panopticon: a case - study of the development of the National Criminal Records System", *Politics and Society*, 1986, 483. sayfalar. Bkz Kanada konusunda David Flaherty *Protecting Privacy*, *The Surveillance Society*, 1989 ve Britanya konusunda Duncan Campbell ve Steve Connor, *On the Record*.

41. Diana Gordon, age, sf 487.

42. Diana Gordon, age, sf 487.

43. Bkz Nancy Reichman, "Computer Matching: towards computerized systems of regulation", *Law and Policy*, Ekim 1987, 387-415. sayfalar; Kanada

Enformasyon ve Mahremiyet Komisyonu Üyesi, *Privacy and Computer Matching*, Toronto/Ontario, Enformasyon ve Mahremiyet Komisyonu Üyesi, 1991.

44. Oscar Gandy, "The Surveillance Society: Information technology and Bureaucratic social control" *The Journal of Communication*, 39 (39, 1989. Bkz ayrıca, R.G. Meadow, *New Communications Technologies in Politics*, 1985, ve M.J. Weiss, *The Clustering of America*, New York, Harper and Row, 1989.

45. Shoshana Zuboff, *In the Age of the Smart Machine*.

46. Shoshana Zuboff, age, 315-317. sayfalar.

47. James B. Rule ve Paul Attewell, "What do computers do ?", *Social Problems*, 36 (3), 225-240. sayfalar.

48. Shoshana Zuboff, age, sf 326.

49. Shoshana Zuboff, age, sf 323.

50. Frank Webster ve Kevin Robins, "Plan and Control: towards a cultural history of the information society", *Theory and Society*, 1989, 18.

51. Bkz Vincent Mosco, *The Pay-Per Society*.

52. Bkz örneğin Oscar Gandy, "Information Privacy and the Crisis of Control", Mark Raboy ve Peter Bruck'in derlediği *Communication: For and Against Democracy*, Montreal/New York, Black Rose Books, 1989 adlı kitapta; ve Eleanor Novak, Nikhil Sinha ve Oscar Gandy, "The Value of your name", *Media, Culture and Society*, (12), 1990, 525-543. sayfalar.

53. Kevin Robins ve Frank Webster, "Cybernetic Capitalism: Information technology and everyday life" Vincent Mosco ve Jane Wasko'nun *The Political Economy of Information* adlı kitapta; Madison; University of Wisconsin Press , 1988, sf 72.

54. Mark Poster, *Critical Theory and Poststructuralism*, sf 122.

55. Mark Poster, *The Mode of Information*, sf 97.

56. Mark Poster, *Critical Theory and Poststructuralism*, sf 123.

57. Kevin Robins ve Frank Webster, age, sf 62.

58. Shoshana Zuboff, *In the Age of Smart Machine*, 415-422. sayfalar.

59. Bkz. örneğin Gary Stix, "Call and Tell", *Scientific American*, Nisan 1991, 152-153. sayfalar.

60. Bkz Christopher Dandeker'deki tartışma. *Surveillance, Power and Modernity*, sf 27.

61. Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence*, sf 185.

62. Bu, bu kitabın 3. bölümünde tartışılıyor; bir de Harold Adams Innis'in *The Bias of Communication* kitabında, Toronto, Toronto Üniversitesi Yayını,

1951. İlişkilerin zaman ve yer içinde gerilmesinden çeşitli yerlerde, "zaman-yer sıkışması" (David Harvey, *The Condition of Postmodernity*), ve "zaman-yer uzaklaşması" (Anthony Giddens, çeşitli eserlerinde, örneğin *The Constitution of Society*, Cambridge BB, Polity Press, 1984, özellikle 5. Bölümde.) olarak söz edilir.

63. Bu süreç hakkında daha fazla tarihsel düşünme için Bkz Edward Shils, "Privacy and Power", *Center and Periphery* kitabında, ve Gary T. Marx, "Privacy and Home: the King doesn't have to enter your cottage to invade your Privacy", *Impact Assessment Bulletin*, 7(1), 1989, 31-59. sayfalar.

64. Bu temanın aydınlatıcı bir açıklaması için de Bkz. Zygmunt Bauman, *Intimations of Postmodernity*.

65. Bkz Michael Featherstone, "Life style and Consumer Culture", *Theory, Culture and Society*, (4), 1987, 55-70. sayfalar.

66. Clifford Shearing ve Philip Stenning "From Panopticon to Disneyworld: The development of Discipline", A. Doob ve E.L. Greenspan'ın derlediği *Perspectives in Criminal Law*, Toronto, Canada Law Books, 1985, sf 336.

67. Clifford Shearing ve Philip Stenning, age, 339-340. sayfalar.

68. Clifford Shearing ve Philip Stenning, age, sf 347. Bkz ayrıca S. Mugford ve P. O'Malley, "Heroin Policy and Deficit Models", *Crime, Law and Social Change*, 15(1), 1991, 19-36. sayfalar.

69. Yerleşiklik gibi Shearing ve Stenning tarafından belirtilen öteki özellikler de tüketici gözetiminin analizinde önemini korur; önleyici, işbirlikçi, zorlayıcılıktan uzak, rızaya dayalı, hapsedici olmayan, araçsal ve etkilidir.

70. Jean Paul Lyotard, *The Postmodern Condition*.

71. Bkz Max Weber, "Science as Vocation", Hans Gerth ve C. Wright Mills'in *From Max Weber* kitabında, Glencoe, Free Press, 1946.

72. Michel Foucault, *Discipline and Punish*, sf 308.

73. Bizzat Foucault, 'Panoptikona direnişin taktik ve stratejik bakımlardan analiz edilmesi gerekeceğini, bir tarafın her bir saldırısının öteki tarafın karşı saldırısı için bir eğilim sunduğunu' söylediği zaman bunu ihsas eder gibidir.

74. Nicholas Abercrombie ve arkadaşları, *Sovereign Individuals of Capitalism*, sf 179. Bkz ayrıca Edward Shils, *Center and Periphery* kitabında.

75. Anthony Giddens, *The Nation State and Violence*, sf 11.

76. Anthony Giddens, *The Constitution of Society*, Cambridge BK, Polity Press, 1984, sf 374.

77. Bkz Bob Jessop "Capitalism, nation - states and surveillance", David Held ve John B. Thompson'ın derlediği *Social Theory of Modern Societies*; Anthony

Giddens and His Critics, Cambridge ve New York, Cambridge Üniversitesi Yayını, 1989.

78. Bu noktada, Richard Kilminster'in yaptığı hassas eleştiri değerlidir: Giddens'in birey aktörleri, bir ölçüde ussal yaratıklardır ve Giddens böylesi aktörlerin zaten ötekilerle karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde yerleşmiş olmalarının derecesini olduğundan az tahmin eder. Bu gözetim incelemeleri için önemlidir. Bkz Richard Kilminster, "Structuration theory as World View", Christopher G.A. Bryant ve David Jary'nin derlediği *Giddens' Theory of Structuration: A Critical Appreciation* adlı kitapta; Londra ve New York, Routledge, 1991.

79. Bkz Martin Jay, "In the Empire of the Gaze: Foucault and the denigration of vision in twentieth century thought", Lisa Appigenesi'nin derlediği *Postmodernism: ICA Documents*, Londra, Free Association Books, 1989.

80. Bkz Harry Strub, "The theory of panoptic control", *The Journal of the History of the Behavioural Sciences*, (25), 1989, 40-59. sayfalar ve Bkz. James Crimmons, "Bentham on Religion: Atheism and the secular society", *Journal of the History of Ideas*, (47), 1986, 95-110. sayfalar.

81. Bunu, David Lyon "Bentham Panopticon: From moral architecture to electronic surveillace" adlı makalesinde savunur, *Queen's Quarterly*, 62(3), 1991, sf98.

82. Bkz Mary Dietz, "Context is all: Feminism and theories of citizenship", Chantal Mouffe'un derlediği *The Dimensions of Radical Democracy* adlı kitapta, Londra ve New York, Verso, 1992.

5

Gözetim Devleti Sizi Fişliyor

1. *Montreal Gazette*, 17 Eylül 1990, sf A9; Kanada Mahremiyet Komisyonu, *Annual Report 1989-90*, Ottawa, Arz ve Hizmetler Bakanlığı, 1990, sf 4.

2. Bunun nasıl gerçekleştiği hakkında ayrıntılı çalışmalar, örneğin Kenneth Laudon'un *The Dossier Society* kitabında ve Rob Kling'in eserlerinde görülmür.

3. Bilgisayar eşleştirme, veri eşleştirme, kayıtların ilişkilendirilmesi vs olarak da bilinir.

4. James B. Rule, Douglas MacAdam, Linda Stearns, David Uglow, "Document identification and mass surveillance in the United States", *Social Problems*, 31 (2), 1983, sf 230.

5. Kenneth Laudon, *The Dossier Society*.
6. Mark Poster, *The Mode of Information*, sf 95.
7. Mark Poster, *Critical Theory and Poststructuralism*, sf 69.
8. Mark Poster, *The Mode of Information*, sf 96.
9. Bu devlet perspektifi, Anthony Giddens'in eserlerinin bazılarıyla özellikle *The Nation State and Violence* ile uyumludur, fakat ayrıca Giddens'a yöneltlen eleştirileri de dikkate alır; örneğin Bob Jessop'in, David Held ve John B. Thompson'un derlediği *Social Theory of Modern Societies* (Cambridge BK ve New York, Cambridge Üniversitesi Yayın, 1989) adlı kitaptaki 'Kapitalizm, Ulus Devletler ve Şiddet' makalesini, ve David Jary'nin Christopher Bryant ve David Jary tarafından derlenen Giddens' *Structuration Theory; a Critical Appreciation* (Londra ve New York, Routledge, 1991) adlı kitaptaki "Society as 'time - traveller'" makalesini.
10. Aktaran İsveç İstatistikleri; *Statistics and Privacy*, Stockholm'deki bir konferanstan rapor, 24-26 Haziran 1987, sf 11.
11. Jan Freese, "The future of data protection", *Proceedings of a Seminar on Openness and Protection of Privacy in the Information Society*, Voorburg, Hollanda, İsveç elçiliği ve Hollanda İstatistik Merkez Bürosu, sf 108; Aktaran David Flaherty, *Protecting Privacy*, sf 96.
10. Gert Persson, "Computerized persolal registers and the protection of privacy", *Current Sweden*, 344, Şubat 1986, 1-10. sayfalar, aktaran Flaherty, *Protecting Privacy*, sf 98.
13. "Sweden axes 'Orwellian' research projeckt", *Times Higher Educational Supplement*, 697, 14 Mart 1986, sf 8.
14. Bkz Anne Ackeroyd "Ethnography, personal data, and computer", R.S. Burgess'in derlediği *Conducting Qualitative Research* adlı kitapta, JAI Press AŞ, 1988.
15. "Anger over axed research", *Times Higher Educational Supplement*, 701, 11 Nisan 1986, sf 10.
16. Frederic Jameson Postmodernism: *The Cultural Logic of Late Capitalism*, Durham NC, Duke Universty Press, 1991, sf 38.
17. Robert Cadenhead, *The Whig-Standard*, Kingston, Ontario, 22 Agustos 1991, 1. ve 7. sayfalar.
18. Bu konuda başkalarının yam sıra, Bkz. Gary T. Marx "The iron fist and velvet glove totalitarian potentials within domestic structures", J.F. Short'un derlediği *The Social Fabric* adlı kitapta, 1986.
19. Michael R. Rubin, *Private Rights, Public Wrongs*.

20. Georg Simmel, *Sociology*, Glencoe, Ill, Free Press, 1950.
21. Weber'in kilit kavramı 'ussallaştırma'ydı ve herşeyden önce ekonomik örgüte uygulanırdı. Bu tema, -Weber'i çok takdir etmemesine rağmen- Ellul'un eserlerinde de ortaya çıkar.
22. *Wall Street Journal*, 5 Nisan 1985, sf 19.
23. Michael R. Rubin, *Private Rights, Public Wrongs*, sf 38.
24. Aktaran, Roger Clark, "The resistible rise of thenational personal data system", *Software Law Journal*, (5), 29-59. sayfalar.
25. James B. Rule, *Private Lives, Public Surveillance*, 21-23. sayfalar.
26. ABD Kongresi Yönetim Sorunları Senato Komitesi'nin 6 Haziran 1984 oturumu. *Computer Matching; Taxpayer Records*, Washington DC, Devlet Basım Bürosu. Aktaran Oscar Gandy, "The surveillance society; information tecnology and bureaucritic social control", *Journal of Communications* 39 (3), 1989, sf 69.
27. Philip Elmer-Dewett, "Peddling Big Brother", *Time*, 24 Haziran 1991, sf 62.
28. Bu, Anthony Giddens'in *Modernity and Self-Identity* (sf. 151)'deki yorumlarının etkisidir. Belirli grupların özgürlüğünü artıran elektronik gözetim sistemlerinin bir örneği, kentlerde (Leicester, BK'daki gibi), renkli azınlıkların yoğun bulunduğu yerleşim bölgelerinde ırkçı saldırıları azaltmak için kurulan alarm sistemleridir.
29. Christopher Dandeker, *Surveillance, Power and Modernity*, sf 194.
30. Böylesi anonimlik, büyük modern şirketlerde işçilerin 'teknik denetimi'nde de görülür. Bkz Richard Edwards, *Contested Terrain*, New York, Basic Books, 1979, 112. sayfa ve sonrası, bir de bu kitabın 7. bölümü.
31. Mark Poster, "Databases as Discourses", Stratejik Araştırma Atölyesi'ne sunulan makale, *New Technology, Surveillance, and Social Control*, Queen's University, Kingston, Ontario, Mayıs 1993.
32. James B. Rule ve arkadaşları, "Documentary identification and mass surveillance", *Social Problems*, 31(2), sf 232.
33. Bkz Joseph Weizenbaum, *Computer Power and Human Reason*, San Francisco, WH Freema, 1976/Harmondsworth, Penguin, 1986.
34. Aktaran Duncan Campbell ve Steve Connor, *On the Record*, sf 89.
35. Britanya Ulusal Tüketici Konseyi, aktaran Michael O'higgins, "An operational strategy in lieu of a policy strategy" adlı makale, D.C.Pitt ve B.C.Smith tarafından derlenen *The Computer Revolution in Public Administration* adlı kitapta.

36. Ontario Sağlık Bakanlığı, *Health Number Registration*, Toronto, tarihsiz.
37. Agy.
38. "Why the new OHIP card is so essential", *Toronto Star*, 3 Kasım 1990, sf D4.
39. Kayıtların ilişkilendirilmesinin öteki biçimlerine de benzer kriterler uygulanabilir; tıpkı kredi alabilirlik için yapıldığı gibi. Verili bir anda verilerin kontrolü, birinin görünürde çok fazla kredi riski taşıdığını gösterebilir; gerçekteyse, testin saptayıcı değerinin düşük olması, başka türlü görünür olacak olan etkeni ortaya koyamamasına yol açmıştır.
40. Jean-Yves Nau, 'The law that's blind to progress', *Guardian Weekly*, 5 Mayıs 1991, sf 16.
41. Ontario Sağlık Bakanlığı, *Health Number Registration*, Toronto, tarihsiz, sf 7.
42. Bkz örneğin Mark Mills, 'Memory cards; a new concept in personal computing', *Byte*, Ocak 1984, sf 164.
43. *Globe and Mail* (Toronto), 13 Mayıs 1989, sf A3.
44. *Globe and Mail* (Toronto), 26 Şubat 1990, sf A7.

6

Gözetim Devleti: Fışlemeden Elektronik Künyelemeye

1. Ayrıntılar için Bkz. bu kitabın 3. bölümü.
2. Bkz örneğin Robert Lilly ve Richard Ball, "A brief history of house arrest and electronic monitoring", *Notern Kentucky Law Review*, 17(3), 343-374. sayfalar.
3. Minnesota, Minneapolis'teki Denetim Verilerinden.
4. Bkz örneğin Stanley Cohen, *Visions of Social Control*, 220-225. sayfalar ve Richard Ball ve arkadaşlarının derlediği *House Arrest and Correctional Policy*, Londra ve Beverly Hills, Sage, 1988.
5. Bkz Mike Davies, *City of Quartz*, özellikle 'L.A. Kalesi' bölümü.
6. Zaman zaman, Kanada'da 1970'te olduğu gibi bir Savaş önlemleri Yasası kabul edilir ya da 1992'de Kaliforniya'daki gibi ayaklanmayla ilgilenmek üzere Ulusal Muhafızlar çağılır.

7. Anayasal Haklar Senato Hakimler Alt Komitesi, *Surveillance Technology*, Washington DC, Teknoloji Değerlendirme Bürosu, 1976.

8. 1990'da Avrupadaki aşırı üretim yüzünden tarlalarını 'boş bırakan' bir İngiliz çiftçisi bana, çiftçilik basınının, uydu gözetimiyle çiftçilerin tarlalarını gerçekten iddia ettikleri gibi boş bıraktıklarının kontrol edileceği uyarısını yaptığını anlatmıştı. 1992'ye gelindiğinde bu bir gerçeklikti. Bkz, "Spies in the sky zero in on farm cheats", *The European*, 23-26 Temmuz 1992, sf 1.

9. Roger Clarke, "Information technology and dataveillance", *Communications of the ACM*, 3(5), 198, sf 500, bir de bu kitabın 3. bölümü.

10. Bkz Kenneth Laudon, *The Dossier Society* ve Diana Gordon "The electronic Panopticon: a case study of the development of the National Criminal Records system", *Politics and Society* (15), 1986, 483-509. sayfalar.

11. "Protest at computer ID cards", *The Guardian*, Londra ve Manchester, 1 Mart 1986.

12. "Germans computerize identity cards", *New Scientist*, 20 Şubat 1986.

13. John Gardiner-Garden, *The Australia Card* (Avustralya Kartı), Eğitim ve Sosyal Yardım Grubu, Parlamento Kütüphanesi. Birimi, Canberra, ACT, 1987. Roger Clarke, "Just another piece of plastic for your wallet; the 'Australia Card' scheme", *Prometheus* 5(1), 29-45. sayfalar.

12. *Transnational Telecommunications and Data Report*, Ocak 1988. Bkz ayrıca Roger Clarke, *Software Law Journal*, (5), Şubat 1992, 29-52. sayfalar.

15. David Lyon, "British Identity Cards; the unpalatable logic of European membership" *The Political Quarterly*, 62(3), 377-385. sayfalar.

16. Ralph Howell MP, aktaran Lyon, age, sf 380.

17. Roger Clarke, "Information technology and dataveillance", *Communications of the ACM*, 31(15), 1988.

18. Bkz Roger Clarke, "The resistable rise of the national personal data system", *Software Law Journal*, (5), Şubat 1992, sf 30.

19. Bkz Örneğin fiili bir kimlik referansı olarak Kanada Sosyal Sigorta numarası hakkındaki yorumlar, Kanada İnsan Hakları Komisyonu, *Report of the Privacy Commissioner on the Use of the Social Insurance Number*, Ottawa, 1981.

20. *Identity Cards and the Threat to Civil Liberties*, Yurttaş Hakları Brifingi No 12, Londra, Liberty, 1988.

21. Steve Connor, "The invisible border guard", *New Scientist*, 5 Ocak 1984.

22. Farley Mowat, *My Discovery of America*, Toronto, MacLelland ve Stewart, 1985.

23. *Statistics and Privacy*, Stockholm'deki bir konferansın raporu, İsveç istatistikleri, Haziran 1987, sf 11.

24. Bkz James Rule ve arkadaşları, "Document identification and mas surveillance in the United States", *Social Problems* 31(28), 1983, 228. sayfa ve sonrası. Bilgisayarda saklanan verilerin güvenilirliği hakkındaki kuşklar, eşleştirme projesinden beri olduğu gibi sürüyor, bu proje, ABD Sağlık, Eğitim ve Sosyal Yardım bakanlığının büyük hatalarla donanmış bilgisayar eşleştirme projesiydi. 1977'de proje, 33 000 kişinin ücretli işte çalıştığı ve aynı zamanda da sosyal yardım aldığını gösteren sonuçlar elde etti. Bunların büyük kısmı geçersizdi, kalan 7.100 vakadan sadece 638'i soruşturulmaya yetecek kadar güçlü sayıldı; bu da sadece 55 kovuşturmayla ve küçük suçlardan 35 mahkumiyetle sonuçlandı, bu mahkumiyetler, para cezasıydı ve toplam tutarı da 10.000 dolardan daha azdı. Bkz kaynak 25 no'lu dipnotta.

25. ABD Kongresi, Teknoloji Değerlendirme Bürosu, *Federal Government Information Technology:Electronic Record Systems and Individual Privacy*, Washington DC, OTA, 1986, sf 41.

26. Gary T. Marx ve Nancy Reichman, "Rotinizing the discovery of secrets computers as informants", *American Behavioural Scientist*, (27) 4, sf 424.

27. Bkz Simon Davies, *Big Brother*, 65-66. sayfalar ve David Flaherty, *Protecting Privacy in Surveillance Societies*, 344. sayfa ve sonrası.

28. Gary T. Marx ve Nancy Reichman, "Rotinizing the discovery of secrets computers as informants", *American Behavioral Scientist*, 27(4), 1984, sf 429.

29. Kanada Enformasyon ve Mahremiyet Komisyonu, *Privacy and Computer Matching*, Toronto, PC, 1991, sf 3.

30. Bkz Daniel B. Radner "Inter - agency data matching projects for research purposes", *Social Security Bulletin*, Temmuz 1988, 22. ve 56-57. sayfalar; Priscilla M.Regan, "Privacy, government information and technology", *Public Administration Review*, Kasım-Aralık 1986, 629-634. sayfalar; Nancy Reichman, "Computer matchinn; towards computerized system of regulation", *Law and Policy*, Ekim 1987, 387-415. sayfalar.

31. George Papaulou, *Privacy Laws and Business*, Aralık 1989, sf 8.

32. Nancy Reichman, "Computer matchinn; towards computerized system of regulation", *Law and Policy*, Ekim 1987, sf 407.

33. Kanada Mahremiyet Komisyonu, *Annual Report*, Ottawa, Arz ve Hizmetler Bakanlığı, 1988, sf 6.

34. Age, sf 4

35. Nancy Reichman, *Law and Policy*, Ekim 1987, 387-415. sayfalar.

36. John Shattuck, "Computer matching is a serious threat to individual rights", *Communications of the ACM*, Haziran 1984, 538-541. sayfalar.
37. Gary T. Marx, *Undercover*, sf 219.
38. ABD Kongresi, Teknoloji Değerlendirme Bürosu, *Federal Government Information Technology; electronic Records Systems and Individual Privacy*, Washington DC, OTA, 1986, sf 39.
39. Daha da kötüsü şudur: bazı hükümetler, kendi egemenlik alanlarında bile eşleştirmenin hangi ölçüde kullanıldığını bilmezler. Britanya'da ve Ontario'da halen bu uygulamanın ne kadar yaygın olduğunu belirlemek için alan araştırmaları yapılmaktadır.
40. Diana Gordon, "The Electronic Panopticon", *Politics and Society*, 15, 1987, sf 483.
41. Kenneth Laudon, *The Dossier Society*, 5. ve 6. bölümler.
42. Duncan Campbell ve Steve Connor, *On the Record*, sf 226.
43. Jim Boothroyd, "Help from on high", *Police Review* (BK), 19 Mayıs 1989, 110-113. sayfalar.
44. Bkz Stephen Ackroyd ve arkadaşları, *New Technology and Practical Police Work: A Case of Arrested Development?*, Milton Keynes, Open University press, 1991.
45. S. Manwaring-Wright, *The Policing Revolution; Police Technology, Democracy, and Liberty in Britain*, Brighton, Harvester, 1983.
46. Modern dönemin başlarında özel polisin ortadan kalkması, geridönüşsüz değildi nitekim, 1990'larda özel polislik yine artıyor. Bkz Clifford Shearing (der.), *Private Policing*, Newbury Park CA, Sage, 1987.
47. Christopher Dandeker, *Surveillance, Power and Modernity*, sf 127.
48. Bkz Michael Foner, *Interpol*.
49. R. Baldwin ve R. Kinsey, *Police Power and Politics*, Londra, Quartet, 1982; Ackroyd ve arkadaşları, *New Technology and Practical Police Work; a Case of Arrested Development?*, Milton Keynes, Açık Üniversite Yayını, 1991.
50. Gary T. Marx, *Undercover*, 219-219. sayfalar.
51. Barry Leighton, "Visions of community policing; rhetoric and reality in Canada", *Canadian Journal of Criminology*, 33(3/4), 1991, 493. ve 495. sayfalar.
52. Özellikle veri-analizi alanında polis enformasyonunun niteliği hakkında bazı kuşku vardır. Bkz örneğin Pierre Tremblay ve Claude Rochon, "D'une police efficace a une police informee; lignes directrices d'un programme global de traitement de l'information", *Canadian Journal of Criminology*, 33 (3/4), 1991.

53. Bkz Christopher Dandeker, *Surveillance, Power and Modernity*, sf 132; ve J.L.Lambert, *Police Powers and Accountability*, Brighton, BK, Croom-Helm, 1986. Şüpheli otoritenin verilerinde 'kesinlik' aranması sorununa James B. Rule, "Documentary identification and mass surveillance" adlı makalesinde değinir, *Social Problems*, 31(2), 1983.
54. Duncan Campbell ve Steve Connor, *On the Record*, sf 227.
55. Bkz örneğin Kenneth Laudon, *The Dossier Society*.
56. Bkz örneğin Mike Nellis, "Keeping tags on the underclass", *Social-Work Today*, 25 Mayıs 1989, 18-19. sayfalar.
57. Ronald Corbett ve Gary T. Marx, "Criquie; No soul in the new machine; Tochonofellacies in the electronic monitoring movement", *Justice Quarterly*, 8 (3) 1991, 399-14. sayfalar.
58. Steven Spitzer, "The rationalization of crime control in capitalist society", Andrew Scull ve Stanley Cohen'in derlediği *Social Control and the State* adlı kitapta, New York, Basil Blackwell AŞ, 1986. Stanley Cohen muhtemelen, sosyal denetim sistemlerinin bu dışlayıcı/kapsayıcı tavırda iki kola ayrıldığı görüşünü önerenlerin en ünlüsüdür.
59. Aktaran Dandeker, *Surveillance, Power and Modernity*, sf 104.
60. Peter Wright, Spycatcher, *The Candid Biography of a Senior Intelligence Officer*, Toronto, Stoddart, 1989.
61. Jeffrey T. Richelson, *America's Secret Eyes in Space; The Keyhole Spy Satellite Program*, New York, Harper Business, 1990.
62. Jiffrey T. Richelson ve Desmond Ball, *The Ties that Bind*, 1985.
63. Richard Norton-Taylor, "Blinded by the light of technology", *Guardian*, Manchester ve Londra, 6 Haziran 1990.
64. Bkz The Globe and Mail, Toronto, Haziran 1992.
65. Bkz Richard Norton-Taylor, age.
66. *The Computer and Political Control*, Batı Almanya Modeline Karşı Kampanya, Bochum, 1979.
67. Alan Borovoy, *When Freedoms Collide; the Case for our Civil Liberties*, 67. sayfa ve sonrası.
68. *The Independent*, Londra, 18 Temmuz 1991, sf 7.
69. G.J.Mulgan, *Communication and Control*, sf 133.
70. Bkz Anthony Giddens'in Linblom ve Dahl'ı kullanışı, *The Nation-State and Violence*, 198. sayfa ve sonrası.
71. "Video Vigilantes" *Newsweek*, 22 Temmuz 1991, 42-47. sayfalar.

72. Diğerleri arasında Bryan Turner, bu yönde yararlı bir çalışmaya başlamıştır. Bkz "Outline of a Theory of Citizenship", *Sociology*, 24(2), Mayıs 1990, 189-217. sayfalar, Chantal Mouffe'un yaptığı teşvik edici derlemede yeniden yayınlandı, *The Dimensions of Radical Democracy*, Londra ve New York, Verso, 1992.

7

Saydam İşçi

1. Robin Murray, "Life after Henry (Ford)", *Marxism Today* Ekim 1988, sf 11.
2. bu, David Lyon'un *The Information Society* kitabının 3. ve 4. bölümlerinde kısaca, Scott Lash ve John Urry'nin *Disorganized Capitalism* kitabında ise etraflıca tartışılır.
3. Bu bağlantıda ben, bu bölümde daha sonra tartışılan James Rule'un eserinin ve Barry Wilkinson'ın eserinin okuyucusuna atıfta bulunuyorum.
4. Bkz Scott Lash ve John Urry, *Disorganised Capitalism*.
5. Asa Briggs, *Victorian Cities*, Penguin, 1968.
6. Sidney Pollard, bu örneği, *The Genesis of Modern Management* adlı eserinde kullanır.
7. Elbette ki Karl Marx ve izleyicileri, işçilerin yarar sağladığı konusunda kuşkucuydular; fakat yirminci yüzyılda gelişen endüstriyel demokrasinin üzerine inşa edildiği zemin tam da bu yarardı. Kapitalistlerin ve işçilerin yararlarının eşitsiz olması, işçilerin yararlarının gerçekdışı olduğu anlamına gelmez. Bkz. Anthony Giddens, *The Nation State and Violence*, sf 191.
8. Karl Marx, *Capital*, 1. cilt, 436. sayfa. Karşılaştırm, Donald McKenzie, "Marx and the machine", *Technology and Culture*, 25 1984, 473-503. sayfalar.
9. Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital*, New York, Monthly Review Press, 1974.
10. Max Weber, *Economy and Society*, Berkeley, University of California Press, 1978. 'Görünür el' fikri, M. Unseem'dendi; *The Inner Circle*, Londra ve New York, Oxford University Press, 1984.
11. Christopher Dandeker, *Surveillance, Power and Modernity*, sf 10.
12. Michel Foucault, *Power/Knowledge*, sf 161.

13. Christopher Dandeker, age, Dandeker'in kapitalistlerin askeri yöntemlere dayanması hakkındaki kanıtları, karşıkönulmaz değildir, fakat en azından araştırılmaya değer 'seçici bir çekiciliğe' sahiptirler. Bu kitabın 8. bölümünde, ticari gözetim hakkında daha öte bağlantılar yapılmıştır.
14. David Dickson, *Alternative Technology*, Londra, Fontana, 1989, sf 73.
15. Joanna Yates, *Control Through Communication*.
16. Robin Murray, "Life after Henry (Ford)", 1988, *Marxism Today*, Ekim 1988, sf 8.
14. Bkz Christopher Dandeker, *Surveillance, Power and Modernity*, sf 182.
18. Harry Braverman, *Labour and Monopoly Capital*, New York, Monthly Review Press, 1974.
19. Richard Edward, *Contested Terrain*, Londra, Heinemann, 1979.
20. Bkz Stephen Wood (der), *The Degradation of Work? Skill, Deskilling, and the Labour Process*, Londra, Hutchinson, 1983.
21. David Noble, *America by Design; Science, Technology and the Rise of Corporate Capitalism*, Oxford ve New York, Oxford Üniversitesi Yayını, 1977.
22. Jane Barker ve Hazel Downing, "World processing and the transformation of patriarchal relations of control in the office", *Capital and Class*, 10, 1980, 64-99. sayfalar, atıf Braverman'a, *Labour and Monopoly Capital*, sf 347.
23. Bkz. örneğin S.S. Clegg, "Radical revisions; power, discipline and organization", *Organization Studies*, (10), 1988, 97-116. sayfalar.
24. Bkz Frank Webster ve Kevin Robins, *Information Technology, a Luddite Analysis*, Norwood NJ, Ablex 1986.
25. bkz örneğin Msao Nemoto, *Total Quality Control for Management; Strategies and Techniques from Toyota and Toyoda Gosei*, Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall, 1987.
26. Bkz Bu kitabın 8. bölümü.
27. Bkz örneğin L. Fuller ve V. Smith, "Consumers reports: management by customers in a changig economy", *Work, Employment and Society*, (5), 1991, 1-16. sayfalar.
28. Dergi atıflarının konusunun burada değinilmeyen başka disipline edici sonuçları da olabilir. Bkz David A. Nock, "Star Wars: aspects of the social construction in Anglo - Canadian sociology", *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 29(3), 1992, 346-361. sayfalar.
29. Jim Steinhart, "'Handcuffs' can tie up customers", *The Globe and Mail*, Toronto, 12 Şubat 1992, sf B4. SABRE konusunda Bkz örneğin Charles Wise-

man, *Strategic Information Systems*, sf 18.

30. Bu grubun entellektüel babası Daniel Bell'dir, *The Coming of Postindustrial Society* (Sanayi Sonrası Toplumun gelişi) ile.

31. Örneğin, Claus Offe, *The End of organized Capitalism*, Cambridge, BK, Polity Press, 1987, ve Scott Lash ve John Urry, *Disorganized Capitalism*.

32. Christopher Dandeker, *Surveillance, Power and Modernity*, 153-156. sayfalar.

33. Aktaran Geoff Bickerton ve Jane Stinson, "Working in 1984", *Rights and Freedoms*, Ottawa, Ocak/Şubat 1984, sf 9.

34. Michael Miller, "Productivity Spies", *The Wall Street Journal*, 3 Haziran 1985, 1. ve 15. sayfalar.

35. Grup, bir milyon iş için güvenlik (soruşturması) var diyor.', *The Independent*, Londra, 29 Ocak 1990.

36. 'Yeni grup, işverenlerin karalisteye almasıyla savaşmayı hedefliyor'-*The Independent*, Londra, 9 Haziran 1989. Kanada, İsveç ve Avustralya gibi ülkelerde hiçkimse, aleyhlerindeki kanıtlar kendilerine bildirilmeden veya adil yargılanma hakkı olmadan işini kaybedemez.

37. 'Bilgisayar Terörizmi Britanya'ya geliyor'-*The Independent*, Londra, 28 Kasım 1991.

38. 'Parmak İzi Alma: Büro Güvenliğinin Yüksek Teknoloji Anahtarı'- *The Independent*, Londra, 3 Ekim 1988. Ayrıca Gary T. Marx'ın ve Sanford Sheriden'in 'İşin İzlenmesi' makalesindeki yorumlar, *Technology Review*, Kasım-Aralık 1986, 66-67. sayfalar.

39. Aktaran *Tomorrow's World*, BBC TV, 29 Kasım 1990.

40. *The Globe and Mail*, Toronto, 12 Eylül 1990, sf B4.

41. Gary T. Marx, "The case of the omniscient organization", *Harvard Business Review*, Mart-Nisan 1990, 4-12. sayfalar.

42. Gary T. Marx ve Sanford Sheriden, "Monitoring on the job", *Technology Review*, Kasım-Aralık 1986. 63-72. sayfalar.

43. Shoshana Zuboff, *In the Age of the Smart Machine* (Akıllı Makinenin Çağında).

44. Hem yöneticilerin hem de potansiyel işçilerin 'elektronik giriş kartları'na gösterdiği direnişi inceleyen ilginç çalışmasında Constance Perin, 'panoptikon söylemin' hakim olduğunu, öyle ki yüz yüze ilişki ortamlarında fiziksel olarak 'bulunuşun' alternatif bir 'performans' söyleminden daha önemli olduğunu savunur. Bununla birlikte Perin, bilişim teknolojisi yoluyla sağlanan mecazi görünür-lüğün, bu tip durumlara katılıp yukardaki ayrımı bulanıklaştırma derecesini ince-

lememiştir. Bkz Constance Perin, "The moral fabric of the office; Ponopticon discourse and schedule flexibilities", *Research in the Sociology of organizations*, (8), 241-268. sayfalar.

45. L. Jacson, "Office automation provides opportunity to examine what workers actually do", *Industrial Engineering*, 16(1), 1984, 90-93. sayfalar, Aktaran Andre Clement, "Office automation and the technical control of information workers", Vincent Mosco ve Janet Wasko'nun derlediği *The Political Economy of Information* adlı kitapta, Madison WI, Wisconsin Üniversitesi Yayını, 1988.

46. James B. Rule ve Peter Brantley, "Surveillance in the workplace; a new meaning to 'personal computing'" (yayınlanmamış).

47. James B. Rule and Paul Attewell, "What do computer do?", *Social Problems*, 36(3), sf 237.

48. Age, 237-238. sayfalar.

49. David Knights ve Andrew Sturdey, "New technology and the self - disciplined worker in the insurance industry", Ian Varcoe, Maureen McNeil ve Steven Yearley'nin derlediği *Deciphering Science and Technology*, Londra BK, MacMillan, 1990 adlı kitapta.

50. James B. Rule ve Peter Brantley, age, sf 21.

51. James B. Rule ve Peter Brantley, age, 25-26. sayfalar.

52. Bu çalışmadan, Graham Sewell ve Barry Willmson'ın "Someone to watch over me; Surveillance; Discipline and the just - in - Time labour Process" adlı makalesinde söz edilir, *Sociology*, 26:2, 1992, 271-289. sayfalar.

53. Shoshana Zuboff, *In the Age of the Smart Machine*, 346. ve 350. sayfalar.

54. James B. Rule ve Peter Brantley, age, sf 23.

55. David Knights ve Andrew Sturdey, age, sf 129. Batı Yorkshire'daki Bradford'da yerel hükümetin eğitim yardımı bürosundaki bilgisayarlaşmayı inceleyen küçük ölçekli ve yayınlanmamış bir çalışmada da benzer kanıtlar bulunur.

56. Bkz ayrıca Andrew Clement, 'Ofis otomasyonu ve Enformasyon İşçilerinin Teknik Denetimi'nde alternatifleri tartışır; V. Mosco ve J. Wasko'nun derlediği *The Political Economy of Information* adlı kitapta.

Hedeflenen Tüketici

1. Reklamcılarının talep olmaksızın posta göndermeleri, bu yıl boyunca yaygınlaşmıştır, fakat adres listeleri bilgisayardan çıkarılana dek 'junk mail' terimi kullanılmamıştı.

2. İlk kez Theodor Adorno'nun eserlerinde ortaya atılan bu tema, (Bkz örneğin *The Culture Industry* Londra ve Boston, Routledge, 1992), Jean Baudrillard'ın -zaman zaman histerik nitelikli- spekülasyonlarında ortaya çıkar (Bkz örneğin, *The Ecstasy of Communication*, New York, Semiotext(e), 1987 ve *For a Critique of the Political Economy of the Sign*, St. Louis, Telos Press, 1981), fakat kısaca ve en iyi şekilde Zygmunt Bauman'ın *Freedom* kitabının 3. bölümünde ve *Intimations of Postmodernity* kitabında yorumlanır.

3. Paul Fisher, "Piecing together the facts", *The Guardian*, Manchester ve Londra, 2 Kasım 1989, ve Duncan Campbell ve Steve Connor, on the Record (Kayıtta), 56-57. sayfalar.

4. Anne Field ve Robert Neff, "Big Brother Inc may be closer than you thought", *Business Week*, 9 Şubat 1987, 84-86. sayfalar.

5. Bkz. Jeffrey Rothfeder ve arkadaşları, "Is nothing private", *Business Week*, 4 Eylül 1989, sf 37.

6. Vincent Mosco, *The Pay-Per Society*, 37-38. sayfalar.

7. Michel Foucault, *Power/Knowledge*.

8. Vincent Mosco, age, sf 38.

9. Kevin Robins ve Frank Webster, "Cybernetic capitalism; information, technology, everyday life", Vincent Mosco ve Janet Wasko'nun derlediği *The Political Economy of Information* adlı kitapta, Madison, University of Wisconsin Press, sf 65.

10. Frank Webster ve Kevin Robins, "Plan and control; towards a cultural history of the information society", *Theory and Society* (18), 1989, sf 334. Bu ayrıca, Christopher Dandeker'in *Surveillance, Power and Modernity* (63. ve 175. sayfalar) adlı kitabında farklı bir açıdan tartışılır.

11. Manuel Castells, *The Informational City*; Scott Lash ve John Urry, *Disorganized Capitalism*, Cambridge BK, Polity Press, 1988.

12. Kevin Robins ve Frank Webster, "Cybernetic capitalism; information technology, everyday life", Vincent Mosco ve Janet Wasko'nun derlediği *The Po-*

litical Economy of Information, Madison, Universty of Wisconsin Press, sf 70, adlı kitapta.

13. Bkz. Jeffrey Rothfeder ve arkadaşları, "Is nothing private?", *Business Week*, 4 Eylül 1989, sf 37.

14. Bu belki, devlet hizmetlerini 'tüketenlerin' nüfuzunu artırmak isteyenler tarafından da kabul edilirdi; Bkz, örneğin Peter Saunders "The sociology of consumption: a new research agenda", Per Ottes'in derlediği *The Sociology of Consumption* (Oslo, Solum Forlag A/G, 1988) adlı kitapta. Fakat karşı görüş için Bkz Zygmunt Bauman/ *Freedom*, 84. sayfa ve sonrası.

15. 'Nerede yaşadığınızı biliyoruz', Coronet/Nova Films, 1991.

16. John Moore, "They want you to be junk mail", *The Independent*, Londra, 16 ekim 1990, sf 25.

17. "Not giving credit where it's due", *Information Week*, 19 Ağustos 1991, sf 36.

18. Bkz örneğin Herbert Schiller, *Who Knows? Information in the Age of the Fortune 500*, Norwood NJ, Ablex, 1981.

19. 1987 tarihli Enformasyon Özgürlüğü ve mahremiyetin Korunması yasasını Ontario hükümetinin yenilikçi bir şekilde onaylayışı, hem erişim hem de erişime konan sınırlar için aynı enformasyon tanımından yola çıkan bir politikanın gelecekte gelişmesinin öntünlü açabilir.

20. Gary Stix, "Call and Tell", *The Scientific American*, Nisan 1991, sf 152.

21. Age, sf 153.

22. Sosyal Sorumluluk İçin Bilgisayar Uzmanları bunu, müşterilerin kendi adlarını veritabanından nasıl silebildiğini kontrol ettiği zaman keşfetti. Bkz Langdon Winner, 'bilgisayar popülizminin bir zaferi', *Technology Review*, Mayıs-Haziran 1991, sf 66.

23. David Flaherty, *Protecting Privacy in Surveillance Societies*, sf 1.

24. *The Times*, Londra, 4 Nisan 1987.

25. *The Times*, Londra, 13 ocak 1990.

26. Tom Forester'in derlediği *Computers in the Human Context*, Oxford ve New York, Basil Blackwell, sf 220.

27. David Flaherty, *Protecting Privacy in Two-Way Electronic Services*, Kevin Wilson, *Technologies of Control*.

28. Kevin Wilson, age, sf9.

29. Kevin Wilson, age, sf 97.

30. Güçlenen Avrupa Topluluğu, Kuzey amerikalı ticaret ortaklarına, ortak

veri koruma yasalarına uymalar için baskı yapıyor; bunun sonucunda, kamusal ve özel alanları kapsayan Avrupa yasaları ile sadece devlet alanını kapsayan Kuzey Amerika yasaları arasındaki aykırılık sona erdirilebilir.

31. Bkz David Collingridge, *The Control of Technology*, Milton Keynes, Open University Press, 1982.

32. Charles Wiseman, *Strategic Information Systems*, (Stratejik Enformasyon Sistemleri), Homewood IL, Irwin, 19858, sf 25.

33. "Privacy inquiry to assess new technology", *The Australian*, 21 Ekim 1991. "Prank callers warmed - your number's up", *The Australian*, 16 Aralık 1991.

34. Mary Gooderham, "Caller ID system termed threat", *Globe and Mail*, Toronto, 9 Nisan 1991, sf A7.

35. Oscar Gandy, "Caller ID: a two - edged sword", Dan Wedermayer ve Mark Lofstrum'un derlediği *Pasific Telecommunication: Weaving the Technological and Social Fabric*, Pasifik Telekomünikasyon Konseyi, 1990.

36. Bkz Gary Stix, "Call and Tell", *Scientific American*, Nisan 1991, 152-153. sayfalar. James E. Katz, "Caller ID, Privacy and Social Processes", *Telecommunications Policy*, Ekim 1990, 372-410. sayfalar.

37. Bunun bazı açılımlarını Peter Shields ve Rohan Samarajiva, "Egerment institution of the 'intelligent network': towards a theoretical understanding", adlı makalede tartışılır; *Media, Culture and Society*, (14), 1992, 397-419. sayfalar.

38. Örneğin, Kanada Radyo ve Televizyon komisyonu, 1992 yılı boyunca, Bell Canada'nın telefon edenlerin kimliğini saptamayı önlemekten ücret almaktan vazgeçmesi talimatını vermişti. *Globe and Mail*, Toronto, 5 Mayıs 1992, sf B5.

39. Bkz Peter Shields ve Rohan Samarajiva, age: James Katz, 'Mahremiyet hakkındaki kamusal kaygı: telefon bu kaygının odağında', *Telecommunications Policy*, 14(4), 1991, 373-411. sayfalar. Gary T. Marx, 'Telefon Edenin Kimliğinin Ucundakiler', *The Washington Post*, 20 Ocak 1990, sf A17.

40. Akıllı kartların sağlık hizmeti bağlamında tartışılmasına 5. bölümde başlandı.

41. *Vancouver Sun*, 20 Aralık 1989, sf D1.

42. *The Globe and Mail*, Toronto, 5 Mart 1991, sf C2.

43. Piyasa-verileri ve devlet daireleri arasındaki bu bağ, zaten bazı bağlamlarda vardır. Bkz örneğin R.C. Baker, Roger Dickinson ve Stanley Hollander, 'Big Brother 1994: marketing data and the IRS', *Journal of Public Policy and Marketing*, 5, 227-242. sayfalar.

44. Christopher Dandeker, *Surveillance, Power and Modernity* kitabının 175-

176. sayfalarında, tüketici gözetiminin askeri bağımlardan çıkarılan derslerden yararlanma yollarını belirtir.

45. David Lyon bunu *The Information Society* kitabında tartışır.

46. William Melody, *Some Characteristics of Knowledge in an Information Society*, sf 7.

47. William Melody, age, sf9.

48. Jeffrey Steinberg, 'Putting your business on the map', *MacUser*, Mart 1991, sf 159.

49. Charles Wiseman, *Strategic Information Systems*.

50. Vincent Mosco, *The Pay-Per Society*, sf 38.

51. Bkz 3. bölüm. Gözetim kapasitesi nosyonu, James B. Rule'dan alınmıştır; *Private Lives, Public Surveillance*.

52. Rob Kling, 'Elektronik fon transfer sistemi gelişmelerinde değer çatışmaları ve sosyal tercih', *Communications of the ACM*, 21(8), 1978.

53. Yanlış dosyalar epeyce yaygındır. Amerikan kredi bürosu, müşteriler tarafından dokuz milyon kredi raporu istendiğini ve üç milyon tüketicinin kayıtlarının yeniden doğrulanmasını veya güncelleştirilmesini istediğini kabul etmektedir. Bkz. 'Gerektiği zaman Kredi Vermemek', *Information Week*, 19 Ağustos 1991, sf 36.

54. Zygmunt Bauman bu noktayı *Freedom* adlı kitabında belagatle ele alır.

55. Bu fikir Jean Baudrillard'ın *De La Seduction*, Paris, Editions Galilee eserinde ortaya atılmıştır, fakat Zygmunt Bauman'ın *Freedom*, Mark Poster'ın *The Mode of Information*, Clifford Shearing ve Philip Stenning'in 'Panoptikondan Disney Dünyasına: Disiplinin Gelişmesi' (E. Doob ve E.L. Greenspan'ın derlediği *Perspectives in Criminal Law*, Aurora: Canada Law books Inc, 1985), makalesinde yararlı bir şekilde tartışılmıştır.

56. Bkz örneğin Kanada Doğrudan Pazarlama Derneği hakkındaki rapor, *Marketing Magazine* (Kanada), 26 Ekim 1992.

57. Gözetim kuramının bu tip bir yeniden biçimlendirilmesi, elbette ki, TV reklamcılığının rolünü hatırla tutmak zorunda olacaktı; bu konuda Jean Baudrillard bazı önemli yaklaşımlar ortaya atmıştır. Mark Poster'ın bunu ilk ele alışı *The mode of Information* kitabının ikinci bölümünde) ve özellikle reklamların ipnsanları tüketiciler olarak oluşturma yollarını ele alışı, son derece yararlıdır.

58. Zygmunt Bauman, *Intimation of Post Modernity*, sf 225.

Gözetim ve Meydan Okuma

1. Jacques Ellul, *Perspectives on our Age*, Toronto, CBC, 1981, sf 71.
2. Ronald Inglehart, *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Alberto Me-
lucci, *Nomads of the Present*.
3. Bkz. örneğin Christopher Bryant, "Sociology without philosophy? The case
of Giddens", *Sociological Theory*, 10, 1992.
4. Bkz. örneğin 1-4. sayılar, 1 Samuel 8.
5. David Flaherty, *Privacy in Colonial New England*, sf 15.
6. David Flaherty, age, sf 18.
7. Bkz. Nicholas Abercrombie ve arkadaşları, *Sovereign Individuals of Capi-
talism*.
8. Hatırlayalım, bu ibare, Gary T. Marx'ın *Undercover* kitabındandır, sf 219.
9. Gary T. Marx, *Undercover*, sf 208.
10. Bkz. ayrıca David Lyon, "The new surveillance? Electronic technologies
and the maximum security society", *Crime, Law and Social Change*, 17 (2), 1992.
11. Harold Adams Innis, *The Bias of Communication*.
12. James Beniger'in *The Control Revolution* adlı kitabında, pek de eleştirel
olmayan bir tarzda ele alınır, Kevin Robins ve Frank Webster tarafından "Plan
and control: Towards a cultural history of the information society" adlı makalede
Theory and Society, 1989, 323-351. sayfalar çok daha eleştirel tarzda belirtilir.
13. Bu ibare Foucault'ya aittir. Bkz 4. Bölüm.
14. Shoshana Zuboff, *In the Age of the Smart Machine* ve Diana Gordon
"Elektronik Panoptikon", *Politics and Society*, 15, 1986.
15. Mark Poster, *Critical Theory and Poststructuralism (Eleştirel Kuram ve
Yapısalcılık Sonrası)*
16. Mark Poster, age, sf 123.
17. Age.
18. Mark Poster, age, sf 11.
19. 'Ampirik çalışma' terimini kullanmak suretiyle, bununla, diyelim ki 'eleş-
tirel kuram' arasında bir uzaklık konabileceğini bir an için bile önermeyi amaçla-
mış değilim. Tersine, kuram, böyle nitelendirilen olgular tarafından gereğinden
az belirlenmektedir ve bu olgular değişmez biçimde kuram-yüklüdürler. 'Ampirik'

terimiyle anlatmak istediğim tek şey, 'gözlenebilir kanıtlarla desteklendiği'dir, yani, 5-8. bölümlerde ele alınan betimleyici faaliyet türleridir.

20. James B. Rule ve arkadaşları, "Documenary identification and mass surveillance", *Social Problems*, 31(2), 1983.

21. Jacques Ellul, *Perspectives on our Age*, sf 56.

22. Bkz örneğin Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*.

23. İşin bu yanı, Mark Dery tarafından popüler bir dille söylenmiştir, "Terör-vizyon", *Mondo 2000*, 1992, 46-49. sayfalar.

24. Bkz David Lyon, *Information Technology and Community Development*, Londra BK, Topluluk Gelişme Fonu, 1990.

25. David Flaherty, *Protecting Privacy in Surveillance Societies*, sf 94.

26. David Flaherty, age, 23, 97, 167, 244 ve 307. sayfalar.

27. Veri koruma ve mahremiyet yasalarının BK, ABD, İsveç ve Almanya'da nasıl bir evrim geçirdiği konusunda karşılaştırmalı bir çalışma için, Bkz. Colin Bennett, *Regulating Privacy*.

28. Bu görüş, Geoffrey Brown'ın *The Information Game* kitabındaki görüşle bir ölçüde çakışır.

29. Pal Sieghart'ın derlediği *Microchips with Everything*, Londra, Comedia, sf 102.

30. Norman Lindop, *Report of the Committee on Data Protection*, Cmnd 7341, Londra, 1978, HMSO.

31. ABD'de veri koruma, yurttaşlara ve mahkemelere bırakılır; Birleşik Krallık, bu konuda kayıtlara güvenir, Almanya bir veri koruma görevlisine, İsveç bir lisans sistemine ve Kanada bir mahremiyet komisyonuna.

32. Paul Sieghart (der.), age, sf 106.

33. BBC'nin Mayıs 1990'da ve bir de 5 Ağustos 1990'da Singapur Yayın Şirketi'nde ekrana gelen belgesel filmi "*The Intelligent Island*" sırasında.

34. Philip Elmer-Dewitt, 'Pedding Big Brother', *Time*, 24 Haziran 1991, sf 62.

35. David Flaherty, *Protecting Privacy in Surveillance Societies*, sf 321.

36. David Flaherty, age, 405-406. sayfalar.

37. Duncan Campbell ve Steve Connor, *On the Record*.

38. Geoffrey Brown, *The Information Game*, sf 138.

39. Bkz David Lyon, *Artificial Intelligence and Society*, 1992.

40. David Lyon, "British identity cards: the unpalatable logic of European membership", *Political Quarterly*, 62(3), 1991.

41. Roger Clarke, 'Just another piece of plastic for your wallet', *Prometheus*, 5(1), 1987, 25-45. sayfalar.
42. Peter Graham, 'The Austrelia card', *The Australian Quarterly*, Sonbahar 1986, 4-14. sayfalar.
43. Bkz 'ID card's fatal clause', *Transnational Data and Communications* report, Ocak 1988, sf 26.
44. Langdon Winner, "A victory for consumer populism", *Technology Review*, Mayıs/Haziran 1991, sf 66.
45. Anthony Giddens, *The Nation State and Violence*, sf 314. *Modernity and Self-Identity*, sf 207.
46. Alain Touraine, *Social Research*, 52 (4), 1989, sf 763.
47. Bkz. Zygmunt Bauman, *Freedom*, sf 95.
48. Alberto Melucci, *Nomads of the Present Social Research*, 52 (4), 1989.
49. Alberto Melucci, "Sybolic Challenge of Comtemporary Movement", *Social Research*, 52 (4), 1989, sf 805.
50. Alberto Melucci, age, 813-814. sayfalar.
51. Bkz. örneğin Ulusal tüketicici Konseyi, *Taking Liberties*, Londra, NCC, 1988.
52. 1991'den beri, asıl olarak Kuzey Amerika bilgisayar ağı gruplarının güç-birliği tarafından 'Bilgiayarlar, Özgürlük ve Mahremiyet' başlığı altında her yıl bir konferans düzenlenmektedir.

10

Gizlilik, İktidar, Kişiler

1. Bkz. bu konuda Eleanor Novak, Nikhil Sinha ve Oscar Gandy, "The value of your name", *Media, Culture and Society*, (12), 1990, 525-543. sayfalar.
2. Bkz Norman Stockman, "Barrington Moore's 'Privacy'", *Theory, Culture and Society*, (6), 1989, sf 142.
3. Neil Vidmar ve David Flaherty, "Concemfor personal privacy in an electronic age", *Journal of Communication*, (35), 1986, 91-103. sayfalar.
4. İletişim Kanada, *Privacy Revealed*, Ottawa, 1993. Bkz. ayrıca Barbara Wickens, "Bireysel mahremiyetin korunması", *Macleans*, 26 Nisan 1993, 20-21.

sayfalar.

5. James E. Katz ve Annette R. Tassons, "Public opinion trends: privacy and information technology", *Public Opinion Quarterly*, (54), 1990, 125-143. sayfalar.

6. Richard Lacayo, "Nowhere to hide", *Time*, 11 Kasım 1991, 34-40. sayfalar.

7. Louis Harris ve Ortakları AŞ. *The Equifax Report on Consumers in the information Age*, Atlanta Ga., Equifax AŞ, 1990.

8. Oscar Gandy, 'Geleceği Düşünen Karşılıklar: Popüler Direnişin Yıkıcı Kasırgasından Sakınmak', 19. Yıllık Telekomünikasyon Politikası Araştırma Konferansı'ndan makale, Solomon's Island, Md., 1991.

9. Gerçekte iki katı paradoksaldır, simgesel tüketimin barizliği düşünülürse!

10. Georges Duby, Paul Veyse'in derlediği *A History of Private Life* kitabına önsöz.

11. Hannah Arendt, *The Human Condition*, 29-30. sayfalar.

12. Yvanne Thebert, 'Roma Afrikasında özel hayat ve ev mimarisi', Paul Veyse'in derlediği *A History of Private Life* kitabında.

13. Alvin Gouldner, *The Dialectic of Ideology and Technology*, sf 99.

14. Alvin Gouldner, age, sf 103.

15. Anthony Giddens, *Modernity and Self-Identity*, sf 152.

16. Alvin Gouldner, age, sf 104.

17. Jürgen Habermas, *The Theory of Communicative Action*.

18. İskoç ekonomi politikçi James Stewart'ın eseri, bunu açıklığa kavuşturur, kapitalizm, nüfusun çoğunluğunun kapaklımasına ve bu çoğunluğun özel alanlarının perdelenmesine bağlıdır. Bkz. yorumlar için John Milbank *Theology and Social Theory: Beyond Secular Reason*, sf 36.

19. Edward Shils, "Privacy and Power", Center and Periphery' de.

20. Nicholas Abercrombie ve arkadaşları, *Sovereign Individuals of Capitalism*, sf 151.

21. Bkz. Zygmunt Bauman, *Freedom*. Bununla birlikte, bir sosyal ilişki olarak mahremiyetten söz edilmesi, seküler aklın indirgemeciliği olarak okunabilirdi. Benim savunacağım gibi, bazı bakımlardan mahremiyet insan onuruyla ilişkili olabilir; insan onuru, sosyal olmasına rağmen, aşkın bir anlamda 'verili'dir de.

22. Robert Fortner, "Physics and metaphysics in an information age", *Communication*, (9), 151-172. sayfalar.

23. Çeşitli sosyal kuramcılar bu soruyu incelemiştir, Norbert Elias, *The Civilising Process: The History of Manners*, Oxford ve New York, Blackwell, 1978;

24. Erving Gofman, *The Presentation of Self in Everyday Life* .
25. Christopher Bryant, "Privacy, Privatisation and Self - Determination", John Young'in derlediği *Privacy* adlı kitapta; Londra, Wiley, 1978.
26. J.S.Mill, *On Liberty* (Özgürlük Üstüne), aktaran Steven Lukes, *Individualism* (Bireycilik), New York, Harper and Row, 1973, sf 63.
27. Christopher Bryant, age, sf 76.
28. Hannah Arendt, *The Human Condition*, sf 338.
29. Aktaran Steven Lukes, *Individualism*, New York, Harper and Row, 1973, sf 66.
30. Nicholas Abercrombie ve arkadaşları, *Sovereign Individuals of Capitalism*, 81-83. sayfalar.
31. Alan Westin, *Privacy and Freedom*, New York, Athenæum, 1967.
32. Bu noktayı Geoffrey Brown ortaya koyar, *The Information Game*, sf 68.
33. Geoffrey Brown, age, sf 69.
34. Norman Lindop, *Report of the Committee on Data Privacy*, Cmnd 7341, Londra, 1978, HMSO.
35. Sisela Bok, *Secrets*
36. Geoffrey Brown, age, sf 74.
37. 'Nerede yaşadığınızı biliyoruz'un üretiminde gösterildiği gibi, Coonet/ Nova Films, 1991.
38. James B. Rule, "My Mailbox is mine", *The Wall Street Journal*, 15 Ağustos 1990, sf A8.
39. Alan F. Westin, '1990'lı yılların ilk yarısında Amerikan kamuoyu tüketici mahremiyeti sorunlarını nasıl görüyor -ve niçin', House Committee on Government Operations, Washington DC, 10 Nisan 1991. Bkz ayrıca Oscar Gandy, 'Beklentili karşılık: popüler direnişin yılmacı rüzgarından kaçınmak', 19. Yıllık Telekomünikasyon Politika araştırma Konferansı'na sunulan makale, Solomons Island, MD, 30 Eylül 1991.
40. Benzer bir durum telefon edenin kimliği sözkonusu olduğunda da vardır. Telefon edenin kimliğinde telefon şirketleri, arayanın kimliği kolaylığının devre dışı bırakılması için abonelerden ücret alırlar.
41. Bkz. Gary T. Marx, 'Satılık: Hakkınızdaki kişisel enformasyon', Washington Post, 11 Aralık 1989, sf A15.
42. İsveç görüşü, 'isimlerin ve kişisel verilerin öznelerinin açıklanmış izni olmaksızın değiş tokuş edilecek ticari varlıklar değildir' şeklindedir. Aktaran

Eleanor Novek, Nikhil Sinha ve Oscar Gandy, 'İsminizin Değeri' Media, Culture and Society, 1990, 12, sf 540.

43. Kevin Wilson, *Technologies of Control*, 49. sayfa ve sonrası.

44. Kevin Wilson, age, sf 52.

45. Kevin Wilson ve Frank Webster, 'sermaye olarak enformasyon: Daniel Bell'in bir eleştirisi', J Slack ve F. Feges'in derlediği *The Ideology of the Information Age* (Norwood NJ, Ablex, 1987, 95-117. sayfalar) adlı kitapta.

46. Eleanor Novek, Nikhil Sinha ve Oscar Gandy, "The value of your name", *Media, culture and Society*, 1990, 12, sf 536.

47. Mark Poster, *The Mode of Information*, 97-98. sayfalar.

48. Mark Poster, *Critical Theory and Poststructuralism*, sf 123.

49. Mark Poster, age, sf 128.

50. Mark Poster, *The Mode of Information*, sf 94.

51. Mark Poster, *Critical Theory and Poststructuralism*, sf 131.

52. Richard F. Hixson, *Privacy in a Public Society*, sf 25.

53. Kevin Wilson, *Technologies of Control* , sf 52.

54. Richard Sennett, *The Fall of Public Man*, Cambridge BK ve New York, Cambridge Üniversitesi Yayını, 5. Bölüm.

55. Kennet Laudon, *The Dossier Society*.

56. Stafford Beer, *Computer Weekly*'de, 21 Ağustos 1969, aktaran Geoffrey Brown, *The Information Game*, sf 75.

57. Tom Kitwood bunu sosyal araştırmayla ilişkili olarak tartışır; sosyal analizcilerin bilebileceği şey, cevaplayıcıların şahsen tanımadıkları kişilere açıklamaya gönüllü olduklarıyla sınırlıdır. Bkz. *Disclosures to a Stranger*, Londra, Routledge, 1978.

58. Geoffrey Brown, *The Information Game*, sf 77.

59. Anthony Giddens, *Social Theory and Modern Sociology*, Cambridge Bk, Polity Press, 1987.

60. Veri Koruma Dairesi, *Data Protection Act, 1984: Introduction to the Act*, Wilmslow BK, Veri Koruma Dairesi Kalem, 1989, sf 10.

61. Ne yazık ki, bu, mahremiyet yasalarının minimalist yaklaşımını ortaya serer; kişinin kendini koruması haklarını doğrulama eğilimindedir ve ayrıca kişisel ve onuridealleri bakımından değil kişisel çıkar bakımından uygulanır.

62. Michael Rubin, "Guilty until proven innocent", *Information Management Review*, 2:1, 1986, sf 65.

63. Jurgen Habermas, *The Philosophical Discourse of Modernity*, 303-306. sayfalar.

64. Mark Poster, *The Mode of Information*, sf h80.

11

Kara Ütopyaya, Uzaklığa, Bölümeye Karşı

1. Korintliler, 13:13.

2. Mike Davis, *City of Quartz*, sf 223.

3. Mike Davis, age, sf 253. Bkz ayrıca Los angeles'in ele alınışı, Edward J. Soja'nın *Postmodern Geographies* kitabında, Londra ve New York, Verso, 1989.

4. Kara ütopya sık sık kurgu biçimini alır elbette. Ama orada bile, 1984 gibi romanlar, özünde var olan trendlerden kurgusal aşırı kutuplaştırmalardır.

5. Mike Davis, age, sf 224.

6. Bir görüşmede Michel Foucault, siyasi görevin, 'kurumların işinin hem yansız hem bağımsız görünmesinin' eleştirisiyle içiçe olduğunu, '...böylece onlarla savaşılabileceğini' söylemişti. Paul Rabinow'un derlediği *The Foucault Reader* (Foucault Okuru, New York, Pantheon, sf 6) adlı kitapta. Böylesi kurumlarla veya bunlarla ilişkili 'disipline edici teknolojilerle' tam olarak nasıl savaşılabileceği Foucault'nun eserlerinde belirsiz kalır.

7. Bu ampirizm sonrası görüş, günümüzde, her ne kadar evrensel olmasa da yaygınlıkla kabul gördür. Bkz. örneğin Christopher Bryant, 'Felsefesiz Sosyoloji: Giddens'in yapılaşma kuramı örneği', *Sociological Theory* (yeni sayısı). Bu örnek hakkında benim kendi görüşüm 'Sosyal kuramın değerlendirilmesi: Ampirizm sonrası ve Hristiyan Karşılıklar', *Christian Scholars' Review*, 12 (4), 1983, 324-328. sayfalar.

8. James B. Rule, *Private Lives, Public Surveillance*, 1. Bölüm.

9. Christopher dandeker, *Surveillance, Power and Modernity*.

10. David Flaherty, *Protecting Privacy in Surveillance Societies*, sf 6.

11. David Flaherty, age, sf 12.

12. Gary T. Marw, Kadife Eldivendeki Demir Yumruklar: Demokratik Yapılar içindeki totaliter potansiyeller', J.F. Short'un derlediği *The Social Fabric*, Beverly Hills CA, Sage Publication.

13. Konumuzla doğrudan ilgisini hatırlatmak üzere, Foucault'nun kitabının

Fransızca orijinal başlığını kullanıyorum. Panoptikon elbette ki, Foucault'nun kendi 'metin' analizini daha yakından izleyenler (Shoshana Zuboff veya Mark Poster gibi) kadar sadece mecazı tamamlayanlar veya kültürel Marksizmin biçimlerini tamamlayanlar (Webster ve Robins gibi) tarafından da kullanılmaktadır.

14. Örneğin Diana Gordon, hepimizi bir tür yeni-Weberci tarz içine hapseden devlet veri tabanlarını görür. Bkz. Gordon'un 'Elektronik Panoptikon: Ulusal Suç Kayıtları Sistemi Örneğinin İncelenmesi' makalesi, *Politics and Society*, (15), 483-51. sayfalar.

15. Ruth Levitas, *The Concept of Utopia (Ütopya Kavramı)*, Londra ve New York, Philip Allan, 199, u sf 139.

16. Bkz. Stanley Cohen, *Visions of Social Control*.

17. Stanley Cohen, age, 142. sayfa ve sonrası.

18. Bununla birlikte tüketim örneğinde, biz tüketiciler, daha tam olarak kendi gözetimimizin taşıyıcıları haline geliriz ve uyduğumuz orijinal Panoptikon hastanadan daha az etkilileniriz, çünkü gözetlendiğimizi biliriz. Gerçekte, öz-disiplin büyük ölçüde sağlanmıştır. Panoptikon üstüne düşeni kendi başına (per se) yapmaktadır.

19. Panoptikonun psikolojisi konusunda Bkz. Harry Strub, 'Panoptikal denetim kuramı: Bentham'ın Panoptikonu ve Orwell'in 1984'ü' *Journal of the History of Behavioural Sciences*, 25, 40-59. sayfalar.

20. Raymond Williams, *Orwell*, Fontana Modern ustalar dizisi, Glasgow Fontana, 1971, sf 79.

21. David Lyon'un 'Nereye Kaçacağım? Panoptikonda Gözetim, Herşeyin Bilinmesi ve Normatiflik', baskıda, *Christian Scholar's Review*, 1994.

22. Sosyal kuramın seküler dinbilim içine yerleştirilmesi, John Milbank'ta tartışılır. *Theology and Social Theory*, Oxford ve New York, Basil Blackwell, 1990.

23. Bilimde "köktencilik" çöküşü, postmodern epistemolojinin vurduğu damgalardan biridir. Bkz. örneğin Hilary Lawson ve Lisa Apiganesi, *Dismantling Truth: Reality in a Post-Modern World*, Londra, Weidenfeld ve Nicolson, 1989.

24. Veri koruma yasalarında bir 'hak' olarak korunmasına rağmen, gerçekte kayıtların görünmesi, sıklıkla 'biz gereken dosyayı tam olarak tanımlıyoruz (en iyisini elbette ki sistem operatörleri bilir)' ısrarıyla ve bir ödeme talep edilerek sağlaştırılır.

25. Bkz Jacques Ellul, *The Technological Society*. Teknolojik mesafe teması, Zygmunt Bauman'ın *Modernity and the Holocaust* eserinde etkili biçimde ele alınır; Bauman da Yahudi düşünür Emmanuel Levinas'ın eserlerine dayanır.

26. Bkz Judith Perrolle, *Computers and Social Change*. Perrolle'nin bilgisayar

teknolojisinin kalıcı uzaklaştırma etkisi konusundaki iddiaları, bilgisayar arabirimleri bağlamında ortaya atılmıştır, ama aynı argüman bu bağlamda da savunulabilir. Perrolle, Habermas'ın 'ideal konuşma durumu' kavramından yararlanır, bu kavram, bu bölümde ele alınmıştır.

27. Stephen Brockman, "Total Entertainment", *Queen's Quarterly*, 98 (3), 1992, 748-757. sayfalar.

28. Bkz örneğin Evelyn Fox-Keller, *Reflections on Gender and Science*.

29. Mezmur 139.

30. 34:5 ve 123:2. mezmurlarda, mezmur okuyanın gözleri vardır.

31. "Bir kerelik" dosya tutma ortak pratiği, genellikle veri-öznenin aleyhine işler.

32. W.I. Thomas, 'Eğer bir durum gerçek olarak tanımlanırsa, sonuçları itibarıyla gerçektir'. *The Unadjusted Girl*, Boston, Brown and Co, 1923, sf 41.

33. Rol hakkındaki bu yorum, Geoffrey Brown'ın ince eleştirisidir *The Information Game*. Rol kavramıyla sorun, en azından zımnen bireyci olan ve böylelikle insanın ontolojik toplulukçuluğunu reddeden 'birey-ve-toplum' sosyal ilişkisi modelleriyle bağlıdır.

34. Robert Fortner, "Privacy is not enough: Personhood and high technology", *The Conrad Grebel Review*, 1989, 7(2), 159-177. sayfalar.

35. Michel Foucault, *A History of Sexuality*, Londra, Allen Lane, 1979, sf 59.

36. Nicholas Abercrombie ve arkadaşları, *Sovereign Individuals of Capitalism*, sf 57.

37. Mike Hepworth ve Bryan Turner, *Confession: Studies in Deviance and Religion*, sf 97.

38. Bkz örneğin Hepworth ve Turner'daki yorumlar, age.

39. Bkz Nicholas Abercrombie ve arkadaşları, *Sovereign Individuals of Capitalism*, sf 59.

40. John Milbank, *Theology and Social Theory: Beyond Secular Reason*, sf 292.

41. Age, 10. bölüm.

42. Richard Sennett, "Destructive Gemeinschaft", Norman Birnbaum'un *Beyond the Crisis*, Londra ve New York, Oxford Üniversitesi Yayını, 1977 kitabında.

43. Niklas Luhmann, *Love as Passion: the Codification of Intimacy*, Cambridge MA, MIT Press, 1986.

44. Karşılaştırım, Zygmunt Bauman, *Modernity and Ambivalence*, sf 203.

45. Jurgen Habermas, *A Theory of Communicative Action*, Cambridge BK, Polity Press, cilt 2, 1987.
46. Jurgen Habermas, age, Boston, Beacon Press, 1984, cilt 1, sf 286.
47. Bkz Anthony Giddens, *Modernity and Self-Identity*, sf 213.
48. John milbank, *Theology and Social Theory*, 274-275. sayfalar.
49. Bkz 'anlaşma' kavramı konusunda Sander Griffioen, "Habermasta anlaşma mecazı", *Faith and Philosophy*, 8 (4), 524-540. sayfalar. Bu gözlemi için yazara müteşekkirim.
50. Zygmunt Bauman, *Modernity and Ambivalence*, sf 276. Elektronik söylemle çerçevelenen bu iletişim kavrayışımız, bizi, Mark Poster'in Habermas'ın eleştirel kuramının 'veri tabanı söylemlerinin' tartışılmasında ne kadar yararlı olduğu sorusuna geri döndürür.
51. Bkz Güney Afrikalı "kişi-olmayanlar" ve gözetim konusundaki bir ölçüde kıyametçi yorumlar için Malcolm Warner ve Michael Stone, *The Databank Society*, Londra, Allen and Unwin, sf 77. Karşılaştırmın Jonathan Crush'in daha yakın tarihli analiziyle, "Power and Surveillance on the South African Gold Mine", *Journal of South African Studies* 18 (4), 1992, 825-844. sayfalar.
52. Bu tip kısıtlama ve muktedir hılma, kabaca, bilinçli özne 'modern' terimiyle kavranamaz. Mark Poster'in eleştirel kuramı yapısalcılık sonrasıyla birleştirme için harcadığı takdire değer çaba, onun, bu ikisinin aşırılıklarından da sağlıklı bir mesafede durmasına yardımcı olur.
53. Bir söyleşide Foucault'ya 'tanrının gözü' konusunda yorum yapma imkânı verilmişti, fakat o sadece ilişkili konularda konuştu. Bkz *Power/Knowledge*, sf 157.
54. Age, sf 158.
55. Bu, Ruth Levitas'ın analitik ütopya tanımıdır. Bkz *The Concept of Utopia* (Ütopya Kavramı), Lonra ve New York, Philip allan, 1990, sf 198.
56. Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity* eserinde ütopyacı gerçekçiliğe böyle bir çağrı yapar, Berger'in çağrısı ise *Pyramids of Sacrifice*, New York, Basic Books, 1975 kitabındadır.
57. St. Augustine'in çağımızdaki geçerliliği, örneğin John Milbank'in *Theology and Social Theory*, Leslie Newbigin'in *Foolishness to the Greeks* Londra, SPCK, 1986 kitaplarında tartışılır.
58. John Milbank, age, sf 408.
59. M. Eliav-Feldon aktaran Krishnan Kumar, *Utopianism*, Milton Keynes, Open University Press/Minneapolis, Minnesota Üniversitesi Yayını, 1991, sf 35.
60. Tanrının Şehri'nin tamamlanması, 'yeni cennet ve yeryüzü' olurdu, ama bu

kendisi metafizik bakımdan, esin hariç aşkın olmaksızın sosyal gerçeklikleri aşan bir ütpyacılığı dışlamaz. Bkz Krishan Kumar, Utopianism (Ütpyacılık), Milton Keynes, Açık Üniversite Yayını/Minneapolis, Minnesota Üniversitesi Yayını, 1991, sf 36.

61. Ruth Levitas, *The Concept of Utopia*, sf 200.

62. Geoffrey Brown, *The Information Game*, sf 142-144.

63. Örneğin Chantal Mouffe'un derlediği *The Dimension of Radical Democracy*. Biraz farklı bir yaklaşım için Bkz Adam Seligman'ın *The Idea of Civil Society*'ndeki yararlı tartışması. Bu esrer T. H. Marshall'ın 'yurttaşlık' kavramı çizgisindedir ama ayrıca 'alternatif enformasyon kaynakları' gereği konusunda yorum yapar. (sf 203) ve bu elektronik medya alanına da genişletilebilecek bir savdır.

64. Örneğin Kevin Wilson *Technologies of Control*, sf 157'de önerilir.

65. 1984 tarihli Britanya Veri Koruma Yasası buna mükemmel bir örnek oluşturur. Birleşik Krallık, öteki Avrupa ülkeleriyle ticaret yapmak istiyordu, dolayısıyla Avrupa Konseyi'nin Veri Koruma Sözleşmesi'ne uyduğunu göstermek zorundaydı. Çoğu özne erişimini etkileyen tüm kaçamak noktalar, Birleşik Krallık tarafından kullanıldı. Bkz. Geoffrey Brown, *The Information Game*, sf 138.

66. Yeni gözetim teknolojilerinin 'tanımlama' kapasitesi hakkındaki bu yorum, daha önce David Lyon'da sunulan argüman üzerine inşa edilir. David Lyon, *The Information Society*, 16-17, 132. sayfalar.

67. Alan Dix, "Information processing, context and privacy", *Computer-Human Interaction*, INTERACT90, Kuzey-Hollanda, Elsevier Science Publishers, 1990.

68. ABD'de Sosyal Sorumluluk için Bilgisayar Uzmanları'ndan Marc Rotenberg'den; Kanada'da eski Federal Mahremiyet Komisyonu üyesi John Grace'den; Britanya'da Duncan Campbell'in etkili araştırmacı gazeteciliğinden; ya da Avusturalya'da Privacy International'ın oluşumunda merkezi rol oynayan enerjik Simon Davies'ten söz edilebilir.

12

Post Modern Paronayanın Ötesi

1. Bu konuda Bkz. Ruth Levitas, *Concept of Utopia*, Londra ve New York,

Phillip Allan, 1988, sf.195.

2. Christopher Dandeker gibi bir kuramcının Weberci perspektifi, sosyal olarak gözeimi bürokratik bir olgu olarak yerleştirecekti; bkz. Surveillance, *Power and Modernity* fakat ayrıca Foucault'nun izleyicileri -bu noktada anthony Giddens dahil-, gözetime sui generis bir modern kurum muamelesi yapacaklardı. Bkz. Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*.

3. Gary T. Marx, *Undercover*, 10. bölüm.

4. Bkz Mark Poster, Jean Baudrillard ile *The Mode Of Information* 2. Bölüm.

5. Örneğin David Flaherty 'gözetim toplumları'nı 'enformasyon toplumları olmanın bir bileşeni' olarak görür *Protecting Privacy in Surveillance Societies*, sf.1. Fakat *longue duree* duygusu sağlam bir tarihçi olmasına rağmen, bu kavramların gerçekte 'bilgisayar çağına atıf yaptığı hissedilir.

6. Anthony Giddens'in *The Nation-State and Violence*'da belirttiği nokta, David Lyon'un *The Information Society* kitabında daha da tartışıldı.

7. Jean Baudrillard'ın işaretler, tüketimcilik ve elektroik medya hakkındaki çalışması, örneğin, sadece dolaylı olarak gözetim hakkındadır, fakat gözetimi değerlendirilmenin yanı sıra kuramlaştırmalıdır. Bkz. Jean Baudrillard'da çeşitli tartışmalar, *from Marxism to Postmodernism and Beyond* (Der. Douglas Kellner, Cambridge, Birleşik Krallık, Polity Press, 1989) ve Mark Poster, *The mode Of Information*.

8. R.C. Baker, Roger Dickinson ve Stanley Hollander, "Big Brother 1984: marketing data and the IRS", *Journal of Public Policy and Marketing*, (5),1988, 227-242. sayfalar.

9. Bkz, örneğin Güney Connecticut Eyalet Üniversitesi'ndeki Bilgisayar ve Toplum Araştırma Merkezi'nden malzemeler.

10. Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*, sf 160.

Bankalarda otomatik para çekmemizi sağlayan ATM makineleri, bilgisayarlar, E-mail, sağlık sigortaları, kredi kartları, uydular, marketlerdeki kameralar yani teknolojinin 20 yıllık evriminin çocuğu olan bu “nimetler” insanoğlunun yüzyıllardır süregelen özel yaşamında girililmemiş en küçük bir alan bile bırakmadı. Kişisel yaşamımızın hassas ayrıntıları her gün büyük şirketlere ve devlet dairelerine ait dev bilgisayar veri tabanları içinde toplanıyor, saklanıyor, çağrılıyor ve işleniyor.

İşte böylesi bir “gözetim toplumu”nda yaşıyoruz. Artık bilgisayarlarda herbirimizin bir kopyası var. Bize sorulmadan bize rağmen toplanmış bilgilerle oluşturulan bu “sanal kişilikler”e göre toplumsal ve ekonomik yerimiz belirlenmekte.

“Onlar” bize ilişkin şeyleri bilirler ama biz çoğu kez ne bildiklerini, niçin bildiklerini ya da bu bilgileri kimlerle paylaştıklarını bilmeyiz. Bu sanal kimliğimizin anlamı, hayat boyu önümüze çıkan fırsatlar, insan hakları ve gizliliğimiz açısından ne anlama gelmektedir? Siyasi iktidar, sosyal denetim, özgürlük ve demokrasi bakımından sonuçları nelerdir? Bu kitap tam da bu tür soruları yöneltmekte ve yanıtlar aramaktadır.

ISBN 975-576-027-X

